

BULETINI I SHKENCAVE SHOQËRORE

2016

KËSHILLI SHKENCOR I “BULETINIT SHKENCOR”

- PROF. AS. DR. GJERGJI MERO, Universiteti i Korçës, Shqipëri (Kryetar)
- PROF. DR. ION CUCUI, Universiteti i Targovishte, Rumani
- PROF. DSCI. IVAN PETKOV, Universiteti i Sofies, Bullgari
- PROF. DR. GJERGJI PENDAVINJI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- PROF. DR. ALI JASHARI, UNIVERSITETI i Korçës, Shqipëri
- PROF. DR. GABRIELA TEODORESCU, Universiteti i Targovishte, Rumani
- PROF. DR. ALEKO MINGA, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
- PROF. DR. YLLSON MANOKU, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- PROF. DR. KRISTAQ TENEQEXHI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- ASS. PROF. PHD NIKO KACIROTI, Universiteti i Michigan, USA
- PROF. AS. DR. ALEKSANDRA PILURI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- ASS. PROF. PHD GENTIAN KOSTANDINI, Universiteti i Georgia, USA
- PROF. AS. DR. IRENA KALLCO, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- ASS. PROF. PHD ELTON MYKEREZI, Universiteti i Minnesota, USA
- PROF. DR. LORENC EKONOMI, Universiteti i Korçës, Shqipëri
- PROF. AS. DR. FREDERIK ÇUÇLLARI, Universiteti i Korçës, Shqipëri

**PUBLIKUAR NGA
UNIVERSITETI “FAN S. NOLI” KORÇË
SHËTITORJA “RILINDASIT”
KORÇË, SHQIPËRI**

Msc. Monika Thimo (Personi i kontaktit, Redaktore e gjuhës angleze)

Msc. Olger Brame (Redaktimi në shqip dhe përgatitja për shtyp)

SCIENTIFIC BOARD OF THE “SCIENCE BULLETIN”

- PROF. AS. DR. GJERGJI MERO, University of Korça, Albania (Chief)
- PROF. DR. ION CUCUI, University of Targovishte, Romania
- PROF. DSCI. IVAN PETKOV, University of Sofia, Bulgaria
- PROF. DR. GJERGJI PENDAVINJI, University of Korça, Albania
- PROF. DR. ALI JASHARI, University of Korça, Albania
- PROF. DR. GABRIELA TEODORESCU, University of Targovishte, Romania
- PROF. DR. ALEKO MINGA, University of Tirana, Albania
- PROF. DR. YLLSON MANOKU, University of Korça, Albania
- PROF. DR. KRISTAQ TENEQEXHI, University of Korça, Albania
- ASS. PROF. PHD. NIKO KACIROTI, University of Michigan, USA
- PROF. AS. DR. ALEKSANDRA PILURI, University of Korça, Albania
- ASS. PROF. PHD GENTIAN KOSTANDINI, University of Georgia, USA
- PROF. AS. DR. IRENA KALLCO, University of Korça, Albania
- ASS. PROF. PHD ELTON MYKEREZI, University of Minnesota, USA
- PROF. DR. LORENC EKONOMI, University of Korça, Albania
- PROF. AS. DR. FREDERIK ÇUÇLLARI, University of Korça, Albania

**PUBLISHED BY
UNIVERSITY “FAN S. NOLI” KORÇE
SHËTITORJA “RILINDASIT”
KORÇA, ALBANIA**

Msc. Monika Thimo (Contact person, English editor)

Msc. Olger Brame (Albanian Editor & Design)

TABELA E PËRMBAJTJES

FILOZOFI

ERISELD KALEMAJ

ZHAN BODIN: SOVRANITETI I PËRJETSHËM DHE I PAKUFIZUAR.....7

GERTJON ÇOBO

HUMANIZMI DHE EDUKIMI SIPAS JEAN PAUL SARTRE.....16

GJUHËSI

LIRI SEITLLARI

PARADIGMA ANTONIMIKE NË PROZËN E KUTELIT.....23

OLGER BRAME

ASPEKTE TË LIDHJEVE NDËRDISIPLINORE TË SEMIOTIKËS.....29

RAKELA LUNIKU

PËRQASJE E NEOLOGJIZMAVE NË PROZËN E KADARESË DHE KONICËS NË RRAFSHIN
FJALËFORMUES.....39

SUELA KOÇA

NJË TRAJTIM DIAKRONIK I FRAZEOGRAFIË SHQIPE45

VASILIKA POJANI

ROBERT STRATOBËRDHA

SHQIPTIMI I GJUHËS ANGLEZE DHE FAKTORËT QË NDIKOJNË NË PËRMIRËSIMIN E TIJ52

HISTORI, GJEOGRAFI, SHKENCA JURIDIKE

ALBA KREKA (OSMAN)

KARAKTERISTIKA TË PËRGJITHSHME SOCIAL-POLITIKE TË SHQIPËRISË PAS LUFTËS SË DYTË
BOTËORE.....59

ENGJËLL LIKMETA

ENTON DIMNI

ASPEKTE TË ETIKËS LIGJORE NË POLICIM69

KATRIN TRESKA

ORNELA ZYKOLLARI

ASPEKTE LIGJORE TË MBROJTJES SË TË DREJTAVE TË FËMIJËVE, MARTESËS DHE FAMILJES79

LETËRSI

ALMA KARASALIU

FUNKSIONI I RETORIKËS NË SHPALOSJEN E TË PATHËNAVE NË SATIRËN E SUIFTIT91

ERIS RUSI

EMBRIONI I MODERNES: PROZAT POETIKE TË LUMO SKËNDOS DHE PRAGU I GUXIMIT PËR MË TEPËR97

FLORINDA BORIÇI

POHIMI I ÇILTËR I SEKSUALITETIT FEMËROR NË VEPRËN E KEJT SHOPENIT.....106

GRANIT ZELA

LARMIA E TEKNIKAVE RRËFIMORE NË PROZËN E DONALD BARTHELMIT112

ILIR SHYTA

VARIANTET POETIKE LASGUSHIANE DHE RECEPTIMI FILOLOGJIK.....119

JONELA SPAHO

DISA KRITERE MBI POZICIONIMIN E AUTORËVE MINORE NË HISTORIOGRAFINË E LETËRSISË SHQIPE (M.GRAMENO, F. POSTOLI).....127

NELI NAÇO

EPIFANIA NË VEPRËN E MITRUSH KUTELIT140

METODIKË, PSIKOLOGJI, SOCIOLOGJI

AIDA ANGJO

FORMIMI I NXËNËSVE ME KOMPETENCA KYÇE. ANALIZË E NJË RASTI KONKRET TË PROJEKTIT SERVICE LEARNING NË GJIMNAZIN “NEHEMIA” POGRADEK.....148

EVJONDA PYLLI

MENAXHIMI, KOMUNIKIMI DHE ROLI I BASHKËPUNIMIT TË PRINDËRVE NË PROCESIN MËSIMOR.....158

ILIA S. LARTI

MËSIMDHËNËSI DHE TAKTI PEDAGOGJIK.....165

JORDAN JORGJI

RËNDËSIA E TEORISË SË MARRËDHËNIEVE NDËRKOMBËTARE: REALIZMI NEOKLASIK DHE POLITIKA E JASHTME SHQIPTARE175

LORENA PRIFTI

SHQYRTIM TEORIK I MARRËDHËNIES MIDIS STRESIT DHA ATASHIMIT TEK STUDENTËT182

SUADA QEMALAJ

IRENA NIKAJ

MIGRIMI I POPULLSISË DHE ZHVILLIMI URBAN NË RRETHIN E KORÇËS PAS VITEVE 1990192

FILOZOFI

ZHAN BODIN: SOVRANITETI I PËRJETSHËM DHE I PAKUFIZUAR
(ZHAN BODIN: ETERNAL AND UNLIMITED SOVEREIGNTY)

ERISELD KALEMAJ

Fakulteti i Shkencave të Natyrës dhe Shkencave Humane
Universiteti "Fan S. Noli", Korçë

Përmbledhje

Shqyrtimi i konceptit "sovrانيتet" ndërlidh një sërë disiplinash studimi si: jurisprudenca, etika, antropologjia, filozofia politike etj. Kjo e bën nocionin të përthyeshem dhe për rrjedhojë tepër të debatueshem, mirëpo pamundësia për t'i dhënë një përkufizim përfundimtar nga njëra anë dhe domosdoshmëria në planin konkret, në anën tjetër, ka krijuar një diskurs të gjerë në mendimin filozofik.

Për sovranitetin është lehtësisht i konstatueshem fakti se në thelb, ai mbetet çështje pushteti. Diskutimi këtu nuk është gjetja e një pushteti për të na drejtuar, por si të kemi një pushtet të drejtë, që ta bëjë më funksionale jetën e individit dhe shoqërisë në tërësi. Për këtë, fillimisht duhet të kuptojmë se ç'është ky pushtet për nga natyra dhe si është apo si duhet të jetë për nga thelbi. Lidhur me çështjen, do t'i referohemi një prej pararendësve të këtij nocioni, Zh. Bodin-it (1530–1596). Ai ishte ndër të parët që krijoi një teori të sovranitetit si dukuri

Linja e arsytimit të Bodinit nis me kushtin natyror të njeriut dhe vazhdon me vendosjen e tij në një kontekst social. Nga këtu, refleksioni përqendrohet te shoqëria si tërësi, si unitet objektiv. Kuptimi i natyrës së bashkësisë njerëzore është premisë, ku gjen shprehje 'sovrانيتeti', nocioni i cili reflektohet midis këndvështrimit politik dhe parimeve të drejtësisë.

Brenda këtij ligjërimi filozofik do të shohim këto problematika:

- Cili është thelbi dhe nga se karakterizohet sovranit?
- Ç'do të thotë përjetësi e sovranit? Në ç'kuptim ai është i pakufizuar?
- Nga dallon sovranit nga shteti (qeverisja)?
- Si paraqitet marrëdhënia midis sovranit dhe drejtësisë?

Fjalët kyçe: natyrë njerëzore, socialitet, sovran, drejtësi

Abstract

The analyses of the concept 'sovereignty' coorelates several study disciplines such as: jurisprudence, ethics, anthropology, political philosophy etc. This makes the notion flexible and therefore more disputable. But the impossibility to give it a final definition, on the one hand, and the necessity in concrete plan, on the other hand, has created a wide discourse in philosophical thought.

It is easily noticable that sovereignty is in fact a matter of power. The discussion here is not finding a reign to guide us, but how to have a fair ruling, which can make life easier for the society. First of all we must understand what is this kind of power? How it is and how it should be. On the issue we will refer to one of the predecessors of this notion, Zh. Bodin's (1530-1596). He was among the first to create a theory of sovereignty as a phenomenon.

Bodin reasoning begins with the natural human condition and then places it in a social context. The reflection is focused on society as a whole, as an objective unity. Understanding the nature of the human community is a premise, which finds expression in 'sovereignty'. The notion is reflected between political viewpoint and principles of justice.

Thus, within this philosophical discourse we will analyse these problems:

- What is the core and characteristic of the sovereign?
- What does it mean eternity of the sovereign?

- In what sense is it unlimited?
- Where are the differences between sovereign and state (government)?
- What is the relationship between the sovereign and justice?

Key words: human nature, sociality, sovereign, justice

Hyrje

Zhan Bodin jetoi në një periudhë ndryshimesh radikale. Evropa ishte në një fazë tranzitore. Kriza e pushtetit papnor dhe rënia e dominimit mesjetar sapo ishin konfirmuar. Gjithsesi, ndikimi i frymës mesjetare ishte aq i madh, sa ndryshimet nuk mund të vinin në mënyrë të menjëhershme.

Përtej kësaj, rëndësi ka krijimi i një hapësire të re mendimi. Pushteti dhe dominimi i doktrinës mesjetare ishte thyer (Reforma) dhe metodat e reja (shkencore) të soditjes së botës sillnin ide më me racionalitet human (Humanizmi dhe Rilindja). I padistancuar nga doktrina fetare, por i fokusuar te problemet e politikës, Zhan Bodini gjen hapësirën e nevojshme për të reflektuar rretht kuptimit të sovranitetit. Për kontekstin historik e politik kjo ishte tema qëndrore, e cila, për nga natyra, paraqitej në forma krejt të reja. Ndryshimet në këtë pikë do të kuptohen si situata dhe probleme të reja, prandaj zgjidhjet kërkojnë mendim dhe optika përshtatëse.

Përshtatja e teorisë së sovranitetit nga Zh. Bodini, erdhi në kushtet e një Evrope të trazuar. Konfuzioni i saj la si pasojë luftra të përgjakshme me motive fetare dhe karakter civil. Evropa po hynte gradualisht në një konflikt ndarës midis pushtetit laik (reforma) dhe atij fetar (kundër-reforma). Ndarja në terma universale ishte e thjeshtë, por tepër komplekse në kuptimin se çfarë përfaqësonin këto dy kahe. Në momentet që flasim, Evropa e bashkuar nën Perandorinë e Shenjtë Romake, filloi të shpërbëhej, duke marrë rëndësi realiteti i ri i shtet-kombit. Tashmë diskutohet dhe ligjërohet me një terminologji më politike (kujtojmë Realpolitikën). Duke

jetuar shtypjen dhe përjetuar këto situata, filozofia politike e Zh. Bodinit interesohej së tepërmi për ruajtjen e rendit. *“Luftrat civile ngjallnin tek ai, tmerr nga rebelimi e nga anarkia që e pasoi dhe e bindi se politikanët kishin të drejtë se e vetmja zgjidhje ishte njohja e autoritetit absolut të shtetit, të cilit, pas Perëndisë së pavdekshme, i detyrohemi të gjitha gjërat”* (Bodin, 2007, f. 12). Gjendja e kaosit, rebelimit dhe anarkisë është premisë për të kërkuar një pushtet të fortë dhe absolut. Me këtë jo vetëm justifikohet domosdoshmëria e shtetit, por njëkohësisht shprehet edhe mënyra apo natyra pushtetit të tij, pra, natyra e sovranit. Ky ishte një kthim tek pushteti sovran tokësor, por që nuk shkëputej totalisht nga ngjashmëria (të qenit absolut) apo ndikimi i doktrinës fetare.

Megjithatë, risia dhe më thelbësorja në filozofinë e Bodinit është se ai nuk e përsërit filozofinë mesjetare. Gjendja e intolerancës fetare, në një farë mënyre, ndikoi në kthesën e mendimit tek organizimi politik e shtetëror. *“Mund të mendohet si e çuditshme, por ishin recetat e Bodinit për tolerancë fetare dhe paqe, që çuan në përpunimin idesë së Lokut dhe Xhefersonit për ndarjen e kishës nga shteti”* (Andrew, 2007, f. 79). Ndryshe nga filozofia mesjetare, Bodini nuk përpiqet të justifikojë se kush meriton të jetë sundimtar dhe cilat janë teknikat e qeverisjes. Ai ngriti një shqetësim të një niveli tjetër, pasi kishte për qëllim të shpjegonte se ç’është sovraniteti dhe si është krijuar ai. Duke iu qasur rrymës voluntariste të Mesjetës, filozofia e tij ishte një hap para drejt shpjegimit pozitivist (pozitivizmi ligjor) të çështjes së sovranitetit. Ndoshta, kjo edhe për meritë të formimit të tij si jurist.

Thelbi i pushtetit sovran

Ç'është sovraniteti? Bodini nuk e shmanng burimin natyror të pushtetit, përkundrazi, natyra njerëzore gëzon disa liri dhe të drejta, që nuk duhet të cënohen kurrësi nga autoritete të caktuara, qoftë ky autoritet social apo politik. Ka disa të drejta dhe liri që burojnë natyrshëm. Shoqëria dhe shteti nuk mund t'i tjetërsojë. Ato mbeten të paprekshme, universale, ndryshe njeriu denatyrohet. Ky gjykim, ndoshta për herë të parë, na flet për 'Të drejtave themelore të njeriut'. Pikërisht, patjetërsueshmëria e tyre përbën për Bodinin themelet e shtetit dhe legjitimitimin e autoritetit të tij. Tek ky fill shpjegohen tri elemente tejet të rëndësishme. Sovraniteti e gjen veten tek gjendja dhe natyra njerëzore (njëkohësisht kuptohet edhe si drejtësia hyjnore). Pra, pushteti ka një arsye dhe i vendosur në pozita sunduese, fuqia e tij mbetet urdhri më i lartë. Mirëpo ta shpjegosh pushtetin si ekzistencë e ngritur mbi themelet e gjendjes njerëzore, do të thotë se ky pushtet është gjithmonë dhe në përjetësi (derisa të ketë bashkësi njerëzore). Pushteti sovran është fuqia e cila 'është' gjithmonë, pavarësisht formës apo personit konkret që është veshur me këtë pushtet. Ne nuk mund t'i shmanngemi asnjëherë sovranitetit.

Dy janë konceptet që i japin vërtet kuptim kësaj optike: '*Natyra njerëzore*' (pra, ka një arsye) dhe '*pushteti i lartë*'. Forca më e madhe do të thotë se sovraniteti është mbi çdo lloj forme apo pushteti tjetër. Ajo është forca, ku shuhet të gjitha forcat e tjera. Në këtë kuptim, ai është pushteti absolut. Sovraniteti, pavarësisht rastësive, është shprehje e një lirie të plotë, që do të thotë veprime absolute të një pushteti, pra nuk e kalon asnjë lloj pushteti tjetër. Në këtë kontekst "*...sovraniteti është ai pushteti i pakufizuar dhe i përjetshëm i një shteti...*" (Bodin, 2007, f. 23). Epërsia e tij qëndron mbi gjithçka. Kjo do të thotë që sovranin nuk mund të jetë i kufizuar në të drejtën për të urdhëruar.

Në të kundërt, ai nuk mund të jetë sovran, sepse ai është zot i gjithçkaje. Liria absolute përkthehet edhe si një formë legjitime për një pushtet absolut. Nëse flasim për gjendje njerëzore apo bashkësi, vetëkuptohet që kemi të bëjmë me shumëllojshmëri, atëherë si mund të flasim për një pushtet absolut?

Bashkësia, komuniteti, në thelbin e gjendjes së tyre, janë të interesuar për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave natyrore. Njeriu shkon drejt socialitetit, me qëllimin e vetëm që t'i mbrojë këto liri dhe të drejta. Në këtë kontekst sovraniteti është pushtet i natyrshëm. Unifikimi i vetëm i shoqërisë qëndron pikërisht tek kjo arsye natyrore dhe këtu shprehet (merr të drejtën) pushteti sovran. Me këtë shpjegohet se "*... pushtetin sovran... sundimin absolut, e mbart komuniteti dhe ky ia ngarkon sundimtarit*" (Bodin, 2007, f. 16). Në këtë mënyrë themelohet shteti i cili vepron nëpërmjet një pushteti. Burimi i pushtetit është arsyeja natyrore, ndaj ai është i vetëm, konstant, i patjetërsueshëm dhe nuk është aspak rrjedhojë e rrethanave të një shoqërie të caktuar. Te çështja e ngritur, Bodini nuk mbron pikëpamjen e sovranitetit nga populli, por, në një farë mënyre argumenton se ku qëndron sovraniteti i tij. Nëse do të shohim mjerimin e një organizimi politik e shtetëror, ashtu si degradoi Perandoria Romake, është momenti kur merr pushtet "*... pleba, që është turma më e ulët dhe privilegjohehet për të marrë pjesë në vendosjen e ligjit*" (Andrew, 2011, f. 83). Vërtet pushteti i takon komunitetit dhe organizimit të individëve në shoqëri, por përtej dinamikës sociale dhe dallimeve të saj, gjendjen njerëzore e bashkon një arsye më sublime se kaq. Thelbi i shoqërisë vjen si shkak i ruajtjes dhe konsolidimit të lirive dhe të drejtave (natyrore) të patjetërsueshme (Ide e mbështetur fuqimisht në shekullin VIII nga Zh. Zh. Ruso). Në këtë kuptim "*... shteti është një drejtqeverisje me pushtet sovran...*" (Bodin, 2007, f. 23).

Sovrani i përjetshëm dhe i pakufizuar

Duke qenë se të drejtat natyrore janë të përjetshme dhe të patjetërsueshme, pushteti i komunitetit është i përjetshëm dhe absolut. Ajo që e bënë princin sovran është dhënia e sovranitetit në përjetësi, pra, si të thuash, komuniteti heq dorë vetvetiu nga pushteti i tij. Për këtë arsye, pushteti nga populli nuk është një delegim naiv (siç mendonin kontraktualistët Altuzi, Hobs, Loku, Rusoi), por ka një arsye natyrore të gjendjes njerëzore, që legjitimon pushtetin e përjetshëm dhe të pakufizuar të sovranit. Kjo është premisa nga niset Zh. Bodini e më pas ndërton mendimin politik mbi konceptin e 'sovranit'. Ajo që na shqetëson këtu, lidhet me faktin se të ngresh sovranitetin mbi themelet së drejtës natyrore dhe ta karakterizosh si të pakufizuar, duket kontradiktore, sepse e drejta njihet kufij. Atëherë ç'është ky pushtet i pakufizuar?

Përjetësia e pushtetit nuk mund të kuptohet në dukjen apo mënyrën e shfaqjes së tij. Konkretizimi nuk mund ta japë qartësisht idenë e këtij pushteti të pavdekshëm, prandaj delegimi apo autorizimi, nuk është një akt veprimi, por një ngjarje përtej veprimit. Sovraniteti i popullit mund të gjejë një mëkëmbës të vetin, i cili kursesi nuk mund të quhet sovran. Njerëzit e zakonshëm nuk mund ta kuptojnë fuqinë e këtij sovraniteti, sepse ata gjykojnë dhe jetojnë në kushtet e ngjarjeve të rastësishme. Intelektualisht ata nuk arrijnë ta njohin apo kuptojnë praninë e një fuqie sovrane. Nga këtu, sovrani qëndron mbi naivitetin social dhe sovrani nuk është personi që e ushtron funksionin e tij nën juridiksionin (lejën) e një pushteti më të lartë. Ndodh që këta mund të kenë një pushtet të pakufizuar, në aspektin e veprimit dhe të kushtëzuar në kohë, prandaj të qenit i përjetshëm do të thotë i pakufizuar edhe në kohë. *"Sovraniteti, pra, nuk është i kufizuar as për sa i përket pushtetit, as për sa i përket detyrës, as për një farë kohe të*

caktuar" (Bodini, 2007, f. 26). Kështu, termi 'sovranitet i pakufizuar' shihet në tre dimensione: e para ka të bëjë me atë që e shprehëm edhe më lart se nuk ka pushtet rival, pra, është pushteti më suprem.

Mirëpo t'i japësh këtij pushteti sovran gjithë kompetencën e veprimit, do të thotë se e drejta e tij është të sundojë. Të qenit një pushtet absolut është një sundim pa kushte. Termi sundim është veprimi nëpërmjet urdhrit. *"Pra, shenja dalluese e sundimtarit është e drejta e pakushtëzuar për të urdhëruar"* (Bodin, f. 16). *"Ky karakterizim i sovranit nga këndvështrimi i pushtetit është një prej koncepteve më origjinale të Bodinit dhe shënon shkëputjen e tij nga pikëpamja tradicionaliste për mbretin si mishërim i drejtësisë dhe gjykimin e nënshtetasve si funksion të parë të tij"* (Bodin, 2007, f. 16) Të flasësh për një arsye me themel natyror dhe të flasësh për të drejta të pakushtëzuara, a nuk është një kuptim më shumë voluntarist i sovranit, i cili nuk kujdeset për parimet e së drejtës, por thjesht urdhëron për të sunduar? Gjithsesi nëse do të flasim për 'sovranin' dhe konceptin e 'së drejtës', diskutimi këtu ndahet. Princi nuk është mishërimi i drejtësisë dhe kjo ishte një thyerje e bestynisë antike dhe intelektualizmit mesjetar, duke u qasur së tepërmi me kushtin real.

Ligji është mënyra e urdhërimit të sovranit dhe urdhri i sovranit është ligji, pra, fuqia për të urdhëruar dhe e drejta e natyrshme për të bërë ligje. Ai sundon nëpërmjet ligjit, sepse ligji është mjeti (mënyra) për të sunduar. Ligji është bindja e padiskutueshme e subjekteve (nënshtetasve). Tek ky argument, Bodini shpjegon lidhjen dhe dallimin midis sovranit dhe qeverisjes (shtetit, institucionet nga ku formalizohen urdhërat e sovranit, ligjet). Shprehur kështu, sovraniteti është ekzistencë abstrakte e natyrës së bashkësisë. Prej kësaj marrin jetë (pushtet) institucionet, ligjet etj. Në këtë kuptim, sovraniteti është përtej funksionit politik apo

legjislacionit në tërësi.

Sovrani dhe qeverisja (shteti)

Dimensioni i tretë është se sovraniteti nuk ka limite kohore dhe ky është një moment ku duhet të ndalemi. Në të kundërt (nëse kemi një delegim të paracaktuar kohor, pra të kushtëzuar), në logjikën juridike pozitiviste kemi shfaqjen e vakumit të sovranitetit, gjithmonë nëse flasim për situatat praktike të kalimit të pushtetit, nga një individ apo grup, tek një tjetër. Për shembull, nëse jemi në kushtet e trashëgimisë, mbreti i ri nuk mund të pranohet nga populli. Pra, nuk e jep miratimin për të qenë një sovran, edhe pse mund të bazohet në të drejtën e trashëgimisë. Kalimi, nga një sovran (person) te një tjetër, është një shfaqje paradoksale, sepse tek e fundit, lind pyetja nëse populli e pranon sovranin e ri. Më tej, a duhet që sovrani i ri të ecë në hapat e paraardhësit, apo duhet ta tregojë sovranitetin e vet? A lejohet të sjellë ndryshime dhe kundështime të modelit apo ligjësisë të sovranitetit të mëparshëm?

Nëse pushteti i tij është në vëzhgimin e një subjekti tjetër dhe ky pranon ndryshimin e personit si pushtetmbajtës, por nuk pranon ndryshimin e natyrës së ushtrimit të pushtetit, atëherë sovrani nuk është më i tillë, por një përfaqësues pasiv i një pushtetit që i përket dikujt tjetër. E kundërta, është humbja e pozitës dhe kthimi në një nënshtetas. Me të drejtë mund të themi se ata kanë qeverisur, por nuk kanë qenë sovranë. Pikërisht delegimi i pushtetit në përjetësi është një justifikim për tashëgimin e pushtetit, i cili tashmë nuk gjen e legjitimitetin e vet tek e drejta zakonore, por tek natyra e sovranitetit. Delegimi i pushtetit në mënyrë të përkohshme nuk meriton të quhet sovran. Sovraniteti i përjetshëm është pushtet i pavdekshëm, është qenia që nuk zhduket. Njeriu që përdor sovranitetin vdes, por jo pushteti. Njeriu mund të zëvendësohet nga dikush tjetër, sepse pushteti është aty. Sovraniteti i përjetshëm

shmang një nga momentet më delikate të politikës, siç është faza tranzit e pushtetit. *Vdiq Mbreti! Rroftë Mbreti!....* Sovraniteti nuk ka hapësirë boshe.

Në kushtet kur shoqëria është gjithmonë në një proces zhvillimesh e ndryshimesh, kur në këtë botë krijohen situata të reja dhe të veçanta, qëndrimi i sovranit tregon në mënyrë konstante se ai, jo vetëm nuk është në përputhje me ato që kërkon realiteti, por tregon se ai është brenda disa kornizave standarde nga ku refuzon të dalë. Për këtë arsye, sovranit i është lënë në vullnet të plotë që t'i refuzojë ligjet e vjetra, nëse ato, në situata aktuale janë të panevojshme dhe të padrejta. Sovrani nuk duhet të mjaftohet me gjendjen. Ai duhet të jetë aktiv dhe t'i lexojë situatat e më pas të ndërhyjë duke ndryshuar ligjet. Pushteti i pakufizuar ia jep atij të gjitha atributet për të qenë një sovran aktiv. Nocioni i nënkuptuar në veprat e Bodinit, *'sovran aktiv'*, ka pikërisht kuptimin e atij sovranit që me të drejtë mund të ndryshojë dhe kundërshtojë, të modifikojë dhe t'i përshtatë ligjet (urdhërat e tij) në favor të situatës komunitare. *"... t'i prishin e t'i zhbëjnë ligjet e padobishme, duke i zëvendësuar ato me të tjerat..."* (Bodin, f, 37). Pra, në kushtet të tilla sovrani shpreh qeverisjen e tij. Forca në parim është sovrani; sjellja e tij konkrete (sovranit aktiv) është qeverisja.

Vullneti i pakushtëzuar i një sovranit do të thotë kapërcim (përrjashtim) i vetes nga urdhri dhe ligji. Është absurde të marrësh vendime apo të urdhërosh veten, kur çdo gjë varet nga vullneti yt i lirë. Në këtë moment të mendimit të tij, Bodini do të tregonte pozicionin e tij kundër formës kontraktuale të krijimit të sovranitetit. Ligji i sovranit nuk është për të, por për subjektet e tij dhe ai nuk ka kufij ligjorë (Pikëpamje e sjellë në diskutim në shekullin XX nga H. Hart). Logjikisht është absurde të mendosh se sovranit ka një themel ligjor. Në të kundërt është kontrata, e cila e

vendos në raporte detyrimi reciproke. Të mendosh se nëpërmjet marrëveshjes krijohet sovranit, do të thotë të mos kesh një pushtet të pakufizuar dhe rrjedhimisht, sipas Bodinit, të mos jesh fare sovran. Në kushtet kur Bodini na paraqet sovranitetin me drejtim vertikal në mënyrën e ushtrimit të pushtetit, sovraniteti i kontraktuar barazohet me nënshtetasit në një marrëdhënie reciproke – horizontale. Pyetja që shtohet këtu është: Kush duhet të jetë garantues i zbatimit me korrektësi i kontratës? Po i ligjeve në përgjithësi?

Sovraniteti kontraktor nuk e jep këtë siguri, ç'ka kuptojmë një pushtet jo të sajuar, por të gjendur tek natyra njerëzore. Ndaj, menjëherë pas urdhrit (ligjit), detyra e sovranit është të kujdeset për zbatimin e tij. Kjo do të thotë që pushteti dhe vullneti i tij të bëhet realitet. Në këtë pikë ligji i tij mbetet i pacënuar dhe kategorik.

Bodini mendon se, duke qenë garant i ligjit, sovranit i duhet të qëndrojë në pozicion jashtë tij. Madje, vullneti i lirë i jep mundësinë të veprojë edhe në të kundërshtim me ligjin. Shembulli që ai sjell është ndalimi i armëmbajtjes nga nënshtetasit e vet. Si mund ta ndalojë sovranit këtë? Vetëm nëpërmjet armës. Pra, ai e armatos veten që të zbatojë ligjin që e ndalon armëmbajtjen. Le të mendojmë për një çast nëse sovranit do të ishte subjekt i ligjeve të veta. Nëse në një urdhër të tij ai e parandalon vrasjen me dënim kapital, atëherë ai zbaton ligjin, duke e shkelur atë. Nisur edhe nga vetë e '*drejta natyrore*', dënimi me vdekje është paradoksal, për vetë faktin se sovranit ka si burim dhe qëllim, pikërisht mbrojtjen e jetës. Në këtë pikë sovranit dënon vrasjen me vrasje. Në të njëjtën kohë, kur ai e ndalon vrasjen njëkohësisht kryen vrasje. Në këto kushte, pushteti sovranit i shtetit, në kontekstin ligjor, është në një situatë absurde. Për ta shmangur habinë, ajo që e shpëton sovranin nga ky kontekst i pozitivizmit ligjor, është pikërisht pakufizueshmëria ligjore e sovranit. Pra,

sovranit është në kundërshtim me ligjin për të qenë ruajtës dhe garantues i zbatimit të tij.

Lidhur me përjashtimin nga ligji, sovranit shtrihet përtej normave zakonore apo moralit organik të shoqërisë. Hapësira në këto kushte do të thotë se ligji i sovranit mund të jetë edhe në kundërshtim me besimin e zakonshëm shoqëror. Normalisht, ligjet dhe normat institucionale ndryshojnë nga rregullat apo bestytnitë që kultivon shoqëria. Në këtë kuptim urdhri i sovranit është diçka tjetër nga gjendja sociale. Jo më kot sovraniteti nga populli justifikohet me të drejtën natyrore dhe jo me atë zakonore. Gjithsesi, normat zakonore nuk mund të injorohen aq lehtë. Ato kanë ndikimin dhe pushtetin e tyre te subjektet. Për këtë, sovranit ka ligjin. Urdhri i tij ka gjithmonë pushtet, për këtë arsye veprimi është i menjëhershëm dhe i pakontestuar. Ndryshe ndodh me normat zakonore, të cilat vijnë gradualisht dhe pa presionin e pushtetit. Ndërsa normat edhe mund të mënjanojnë, ligji është kategorik, i detyrueshëm dhe ka gjithë forcën e duhur për t'i kundërshtuar këto norma (morale, shoqërore). Pra, ai urdhëron sepse pushteti është, nuk krijohet. Ligji i sovranit mund t'i tejkalojë apo të jetë kundër normave zakonore.

Sovranit nuk personifikon drejtësinë ideale (absolute)

Veprimi i sovranit mbi bazën e vullnetit të lirë (voluntarizmi i Bodinit) është çasti ku ai ndahet me idealizmin e funksionimit të shtetit, duke shprehur qartazi diferencën e sovranitetit nga parimet e drejtësisë. Pakushtëzimi i pushtetit është vërtet një hapësirë e paanë, ku vepron vullneti i sovranit, por shkelja e rregullit, e së drejtës natyrore (të drejtës hyjnore) është një nga të vetmet kufizime që sheh Bodini tek sovranit. Madje, ai askund nuk mund të jap llogari, por vetëm para madhështisë së fuqisë hyjnore e kuptuar si drejtësia ideale. Në këtë kontekst, liria e sovranit mund të shkojë në

përshtatje me të drejtën natyrore, por nuk do të sigurojë njëkohësisht drejtësi për të gjithë. Me këtë arsyetim, sovranin garanton disa të drejta themelore, të pacënueshme (Kjo ishte dhe arsyeja e këtij pushteti në universin njerëzor). Kjo nuk e detyron sovranin të jetë tërësisht i drejtë në çdo hapësirë (rrethanë) apo në çdo kohë. Por, pse nuk mund të jetë sovranin i drejtë?

Sovranin i drejtë dhe drejtësia kanë një dallim thelbësor për Bodinin. Duhet të diferencohet qartazi natyra e së drejtës dhe natyra e sovranit. Sovranin është në shërbim të garantimit të së drejtës natyrore. Për t'ia arritur këtij qëllimi atij nuk i caktohen kufij veprimi, qofshin këto edhe akte padrejtësie. Kujdesi për rendin social dhe të mirën publike është detyra dhe e drejta e tij. Parë në planin e idealit të drejtësisë natyrore, ligji i tij justifikon padrejtësinë. Drejtësia për sovranin nuk është ajo idealja, por ajo që shkon në interes të komunitetit, pra, që shkon në përputhje me të drejtën natyrore; e thënë ndryshe, një drejtësi utilitare. Ligjet tregojnë edhe një herë pragmatizmin e sovranit aktiv, por jo se shteti është një projektion ideal, ku të gjithë dhe njëkohësisht jetojnë nën një përsosmëri të drejtësisë.

Drejtësia është e paanshme. Ajo nuk shqetësohet për pasojat konkrete. Nëse sovranin ka për detyrë dhe të drejtë të strukturojë shoqërinë dhe të kujdeset për rendin e saj, atëherë i duhet të veprojë nëpërmjet ligjit. Mirëpo ligji është "... urdhri i një sovranin që përdor pushtetin e vet" (Bodin, 2007, f. 60). Në këtë kuptim, ligji mund të jetë i padrejtë dhe meriton të zbatohet kur i shërben një drejtësie më të gjerë. Urdhri i tij është në interes të bashkësisë. Parimet e drejtësisë mund të favorizojnë një person privat, duke shkelur të mirën publike dhe akoma më tej, kjo është formë e shprehjes së një pushteti sovran të kufizuar dhe në rastin konkret nga një nënshtetas i tij. Drejtësia ideale nuk shqetësohet për përfitimin ndaj

interesit të përbashkët, ndërsa qëllimi dhe karakteri aktiv i sovranit nëpërmejt urdhrit të ligjit ndërhyjnë për të përlogaritur të mirën më të dobishme ndaj bashkësisë. Parimet e drejtësisë mund ta braktisin të mirën e përbashkët, duke realizuar qëllimet private të një individi.

Paanësia e saj tregohet e verbër, para qëllimit që ka pushteti sovran. pikërisht kjo është '*e mira publike*'. Ky pragmatizëm i të qenit sovran aktiv, bëri që "*Bodini të këmbëngulte se mbretërit nuk e kanë zbuluar ligjin, por e bëjnë ligjin për t'ua dhënë subjekteve të tyre*" (Andrew, 2007, f. 78). Tek mendon kështu, ky përshkrim i sovranit na jep pamundësinë e kontrollit të pushtetit të tij, pushtet që mund të shkojë në interes të orekseve personale, duke u fshehur nën petkun e një urdhri që shkon në mirë të komunitetit. Për Bodinin nuk mund të jetë kështu. Fillimi dhe fundi, burimi dhe qëllimi i sovranitetit, është ruajtja e gjendjes natyrore njerëzore (mbrojtja e të drejtave primare – natyrore). Për këtë, ai është i justifikuar dhe tërësht i lirë që ta realizojë qëllimin me çdo mjet, qëllim që mbetet unik dhe i patjetërsueshëm.

Në këtë kontekst pushteti matet me parimet e drejtësisë natyrore, rrjedhimisht me parimet etike të drejtësisë. Brenda këtyre kornizave, sovranin duhet "... të zgjedhë ligjet më të paanshme e më të ndershme, mes atyre që janë të drejta e të ndershme, edhe pse disave kjo gjë do t'u sjellë përfitim, ndërsa të tjerëve dëm. Mjafton që përfitimi të jetë publik, kurse dëmi privat" (Bodin, f. 56). Drejtësia në logjikën e sovranit shprehet në terma sasiore, pra, si drejtësi kuantitative. (Pikëpamje që forcohet më tej në shekullin XVIII – XIX nga rryma utilitariste). Kështu, veprimataria e lirë dhe e lejuar e sovranit, duhet të jetë në përputhje apo në përshtatje me arsyen natyrore (ose të drejtën hyjnore). Në këtë kuptim, brenda parimeve të drejtësisë, sovranin ka një vullnet të lirë për të

vepruar. Ai nuk mund të jetë më ideal, sepse vetë socialiteti nuk është në kushte të tilla. Sovrani e ka të pamundur ta përshtatë drejtësinë e përsosur në një mjedis kompleks dhe jo ideal, siç është bashkësia njerëzore. Sovrani i drejtë ka për detyrë të ruajë të drejtat e patjetërsueshme. Delegimi si arsye natyrore e pushtetit është premisa për të krijuar një rend të qëndrueshëm në një botë naive. Kjo është arsyeja që pushteti është i përjetshëm dhe i pakufizuar. Në jetën konkrete, këto parime mund të shkelen, ndaj ai ka gjithë pushtetin e nevojshëm për t'i mbrojtur ato.

Me këtë logjikë, Bodini godet individualitetin. Humbja e drejtësisë individuale është shtypje dhe nënshttrim ndaj potencialit vetjak njerëzor. Të reflektosh për një shtet me drejtqeverisje, me synim të mirën e përbashkët, është një nënshttrim absolut i mikrokozmosit njerëzor. Ai shkon deri aty sa shprehet se; *“... nuk lejohet që nënshtetasi t'i shkelë ligjet e princit të tij, duke nxjerrë si shkas nderin apo drejtësinë”* (Bodin, 2007, f. 56). Me këtë argument Bodini del në idenë e tij se rebelimi, kryengritja ndaj pushteti sovran, është kategorikisht e palejuar dhe e dënueshme. Absolutizmi i pushtetit shkon deri në pacënueshmërinë e tij, edhe kur ky pushtet keqpërdoret. Askujt nuk i jepet e drejta për ta kundërshtuar. Sovrani jep llogari vetëm para pushtetit hyjnor. Në këtë prizëm, qëllimi dhe veprimi i sovranit është i vetëdijshëm për pasojat negative individuale dhe private që ai mund të ketë. Madje sovraniteti, duke u angazhuar për të tërën, pa diskutim që do të mënjanojë individin. Këtij të fundit mund t'i lejohet ta braktisë këtë sovranitet, por jo ta cënojë atë. Në këtë këndvështrim merita qëndron në atë se sovraniteti nuk mundet të sigurojë të mirën absolute për gjithsecilin nënshtetas.

Përfundime

Sovraniteti në optikën e Bodinit është domosdoshmëri, e cila përkthehet si përjetësi. Ajo që e bën të tillë lidhet me vetë faktin se ‘sovraniteti’ buron nga kushti natyror. Themelet e tij gjenden te të drejtat natyrore të njeriut. Kjo është në kufijtë e individualitetit, ndërkohë njeriu, për nga thelbi, është qenie shoqërore dhe pikërisht, në kontekstin social, ai ndihet i kërcënuar nga të tjerët. Pasiguria për veten në bashkësi dhe domosdoshmëria për të bashkëjetuar me të tjerët është argument se aty ku ka bashkësi, ka një pushtet që është garant i rendit social. Pra, arsyeja për të qenë bashkë është arsyeja e sovranitetit. Forca e shoqërisë është forca e sovranitetit.

Kështu, sa të ketë shoqëri do të ketë sovranitetet. Në këtë kuptim, sovrani është fuqia që shkon përtej rrethanave. Ai mbart një pushtet transedental, të abstraguat nga konceptimi i shoqërisë si unitet objektiv. Të kuptuarit kështu, e bën sovranitetin të posedojë pushtetin më të lartë, por edhe një pushtet të patjetërsueshëm. Kjo e bën atë të përjetshëm dhe të pakushtëzuar nga personi që e përfaqëson atë, madje i pakufizuar nga urdhri (ligji) i tij apo çdo formë tjetër e pushtetit. Situatat e larmishme ku vepron, domosdoshmërisht e bëjnë atë të marrë një rol aktiv. Ekzekutimi i pushtetit të tij është delegimi i vullnetit të tij. Këtu shprehet shteti (qeverisja) që dallon nga sovraniteti. Qeverisja është e kufizuar brenda arsyes së sovranit. Arsyeja e sovranitetit i referohet të *‘drejtave natyrore’*, pra, në parim, i shërben këtij qëllimi dhe shoqërisë në tërësi. Në këtë kuptim justifikohet çfarëdo lloj mjeti për ta realizuar qëllimin, edhe në rast se ai bën padrejtësi. Kjo e bën sovranitetin të mos identifikohet me drejtësinë ideale. Praktikiteti i sovranit imponon një drejtësi përllogaritëse. Interesi i drejtësisë sovrane është të maksimalizojë të mirën publike, duke legjitimuar kështu padrejtësinë për pakicën apo individin privat.

BIBLIOGRAFIA

- Andrew E., (June 1, 2011). *Jean Bodin on Sovereignty*,. Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts 2, no. 2 p. 75-84, pdf
- Bodin J.,(2007). *Sovraniteti*, ISP&Dita 2000, Tiranë
- Bodin J.,(X) *Six books of the Commonwealth* Abridged and translated by M. J. Tooley, Alden press, Oxford, pdf
- Hart H., (2007). *Koncepti i së drejtës*, ISP & Dita 2000, Tiranë
- Hersh Zh., *Habia filozofike*, Dituria, Tiranë
- Hobbes T., (2000) . *Leviatani*, IPS&Dita 2000, Tiranë
- Makiaveli N., (2003). *Princi*, Uegen, Tiranë
- Ruso Zh. Zh., (2005). *Kontrata sociale*, Botimet Luarasi, Tiranë
- Tarifa F., Lani R., Shatro B., (2000). *Rilindja e Europës*, OMBRA & GVG, Tiranë

HUMANIZMI DHE EDUKIMI SIPAS JEAN PAUL SARTRE

GERTJON ÇOBO

*Fakulteti i Shkencave Sociale,
Universiteti i Tiranës*

Përmbledhje

Antropologjia e edukimit është një fushë në të cilën Sartri ka dhënë kontributin e tij në momentin kur ai studionte marrëdhënien midis njeriut dhe letërsisë. Ai shfaqti një dyshim mbi konceptet e "reformës" dhe "moralit", si dy koncepte të cilat shfaqeshin si një mjet shpëtimi, por që aktualisht nuk përdoren më. Kjo ka sjellë si pasojë tërheqjen e njeriut te vetja, theksuar kjo si një përpjekje për të vazhduar akoma, për të drejtuar më tej të njëjtat hakmarrje dhe për të marrë pjesë në çlirimin e njeriut, por tashmë nëpërmjet mënyrave të tjera.

Tërësia e njeriut mund të cilësohet si një sintezë, pra duke filluar me një njohje totale të njeriut nga vetvetja. Kjo natyrisht që ka vështirësi, pasi presupozon një njohje totale të përmbajtjes antropologjike të realitetit njerëzor. Nëse njeriu shfaqet njëlloj, nëse gjurmën e tij e gjejmë kudo, kjo nuk do të thotë aspak që aktivitetet e tij janë identike. Nëse këto aktivitete në çdo rast përdorin mendjen, nuk duhet nxjerrë përfundimi që e përdorin në të njëjtën mënyrë.

Sartri thekson se detyra e kritikës është bërë tërësore dhe angazhon krejt njeriun. Kritika, sipas tij është gjithashtu sintetike. Ajo vendos në lojë tërë mundësitë e shpikjes dhe në vend që të kufizojë përdorimin e arsyes së vendosur më parë, ajo, përkundrazi, formon arsyen moderne në mënyrë që, për të përfunduar, të ketë për bazë lirinë krijuese. Sipas Sartrit, është e rëndësishme që bota mund të jetojë edhe pa letërsinë, por mund të bëjë akoma më mirë edhe pa njeriun.

Fjalët Kyçe: Edukim, Antropologji Filozofike, Njeriu, Ekzistencializmi, Ekzistenca

Abstract

Anthropology of education is an area in which Sartre has given his contribution when he studied the relationship between man and literature. He expressed doubt on the concept of "reform" and "morality" as two concepts that appear as a way of salvation, but not currently used. This causes the human attraction to himself, stressing it as an attempt to keep still going, to run further the same revenge and to take part in the liberation of man, but now in other ways.

The totality of man can be considered as a synthesis, starting with a total knowledge of human by himself. This is of course difficult, because presupposes a total knowledge of anthropological content of human reality. If the man appears equally, if his route is found everywhere, it does not mean that its activities are identical. If these activities in any case use the mind, it should not bring the conclusion that they use it in the same way.

According to Sartre, the task of criticism is made comprehensive and it involves all mankind. Criticism, according to him, is also synthetic, it sets in the game all the possibilities of the invention, and instead of limit the use of reason introduced earlier, it forms the modern reason in order for it to be based on creative freedom. The important thing is, according to Sartre, that the world can live without literature, but could do even better without the man.

Keywords: Education, Philosophical Anthropology, Man, Existentialism, Existence

Hyrje

Teoritë themeluese të antropologjisë filozofike nuk janë të reja. Ato i kanë rrënjët që në Antikitë, duke vazhduar më pas me teori të cilat lanë gjurmë në filozofi, nga

racionalizmi i Kantit dhe i Hegelit, deri te filozofia e jetës që na paraqitën Dilthey dhe Nietzsche. Arsyeja e fillësës së antropologjisë filozofike ka qenë kriza që ka përjetuar njeriu në raport me Unin. Në këtë këndvështrim,

kanë patur efekt disa rryma filozofike, të cilat studionin njeriun nëpërmjet tjetrit, nëpërmjet raportit midis njeriut dhe fenomenit, siç ka qenë pozitivizmi apo fenomenologjia. Por, të gjitha këto rryma arritën kulmin në momentin kur individi u ndërgjegjësua mbi krizën që po përjetonte, duke mos arritur t'i jepte shpjegim pyetjes *se si jam në gjendje që të njoh Tjetrin, pa njohur më parë veten*. Në këtë moment mund të themi që arrijmë në gjenezën e mirëfilltë të antropologjisë filozofike.

Immanuel Kant është filozofi i cili ngriti pyetjen “Çfarë është njeriu?”, duke hedhur bazat e antropologjisë filozofike moderne. Siç u përmend edhe më sipër, rrënjët e antropologjisë janë shfaqur që në Antikitete, por nëpërmjet kësaj pyetjeje, Kant arriti ta legjitimonte atë. Megjithatë, nëpërmjet teorisë së tij nuk mund të themi apo ta cilësojmë Kantin si antropolog filozofik. Objekti i antropologjisë kantiane ka qenë njeriu racional, një subjekt i cili në fakt kufizohej nga natyra, duke u cilësuar edhe si një vetëkufizim nëpërmjet noumen-it. Duke u drejtuar njëkohësisht nga idealizmi, i cili arriti kulmin me shpirtin absolut të Hegelit, i cili nuk theksoi dhe nuk vendosi në qendër njeriun, por vendosi natyrën rationale, duke i atribuar asaj edhe cilësitë përkatëse.

Duke filluar nga Dekarti, Kant, Hegeli, edhe filozofë të tjerë të periudhës së Rilindjes, Racionalizmit dhe Idealizmit, kanë studiuar njeriun, por jo në totalitetin e tij. Ata e kanë vendosur theksin vazhdimisht te një pjesë e tij. Filozofia e re ose filozofia e jetës që propozoi Ludvig Foerbachu, pra filozofia e studimit të njeriut në totalitetin e tij, e klasifikon atë si një nga kundërshtarët e racionalizmit apo idealizmit. Në këtë mënyrë, filozofia e tij u bë një nga rrymat e cila kundërshtonte dualizmin e Dekartit, racionalizmin kantian apo idealizmin hegelian. Refuzimi i çdo teorie transhendentale dhe studimi i njeriut në ambientin e tij natyror, mund të cilësohen edhe si *fillimi zyrtar i*

antropologjisë filozofike moderne. Filozofi gjerman Mas Scheler, është ai i cili ngriti në një shkallë më të lartë mendimin për njeriun, duke reduktuar të gjitha aspektet filozofike në pyetjen “Ç’është njeriu?” dhe “Cila është pozita e tij në kozmos, në raport me veten, tjetrin dhe Zotin?”. Në këtë moment antropologjia filozofike merr një drejtim të ri, duke vendosur njeriun si pikënisje të gjithçkaje, të veprimit, të punës, të qeverisjes, të gjuhës.

Humanizmi dhe letërsia

Teoria antropologjike e Ludwig Feuerbach-ut konsiston në një shndërrim që ai i bëri teorisë fetare në shprehjen se njeriu e krijoi Zotin sipas shëmbëlltyrës së tij. Sipas tij, dija e njeriut në lidhje me Zotin, në realitet është dija e njeriut për vetveten. Ndërgjegjja mbi Zotin bëhet vetëndërgjegje dhe teologjia në të vërtetë është antropologji. Iluzioni i Zotit është pengesë për lirinë e plotë të njeriut (Ludwig, 2005).

Humanizmi është doktrina e cila vendos në qendër njeriun duke shmangur mbinatyroren. Kjo e fundit është diçka që qëndron përtej botës sonë, e ndryshme nga bota jonë dhe qëndron atje për të bërë dallimin si diçka rrënjësisht e ndryshme midis botës sonë natyrore dhe botës tjetër të mbinatyrshe. Humanizmi kërkon të kthejë shikimin dhe të përqendrohet drejt botës sonë. Për t'i dhënë zgjidhje problematikave të ndryshme dhe dilemave që mund të hasim, nuk duhet të drejtohem, sipas Foerbachut, drejt të mbinatyrshe, por, sipas tij, zgjidhja qëndron te humanizmi. Një interpretim humanist i fesë kërkon të tregojë pohimin e mësipërm se aty ku feja ka një rol të rëndësishëm në shoqëri, ajo nuk u referohet fakteve mbinatyrore, por përkundrazi u referohet fakteve si dije që njeriu ka për mbinatyroren dhe, në këtë rast, ai hyn në raport me veten dhe jo me Zotin në mënyrë të drejtpërdrejtë. Sipas Feuerbach-ut një “kritikë” e tillë ndaj fesë nuk duhet të shihet si

negative ose si rrëzim i ideologjisë fetare. Përkundrazi, ajo duhet të shihet si një riinterpretim i fesë, e cila vendos baza më të forta mbi mendimin fetar dhe argumente të forta humaniste mbi të vërtetën. Sartri do të shprehej se një nga motivet kryesore të krijimit është nevoja për t'u ndier i rëndësishëm në raport me botën. Shkrimtari nuk parashikon, madje as hamendëson; ai projektton. Shkrimtari ndeshet me dijen e tij, vullnetin dhe projektin e tij, shkurt, me veten e tij. Ai prek subjektivitetin e tij dhe objekti i krijuar është jashtë pritjes, pra, ai nuk krijon për vete.

Njeriu kërkon që papërsosmërinë e tij ta shpalosë nëpërmjet përsosmërisë së Perëndisë, e cila mund të shihet si një mishërim i gjithçkaje që është e vlefshme për njeriun. Pra, Perëndia është konceptuar si diçka e jashtme për njeriun, si diçka tjetër nga ajo që është. Nëse Perëndia është shprehje e mirësisë dhe realitetit tonë, atëherë njeriu duhet të jetë i diferencuar prej saj. Feja, sipas Feurbach, e mohon mirësinë si një cilësi e natyrës njerëzore. (Feurbach, 1854). Njeriu është i lig, i korruptuar dhe i paaftë për të mirën, ndërsa Perëndia është e vetmja qenie që mbart mirësinë. Këtu Feurbach shtron disa çështje për diskutim: Ndarja e Perëndisë nga ne, sipas tij, në një nivel përtej të kuptuarit njerëzor, krijon një dilemë intelektuale. Nëse Perëndia është krejtësisht e ndryshme nga ne, si është e mundur që njeriu arrin ta kuptojë atë? Nëse njeriu nuk mbart asnjë pjesë të dashurisë dhe urtësisë së Zotit, si mundet që ai të kuptojë dashurinë dhe urtësinë që përcjell Perëndia? Nga ana tjetër, nëse njeriu mund t'i kuptojë këto cilësi, atëherë si mund të flasim për një ndarje radikale midis Zotit dhe njeriut? Është pikërisht humanizmi i Feuerbach-ut që i jep përgjigje pyetjeve dhe dilemave të mësipërme. Nga ana e tij, Sartre do të theksonte se meqë dihet që ne jemi zbuluesit e qenies, ne dimë gjithashtu se nuk jemi

prodhuesit e saj. Ky peisazh nga i cili rrethohemi, do të mykej pa dëshmitarë në qenësinë e tij të errët, sapo ne të kthejmë krahët. (Sartre, 1998). Zgjidhja është njohja që ne duhet t'i bëjmë Perëndisë dhe hyjnore si diçka jo thelbësisht të dallueshme nga njeriu, por të shfaqura si një shprehje e esencës njerëzore.

Edukimi si nevojë për njohje

Charles Taylor është i mendimit se kur ne arrijmë të kuptojmë se çdo të thotë të përkufizojmë vetveten, të përcaktojmë se ku konsiston origjinaliteti ynë, vërejmë se duhet të vendosim në sfond një farë kuptimi të asaj që është domethënëse. Sipas tij, të përkufizosh vetveten do të thotë të zbulosh ç'është domethënëse në ndryshimin tim me të tjerët. Kështu, gjërat nuk kanë rëndësi në vetvete, por për atë që njerëzit konsiderojnë se kanë. Kjo, sipas Taylorit, është marrëzi. Çfarë do të ndodhë, thotë Taylor, nëse shpjegimi del i gabuar dhe nuk del ashtu siç e prisnim, duke u zëvendësuar me një përshkrim më të mirë? Ndjehet njerëzore nuk mundet të jetë e mjaftueshme për të respektuar pozicionin tonë, sepse ato nuk janë në gjendje të përcaktojnë se çfarë është e rëndësishme. Këtu relativizmi i butë vetëshkatërrohet. Kjo sipas tij ka për rrjedhojë që autenticiteti të mos mbrohet dot me mënyra të tilla që shpien në vithisjen e horizontit domethënës. Madje, vetëdija se domethënia e jetës sonë vjen nga fakti i të qenit i zgjedhur, varet nga njohja se pavarësisht nga vullneti im ekziston diçka fisnike e guximshme dhe kuptimplote që formëson jetën time.

Vetëzgjedhja si ideal, merr kuptim vetëm atëherë kur disa çështje janë më të rëndësishme se të tjerat. *"Unë s'mund të pretendoj se jam një vetëzgjedhës dhe të shpalos një fjalor të tërë niçean të vetëbërjes, nuk jam unë ai që vendos se cilat çështje janë të rëndësishme"*, -shprehet Taylor. (Taylor, 2008).

Sartre mendon se çlirimi nga publiku i tij real deri në kufijtë e publikut të tij virtual, do të sigurojë në ndërgjegjen e tij pajtimin e tendencave armike; letërsia krejtësisht e lirë paraqet negativitetin si moment i nevojshëm i ndërtimit. Pra, konflikti qëndron dhe origjina e tij vjen nga ajo që e quajmë metamorfozë e shkrimtarit dhe e ndërgjegjes së tij të keqe. (Sartre, 1998). Kjo do të thotë se elementi që kërkon domethënie në jetë, duke u përpjekur t'i japë kuptim vetes së vet, mbetet të ekzistojë në një horizont çështjesh të rëndësishme. Sipas Taylorit, të përjashtosh kërkesat që lindin përtej vetes, do të thotë saktësisht të ndrydhësh kushtet e plotkuptimshmërisë dhe t'i vish rrotull banalitetit. Në atë masë që njerëzit kërkojnë një ideal moral, kjo vetëmurosjë është vetëbudallallopsje dhe shkatërron kushtin ku ideali mund të realizohet.

Sipas Sartre, shkrimtari nuk duhet të kërkojë të trondisë, pasi kështu është në kontradiktë me vetveten. Leximi është një pakt bujarie ndërmjet autorit dhe lexuesit; ku secili i beson tjetrit, mbështetet te tjetri dhe kërkon po aq sa te vetja. Megjithatë Taylori pretendon se ka dy mënyra të ekzistencës sociale të cilat janë të lidhura me kulturën bashkëkohore të vetërealizimit. E para bazohet në nocionin e së drejtës universale dhe e dyta, kjo kulturë, u jep një rëndësi të madhe marrëdhënieve në sferën intime, kryesisht marrëdhënieve të dashurisë. Duke iu referuar këtyre karakteristikave të mësipërme, Taylori arrin në përfundimin se mund të shquajë dy ndryshime që së bashku e kanë bërë të pashmangshëm shqetësimin modern në lidhje me identitetin dhe njohjen e tij. I pari sipas Taylorit është shembja e hierakive sociale, e cila përbën bazat e honoreve. Fjala "honor" lidhet në mënyrë të pazgjidhshme me pabarazitë. Honori është në mënyrë të pazgjidhshme çështje e preferencës. Vlen të theksohet këtu se në shoqëritë e mëparshme, ajo çka ne sot e

quajmë identitet i një personi, në një masë të konsiderueshme fiksohej nga pozicioni i tij në shoqëri. Sartre mendon se bota është detyra ime, d.m.th që funksioni themelor dhe krejtësisht i pranueshëm i lirisë sime, është që të sjellë te qenia, me një lëvizje të pakushtëzuar, objektin e vetëm dhe absolut që është universi. (Sartre, 1998). Vepra e artit nuk reduktohet në idenë, se ajo është prodhim dhe riprodhim i një qenieje, si diçka që nuk lejohet të mendohet dhe se kjo qenie përshkohet tërësisht nga një ekzistencë, nga një liri, e cila vendos për vetë fatin dhe vlerën e mendimit.

Por sipas Taylorit, identiteti i një njeriu varet në mënyrë kritike nga marrëdhëniet dialoguese me të tjerët. Kjo varësi nga të tjerët është rritur në epokën e autenticitetit. Në kohët paramoderne, njerëzit nuk flisnin për identitetin dhe njohjen e tij, jo nga që njerëzit nuk kishin identitet, por sepse atëhere nuk përbënin kurrfarë problemi që të tematizoheshin si të tilla. Sipas tij, në nivelin intim, ne mund të shohim se sa shumë nevoja ka një identitet original dhe sa vulnerabël është në njohjen e dhënë ose jo nga njerëzit me peshë për ne. Megjithatë të kuptuarit e identitetit dhe të autenticitetit ka sjellë një përmasë të re në politikën e njohjes së barabartë, e cila tani vepron me diçka të ngjashme me nocionin e saj të autenticitetit. (Taylor, 2008). Sartre këtë e kundërshton nëpërmjet idesë së tij se, për nga origjina, poezia krijon mitin e njeriut, ndërsa prozatori përvijon portretin e tij. Pra, në realitet, veprimi njerëzor është mjet.

Edukimi satirian

Sipas Sartrit, të shkruash do të thotë t'i bësh thirrje lexuesit që ai të kthejë në ekzistencë objektive zbulimin që ka ndërmarrë nëpërmjet mundësisë që të ofron gjuha. Sot, shkrimtari do të vazhdojë të shkruajë në të shkuarën. Jo ndryshimi i kohës së foljes, por zhvillimi i teknikave të tregimit, do ta çojnë lexuesin bashkëkohor te historia.

Është interesante për t'u theksuar se ideja e Sartrit, në momentin që të gjitha kishat do të na dëbojnë dhe çkishërojnë, kur arti i të shkruarit do të duket se do të humbasë efikasitetin e tij, i mpleksur me propagandat. Pikërisht, atëherë duhet të fillojë angazhimi ynë. Ai parashtron disa arsye për këtë:

Së pari, përfshirja e tyre si ndërmjetës midis letërsisë dhe masave. Klasa punëtore është e mbyllur, fshatarët nuk lexojnë qysh prej 1914-s. Këto janë të dhënat e problemit, të cilat nuk na inkurajojnë, por ne duhet të kënaqemi me to.

Së dyti, libri është forma më fisnike, më e vjetër, së cilës duhet t'i kthehemi vazhdimisht. Letërsia do të fitojë

Së treti, ai që lexon, heq dorë nga personaliteti i tij empirik, i shpëton mërive dhe frikës, për t'u vendosur kështu më lart se sa liria e tij.

Kjo liri sipas Sartrit, veprën letrare dhe nëpërmjet saj njerëzimin, e merr për qëllim absolut. Ajo ndërtohet si kërkesë e pakushtëzuar, në raport me vetveten, me autorin dhe me lexuesit e mundshëm. Kështu ajo mund të identifikohet me vullnetin e mirë kantian, i cili në çdo rrethanë e trajton njeriun si qëllim dhe jo si mjet. Kur libri është i shenjtë, ai nuk e shtyn virtytin fetar drejt synimeve apo bukurisë, por e çon atë jashtë si shenjë dalluese, meqenëse momenti themelor i leximit, në këtë rast të bashkimit, d.m.th i integritetit simbolik në komunitet, vepra e shkruar, kalon në jothemelore, pra ajo kthehet në një përbërës të ceremonisë.

Nga ana e tij Niçe do të shprehej se detyra e artit është të rigjallërojë figurat e së shkuarës dhe t'u japë atyre pakëz ngjyrë. Kështu, ai vendoset në një rrugë midis të kaluarës dhe të tashmes, duke e marrë veprën dhe duke e interpretuar tashmë sipas mënyrës individuale. Por kjo, sipas Niçes, e përjashton totalisht artistin nga koha e tashme. Ai nuk jeton më me ne, ai nuk i kapërcen kulturat dhe qytetërimet e

njerëzimit që përparon, ai mbetet për tërë jetën fëmijë dhe ka ngelur në atë pikë të së kaluarës, të cilën ai përpiqet të interpretojë në të tashmen. Niça e shikon artistin të dobishëm për shoqërinë, por problematik si genie. Këtu lind pyetja, se pse ne kemi shumë lloj artistësh? A do të jenë ata të dobishëm për shoqërinë dhe nëse po, për cilën shoqëri? Edhe në qoftë se ata janë problematikë në vetvete, ndoshta mund të flasim për një shoqëri problematike, sepse siç e dimë, artisti ka një rol sa të rëndësishëm aq edhe të fuqishëm në shoqëri. Sipas Niçes, në kohët e sotme po kalohet nga sfera fetare tek ajo e artit dhe konkretisht, ai shprehet se ***“arti ngre krye aty ku fetë marrin fund”***. Arti trashëgon nga feja gjendjet shpirtërore, por duke qenë relativisht më i qartë, bëhet edhe më i thellë. Niçe bën dhe një dallim midis hipotezave metafizike dhe racionale për artin. Me disa hipoteza metafizike arti, ka shumë më tepër vlerë p.sh., nëse besohet se karakteri është i pandryshueshëm dhe se thelbi i botës shprehet vazhdimisht në të gjitha karakteret dhe veprimet, vepra e një artisti shndërrohet në një pamje të së përhershmes së përhershme. Ndërsa nga një pikëpamje racionaliste e botës sonë, artisti vetëm sa mund t'i japë vlera imazhit të tij për një farë kohe, sepse njeriu në tërësi është zhvilluar dhe është i ndryshueshëm; madje as si individ i vetëm nuk është i pandryshueshëm dhe i përhershëm. Këtu Niçe i referohet problemit të substancializmit dhe ndryshueshmërisë, e cila është në ndryshim, sepse perceptimet tona janë gjithmonë në ndryshim dhe në fakt jemi ne përmes perceptimeve të ndryshme që e bëjmë një vepër arti të jetë e ndryshueshme dhe jo se ndryshon ajo vetë.

Sartre mendon se letërsia në veprim nuk mund të arrijë esencën e saj të plotë përveçse në një shoqëri pa klasa. Vetëm në një shoqëri të tillë, shkrimtari mund të vërë re se nuk ka asnjë dallim të asnjë lloji me

subjektit dhe publikut të tij, sepse subjekti i letërsisë ka qenë gjithnjë njeriu dhe bota. Nëse publiku do të identifikohet me universalitetin konkret, shkrimtari do të shkruante për tërësinë njerëzore.

Nëpërmjet letërsisë tregohet se kolektiviteti kalon në refleksion dhe meditim,

fiton një ndërgjegje të sëmure, një imazh pa ekuilibrin e vetvetes, që kërkon të modifikohet dhe përmirësohet pa pushim. Sipas Sartrit, e rëndësishme është se bota mund të jetojë edhe pa letërsinë, por mund të bëjë akoma më mirë edhe pa njeriun.

BIBLIOGRAFIA

- Feuerbach, L., (1854). *The Essence of Christianity*, M. Evans, trans. London: John Chapman
- Ludwing, R., (2005). *Fenomenologjia e Shpirtit*, Tiranë, Ideart
- Nietzsche, F., (2005). *Njerëzor tepër njerëzor*, Tiranë, Uegen
- Nietzsche, F., (2011). *Mbi gjenealogjinë e moralit*, Tiranë, Fan Noli
- Sartre, J.-P., (1992). *Being and Nothingness*, E. Barnes, trans, Washington Square Press,
- Sartre, J.-P., (1998). *Ç'është letërsia*, Tiranë, Dea S.
- Sartre, J.-P., (1994). *Neveria*, Tiranë, Tirana
- Sartre, J.-P., (1986). *Situatat*, Prishtinë, Rilindja
- Sartre, J.-P., (1997). *Ekzistencializmi është humanizëm*, Tiranë, Phoenix
- Sartre, J.-P., (2005). *Muri*, Madrid, Mediasat Group
- Taylor, Ch., (2008). *Etika e autenticitetit*, Tiranë, ISP Dita 2000

GJUHËSI

PARADIGMA ANTONIMIKE NË PROZËN E KUTELIT

LIRI SEITLLARI

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë

Universiteti "Fan S. Noli", Korçë

Përmbledhje

Në këtë punim kemi pasur si qëllim hulumtimin dhe analizën e paradigmes antonimike në veprën e Kutelit. Pasuria antonimike është parë si një ndër treguesit e pasurisë leksikore dialektore e krahinore të prozës së tij. Kuteli është shkrimtari që i përdor gjerësisht dhe me një shumëllojshmëri tipash antonimet, duke rritur përmes tyre estetizimin e tekstit. Antonimia në veprën e tij shfaqet e pasur, jo vetëm si sasi, por edhe si larmi dhe si cilësi. Ne i kemi analizuar ato vetëm në dy aspekte: në aspektin strukturor dhe në aspektin e shkallës së kundërvënies, duke u ndalur veçanërisht në nëntipat më të parapëlqyer të tij. Del se ky autor shfrytëzon mjeshtërisht mundësitë pa kufi të gjuhës për të krijuar kundërvënie konceptesh, idesh, kundërvënie ngjarjesh e dukurish, kundërvënie gjendjesh etj., të cilat janë aq të pranishme në jetën e njeriut dhe të universit në përgjithësi. Ai krijon kundërvënie të mundshme, qoftë në rrafshin e leksikut, qoftë në atë të semantikës. Po kështu, mënyra se si ai i aktualizon në prozën e vet, flet për aftësitë e tij të veçanta edhe në këtë drejtim. Antonimia në prozën e Kutelit shpreh marrëdhënie semantike të kundërvënies, jo vetëm në rrafshin leksikor, pra ndërmjet fjalësh, por edhe ndërmjet shprehjesh e situatash të ndryshme gjuhësore. Është pikërisht shtrirja e gjerë antonimike, mosmbetja në kufijtë e frazës, ajo që i bën mbresëlënëse blloqet e teksteve kuteliane. Duket se për Kutelin, mundësitë e kundërvënies janë të pafundme, ndaj provon të antonimizojë në kontekste të caktuara, deri edhe fjalë të cilat përbërësi kuptimor i përbashkët është i largët, madje i skajshëm. Në këtë kontekst marrin një rëndësi të veçantë antonimet kontekstuale.

Fjalët çelës: antonime, paradigmë antonimike, antonimi e mirëfilltë, antonimi kontekstuale, kundërvënie.

Abstrakt

In this paper we aimed at researching and analyzing the antonymic paradigm of the work of Kuteli. His antonymy usage is considered as one of the indicators of the regional lexical heritage. Kuteli is a writer, who widely employs a variety of antonyms, increasing, thus, the esthetic of the text. The antonymy in his work is displayed not only by quantity, but also by variety and quality. We have analyzed them only in two respects: in the structural aspect and in terms of the degree of opposition, focusing particularly on the author's favorite subtypes. It turns out that this author masterly exploits boundless opportunities to create opposition of linguistic concepts, ideas, events, phenomena, conditions etc., which are part of human life and universe. He creates possible opposition not only in terms of lexis, but also on semantics. The way he actualizes his prose, reveals his specific abilities in this regard. The antonyms found in the prose of Kuteli express semantic relationships of opposition, not just at the lexical aspect, i.e. between words, but also between different expressions of linguistic situations. It is exactly the wide range of antonymy, the extension beyond the borders of the phrase that makes impressive blocks of text. It seems that the possibilities for opposition are endless for Kuteli, so he tries to antonymize, in certain contexts, to the words in which the common semantic component is remote, even extreme. In this context, contextual antonyms receive a special significance.

Key words: antonyms, antonymic paradigm, literal antonymy, contextual antonymy, opposition.

Pasuria leksikore e veprës, por edhe aftësia për të nxjerrë prej fjalëve fuqinë e tyre shprehëse dhe vlerat e nevojshme estetike, e

përcaktojnë Kutelin si një njeri të madh të letrave. Ai arrin të përpunojë, të përsosë dhe të bëjë rivlerësime të tilla të mjeteve

gjuhësore, të cilat e kurorëzojnë atë si shkrimtarin kryesor ndihmëtar në krijimin dhe pasurimin e shqipes letrare. Kuteli sjell me veprën e tij një pasuri të çmuar edhe në fushën e antonimisë. Ai është këmbëngulës në gjurmimin apo krijimin e antonimeve dhe me anë të tyre bën saktësimin më të plotë të dukurisë, apo të mendimit që përshkruan dhe rrit ndjeshëm gjallërinë dhe bukurinë e tij.

Dihet se antonimia ndërtohet mbi bazën e kundërvënies kuptimore të fjalëve, por, sidoqoftë, për ta analizuar sa më mirë atë, duhet të kemi parasysh edhe elemente të tjera siç është situata ligjërimore, shkalla e kundërvënies kuptimore, ndërtimi i tyre etj. Kuteli është shkrimtari që i përdor gjerësisht dhe me një shumëllojshmëri tipash antonimet, duke rritur përmes tyre shprehësinë e tekstit, për shembull:

Gjënë e gjallë e veron lart në mal dhe e dimëron poshtë në Drimonë, ku moti është më i butë. (Vepra 3, f. 22); *Në hënë të re magjistricat hyjnë në varre kaluar mbi maçokë të egër e marrin dhe e është të vdekuri për të mbyllur e për të çelur, për të lidhur e për të zgjidhur, për të mbërthyer e për të zbërthyer.* *E si mbarohet puna, dalin lugetërit me thes në kokë e ia krisin valles me dauille e zurna, sa dridhet e vdes çdo gjë e gjallë që ndodhet aty pranë... Si mjerë udhëtar i huaj që rastis të shkojë asohere mbudhë: mbetet kufomë e bëhet një nga lugetërit e fshatit tonë.* (Vepra 2, f. 300-301); *Në Amerikë, bir-o, në Amerikë të Zezë: gjashtë muaj ditë, gjashtë muaj natë, njerëz me bisht e me një sy në ballë, hanë breshka e nepërka...Shëndaum i 'rgjëndë e pastë kujdes! Shërmëria e sjelltë shëndoshë! Sa të hapësh e të mbyllësh sytë, gjyshja ndërroi prapë fletën.* (Vepra 1, f. 108) etj.

Në veprën e Kutelit vërehet afrimi i antonimeve me njëri-tjetrin, afrim që bëhet për të vënë në dukje anë të qenësishme të sendeve a dukurive, anë të cilat i interesojnë folësit, por edhe rritjes së shprehësinë së tekstit dhe “për këtë kërkohet mbështetja

edhe e mjeteve të tjera të tekstit, si p.sh, ndërtimi sintaksor, situata e përgjithshme e kontekstit ose befasia e kundërvënies. Jep dorë për të theksuar diçka sidomos kalimi i menjëhershëm nga një pol te tjetri dhe nxjerrja në pah e një kundërvënieje që zakonisht nuk vihet re. Figura që përftohet atëherë quhet antitezë.” (Lloshi, 2005). Te Kuteli gjejmë plot raste të antitezës, çka e përforcon artistikisht tekstin, për shembull:

Ç’të keqe mund të na bëjë kjo vashë e nusëruar po e pamartuar, sikur t’i tregojmë fuqinë? Ajo është njeri, ne jemi zana; ajo e dheut ne të qiellit e të dheut; ajo robinjë, ne zotëresha. (Vepra 4, f. 67); *Fundi i fundit, përse ata të mbeteshin faqekuq si molla, kurse ai, beu hanedan, të zverdhej e të thahej dita ditës? Ata të rronin e ai të vdiste ë? Kështu bëri edhe Xheladin beu: i sollën një çupë të mitur (sa më e mitur, thoshin, aq më e mirë është për bejnë, se të miturat e kanë gjakun e hollë, të valë, dhe gjaku i hollë dhe i valë e hollon, e ngroh dhe e pastron gjakun e trashë, të ftohtë.* (Vepra 1, f.67); *Jo nuk e rrëmbeu, po u rrëmbyen.* Çupa desh e iku. (Vepra 1, f. 200); *Të mirë e kam, po të mirë mos e paça! Eshtë e mbyllur, domuze, s’i qesh buza.* (Vepra 3, f. 418); *Pra sikush të shikojë punën e tij: unë mbi dhe, ti nënë dhe. S’kam kohë të vdes, se dua të mbloj çupat e botës: të shaj të bukurat, të lëvdoj të shëmtuarat, se këto i kanë sëndyqet plot me pajë.* (Vepra 3, f. 457) etj.

Antonimet në veprën e Kutelit, siç u theksua edhe më lart, janë të larmishme, por do t’i analizojmë vetëm në dy aspekte: në aspektin strukturor dhe në aspektin e shkallës së kundërvënies, duke u ndalur veçanërisht në nëntipat më të parapëlqyer të tij.

Antonimet sipas aspektit strukturor

Parë në këtë këndvështrim, vërehet se në prozën e Kutelit mbizotërojnë antonimet me bashkërenditje, ku më së shumti lidhjet realizohen me anë të lidhëzave këpujore -e, -dhe dhe më pak me lidhëzat

kundërshtuese *por*, *kurse*, *prandaj*, apo me lidhëzat veçuese *a*, *apo*, ose etj. Për shembull:

a. Me lidhëzat *e*, edhe: Në fillim galat **u trembën dhe u ngritën** me krokërima, **po pas pak u doli frika dhe zbritën** prapë, pas kermës. (Vepra 1, f. 140); Udhës u ranë pas shumë njerëz, **të mëdhenj e të vegjël**, që pyesnin: “Ç’është ky kapedan me dyfek të gjatë si njëherë e një kohë. (Vepra 1, f. 162); Domosdo, kishin edhe dasma, **të hyra e të dala**, që donin shumë miell për bukë. (Vepra 1, f. 165); Edhe kur Gjatollinjtë hidhnin rromuze **posht e lart**, duke thënë se i kish buzët me qumësht e nuk mund të matej me ta. (Vepra 1, f. 183); ...Gjatollinjtë vozitnin pa drojtje mes për mes Shëmërtisë së Sipërme, **tundu e shkundu**, me armët e Sefedinit në krah e në brez. (Vepra 1, f. 186); U lëkunda sa u lëkunda midis **gjumit e pagjumit** në përrallën e atyre tri çupave të mullixhiut. (Vepra 2, f. 131); U gëzua gjithë miqësia, **afër e larg**. (Vepra 1, f. 186); Shko burrë në Korçë, të shikosh pazarin e qepëve, **si shiten e si blihen**. (Vepra 3, f. 479) E shponin në zemër, si tryelë, gozhdat e opingave të Gjatollinjeve, që **shkonin e vinin** aty, mbi udhë, me armët e Sefedinit në sup. (Vepra 1, f. 188); Kështu tërë ditën, **ngjit e zbrit**, qëkur dilte dielli tutje në det, sa një rrotë i kuq, e gjer perëndonte, gjene sa një rrotë, gjene i kuq, po në fushë. (Vepra 3, f. 483); Unë kam ardhur këtu **të marr e jo të jap**. (Vepra 3, f. 489); ...ata luajnë me ju, ju luani me ta, **lodhi e çlodhi**. (Vepra 3, f. 82); Ama as vetë s’di se kujt ia ka frikën më shumë: hijes lozonjare të lisit që **paloset e shpaloset** nëpër skërka, apop hijes së plakut që tretet në plloçë. (Vepra 3, f. 457); Bëjnë të **fluturojnë e s’fluturojnë** dot. (Vepra 4, f. 70); E kështu, **hyr e dil, bjerë e ngrehu**, të lodhur nga noti (Vepra 2, f. 259); Po Korobeshi s’e le të mbarojë fjalën: kapsit e ç’kapsit sytë, bën be e rrufe. (Vepra 4, f. 477); Sa për dinin, që thua ti, **e kam e s’e kam**, se jo vetëm që s’falem, po edhe e pi rakinë. (Vepra 1, f. 274); Asllani nuk u përgjigj. Tundi kryet; **edhe merrte** vesh,

edhe s’merrte. (Vepra 1, f. 304); ...kështu e shtyn të veprojë jo **mendja por çmendja, marrëzia**. (Vepra 3, f. 39); I bir, i mbret më kërkon çupën nuse. **T’ia jap a të mos ia jap**. (Vepra 4, f. 450) etj.

b. Me lidhëzën *as*: Kur e kur zonja dhelpër i thërret: “**Në të djabatë**, o im zot! Jo **në të mëngjër! As në të djabatë, as në të mëngjër**, shko përpara. (Vepra 4, f. 307); Me bejnë s’isha **as mirë as keq**. (Vepra 1, f. 302); Kur s’kish kë të pyeste i afrohej pragut e thosh me zë **as të lartë, as të ulët**: Nëno! Ku je? (Vepra 1, f. 136); Ndoni ishte një fshatari im: **as i mirë as i keq, as i pashëm as i papashëm**, pra **as kështu as ashtu** – dua të them njeri si gjithë bota. (Vepra 1, f. 326); Beu s’ia prishi **as njërës palë, as tjetrës**. (Vepra 1, f. 303) etj.

Në rastet kur në vend të lidhëzave e dhe dhe përdoret viza lidhëse, dy fjalët antonimike funksionojnë si një fjalë e vetme, si për shembull:

Në Thesali babai kish punuar shumë vite. **Vinte-kthehej; vinte-kthehej**. (Vepra 1, f. 138); Mustaqet i fryhen e i shfryhen në dritën e kandilit, **lart-poshtë, lart-poshtë**. (Vepra 1, f. 294) etj.

Në disa kontekste kundërvënia del edhe nëpërmjet lidhjeve bashkërenditëse të togjeve antonimikë. Shprehësia e tekstit në këto raste rritet, kur lidhjet antonimike të fjalëve krijojnë trope, si për shembull:

E ëmbël është e bardha rini, e hidhur është e zeza pleqëri. Sepse rinia çan stuhitë me hovin e shpirtit e të krahut, **shemb të keqen e larton të mirën, e bën të mundur të pamundurën**. Rini, të falem.

E bardhë je, e bardhë qofsh! (Vepra 4, f. 136); **Mbeç shëndoshë, Halil! – Vafsh shëndoshë**, qyqe. ... Shporru moj qyqe, **qofsh e zezë!** ... Fol, qyqe, **qofsh e bardhë!** (Vepra 4, f. 183); Grumbulli- **gratë përpara, si ca pata, burrat prapa, si ca patokë**, dhe fëmijët shirxhinj pas tyre –ktheu në të djabatë, në cep të kopshtit të Lakes e ia mori tatëpjetë. (Vepra 1, f. 322); **Rropatu, o plëncbosh; llup, o**

plëncplot (Vepra 1, f. 302); Ajo mbeti gjithë asaj nate, **më shumë pa shpirt se me shpirt**. (Vepra 2, f. 310); E pinte ditë për ditë e çast për çast, si thotë ai që bën vjersha, me dy pagure të mëdha që i mbante në brez si kobure karadaklli: **një zbrazej e tjetra mbushej**. Në lëmën e rakisë kjo koburja çifteli shkante kazan më kazan për të dhjetën: **shkante bosh e kthehej plot**. (Vepra 2, f. 281); la merr vragës. **Një kaproll i prin përpara, një kaprolle i vjen prapa**. (Vepra 4, f. 453); Ata e duan mbretin e tyre plak, sepse, thonë është i drejtë, dorëgjërë e zemërbardhë, **i pari në sulm dhe i fundit në tërheqje**. (Vepra 3, f. 144); ... kjo e dinte vetë udhën **me të ngjitura e me të zbritura** dhe plot të kthyer **mbi shkëmbinj e nën shkëmbinj**. (Vepra 3, f. 150); ... Xha Martini fillon të na tregojë ca ngjarje nga të moçmet – **as shumë të afërme po as shumë të largme**. (Vepra 1, f. 207); U end shumë kohë si gjysmëlypsar duke bluar **me zë e pa zë**, me mendje ndonjë varg misogjin të Hesiodit. (Vepra 3, f. 44) etj.

c. Në veprën e Kutelit shfaqen edhe lidhjet sintagmatike me nënrenditje, ndonëse në një numër më të vogël. Për shembull: ... **i pasuri që ish i varfër fort**. (Vepra 2, f. 216); Kur **ish për të lindur një foshnjë, nusja ra e vdiq**. (Vepra 2, f. 307); Të **mëdhenjtë** bënë buzën në gas, ndërsa ne **vegjëlja** gajasëm, sepse **të qeshurat e të qarat** i kishim në xhep, të përziera e i nxirrnim lumë me shkak e pa shkak. (Vepra 2, f. 128) etj.

d. Nuk mungojnë antonime e lidhura në mënyrë asindentike. Për shembull: Komi ra përdhe **gjysmë i gjallë, gjysmë i vdekur**. (Vepra 2, f. 307); Pasnesër do të nisemi pa gdhirë: **ti përpara, unë prapa**. (Vepra 4, f. 306) Unë, ore, ju flas me të drejtën e zotit, me dorë në zemër, se ja, u thinja e **sot jam, nesër s'jam**, e s'dua të shkoj matanë me një gur mulliri në qafë. (Vepra 1, f. 175); Fija u ngrys, u çel sërish. Sytë i qeshën. (Vepra 3, f. 442); Ehu, sa Amerika ka në botë. **E bardha një, e zeza dy**. (Vepra 3, f. 486); E thërresim

me përgjëratë **në vogëli**, e thërresim me mall **në të ri**, e thërresim me dhembje **në pleqëri**, sidomos atëhere kur vuajmë. (Vepra 1, f. 140); **Ajo mbush, ai zbraz; ajo mbush përsëri, ai zbraz përsëri**, gjersa dora nuk i dridhej fare e syri nuk i gabonte. (Vepra 1, f. 187) etj. Në shembujt e mësipërm vërehet se lidhjet realizohen në mënyrë të drejtpërdrejtë, pa praninë e ndonjë fjale tjetër ndërmjet tyre, por ka dhe raste të lidhjes së jodrejtëpërdrejtë, pra, kur midis fjalëve antonimike hyjnë gjymtyrë të tjera.

Antonimet shndërrohen në stilema, pra rrisin vlerat e tyre stilistikore sidomos, kur ato vendosen pranë njëra-tjetrës, për shembull:

Mirëpo shkuan vjetët njëri pas tjetrit, **kaloj e bardha rini, kaloj e bujshmja burrëri, pllakosi e zeza pleqëri**. (Vepra 4, f. 136); Në hënë të re magjistricat hyjnë në varre kaluar ... **për të mbyllur e për të çelur, për të lidhur e për të zgjidhur, për të mbërthyer e zbërthyer**. (Vepra 2, f. 300); **Ditën rrinte në varr, me të vdekurit, natën në shtëpi, ne e shoqja. Javitej sapo errej e tretej në mugëtirë**. Fshati tërë, **i madh e i vogël, rrinte ndajnatave e mëngjeseve** në dritare të shikojë si **vinte e si shkante** Zefi. Herë si **flakë**, herë si **napë e bardhë**, herë si njeri. (Vepra 2, f. 312); Plaka ra në të thella: **e hodhi e priti** me mendje, **dha e mori natën e ditën**. (Vepra 1, f. 189); Si mund të rrinte duarkryq në mes të kësaj bote, ai, djalë **i njomë, po zemërfortë**, që e kish zbrazur kaq herë dyfekun. (Vepra 1, f. 190); Të nesërmen, toga me kumandar Sefedinin në krye **u ngrys e s'u gdhi**. (Vepra 1, f. 200); Se kështu është kjo botë **merr këtej e jep andej, në do të marrësh, duhet të japësh**. (Vepra 1, f. 249); Qenka e bukur si Hëna. Mua **Hënë** më duhet, se **Diell** jam vetë. Mirëpo çupa rri tërë ditën brenda, **vish e zhvish** fustanët e mëndafsh të. Unë **digjem e përvëlohem** në qiell, ajo **dëfren** poshtë e **s'ma var fare**. Si t'ia bëj hallit. (Vepra 3, f. 447) e **Të pata ditur e nuk të pata ditur**. (Vepra 3, f. 171) etj.

Te Kuteli nuk mungojnë as oksimoronet, rastet kur, siç shprehet Xhevat Lloshi (Lloshi, 2005) “*fjalët antonime vendosen jo pranë, por në lidhje gramatikore me përshtatje apo varësi*”. Për shembull: *Tete Ngjelua ishte një plakë e pamplakur, ndonëse afër të gjashtëdhjetave*. (Vepra 3, f. 415); *Natën vëzhgoi i pavëzhguar, i erdhi qark shtëpisë*. (Vepra 3, f. 42) etj.

Antonimia është e pranishme edhe në sentencat, në proverbat apo urimet e mallkimit: *I miri me të mirin, i ligu me të ligun*. (Vepra 3, f. 304); *Mishi të piqet, helli të mos digjet*. (Vepra 3, f. 48); *A mos ky është lajmi që sollën galat e krillat? Ky qoftë, tjetër mos qoftë*. (Vepra 3, f. 50); *I pari në sulm, i fundit në tërheqje*. (Vepra 3, f. 144); *Po të gjesh udhës një gjarpër dhe një kobtar – gjarpriin fale, kobtarin vraje*. (Vepra 3, f. 216) etj.

2. Antonimet sipas shkallës së kundërvënies

Duke u mbështetur “në karakterin ose në shkallën e kundërvënies së kuptimeve nga ana semantike, fjalët antonime shqipe mund të jenë të mirëfillta ose jo të mirëfillta” (Samara, 1985). Dihet gjithashtu se nuk ekziston një kufi i prerë midis këtyre dy grupeve. Kuteli, nga ana e vet shfrytëzon mjeshtërisht mundësitë pa kufi të gjuhës për të krijuar kundërvënie konceptesh, idesh, kundërvënie ngjarjesh e dukurish, kundërvënie gjendjesh etj., të cilat janë aq të pranishme në jetën e njeriut dhe të universit në përgjithësi. Ai krijon kundërvënie të mundshme, qoftë në rrafshin e leksikut, qoftë në atë të semantikës, po kështu mënyra se si ai i aktualizon në prozën e vet, flet për aftësitë e tij të veçanta edhe në këtë drejtim. Antonimia shfaqet e pasur jo vetëm si sasi, por edhe si larmi dhe si cilësi. Ajo shpreh marrëdhënie semantike të kundërvënies jo vetëm në rrafshin leksikor, pra ndërmjet fjalësh, por edhe ndërmjet shprehjesh e situatash të ndryshme gjuhësore. Është

pikërisht shtrirja e gjerë antonimike, mosmbetja në kufijtë e frazës, ajo që i bën mbresëlënëse blloqet e teksteve kuteliane. Duket se për Kutelin, mundësitë e kundërvënies janë të pafundme, ndaj provon të antonimizojë në kontekste të caktuara, deri edhe fjalë, të cilat përbërësi kuptimor i përbashkët është i largët, madje i skajshëm.

Prania e antonimeve, sidomos atyre kontekstuale, rrit shprehësinë dhe cilësinë artistike të ligjërimit dhe këtë e tregojnë shembujt e mëposhtëm: *Xheladin beu kish në dorë bukën e kopaçen*. (Vepra 1, f. 65); *Drithë bluajmë, bukë s’gatuajmë*. (Vepra 1, f. 301); *U dëgjua një zhuzhërimë e butë dhe pastaj një trokëllimë e thatë*. (Vepra 3, f. 13); *Dheu unjeje e ngrihej, unjeje e ngrihej, si një lundër e madhe ndër valë. Malet herë binin poshtë, fundoseshin sa s’dukeshiun fare, herë kërcenin lart, si ca pela të hazdisura, me krifat në erë*. (Vepra 1, f. 126); *Si mbaroi punë, i hipi mushkës thundërmadhe dhe ngau për në Enkelanë. Digjte djelli i verës, digjte djersa e valë, po bletari nuk e çlironte mushkën që t’ia merrte me hap. Përballë tij vinin kalorës që iknin si shigjetë; nga rrapa vinin të tjerë kalorës me kuaj më të shpejtë se sa mushka – e arrinin, e linin. Bletarit të lodhur i buçisnin veshët, i digjej fyti, i visheshin sytë, që ia përvëlonte djersa e kripur. Dhe nuk e ndalte mushkën. Në këtë vrap të çmendur xhingërinin pa pushim filipët e artë dhe të argjendë. Sa i bukur ishte vendi, po sa i zymtuar ishte shpirti i Anylës! Ai, njeriu paqësor, që një jetë të tërë kish rritur me dashuri bletë, vetëm bletë (dhe kur u këputej filli i jetës nuk thosh “ngordhën”, po “vdiqën” tani kish vlarë njerëz dhe nuk i kish bërë tërr veshi*. (Vepra 3, f. 153); *Hej, hej! Dashuri, të qofsha falur. ...Ka të drejtë poeti që thotë se dashuria është perëndia më e fortë se të gjitha perënditë. Dhe pas pak: “Oh, dashuri, dashuri! Ti je si zjarri. Brenda teje njeriu digjet; larg teje – mardh e bëhet akull. Unë jam djegur dikur dhe tani kam mardhur i tëri.”*

Nga **poshtë u dëgjuan** edhe dy a tri **britma** të tjera: “Etleval!” “Enkeleu” – pastaj **heshtje**.

Befas Edipi **u err**, ndaj pa **lart** mbi brinjët e malit, një tufë galash që kaluan duke krakëritur e duke përpjekur krahët si hije **ferri**.

“Oh, - tha, - pas **gazit të madh** do të kemi një **hidhërim më të madh**. Kështu thotë fluturimi dhe krokërima e shpesëve. (Vepra 3, f. 17); Për **këtlëkun** e këtyre të mallkuarve lekë qahen mushterinjtë e, meqë s’kanë nga t’ia mbajnë ia nxjerrin dufin Tilit e i thonë “spicer”, “frëng” e sa e sa nofka të tjera. Dhe, meqë qahen ata që kanë, pra qahet dhe Ago Zylali, që **ka sa të çahet** dhe vë **pare të reja** mbi **të vjetrat**. (Vepra 1, f. 264-265) etj.

Ndër tipat antonimikë më interesantë, për shkak të vlerave stilistikore që mbartin, janë lidhjet ndërmjet fjalëve të përbëra, si: *kokëllartë – kokëvarur, gojëkyçur, gojëmbyllur – gojëhapur, zemërgur – zemërgjerë, barkplot – barkbosh, plëncplot – plëncbosh, mullëmadh – mullëvogël, shpirtnjeriu – shpirtdrejt, dorëngushtë – dorëdhënë, faqezi – faqebardhë, laga – thata, duarplot – duarthatë, sisëplot – sisëvarur, kiskëhollë – kiskëtrashë, gojëprishur – gojëmbël* etj.

Vlerat estetike të buruara prej antonimisë kontekstuale rriten veçanërisht, kur ajo merr karakter sintaksor, pra, kur strukturohet në formë fjalish apo frazash, për

shembull: *Kur s’e priste njeri, u hap dera e hyri shlllop-shlllop Loli me Lolevicën: ai thatok, i shkurtër, i parruar, i përcëlluar, me rroba të shamshallo, me opinga llastiku; ajo e gjatë, e plotë, e bardhë, e bukur, veshur me lezet.* (Vepra 4, f. 476); *Ai bën qymyr të zi, por zemrën e ka të bardhë.* (Vepra 3, f. 144); *Po u punonte mendja: Të paqënë e beëjnë të qënë, të pabërën - të bërë.* (Vepra 3, f. 266) etj.

Përfundime

Së pari, paradigma antonimike në prozën e Kutelit shfaqet e begatë në të gjitha kuptimet, qoftë me dendurinë e pranisë së saj, qoftë me larminë e saj në aspektin strukturor, apo atë të kundërvënies. Vlera kryesore mbetet cilësia e saj.

Së dyti, vërehet se antonimet kontekstuale në veprën e Kutelit kanë përparësi në krahasim me antonimet e mirëfillta dhe kjo është më se e natyrshme, po të kemi parasysh qëllimet stilistike të autorit.

Së treti, edhe në fushën e antonimisë, ai shfaqet si shkrimtar që ka njohje të thella të gjuhës, si shkrimtar që di të rrisë nivelin ideo-artistik të veprës së vet, duke përdorur përveç modeleve të njohura edhe modele origjinale kundërvëniesh kuptimore, duke kontribuar kështu në pasurimin e shqipes.

BIBLIOGRAFI

Sadiku, E., (1987). Kujdesi për shprehësinë e fjalëve, Gjuha jonë, 4, Tiranë.

Thomai, J.,(2001). *Leksiku dialektor e krahinor në shqipen e sotme*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.

Samara, M.,(2005).*Çështje të antonimisë në gjuhën shqipe*, Tiranë

Lloshi, Xh.,(2005).*Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë

Lloshi, Xh.,(1988). *Njohuri për stilistikën e gjuhës shqipe*, Rilindja, Prishtinë

ASPEKTE TË LIDHJEVE NDËRDISIPLINORE TË SEMIOTIKËS

OLGER BRAME

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Nëpërmjet këtij punimi jemi përpjekur të zbulojmë dhe analizojmë lidhjet ndërdisiplinore midis semiotikës dhe fushave të tjera gjuhësore.

Duke njohur objektin e studimit të semiotikës si disiplinë, mund të vihen re edhe lidhjet e saj të ngushta me disiplina e fusha të tjera që plotësojnë semiotikën ose plotësohen prej saj në rrafsh të ndryshme studimi. Nga ana tjetër, këto marrëdhënie të ndërsjellëta midis tyre nxjerrin në pah faktin se semiotika sa lidhet me disiplina gjuhësore, po aq lidhet edhe me shkencat jogjuhësore; ajo lidhet me shkencat shoqërore po aq sa edhe me ato natyrore, duke krijuar fusha të tilla studimi që e lidhin atë me rrafsh të ndryshme të gjuhësisë, letërsisë, psikologjisë, sociologjisë, biologjisë, arteve të ndryshme etj.

Fjalë kyçe: *semiotikë, lidhje ndërdisiplinore, disiplina gjuhësore, disiplina jogjuhësore*

Abstract

Through this paper we will try to analyze the interdisciplinary relation between semiotics and other linguistic disciplines. By spotting the object of study of semiotics as a discipline, we will be able to identify its close relations to other disciplines or fields that complement the semiotic or supplemented by semiotics at different levels of study. On the other hand, the relationship between them, highlights the fact that semiotics is related with other linguistic disciplines, just as it is also related to non-linguistic disciplines; it relates to social sciences as well as natural sciences, by creating such fields of research that connect it with different levels of linguistics, literature, psychology, sociology, biology, various arts etc.

Keywords: *semiotics, the interdisciplinary relationship, linguistic discipline, non-linguistic discipline*

1-Hyrje

Semiotika nuk është institucionalizuar gjerësisht si një disiplinë akademike. Ajo është një fushë studimi që përfshin qëndrime të ndryshme teorike dhe mjete metodologjike. Duke mbajtur parasysh objektin e studimit të semiotikës si disiplinë, mund të vihen re edhe lidhjet e saj të ngushta me disiplina e fusha të tjera që plotësojnë semiotikën ose plotësohen prej saj në rrafsh të ndryshme studimi. Nga ana tjetër, këto marrëdhënie të ndërsjellëta midis tyre nxjerrin në pah faktin se semiotika sa lidhet me disiplina gjuhësore, po aq lidhet edhe me shkencat jogjuhësore; ajo lidhet me shkencat shoqërore po aq sa edhe me ato natyrore, duke krijuar fusha të tilla studimi që

e lidhin atë me rrafsh të ndryshme të gjuhësisë, letërsisë, psikologjisë, sociologjisë, biologjisë, arteve të ndryshme etj. Objekt i padiskutueshëm studimi për semiotikën bëhet gjuha si sistem shenjor, sistemet e ndryshme të komunikimit, përtej atij verbal; letërsia, e cila duke zbatuar semiotikën, zbulon analizat tekstore duke shkoduar tekstet e saj; antropologjia, psikanaliza, biologjia, mjekësia, muzika, teatri, masmedia, edukimi, etj.

2 -Semiotika dhe semantika

Ajo që bashkon dhe lidh ngushtë semiotikën dhe semantikën ka të bëjë me kuptimin. Në këndvështrimin semantik, semiotika studion marrëdhëniet midis shenjave dhe asaj çka ato përfaqësojnë:

përfaqësimin simbolik të koncepteve.

Në rrafshin gjuhësor, semantika merret me kuptimin e fjalëve, që janë shenja gjuhësore. Përsa i takon kësaj lidhjeje, Ugo Voli thekson tri aspekte të semantikës si rrafsh i gjuhës që studion kuptimin. Një aspekt lidhet me atë që mund të quhet si linja filozofike, e cila studion kushtet në të cilat një shenjë merr vlerën e së vërtetës (semantika e logjikës formale ose e vlerave të vërteta), së vërtetës të vërtetë apo të gabuar. Linja tjetër ka të bëjë me aspektin psikologjik, pra marrëdhënien midis kuptimit të shenjave dhe të kuptuarit tonë, ose ajo që mund të quhet edhe semantika njohëse, e cila merr për bazë marrëdhëniet midis përmbajtjes konceptuale të një shenje dhe sistemit konceptual të përvojës njerëzore. Pjesa e tretë e semantikës përbëhet nga linja semiotike ku kuptimi i shenjave përcaktohet brenda sistemit semiotik, për të gjetur rrafshin apo planin e përmbajtjes (Volli, 2005). Si pjesë e semantikës, semiotika lidhet edhe me të kuptuarit e teksteve. Semiotika mbulon jo vetëm atë që është e njohur si një shenjë në një analizë gjuhësore të të folurit të njeriut, por, gjithashtu, dhe gjithë kontekstin apo situatën, në të cilën këto fjalë janë shqiptuar. Në të njëjtën mënyrë, shumë hulumtues hamendësojnë se çdo qasje semiotike e kuptimit synon të reduktojë atë në një model të kodit të komunikimit.

Vlen të theksohet se në semiotikë shenjat mund të përfshijnë fjalë, imazhe, tinguj, gjeste dhe objekte. Gjithçka më tepër që lidhet me domethënien dhe shpjegimin apo lidhjen e këtyre shenjave përfshin edhe semantikën dhe ofron një hapësirë më të gjerë sesa për të kuptuar fjalën e njeriut. Semiologu Pirs, shkruan se ne mendojmë vetëm brenda shenjës. Shenjat marrin formën e fjalës, imazhit, zërit, aktit, objektit, por secila prej tyre nuk mund të ketë kuptim e të bëhet shenjë deri sa nuk interpretohet si shenjë. Diçka mund të jetë shenjë për aq

kohë sa dikush e interpreton atë si shenjues të diçkaje, si referues të diçkaje, si diçka që qëndron apo zëvendëson diçka tjetër, përveç vetes (Peirce, 2006). Megjithatë semantika kufizohet në gjuhë, vetëm te kuptimi, semiotika studimin e shtrinë përtej gjuhës, edhe në sistemet e tjera shenjore, por që shprehin një domethënie, një kuptim të caktuar, i cili nuk ka të bëjë vetëm me gjuhën, por më shumë me denotacionin dhe konotacionin e shenjës gjuhësore. Pra, për të parë më qartë lidhjen midis semantikës dhe semiotikës në aspektin e kuptimit, mjafton të vëmë në dukje faktin se të dy fushat kanë një interes të përbashkët në kuptimin e shenjave. Xhon Lajënsi për këtë lidhje thekson disa elemente për emërtimin e objekteve, të sendeve dhe kuptimit të tyre. Sipas tij, forma e fjalës do të thotë “send” falë konceptit që lidhet me formën e fjalës në përfytyrimin e folësit të gjuhës dhe koncepti i vështuar nga kjo anë është kuptimi i fjalës, (i shenjuari). Referimi është një koncept tjetër që i lidh këto dy fusha, përsa u takon “sendeve”, derisa ato emërtohen apo shenjohen nga fjalë, pra i ashtëquajtur “referent”, ku raporti midis fjalëve dhe sendeve (referentëve) është një raport referimi (lidhjeje). Fjalët u referohen (më shumë sesa kanë “kuptim” ose “emërtojnë”) sendeve (Lyons, 2010; 374:375). Ndryshimin midis formës, kuptimit dhe referentit Lajënsi e jep nëpërmjet kësaj lidhjeje skematike, të njohur si “treëndëshi semiotik”, ku forma lidhet me referentin nëpërmjet kuptimit (konceptit).

3- Semiotika, pragmatika dhe stilistika

Kur flitet për lidhje të stilistikës me semiotikën, përgjithësisht mbahet parasysh ajo që quhet stilistikë e shprehësisë, e cila merret me studimin e vlerës stilistike të mjeteve shprehëse, nuancave etj., të cilat i japin ngjyrimë kuptimit. Fjalorë të ndryshëm, japin dy përkufizime për termin “kuptim”:

1.Kuptim është ideja që përfaqëson vetë shenja.

2.Kuptim është ideja së cilës i referohet objekti i një mendimi.

Pikërisht, kjo pjesë e stilistikës, që lidhet me semiotikën me anë të rrafshit pragmatik, e vështrohet stilin si veprim gjuhësor, që prodhohet me qëllim komunikimi për të zbuluar kuptimin. Ky orientim i semiotikës drejt pragmatikës, të cilin e gjejmë tek Morisi, e sheh pragmatikën si pjesë të semiotikës që studion raportet midis shenjës dhe përdoruesve të saj (Morris,1963). Në këtë rast shenja gjuhësore është një stimul që mbart një përmbajtje të kuptimshme, figura mendore e së cilës lidhet në mendjen tonë me figura a imazhe të stimujve të tjerë të ndryshëm. Funkcioni i stimulit të parë është të evokojë stimulim tjetër, atë që vjen më pas dhe që të dy kanë të njëjtin synim - komunikimin. Në fakt ka një marrëveshje mes përdoruesve të një shenje. Ata e kuptojnë lidhjen mes “shenjuesit” dhe “të shenjuarit” dhe e respektojnë atë në planin praktik. Ajo që është vërtet thelbësore ka të bëjë me nocionin mbi sistemin e shenjave, i cili mund të jetë më pak a më shumë i kodifikuar. Për të koduar mesazhin zgjidhen shenja të caktuara për kodin përkatës. Në këtë mënyrë është përcaktuar stili në komunikim. Pothuajse kështu veprohet për të krijuar stilin, i cili dekodon mesazhin për t’u marrë vesh në komunikim nëpërmjet prodhimit të shenjave të reja. Teorikisht, komunikimi bëhet efektiv atëherë kur për çdo të shenjuar ka të paktën një shenjues dhe anasjelltas. Praktikisht, ka mjaft sisteme në të cilat një “shenjues” mund t’u referohet shumë të shenjuarve dhe anasjelltas. Përtej kuptimit të saj “të fjalëpërfjalshëm” (kuptim i drejtpërdrejtë i saj), një shenjë e veçantë mund të ketë konotacione.

Në semiotikë, kuptim i drejtpërdrejtë dhe konotacioni janë terma që përshkruajnë marrëdhënien mes shenjuesit dhe shenjës

Kuptimi i fjalës përfshin kuptimin e drejtpërdrejtë dhe konotacionin. Mënyra se si përftohet shenja e re për dekodim, mjetet që zgjidhen, ndërthurjet e shenjave për këtë përftesë, efekti stilistik që përcillet, krijojnë stilin përkatës në komunikim. Nga ana e saj, pragmatika e sheh gjithçka në funksionin praktik, të lidhur me situatën përkatëse, duke studiuar shenjat që përdoren në komunikim, por edhe faktin se si pjesëmarrësit (përdoruesit e shenjave) komunikojnë me to. Pra shenja funksionon brenda e aktit të komunikimit, duke e përfaqësuar atë (Chandler, 1999).

4- Semiotika dhe retorika

Termi “retorikë” etimologjikisht vjen nga greqishtja dhe me të kuptohet fusha e dijes, që merret me rregullat dhe parimet për të folur bukur e në mënyrë bindëse, duke emërtuar në këtë mënyrë “teorinë dhe praktikën” për mjeshtërinë e gojëtarisë. Roland Barti e përcakton retorikën si metaligjërime. Objekti i ligjërimit është metaligjërata. Domethënia e ligjërimit rezultonte në të shkruarit mirë e pa gabime, pra në mënyrën e paraqitjes të materies gjuhësore në një tekst letrar apo komunikim gjuhësor, duke u nisur nga fakti se gjuha mbështetet në një sistem mjeteesh e rregullash, që merr një trajtë të veçantë shprehësie kur funksionalizohet në ligjërimit letrar (Barthes, 1977). Retorika e lidhur me semiotikën apo si pjesë e degë e saj, lidhet edhe me emrin e Çarls Pirsit. Në leksionet e tij të Harvardit mbi logjikën e shkencës (1865), ai thekson se logjika është një lloj i “simbolikës”, e cila, nga ana e saj, është një degë e “semiotikës”, si shkencë e përgjithshme e përfaqësimit. Ai madje, ka skematizuar edhe një lloj ndarjeje të shkencave, të cilën ai e ka paraqitur në shkrimet e hershme të tij. Logjika nuk shihet sipas tij si sinonim i “teoria dhe praktika” e shenjave, por më shumë si degë e semiotikës së simboleve, që shqyrton marrëdhëniet e

përfaqësimit simbolik ndaj objekteve. Simbolika ndahet prej tij në gramatikë, retorikë dhe logjikë. Vetëm një pjesë logjike e semiotikës është përshkruar në detaje. Në radhë të parë, vëmendja e Pirsit ndaj shkencës së semiotikës, pason përpjekjet e tij për të gjetur një përkufizim të logjikës, për të shmangur të metat e psikologjizmit.

Në shkrimet e tij të mëvonshme, Pirsit e përcakton retorikën si: "Studimi i kushteve të nevojshme të transmetimit të kuptimit nga ana e shenjave, nga një mendje në një tjetër dhe nga një gjendje shpirtërore në një tjetër. Retorika ka për detyrë të konstatojë ligjet me të cilat në çdo zbulim shkencor një shenjë lind në një tjetër dhe sidomos një mendim sjell një tjetër" (Bergman, 2007).

Në një kontekst më të gjerë, retorikën dhe semiotikën i lidh ngushtë ligjërimi në komunikim, ai ligjërim, i cili nuk mund të kuptohet pa figurshmërinë e të shprehurit, tonin e zërit, gjestet, qëndrimet, lëvizjet, figurat e përdorura, që, në fund të fundit, kthehen apo interpretohen edhe si shenja në semiotikë. Gjuha e figurshme, si një aspekt i retorikës, është njëkohësisht edhe element dhe pjesë e semiotikës e më gjerë, e teorisë së komunikimit nëpërmjet kuptimit monosemik e polisemik, denotacionit dhe konotacionit të shenjës në semiotikë. Pra, retorika përqëndrohet më shumë në pragmatikë, e cila ka të bëjë me figurat dhe tropet. Në këtë këndvështrim, retorika mund të përkufizohet dhe si rrafshi konotativ i gjuhës.

Në trajtimin semiologjik që i bën retorikës, Barti, mes të tjerash, analizon edhe pjesët përbërëse të saj me veprimet përkatëse që lidhen me diskursin. Në shpjegimin e entitemës, si një silogjizëm i mbështetur në dukshmëri apo shenja dhe jo tek e vërteta, ai analizon *séméion* (si shenjë polisemike), si një ndër rrugët e mundshme të saj. Sipas tij, që një shenjë të jetë provuese e diçkaje, duhen shenja të tjera përcjellëse

dhe, që shenja të pushojë së qeni polisemike, duhet t'i drejtohem një konteksti (Barthes, 1987; 365:382). Në këtë mënyrë, interesi i retorikës drejtohet tek diskursi në aspektin pragmatik, në atë çka përcjell ai te publiku.

5- Semiotika e tekstit

Nocioni i "tekstit" është më i njohuri dhe më i diskutuari brenda fushave të ndryshme të shkencave shoqërore. Filologjia dhe gjuhësia, teoria e letërsisë dhe kritika e artit, teoria estetike, filozofia e gjuhës, etnologjia, sociologjia dhe psikoanaliza, të gjitha referohen në mënyra të ndryshme në "tekst", për ta bërë objekt themelor të hulumtimeve të tyre. Teksti, në historinë e semiotikës, gjen vendin e tij si shenjë gjuhësore, që nga reflektimet e para filozofike, deri në parametrat më moderne të propozuara nga semiotika e tekstit. Maria Pia Poxato në veprën e saj "Semiotica del testo", thekson se semiotika e tekstit si një semiotikë zbatuese, përbën një fushë disiplinore studimi, e cila e shtrin objektin e saj të studimit mbi faktin se si qeniet njerëzore shenjojnë e komunikojnë mes tyre (Pozzato, 2001). Për semiotikën e tekstit, me termin "tekst" do të kuptohet çdo lloj teksti, pra jo vetëm teksti i shkruar, por edhe teksti me gojë, portreti, fotot, reklamat e kështu me radhë; me pak fjalë, të gjitha tekstet që na shërbejnë në procesin e komunikimit. Objekti i semiotikës së tekstit përfshin tekstin dhe gjithçka që lidhet me tekstin ose interpretohet si i tillë.

Në përgjigje të asaj se çfarë është teksti, Barti, në veprën e tij "Aventura semiologjike", e evidenton tekstin jo në një kuptim të ngushtë e kanonik të një përkufizimi të thjeshtë, por shumë më tepër se kaq. Ai thekson se teksti është edhe praktikë shenjuese, edhe strukturim, edhe vëllim gjurmësh në zhvendosje. Teksti nuk është domethënia, por shenjuesi (Barthes, 1987). Teoritë apo drejtimet që lidhin semiotikën me tekstin, siç shihet edhe nga përcaktimet për

të, janë të ndryshme. Kështu, Vladimir Propp dhe formalizmi rus si drejtim të cilit i përkiste ai, e përqëndroi vëmendjen kryesisht në analizat e teksteve letrare e artistike, e për më tepër, në atë që ka të bëjë me abstragimin e kuptimit (Olshansky, 2008) ; Hjelmslevi në teorinë e tij mbi tekstin, brenda këndvështrimit semiotik, futi konceptin e rrafshit të shprehjes gjuhësore dhe rrafshit të përmbajtjes; Benvenisti u mor me tërësinë e shenjave si tekst, nga ku veçon gjuhën si sistemin më të plotësuar. Sipas tij gjuha si sistem shërben si shtrat mbi të cilin vendoset gjuha që i përket ligjëruesit në një situatë, vend e kohë të caktuar (Duro, 2010); Greimasi u fokusua në receptimin e tekstit letrar, raportin midis ligjëratës dhe rrëfimit, ku dallon tri kategori të dyfishta: subjekt/objekt, dhënës/marrës, kundërvënës/ ndajshues. Çështjet që kanë të bëjnë me ligjëratën shtrohen në gjuhësi dhe pjesa tjetër i përket semiotikës letrare, duke futur këtu edhe konceptin mbi konotacionin dhe denotacionin në ndërthurjen e tyre. Nga ana tjetër, Lotmani, duke iu përmbajtur përkufizimit semiologjik, me ligjërim kupton çdo sistem komunikimi që përdor shenja, duke e ndarë në disa rrafsh me hierarki të caktuar dhe duke veçuar shprehjen, kufijtë dhe karakterin strukturor. Teksti ka një shenjëzim të vetëm që shqyrtohet si një shenjë sinjal e pandashme. Duke qenë i tillë, ai u kundërvihet strukturave jashtëtekstore dhe gjithë shenjave të tjera që nuk hyjnë në një tërësi sipasparimit të përfshirje/ mospërfshirjes (Ismajli,1980; 73:82; Grigorieva, 2011).

6- Sociosemiotika

Nëse do të kërkonim një përkufizim për termin sociosemiotikë, ajo çka të shkon ndërmend ka të bëjë me faktin se duhet të jetë diçka që lidh semiotikën me shoqërinë, ndoshta një disiplinë që përfshin në këndvështrimin e saj këto dy fusha. Pyetja që mund të lindë në këtë rast është: Mos kemi të

bëjmë thjesht me një disiplinë hibride mes këtyre dy disiplinave? Një reagim tjetër, që mund të lindë natyrshëm, e sheh socio-semiotikën si një ndarje të semiotikës, ashtu siç ndodh rëndom me ndarjet dhe nëndarjet e rrafsheve dhe sistemeve të disiplinave të tjera. Me cilin përcaktim mund të jemi më afër në përkufizimin tonë? Duke iu referuar G. Marrones në veprën e tij “Corpi sociali”, vëmendja jonë drejtohet në disa probleme që ngrihen për këtë çështje. Ajo që thekson autori në fjalë lidhet me teori, modele dhe metoda që zbatohen për një çështje të caktuar. Kështu, mjaft terma a çështje të karakterit sociologjik mund të japin rezultate nëse studiohen me modele që semiotika i ka ndërtuar për vite. Në këtë këndvështrim, sociosemiotika nuk është thjesht dega e semiotikës që merret me fakte sociale dhe objekti i saj nuk është vetëm ky. Sociosemiotika ndërton hallkën lidhëse mes ligjërimit dhe dukurive shoqërore që analizon (Marrone, 2001).

Sociosemiotika rindërton mënyrat se si bashkësia shoqërore i jep spektakël vetvetes dhe pajiset me rregullat që i nevojiten për këtë lojë (Landowski, 1989). Aspektet që merren në këtë këndvështrim nga sociosemiotika lidhen me semiotikën e modës, reklamës, elementët etnografikë në komunikim, muzikën, teatrin etj. Sociosemiotika nuk e vështron dukurinë e pranishme, por rindërton procedurën e kuptimit. Pothuajse këtë këndvështrim dhe përcaktim jep edhe Teo van Lejven kur i referohet sociosemiotikës apo semiotikës sociale. Semiotika sociale nuk është teori “e pastër”, nuk është një fushë më vete. Ajo gjen veten e saj, jo vetëm kur zbatohet në raste të veçanta dhe për probleme të veçanta, me koncepte dhe metoda semiotike, por edhe në disa fusha të tjera. Semiotika sociale shqyrton dy çështje të lidhura ngushtë: burimet materiale të komunikimit dhe mënyrën se si

përdorimet e këtyre burimeve janë të rregulluara shoqërisht (Leeuwen, 2005).

Pararendës i studimeve semiotike në fushën e modës është Roland Barti. Aspekti semiotik i modës i studiuar nga Barti mund ta ketë fillësën që me Sosyrin me Kursin e gjuhësisë së përgjithshme, ku, autori thekson se gjuha njerëzore mund të studiohet nga dy këndvështrime: atë të “Langue” (anës formale dhe shoqërore) dhe “Parole” (anës konkrete dhe të paraqitjes individuale). Barti bën një paralelizëm mes gjuhës dhe veshjes: ashtu si veshja, edhe gjuha është në të njëjtën kohë sistem dhe histori, akt individual dhe institucion kolektiv, duke sjellë në këtë paralelizëm dikotominë diakroni dhe sinkroni apo dhe dikotominë tjetër shenjues i shenjuar.

Një aspekt tjetër jo më pak i rëndësishëm në këndvështrimin e sociosemiotikës është televizioni. Në këtë pikë mund të sjellim ndërmend punimet e Umberto Ekos ku përgjithësisht ai merret me trajtimin e pasojave të kuptimit të transmetimit televiziv, skemat komunikuese, vlerësimet ideologjike dhe etike të komunikimit masiv (Eco, 1979). Reklama, si aspekt i sociosemiotikës, zë po ashtu një vend të rëndësishëm. Reklamimi është një nga faktorët kryesorë në ekonomi dhe me fuqinë e tij prek të gjithë mjetet e komunikimit masiv. Semiotika nga kjo pikëpamje analizon në thellësi tekstin publicitar në aspekte të ndryshme të tij. Semiotikës i duhen strukturat e kuptimit, duke na lejuar të kuptojmë ndryshimet e mëdha në jetën sociale. Reklamat përdorin “tekste” të tilla, si: imazhe, foto, video etj. Ekoja thekson se teksti është një makinë dembele që ka nevojë për lojtarë për ta punuar. Ndërliqësia në këtë rast është e qartë dhe semiotika shërben vetëm për të analizuar strukturën e teksteve në një nivel më të thellë. Reklamat përdorin tekstin si burim për aktivitetin e ndërmjetësimit, duke përdorur

mjetet e komunikimit masiv (Eco, 1979). Pra, vlera e semiotikës nënkupton funksionimin e një teksti që, me anë të ndërmjetësimit të duhur semantik, bashkohet me një objekt të caktuar dhe kështu reklama nxjerr në pah vlerën e shtuar që diferencon një të mirë në krahasim me të tjerat. Vlera semiotike në këtë rast, është një marrëdhënie horizontale që lidh dhe kundërvë një shenjë ndaj shenjave të tjera që janë të një fushe veprimi, duke përcaktuar funksionin e saj komunikues në kundërshtim me njësitë e tjera të mundshme të të njëjtës sistem semiotik.

7- Semiotika dhe kultura

Semiotika e kulturës është një fushë hulumtimi brenda semiotikës, që synon të përcaktojë kulturën nga perspektiva semiotike, si një lloj veprimtarie simbolike njerëzore për krijimit e shenjave dhe një mënyrë për t’i dhënë kuptim çdo gjëje përreth. Në këtë këndvështrim, kultura është kuptuar si një sistem i simboleve apo shenjave të rëndësishme. Për shkak se sistemi kryesor shenjor është sistemi gjuhësor, fusha që zakonisht bëhet pikë referimi është semiotika e kulturës dhe e gjuhës. Në këtë fushë të studimit të simboleve janë analizuar dhe kategorizuar klasa të caktuara brenda sistemit hierarkik. Kultura në aspektin semiotik paraqitet si një fushë me interes studimor. Ky aspekt semiotik i kulturës është studiuar sidomos nga Lotmani, i cili e përcakton kulturën si kujtesë apo si regjistrim i kujtimit të diçkaje që është përjetuar nga komuniteti dhe jo si “kujtim” i trashëguar i tij (komunitetit) (Lotman e Uspenskij, 2006). Megjithatë, Lotmani thekson qartazi se kultura nuk është një depo statike e informacionit. Kultura ruan informacionin e ri që merr në një proces të vazhdueshëm të kodimit dhe deshifrimit të tekstit, mesazheve, objekteve, praktikave etj. që vijnë nga kultura të tjera. Ai thotë se kultura punon në sfond të asaj që quhet jokultura, e cila tregon një hapësirë tjetër kulturore, me kode të

ndryshme.

Në aspektet e saj dinamike kultura asimilon tekste, i përkthen ato në gjuhën e saj, hyn në dialog me jokulturën, duke prodhuar vazhdimisht informacion të ri (Poaty). Në këtë vështrim, nëse gjuha shihet si sistemi parësor, kultura është një sistem dytësor, e cila i ndërton modelet e saj, duke u bazuar në sistemin gjuhësor. Marrëdhëniet midis semiotikës, gjuhës dhe kulturës janë në fakt lidhje përfshirëse, sepse semiotika gjuhësore dhe ajo kulturore, si degë të teorisë së komunikimit, hetojnë sisteme dhe mënyra të përfaqësimit, të cilat njerëzit i përdorin për të përcjellë ndjenjat, mendimet, idetë dhe ideologjitë e tyre. Analiza semiotike, duke u përdorur në një rreth të gjerë të disiplinave, si në art, letërsi, antropologji, sociologji dhe në mjetet e informimit publik, interesohet edhe për modelet kulturore dhe psikologjike ku bazohet gjuha, arti dhe shprehje të tjera kulturore. Mënyrat e sjelljes së mirë, janë shenja me anë të të cilave një individ manifeston përkatësinë e tij, diturinë a respektin i tij për dikë a diçka në një grup të caktuar. Motot a shenjat e veçanta janë ato të cilat e bëjnë individin në sytë e grupit një njeri të sofistikuar apo, në të kundërt, krejt të paditur. Titujt, formulat, në raste të caktuara edhe sharjet e ofendimet, toni i zërit, gjestet dhe mënyra e qëndrimit, të gjitha këto së bashku përbëjnë një tërësi të kodifikuar, karakteri konvencional i së cilës nxirret në pah, atëherë kur një njeri mundohet t'i përkthejë ato nga një gjuhë në tjetrën ose nga një kulturë në tjetrën, apo për të shpallur përkatësinë e tij kulturore (Lotman e Uspenskij, 2006).

8- Semiotika dhe arti

Koncepti për semiotikën e artit, nuk mund të shihet i shkëputur nga sociosemiotika, pasi arti, në përgjithësi, lidhet me dukuri a çështje të aspektit social a sociologjik, që mund të studiohen me metoda

semiotike. Nga ana tjetër, jemi po kaq të natyrshëm edhe brenda semiotikës së kulturës, sepse arti është pjesë e kulturës. Qëllimi për t'i parë si një çështje më vete marrëdhëniet e semiotikës me artin, lidhet me një fakt tjetër: flitet për gjuhë të artit, gjuhë të pikturës, gjuhë të muzikës etj. Pra, me artin komunikojmë me një lloj gjuhe. Arti, si gjuhë, sjell në përdorim një dialog të ndarë mes dy pjesëve të ndërvarura nga njëra-tjetra. Vepra e artit është një objekt i përbërë nga shenjat komunikuese pamore, të organizuara në një sistem që punon në një kontekst të caktuar dhe në një mjedis kulturor të caktuar. Kur flasim për semiotikën e artit, kryesisht vëmendja përqëndrohet në semiotikën pamore, në atë të pikturës, si dhe semiotikën e muzikës. Gjuha nuk është sistemi i parë i komunikimit në botë. Përgjigjen se çfarë komunikon gjuha, mund ta gjejmë në mënyrë të përmbledhur në fjalët e famshme të hyrjes në veprën "De interpretatione" të Aristotelit: Gjuha komunikon lëvizjet, ndjenjat e shpirtit (Corkum, 2008). Muzika, që në përcaktimet e bëra nga Platoni, nuk shihet si një praktikë e pavarur e artit, sepse harmonia dhe ritmi janë muzika e fjalës.

Duke folur për harmoninë dhe ritmin e muzikës, Platoni duket se u njeh atyre një dinjitet të caktuar të koncepteve. Fjala poetike imiton fjalën e gjuhës së përbashkët, ajo është e pranueshme nëse imiton "gjuhën e personit të mirë", përndryshe ajo duhet të ndalohej. Por çfarë imiton harmonia? (Platone, 1956). Muzika ka rëndësi për semiotikën, sepse ajo përbën një sistem shenjash e kodesh të ndërthurura me kontekste të shumta dhe referenca që lidhen me shumë fusha. Nga ana tjetër, muzika ka ndoshta marrëdhëniet më delikate dhe më të ndërlikuara me gjuhën verbale. Niçja ka shkruar se jeta pa muzikë do të ishte një gabim. Muzika është e lidhur me imagjinatën. Ajo ka vlera komunikuese, simbolike, metaforike, dhe pa dyshim, semiotike.

Imagjinata i jep një kuptim tjetër muzikës, duke e kthyer në një gjuhë joverbale, me aftësi shprehëse dhe konceptuale sikurse gjuha e folur. Boecio (Boezio) ka shkruar traktatin e parë për muzikën 600 vjet pas erës sonë. Ai është dokumenti i parë i shkruar për muzikën si art dhe gjuhë. Vepra titullohej "Traktati i institucionit muzikë". Boecio në këtë vepër dallon te muzika pozicionin e saj: pozicioni absolut (që nuk varet dhe nuk kushtëzohet nga diçka tjetër); pozicioni referencial (i drejtohet dikujt ose diçkaje për të vërtetuar dhe mbështetur diçka); pozicioni ekspresionist (që shpreh dhe mbështet te shprehja) (Paparelli, 2012). Në muzikë kemi shenja verbale dhe joverbale, në të cilët bën pjesë edhe shenja e muzikës, tingulli, harmonia, polifonia dhe ritmi muzikor, shija e saj etj. Ritmi i muzikës dhe melodia kanë natyrë semiotike dhe komunikative. Pa ritmin njeriu do të ishte gjitar. Është pikërisht ritmi që e bëri njeriun të ngrihet në këmbë, të krijojë një dinamikë jetësore. "Ka argumente të forta, që muzika është një botë semiologjike, e cila, në të dyja nivelet, nivelin ontogjenetik dhe filogjenetik, ka përparësi mbi gjuhën verbale" (Middleton, 1990).

Semiotika e pikturës, nga ana e saj, studion kuptimet që "fshihen" në një pikturë a në një pamje të caktuar. Në këtë mënyrë, ajo bëhet pjesë e semiotikës pamore. Ky këndvështrim studimor lidhet para së gjithash me emrin e Greimasit, i cili e bëri një fushë të rëndësishme të analizës metodologjike. Në punimin e tij "Semiotika figurative dhe semiotika plastike" ai thekson se edhe në rastin e një pikturë a figure në përgjithësi, kemi të bëjmë me një "ligjërim" të interpretueshëm. Imazhet në pikturë, në foto etj., ai i klasifikon në dy nivele: në nivelin plastik, pra format dhe me ngjyrat dhe, në nivelin figurativ, pra figurat që identifikohen si objekte të botës (Pozzato, 2001). Këtu kemi të bëjmë me dy plane, me planin e shprehjes dhe atë të përmbajtjes, apo shenjuesit dhe të

shenjuarit. Nëpërmjet planit të shprehjes me anë të simboleve, ngjyrave, tipareve etj., arrijmë të komunikojmë apo interpretojmë një përmbajtje të caktuar. Analiza e planit të shprehjes së një imazhi, nënkupton paraprakisht segmentimin e tij në grupe të dallueshme, një segmentim që bëhet i mundur nga organizimi kontrastiv i vetë imazhit. Përderisa ka të bëjë me mënyrën e kuptimit figurativ, shtresa plastike mund të identifikohet me planin e shprehjes, dhe shtresa figurative me planin e përmbajtjes (Thürlemann 1991; Corrain, 2004).

Lidhja e semiotikës me teatrin është një element tjetër interesant, brenda marrëdhënieve me artin. Në këtë pikë vëmendja përqendrohet më tepër në fushën e kinezikës, që është interpretim i gjuhës së trupit dhe proksemikës, si një nënkategori e komunikimit joverbal, që bazohet në hapësirat e vendosura në komunikim. Teatri komunikon nëpërmjet një sistemi shenjash. Ky është një fakt, për të cilin bien dakord gjithë teoricienët e semiotikës (Elam, 1980). Të gjitha veprimet dhe elementet e tjera të përfshira në lojë, mund të ndahen në dy përbërës: shenjuesi dhe kuptimin e tij. Veprimet dhe elementet kanë një natyrë semiotike dhe duhet të interpretohen në këtë mënyrë. Madje, edhe prania në skenë e aktorit, është e mjaftueshme për ta kthyer atë në një shenjë që mund të interpretohet (Pavis, 1998).

9- Semiotika dhe mjekësia

Lidhjet më të forta ndërdisiplinore të semiotikës, mund t'i gjejmë ato me mjekësinë, ku gjejmë gjurmët e para të semiotikës dhe prejardhjen e saj. Ato që sot përcaktohen si simptoma, janë shenjat e para me natyrë të plotë semiotike, duke iu përmbajtur dhe kuptimit fillestar të termit. Mjaft autorë mendojnë se origjina e semiotikës gjendet në mjekësi dhe se dega e semiotikës, e cila është zhvilluar më parë është semiotika mjekësore.

Simptomatologjia apo semiotika, u bë një degë e mjekësisë me një orientim të përkohshëm të trefishtë, ndarje e bërë nga Galeni, i cili mban parasysh mësimet e Hipokratit (cognitio praeteritorum, praesentium insperctio, futurorum providentia): nga e tashmja – diagnoza (diagnostics), në historinë e kaluar të sëmundjes – anamneza (anamnesis), për të ardhmen – paralajmërimi (prognostic) (Petrilli, 1990). Duke e konsideruar përkufizimin e shenjës, si bosht të përkufizimit dhe objekt të semiotikës, simptoma është një "specie e një lloji shenje". Me fjalë të tjera, dallimi mes simptomës dhe shenjës është ajo midis një kategorie të etiketuar (specie) dhe një kategorie të pashënuar (zhanër). "Një simptomë është shenjë e shtrëngimit automatik, joarbitrare, në të cilën veçanësia është bashkuar me kuptimin nëpërmjet një lidhje natyrale" (Sebeok, 1979). Sebeoku ndoshta do të ishte ndër semiologët e parë, që shkencën e shenjave do ta lidhte jo ngushtësisht me atë çka mendonte Sosyri apo edhe nga ajo çka nënkuptonin përfaqësues të tjerë, si Loku, Morisi dhe Pirs. Kjo ishte një pikë kthese në historinë e semiotikës, sepse Sebeoku zgjeroi kufijtë e shkencës së shenjave, që njihet në këtë kohë me emrin "semiologji".

Në vitin 1826, Hafland (Christoph Wilhelm Hufeland), shkroi një ese në të cilën ai përmbledh pohimin e tij për vlerën dhe rëndësinë e semiotikës mjekësore si dhe për marrëdhëniet semiotikë-mjekësi. Semiotika, sipas tij, është si një fjalor që na ofron gramatikën dhe, për të interpretuar gjuhën e natyrës, kemi nevojë për këtë fjalor. Semiotika paraqet doktrinën gjuhësore të artit mjekësor, sepse nëpërmjet saj mundësohet përdorimi dhe kuptimi i termave mjekësore.

Nga ana tjetër, semiotika është "e kundërta e patologjisë," në kuptimin se mjeku mund të jetë i përgatitur mirë në patologji,

mund të jetë në gjendje të shpjegojë teorikisht çdo sëmundje, por nëse nuk ndodhet pranë shtratit të të sëmurit, ai nuk mund ta njohë sëmundjen. Vetëm semiotika mjekësore mund ta bëjë këtë gjë (Hess, 1998). Hafland përshkruan kështu në terma të saktë dy elemente të semiotikës mjekësore që i japin asaj rëndësi dhe vlerë në shekullin XVIII, d.m.th faktin që e përcakton atë si fjalor dhe gramatikë të gjuhës së natyrës dhe, nga ana tjetër hedh themelet e praktikës mjekësore. Kështu, semiotika mjekësore e shekullit XVIII ishte një teori e shenjave dhe e praktikës (Poaty).

10-Përfundime

Nga pikëpamje relativisht të ngushta të komunikimit njerëzor, semiotika apo semiologjia, është në thelb studimi i shenjave dhe simboleve që njerëzit përdorin për të përfaqësuar realitetin, se si këto shenja dhe simbole janë kuptuar gjatë përvojës në botë dhe se si qeniet njerëzore i përdorin ato në realitetin dhe përvojën shoqërore.

Mbështetur në përcaktimet e bëra, në literaturën e sotme, semiotikës i bëhet ky përkufizim: Shkencë e komunikimit dhe e studimit të sistemit të shenjave, me pak fjalë një nga mënyrat me të cilat njerëzit kuptojnë fenomenet dhe i organizojnë ato mendërisht. Ne mund të përcaktojmë semiologjinë ose semiotikën si studimin e shenjave. Ne mund të zbatojmë qëndrimin semiotik (semiologjik) për të gjitha llojet e veprimtarisë së njeriut, duke përfshirë kinemanë, teatrin, vallëzimin, arkitekturën, pikturën, politikën, mjekësinë, median, fenë etj. Këtë gjë ne e përdorim nëpërmjet një shumëllojshmërie të shenjave në jetën e përditshme për të përcjellë mesazhe për njerëzit rreth nesh. Siç thekson edhe Pirs, lidhjet dhe rëndësia e semiotikës i përkasin një spektri të gjerë. Siç e ka theksuar ai vetë, *"... nuk ka qenë kurrë në mundësitë e mia për të studiuar çdo gjë,- matematikën, etikën, metafizikën, gravitacionin, termodinamikën, optikën, kiminë, anatominë*

krahasuese, astronominë, psikologjinë, përveçse duke i parë të gjitha këto si një fonetikën, ekonominë, historinë e shkencës , studim semiotik " (Atkin, 2013).

BIBLIOGRAFIA

- Atkin, Albert (2013), *Peirce's Theory of Signs* , The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2013 Edition).
- Barthes, Roland (1977), *The Rhetoric of the Image*, në "Image, Music, Text", by Fontana Press.
- Barthes, Roland (1987), *Aventura semiologjike*, Përkth. R.Ismajli, Rilindja, Prishtinë.
- Bergman, Mats (2007), *The Public Journal of Semiotics I(2)*, July 2007, Arcada University of Applied Sciences, Helsinki, Finland. pp. 2-11.
- Chandler, Daniel (1999), *Semiotics for Beginners* në: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>
- Corkum, Phil (2008), *Aristotle on Ontological Dependence*, në *Phronesis* 53, University of Alberta, Canada.
- Corrain, Lucia (2004), *Semiotiche della pittura- I classici. Le ricerche*, Meltemi editore, Roma.
- Duro, Agron (2010), *Leksione të Teorisë së komunikimit*, QSA, Tiranë.
- Eco, Umberto (1979), *Lector in fabula*, Bompiani, Milano
- Elam, Keir (1980), *The Semiotics of Theatre and Drama*, New York: Methuen.
- Grigorieva, Jelena (2011), *Lotman's concept of sign, narrative and mimesis*, në Amsterdam International Electronic Journal for Cultural Narratology (AJCN)
- Hess, Volker (1998), *Medical semiotics in the 18th century: a theory of practice?* në *Theoretical Medicine and Bioethics* (19: 1998), 203–213
- Ismajli, Rexhep (1980), *Shumësia e tekstit*, Rilindja, Prishtinë
- Landowski, Eric (1989) , *La societa riflessa*, Meltemi, Roma.
- Leeuwen, Theo van (2005), *Introducing Social Semiotics*, Routledge, Taylor & Francis Group, London
- Lotman e Uspenskij (2006), *Ricerche semiotiche* në *Tesi per una semiotica delle culture*, Meltemi editore, Roma
- Lyons John (2010), *Hyrje në gjuhësinë teorike*, Dituria, Tiranë.
- Marrone, Gianfranco (2001), *Corpi sociali*, Einaudi editore s.p.a , Torino.
- Middleton, Richard (1990), *Studying Popular music*, St. Edmundsbury, Press Limited, Bury St. Edmund, Suffolk, Great Britain.
- Moris, Charles (1963), *Segni, linguaggio et comportamento*, Longanesi, Milano
- Olshansky, Dmitry (2008), *Vladimir Propp. The Literary Encyclopedia*. First published 19 May 2008
- Paparelli, Maria Chiara (2012), *Saggio di commento a Boezio: De Institutione Musica*, I, 1-I, 8. (2012).
- Pavis, Patrice (1998), *Dictionary of the Theatre: Terms, Concepts, and Analysis*, University of Toronto Press
- Petrilli, Susan (1990), *On the semiotics of interpretation*, in Gérard Deledalle.
- Platone (1956), *La Repubblica*, trad. it. di F. Sartori, Bari, Laterza
- Pozzato, Maria Pia (2001), *Semiotika del testo*, Carocci editore, S.P.A Roma.
- Sanders Peirce, Charles (2006), *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, (1931-58), eds. C. Hartshorne, P.Weiss and A. Burks . (Cambridge MA: Harvard University Press).
- Sebeok, Thomas Albert (1979), *Contributi alla dottrina dei segni*, trad. it. di M. Pesaresi, Milano, Feltrinelli.
- Thürlemann, Felix (1991), *La doppia spazialità in pittura* , Bologna, Progetto Leonardo.
- Volli, Ugo (2005), *Manuale di semiotica*, Laterza.

PËRQASJE E NEOLOGJIZMAVE NË PROZËN E KADARESË DHE KONICËS NË RRAFSHIN FJALËFORMUES

RAKELA LUNIKU

Fakulteti i Shkencave Humane

Universiteti "Aleksandër Xhuvani" Elbasan

Përmbledhje

Punimi ka si objekt studimi neologjizmat e përdorura në prozën e dy autorëve dhe rrugët e formimit të tyre. Në fakt i kemi vendosur përballë njëri-tjetrit këto figura jo rastësisht, sepse që të dy janë cilësuar nga kritika si mjeshtër të përpunimit dhe skalitjes së fjalës, duke shfrytëzuar të gjitha kombinimet fjalëformuese të shqipes, për ta pasuruar më tej leksikun e saj me fjalë të reja, ndonëse Konica më i drejtëpërdrejtë me ironinë e tij të hollë deri në kufijtë e sarkazmës, kurse Kadare më i kamufluar nëpërmjet alegorisë së tij. Në këtë punim kemi bërë një përjasje të neologjizmeve, të klasifikuara sipas tipeve fjalëformuese. Këto neologjizma paraqesin interes të veçantë studimi, pasi nuk kanë mbetur vetëm brenda kontekstit për të zbuluar stilin e autorëve, por kanë marrë një shtrirje të gjerë, duke iu përshtatur fare mirë shqipes dhe duke u bërë pjesë e leksikut të saj.

Fjalët çelës: neologjizëm, nomina actionis, gjedhe fjalëformuese, purist gjuhësor.

Abstract

The main objective of this paper is to study the neologisms used in the prose of two authors and the ways they are formed. We have placed these figures opposite to each other not by chance, but because both of them are considered by the critics as masters of processing and carving the art of speech, using all the combinations of word formation of the Albanian language to further enrich the vocabulary with new words. While Konitza is more direct with his fine irony bordering on sarcasm, Kadare is fond of allegory. In this paper we have made an approach by classifying them according to the type of their word formation. These neologisms show particular interest of study, since they are not only identifies within the context of the style of the authors, but have a broadband adaptation in the Albanian language and are becoming part of its vocabulary.

Keywords: neologism, nomina actionis, word formation model, linguistic purist

Faik Konica dhe Ismail Kadare, janë ambasadorët e vërtetë kulturorë dhe shpirtërorë të shqiptarëve kudo në botë, janë dy personalitete të shquara të letrave shqipe, të cilët kanë dhënë një kontribut të çmuar jo vetëm si shkrimtarë, por edhe si filologë të mirëfilltë, pasi kanë një aftësi gjuhëkrijuese për t'u admiruar dhe pikërisht, aftësinë për të punuar me fjalën, për ta latuar dhe skalitur atë deri në përsosmëri dhe kjo falë erudicionit dhe kulturës së tyre të gjithanshme.

Këto figura janë vendosur jo rastësisht përballë njëra-tjetrës, sepse që të dy janë

cilësuar nga kritika si mjeshtër të përpunimit dhe skalitjes së fjalës, duke shfrytëzuar të gjitha kombinimet fjalëformuese të shqipes për ta pasuruar më tej leksikun e saj me fjalë të reja. Jo më kot, shumë studiues shqiptarë dhe të huaj e kanë radhitur Kadarenë krahas rilindësve të shquar: Nolit, Konicës, Poradecit, të cilët edhe pse u përkasin periudhave të ndryshme kohore, kanë të njëjtin shqetësim; pasurimin e vazhdueshëm të leksikut me fjalë të reja nga brumi i shqipes, por ajo çka i bashkon më tepër është stili i tyre i përbashkët, ndonëse Konica më i

drejtëpërdrejtë me ironinë e tij të hollë deri në kufijtë e sarkazmës, kurse Kadare më i kamufluar nëpërmjet alegorisë së tij.

Konica me gjuhën e tij të pasur dhe elitare u bë mësues dhe model i shumë shkrimtarëve pasardhës, përfshirë edhe Nolin që e quante veten nxënësi i tij. Kjo duket më së miri tek adhuresi dhe pasardhësi i tij i denjë në lidhje me pasurinë gjuhësore, Ismail Kadare, tek i cili kemi hasur krijime pothuajse të ngjashme me ato të Konicës. Konica ishte idhulli i Kadaresë, edhe pse nuk pati fatin të njihet personalisht me “*enciklopedinë e gjallë shëtitëse*”, siç e quante miku i tij i ngushtë, poeti francez, Apollinaire (Apollinaire, 1934, f. 125). Ndoshta për këtë arsye Kadare e përdor idhullin e tij si personazh episodik edhe në romanin “Dosja H”, shkruar në vitin 1981, i cili paraqet një ngjarje të viteve '30 në Shqipërinë e Veriut me ambasadorin e mbretërisë shqiptare të atyre viteve në SHBA. Nga të gjitha të dhënat biografike del se ambasadori i “Dosjes H” të Kadaresë nuk është askush tjetër, veçse Faik Konica. Për këtë punim kemi vjelë një numër të konsiderueshëm të veprave të tyre dhe nga një qëmtim i detajuar kemi konstatuar që në krijimin e neologjizmave u është dhënë përparësi dy mënyrave kryesore, prejardhjes kryesisht asaj prapashtesore si edhe kompozimit, ndonëse nuk mungojnë edhe krijimet parashtesore. Këto fjalë janë ndërtuar sipas gjedheve fjalëformuese të shqipes, duke përdorur ndajshitesat më prodhimtare të saj. Evidentuar që neologjizmat prapashtesore përbëjnë numrin më të madh të fjalëkrijimeve në shkrimet e dy autorëve tanë. Dhe me të vërtetë, në pajtim me karakterin e saj gjuhësor, shqipja është më e pasur me prapashtesa sesa me parashtesa. Numri i prapashtesave është pothuajse tri herë më i madh sesa numri i parashtesave. Sipas Xhuvanit dhe Çabejt ato kanë një raport 68 me 168, pra 100 prapashtesa më shumë, kryesisht formante nominale, pa përmendur

këtu shumë prapashtesa verbale (Xhuvani-Çabej, 1962, f. 25). Në këtë punim kemi bërë një përjasje të neologjizmave të përdorura nga të dy autorët, të klasifikuara sipas tipeve fjalëformuese, sepse dihet, një nga rrugët kryesore për pasurimin e leksikut të shqipes, është pa dyshim fjalëformimi.

Formime me prapashtesat -ar, -tar

Me prapashtesën -tar autorët kanë formuar kryesisht prej temash emërore neologjizma emërore dhe më rrallë mbiemërore: *borëtar, drekëtar, darkëtar, fillimtar, ankimtar, rënkimtar, varrimtar, dëfrimtar, shkretimtar, ngazëllimtar, zymtar, vdektar, humbëtar*, (nga tema foljore *me vdek* dhe *me humb*) *gjakderdhëtar* (kompozim + prapashtesim)

Me këto prapashtesa kemi qëmtuar edhe disa neologjizma stilistike me nuanca të forta ironie dhe përbuzjeje të tipit : *pantallonar* (këta *pantallonarë* që veshën pantallon (ndikim i frengjishtes) në vënt të kalcave janë veç ca mëndjepalarë) *makinar* (mendimi *makinar* ose njerëz *makinarë* (njeri robot, makinë) *makaronar* (*makaronar* i shitur te çizmjia italiane (për Zogun) (Konica quan me ironi disa shkrimtarucë që kujtojnë vetëm për efekt të rimës se nxjerrin xhevahire të tilla, si: *gojë mjalt' e buzëlule, a do një sahan fasule* ?

Por, nuk mund të lëmë pa përmendur edhe disa neologjizma të goditur, të cilat vërtetojnë më së miri përpjekjet e vazhdueshme të autorëve për ta pastruar leksikun, duke i zëvendësuar fjalët e huaja që gjëllijnë në të, me fjalë shqipe që janë të ndërtuara kaq saktë nga ana gjuhësore dhe disa prej tyre “ tingëllojnë ” kaq bukur shqip, sa që të vjen çudi sesi nuk i kanë mbijetuar kohës. Por, për hir të së vërtetës duhet thënë që herë-herë ata bien të dy në pozitat e një puristi fanatik gjuhësor, ndonëse propozojnë fjalë të reja të krijuara sipas gjedheve fjalëformuese të shqipes, si p.sh. fjalët: *qytetëror* (urban), *tymtar* (oxhak), *nënkresë*

(jastëk), *arkëmort* (arkivol), *mishtar* (kasap), *erë-prurëse* (erashkë), apo disa krijime prapashtesore me funksion lokal të tipit, *ndenjëtore* (karrike), *sëmurtore* (spital), *libërtore* (librari), madje Konica shkon deri atje sa zëvendëson edhe fjalën *telefon* me gjegjësen shqipe *larkfolës*, por ato janë terma ndërkombëtare që kanë hyrë në shqipe bashkë me objektin përkatës dhe asnjë shqiptar nuk mund t'i përdorë lirshëm në gjuhën e përditshme (Konica, 1905, f. 37).

Formime me prapashtesën - shëm

Me këtë prapashtesë autorët kanë formuar prej temash emërore, foljore dhe ndajfoljore disa krijime të mrekullueshme ndajfoljore, por edhe disa mbiemra që tregojnë një cilësi të rrjedhur nga të pajisurit me një gjë ose me një veti (Çabej, 1976, f. 272)

Neologjizma ndajfoljore të formuara nga tema emërore: *furtunshëm, bezdisshëm, frikshëm, kujdesshëm, mundimshëm, shkujdesshëm, ngutshëm, vështirshëm, ngadalshëm (nga ndajfolje),* si edhe neologjizmat *dantealigershëm (kompozim + prapashtesim) thirravajshëm, marramendshëm, (përngjitje + prapashtesim)* (Kështu përshkruan Kadareja ferrin totalitar të Pallatit të Ëndrrave)

Neologjizma ndajfoljore të formuara nga pjesorja geqe me -ue : *pikëllueshëm, rënkueshëm, shqetësueshëm, vetmueshëm, vajtueshëm, hetueshëm, humbshëm (me humb), trembshëm (me tremb), etj.*

Neologjizma mbiemërore të formuara kryesisht nga tema emërore: *të merimangshëm, i kuçedërshëm, i humnerhëm, e mbijetshme, i zhdukshëm, i kobshëm, i hapësirshëm, i paradoksshëm, e marrëzishme, etj. i jashtëkohshëm, i gjithëgjendshëm, të fundbotshme (kompozim + prapashtesim) i lagatershëm, i kotsëkotshëm, (përngjitje + prapashtesim).*

Këtë tip neologjizmesh Kadareja e ka përdorur për t'i dhënë më tepër tension

dramatik ngjarjes.

Formime me prapashtesën -(i) sht.

Me këtë prapashtesë kemi evidentuar neologjizma ndajfoljore mënyre të formuara prej temash emërore, të parme ose jo dhe më rrallë prej temash mbiemërore. *hipokrizisht, dëshpërimisht, gjakftohtësisht, katastrofikisht, monotonisht, tradhëtorisht, turpërisht, kafshërisht, gomarërisht, zymtësisht, zbehtësisht,* si edhe *kaotikisht, krenarisht, pastërtisht,* (nga tema mbiemërore). Me kuptimin e prapashtesës *-ishtë*, Kadare ka përdorur prapashtesën *-najë* për të formuar nga tema emërore emra përmbledhës të tipit : *shpendnajë, yllnajë, thashethemnajë*, sipas modelit akullnajë.

Formime me prapashtesën -or. Me këtë prapashtesë autorët kanë formuar neologjizma mbiemërore kryesisht prej temash emërore të parme. *përbindshor, parajsor, ylberor, tempullor, kryqor, statujor, shtrigor, mënxror, mesditor, nofullor, shahor, kështjellor, beqaror, çmenduror, etj.*

Formime me prapashtesat – im dhe – j

Prapashtesa -im. Me këtë prapashtesë autorët kanë formuar kryesisht prej temash foljore, emra mashkullorë veprimi (nomina actionis), që emërtojnë veprime, gjendje ose nocione abstrakte, si: *tëhuajzim, shkëndijim, yllëzim, hënëzim, qartësim, mashkullim, zonjëzim,* (të bërit zonjë).

Gjatë fjalëformimit me këtë prapashtesë ndodh një sintezë e emrit me foljen. Kështu që njësia e formuar shfaqet herë me dominancë emërore, herë foljore.

Prapashtesa -je. Me këtë prapashtesë janë formuar emra të prejardhur abstraktë, që emërtojnë emra veprimi (nomina actionis) të gjinisë femërore, si : *tallazitje, zhbërje, baltisje, tejvdekje, stërvdekje, ëndërrparje* (kompozim + prapashtesim), etj. Pothuajse në të gjitha rastet si bazë foljore shërben tema e pjesores (Gramatika e gjuhës shqipe, 2002, f.140). Është i njohur qëndrimi kritik e paragjykses i përdorimit të emrave të

prejardhur abstraktë, sidomos atyre prejfoljorë, në letërsinë artistike. Këto formime shihen si njësi me ngjyrimë e konotacione të stilit teknik-shkencor-administrativ (Thomai, 1999, f. 270). Sipas nesh, emrat e prejardhur abstraktë, në shumicën e përdorimeve të tyre në prozën e dy autorëve, kanë shenjë e ligjërimit artistik dhe funksionojnë si mjete me vlerë stilistike-emocionale.

Disa neologjizma mbiemërore me prapashtesën -të. *i mavijtë, i midistë, i statujtë, i shkretëtirtë, i dallandyshtë, etj.*

Formime me prapashtesën -an. Me këtë prapashtesë janë formuar kryesisht mbiemra por edhe disa emra, nga tema emërore apo mbiemërore. Autorët e kanë përdorur për t'i dhënë fjalës kryesisht kuptim pejorativ, përbuzës.

neologjizma mbiemërore : njeri *qelqan, shkurtan, humbaman, mjeran*, inat *shurdhan*, natë *zymtane*, strukturë *vjetërane*, rrezëllime *verdhamë*, natë *bukureshtiane*, etj.

neologjizma emërore : këta *vogëlanë*, ky *shtrigan, qyqan*, dy *shkretanë*, etj.

Formime me prapashtesën -adë. Kadare ka formuar disa neologjizma emërore nga tema emërore të parme ose jo. *skënderbejadë* (kompozim + prapashtesim), për analogji me fjalën plejadë, *diferenciadë, korridoriadë, masakradë*,

Formime me prapashtesat -o, -(ë)ro, ë-(so), -(ë)zo, ë-(to)

Prapashtesat më prodhimtare në sistemin foljor të shqipes. Me to autorët kanë formuar neologjizma foljore shumë interesante të formuara nga tema emërore, më rrallë mbiemërore apo foljore, si: *thashethemohet* (përngjitje + prapashtesim), *bërrylon* (pengon), *ftohton*, *mesoj* (të bërit meshë), *humnerohet*, *vetmoj* (asketoj), *krimbëron* (zvarritet), *vdekëron* (nga pjesorja me vdek), *vajzërohem*, *baltëron*, *legjendarizohet*, *enigmatizohet*, *shokëzohet*,

nazetohem (bëj naze), etj.

Pas prapashtesimit kompozimi është mënyra më prodhimtare e formimit të fjalëve të reja. Mjeshtëria fjalëformuese e tyre arriti deri në përsosmëri me krijimin e neologjizmave me anë të kompozimit, duke e pasuruar kështu në një masë të dukshme fondin e fjalëve të krijuara me këtë tip fjalëformimi me njësi të reja leksikore, mjaft prej të cilave janë bërë pronë e gjuhës së sotme letrare. Në përgjithësi, këto kompozita janë krijuar sipas gjedheve ekzistuese në gjuhën shqipe, por kemi vënë re edhe nga ato që u largohen shumë këtyre gjedheve.

Neologjizmat kompozita për lehtësi studimi i kemi grupuar në katër grupe:

1-Kompozita mbiemërore të formuara nga emër + emër

Në këtë tip kemi grupuar disa neologjizma mbiemërore që tregojnë cilësi fizike, apo shpirtërore të njeriut, me anë të të cilave autorët kanë shprehur nuanca ironie, urrejtjeje, përbuzjeje, tallëse: *mustaqedhjamë, kokëkungull, mjekërçap, gojëbual, leshrabaltë, kripëpiper, barkrrumbull, shpirtkatran, shpirtrobër, etj.* Konica këshillonte shpesh: “duhen qortuar të metat duke qeshur, më mirë me qesëndi sesa me këshilla”.

Kemi gjetur edhe disa formime që i përkasin këtij grupi, por ato janë kompozita emërore, si: *asnatëasdita* (duke u gdhirë), *fundvjeshtë, funddëshpërimi, krimbdëgjim, prillmort, ferexhekarvan, këmishënatat, gjuhëkrisht, karrocë-lavire, arkëmort, delegacion-kalë, kurrizdjalli* (Kadare emërton urën me tri harqe).

2-Kompozita mbiemërore të formuara nga emër + mbiemër: *sylarmë, mjegullkaltëror, ballëkaltër* (për Alpet e Shqipërisë), *virtytomëdhenjtë, fjalënxehtë, mendjeprehtë, ndjesëhollë, mendjefisnik, mustaqe majëtatëpjetë, këngëkthielltë, mendjengushtë, veskeq, barkngushtë, mendjehollë, trushterp*, etj. Por, Kadare e përdor

shpesh këtë tip kompozite duke përdorur tiparin, ose veshjen për emërtimin e njeriut që e mbart këtë tipar, ndonëse edhe në këto raste vëmë re një dozë ironie të hollë. P.sh. tha *fytyrëgjati*, ia ktheu *zëngjiruri*, foli *flokëshpupurisuri*, *qafëtrashi*, *festezinjtë*, *fustanholla*, *binishgjati*, *futëkuqe*, etj.

3- Kompozita mbiemërore të formuara nga emër + pjesore: *zemërqëruar*, *fjalëkripu*, *mendjelëruar*, *lule-veshur*, *syhapur*, *gojëmbyllur*, *buzëplasur*, *burrëvdekur* (e ve), etj. Vazhdojnë neologjizmat me kuptim pejorativ, përbuzës edhe në këtë tip kompozite. *mjekërqelburë*, *hundëngritur*, *mendjepalarë*, *frelëshuar*, *shpirtshitur*, *barkzbrazur*, *fustançjerrë*, *kë-mbëzbathur*, *kokëngjeshur*, *gjuhëlëshuar*, etj.

4-Kompozita emërore të formuara nga emër + emër veprues (nomina agentis)
ëndërrparësit, *ëndërrshpjeguesit*, *kumt-zbërthyesit*, *yjkuptuesit*, *ndryshkaheqësit*, *grambulues*, *grarrëmbyes*, *fajshpërndarës*, *çpagimmarrës*, *kartën xirës* (pseudo-shkrimtarët), *brinjathyesit*, *luftënxitës*, *gjakhupës*, *rebelshtypës*, *vakëflënës*, etj. Ndonëse më të rralla, në shkrimet e tyre kemi evidentuar edhe disa kompozita trigjymtyrëshe, si ato të Kristoforidhit apo të Lasgush Poradecit.

Kompozita trigjymtyrëshe

karrocë-flutur-arkivol, *avionkalëbaladash*, *avionlejekoflutur*, *kryemunxëdhënës*, *ndihmës-munxadhënës*, *e premteshtunediela*, *flamurleshprerë*, *solemnorozëbuzëqeshëse*, *mëmëdheda-shuria*, *mëmëgjuhëlërimtare*, *mëmëdhedëshërimtar*

Mendojmë se autorët janë ndikuar nga Kristoforidhi në ndërtimin e këtij tipi kompozitash.

Krahasojmë te Kristoforidhi kompozitën *bishtfurkabukurë* (*bisht + furka + bukurë*) (Kristoforidhi, 1882, f. 46). Tipi i kompozitave trigjymtyrëshe të përbëra prej emër + mbiemër, është shumë i rrallë. Këtë tip kompozite të ndërtuar në tri gjymtyrë

përbërëse e ndeshim kryesisht në emërtime eufemike *bishtfurkabukur-a* emërton *buklëzën ose nusen e lalës*. Është vështirë të gjenden shembuj të tjerë të këtij lloji kompozitash, përveç te një numër i kufizuar ndajfoljesh kohore si: *mbasnesërtjetri*, *pastjetridje*, (Halimi,1990, f. 64).

Larmishmëria e neologjizmave kompozita në shkrimet e Konicës dhe Kadaresë, hedh poshtë edhe një herë tezat e disa albanologëve të huaj, Weigand apo Dozon, të cilët mendojnë se shqipja është e varfër me kompozita. Kështu, sipas Dozonit (në gramatikën e tij, formimi i fjalëve në shqipe pasqyrohet më hollësisht se në çdo gramatikë tjetër të shekullit XIX), formimi i fjalëve në shqipe “*kryhet në radhë të parë me anë të derivacionit, ndërsa për kompozim të mirëfilltë mund të mos flitet fare*” dhe se “*do të ishte më e përpiktë të flitej ndoshta për fjalë të pranëvëna, ose të bashkëngjitura, sepse me ndonjë përjashtim, elementet përbërëse të kompozitave nuk janë tema, por fjalë që ruajnë trajtën e tyre të parë dhe nuk bashkohen nga asnjë shkronjë lidhëse*” (Dozon, 1879, f. 271, 275) Përkundrazi, kompozimi është një mënyrë tepër prodhimtare në shqipe. Si kundërpërgjigje të këtyre tezave paraqitëm me dhjetra e dhjetra kompozime, të formuara mjeshtërisht sipas gjedheve fjalëformuese të shqipe.

Neologjizmat parashtesore janë më të rralla. Po rendisim disa më interesantet.

Formime me parashtesën stër. Me këtë parashtesë Kadare do të tregojë diçka që bëhet me tepri apo që ka përmasa të jashtëzakonshme, duke i dhënë fjalës më tepër shprehësi si edhe ngjyrim emocional. Ajo është përdorur për të krijuar:

-neologjizma emërore : *stërshtet*, *stërmbret*, *stërqiell*, *stërvdekje*, *stërlërimë*, etj.

- neologjizma mbiemërore : *i stërkeq*, *i stërmoçëm*, *i stërlavdishëm*, *i stërgjatë*, *i stërrerët*, etj., por edhe *stërkeqet* si folje.

Formime me parashtesën anti –.

Nëpërmjet kësaj parashtese autorët kanë formuar kryesisht emra, por edhe ndonjë mbiemër, me kuptimin e kundërshtisë. neologjizma emërore : *antiskënderbejadë, antiledimakbeth, antishekspir, antibethoven, antiroza*, si edhe neologjizmi mbiemëror : *antiajnshtajnian*. Kemi vënë re, që neologjizmat e Kadaresë tashmë janë bërë pjesë e stilit të tij, saqë shpesh nëpërmjet tyre ai përshkruan situata irreale dhe përftytyrime surrealistike, si : *gërmërës, biojetë, çjetë, tejjetshmëri, përtejbota, tejvdekje, përtejjetë, stërvdekje, gjakmarologji, shkohë, zhvend, zhbëhet, përsëdytem, përsëtretem, plotshmëri, boshëri, gurëri, zhurmëri, hënak* (ndryshon formë çdo ditë si hëna), *nulgjuhë, nulkujtesë, baltak, mosgëzim, mosfjetje, krimbdëgjim, stërkeqet, stërshtet, vetmor, zymtor, vdekësor, zerokrejt, etj*

Të gjitha këto neologjizma janë fjalëkrijime tejet të goditura dhe me një shprehësi emocionale të mrekullueshme, të cilat i kanë dhënë leksikut të shqipes një

pasuri të gjallë, prandaj me të drejtë mund t'i quajmë këta autorë stilistë të pashoq dhe gjuhëtarë të mirëfilltë. Neologjizmat e përdorur prej tyre paraqesin interes të veçantë studimi, pasi nuk kanë mbetur vetëm brenda kontekstit për të zbuluar stilin e tyre, por kanë marrë një shtrirje të gjërë duke iu përshtatur fare mirë shqipes dhe duke u bërë pjesë e leksikut të saj. Duhet theksuar që Kadare është i pari shkrimtar shqiptar që ka sjellë numrin më të madh të neologjizmave në gjuhën shqipe. Ato janë të gjalla, janë përthithur fare lehtë nga shqipfolësit dhe është për të ardhur keq që nuk janë përfshirë në asnjë fjalor të gjuhës shqipe. Shumica e neologjizmave të tij i janë përshtatur mirë shqipes, duke u bërë mëse të zakonshme në përdorim, kurse një pjesë tjetër kanë marrë vlera të caktuara gjuhësore dhe stilistike.

Si kriter për të përcaktuar statusin e një neologjizmi është marrë përfshirja ose jo në Fjalorin e gjuhës shqipe, të vitit 1980. Në fakt, asnjëra nga leksemat e mësipërme nuk është përfshirë në FGJSH (1980).

BIBLIOGRAFIA

- Apolinaire, Guillaume. 1934. *L'oeuvre de Faik Konitza en français et sa collaboration dans la question albanaise*, Paris, f.125.
- Çabej, Eqrem. (1976). Studime gjuhësore, III, Prishtinë, f. 272.
- Dozon, August. (1879). *Manual de la langue chkepe ou albanaise*, Paris, f. 271, 275.
- Fjalori i gjuhës së sotme shqipe. (1980). Tiranë
- Gramatika e gjuhës shqipe. (2002). Tiranë, f. 140.
- Halimi, Mehmet. (1990). *Mënyrat dhe tipat e fjalëformimit të fjalorit të Kristoforidhit*, Prishtinë, f. 64.
- Konitza, Faik. (1905). *La purete d'une langue*, Albania, V, f. 37-39.
- Kristoforidhi, Kostandin. (1990). *Gramatikë e gjuhës shqipe sipas dialektit toskë*, Kostandinopojë, 1882, (përkthyer nga Aristotel Spiro dhe botuar në Vjetari I, Tiranë, 1990, f. 46.
- Thomai, Jani. (1999). *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, f. 270.
- Xhuvani, Aleksandër & Çabej, Eqrem. (1962). *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, f. 25.

NJË TRAJTIM DIAKRONIK I FRAZEOGRAFISË SHQIPE

SUELA KOÇA

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan S. Noli", Korçë

Përmbledhje

Synimi i këtij punimi është të sjellë një trajtim diakronik të zhvillimit të frazeografisë së gjuhës shqipe. Shqyrtimi teorik i çështjeve themelore të frazeologjisë së një gjuhe shtron nevojën e pasqyrit të saj në fjalorë me qëllimin e vetëm kryesor për përdorim praktik në ligjërimin e folur dhe atë të shkruar. Për shkak të origjinalitetit e të karakterit të theksuar gjuhësor, studimet për frazeologjinë dhe, pas kësaj, puna për fjalorët frazeologjikë, synojnë drejt lëndës konkrete të gjuhëve të veçanta. Disa dije të përgjithshme, që lidhen me konceptin për frazeologjinë gjuhësore, me disa tipare të qenësishme dhe me klasifikimin e saj, tashmë merren si të njohura, por, si këto dije, edhe përvoja në këtë fushë, u nënshtrohen më gjerë veçantive të gjuhëve konkrete.

Fjalë çelës: frazeografi, fjalorë frazeologjikë, trajtim diakronik, gjuha shqipe

Abstract

The aim of this paper is to submit a diachronic approach to the development of the Albanian phraseology. In order to treat the main theoretical issues of a certain language phraseology, it is necessary to reflect it in dictionaries so that it can be applied in spoken and written discourse. Because of originality and linguistic character, different studies on phraseology, together with, the design of the phraseological dictionaries, aim at concrete examples of specific languages. Some general background, which is related with the concept on phraseology, with some existing and distinguishing features about its classification, are already considered as well-known. This kind of knowledge and the experience on the field are subject to specific features of concrete languages.

Key words: phraseography, phraseological dictionaries, a diachronic approach, Albanian

Hyrje

Hartimi i fjalorëve frazeologjikë i shërben shtimit të vlerave shprehëse dhe strukturave të qëndrueshme frazeologjike. Në këtë mënyrë bëhet i mundur mësimi i gjuhës në thellësinë e saj leksiko-gramatikore si edhe studimi i mëtejshëm teorik e shkencor. J. Thomai (2010: IX) thekson se *parimi themelor teorik e praktik i frazeografisë duhet të jetë përcaktimi i identitetit frazeologjik me larminë e tyre, si edhe verifikimi i gjithë serisë së formave të përdorimit. Të tria këto pikëpamje: forma, kuptimi dhe përdorimi, përshkohen nga njohja e natyrës së saj specifike gjuhësore.* Fjalorët frazeologjikë pasqyrojnë vlerat e vetë frazeologjisë gjuhësore: emërtuese dhe shprehëse, teorike dhe praktike. Vetë frazeologjia, si krijim kryesisht popullor e

historik, përveç vlerave gjuhësore, përcjell tregues të mendësisë së popullit, të kulturës dhe historisë së tij, ndoshta edhe më shumë se fjalët.

Frazeografia në gjuhën shqipe

Megjithë mungesat e natyrës objektive në fjalorët e deritanishëm të gjuhës shqipe bie në sy, ku më shumë e ku më pak, përpjekja për pasqyrimin e frazeologjisë në mungesë të njohurive teorike. (Gjoçaj, 2009: 144) Pasqyrimi i frazeologjisë, si material ilustrues, bie në sy për herë të parë në *Fjalorin latinisht-shqip (Dictionarium Latino-Epiroticum)* të F. Bardhit (1635), ku siç thotë autori, krahas fjalëve të tjera, aty janë përfshirë "do proverba o të thana", siç mund të përmendim: *shkon i njomi me të thatin;*

hedh gurin e fsheh dorë; kur të shohësh majën e veshit etj. (Jashari, 2013: 29). Krahas fjalëve shqipe, autori ndonjëherë e plotëson kuptimin me togfjalësh frazeologjik, por në mënyrë jo aq të vetëdijshme për ta rijetësuar këtë lëndë leksikologjike, se sa për të plotësuar kuptimin themelor të fjalëve.

Ndër fjalorët e parë dygjuhësorë, ku u pasqyrua frazeologjia në mënyrë pak a shumë të vetëdijshme, është ai i K. Kristoforidhit. Sipas Androkli Kostallarit, ky fjalor "...nuk mund të futet në radhën e fjalorëve të zakonshëm dygjuhësorë. Veçoritë më të rëndësishme që e dallojnë fjalorin e Kristoforidhit nga fjalorët e tjerë të paraqirimit janë pikërisht dy: –nga njëra anë, karakteri i tij jonjëdialektor, por gjithëdialektor, gjithëshqiptar dhe, nga ana tjetër, synimi për të qenë një fjalor i *gjuhës shqipe*, një fjalor shpjegues *sui generis* për shqiptarët, por jo një fjalor dygjuhësor për nevojat praktike të të huajvet." (Kostallari, 1972: 7)

Frazeografia shqipe në gjysmën e parë të shekullit XX, u pasurua me vepra të tjera leksikografike, sidomos në *Fjalorin shqip-greqisht* të Kostandin Kristoforidhit, i botuar në vitin 1904 dhe në *Fjalorin shqip-italisht të Shoqërisë*, i botuar në vitin 1908. Ajo u pasqyrua si ilustrim e zbërthim kuptimor i fjalës së radhitur, kryesisht për t'u shërbyer trevave njohëse të gjuhëve gjegjëse të folësve shqiptarë. Mungesa e koncepteve të qarta teorike për frazeologjinë si disiplinë gjuhësore e ka vonuar edhe vjeljen, botimin e paraqitjen e denjë më të pasur e më të mjaftueshme të fondit frazeologjik. (Gjoçaj, 2009: 144-152)

Zbrazësitë frazeografike i plotësoi sadopak Fjalori i vitit 1954. Ky fjalor, sipas J. Thomait, si në shumë drejtime të tjera, edhe në fushën e pasqyrit të frazeologjisë, padyshim, qëndron më lart se fjalorët e botuar para tij. Frazeologjia shqipe këtu ka gjetur një vend më të gjerë, ajo është dhënë në një vend të veçantë; kriteret janë më të

përpunuara, shpjegimet më të plota e më të sakta etj. (Thomai, 1972: 354) Me themelimin e Kartotekës së Leksikut të Shqipes regjistrimi i fjalëve dhe i shprehjeve që do të mblidheshin për vite me radhë, u bë konceptimi i identitetit frazeologjik nga gjuhëtarë të shquar shqiptarë, duke shfrytëzuar edhe studimet frazeologjike botërore dhe kjo punë teorike u pasqyrua edhe praktikisht në leksikografi e frazeologji. U botuan shumë fjalorë një, dy e më shumëgjuhësh të karakterit normativ, shpjegues, terminologjik etj.

Në *Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe* (FGJSSH) i botuar në vitin 1980, janë sistemuar të gjithë tipet frazeologjikë. Sipas nevojës, ata janë vënë në lidhje sintagmatike brenda konteksteve në funksion të trefishtë, si mjet ilustrues i fjalës, si çerdhe e saj dhe si njësi kuptimore më vete, me strukturë të gjerë leksiko-semantike e me ngjyrim emocionues e stilistik. Një frazeologji kaq e gjerë botohet për herë të parë në një fjalor me karakter të përgjithshëm leksikografik. Meritë e këtij fjalori është paraqitja e frazeologjisë gjuhësore, letrare, modale, proverbiale, terminologjike, sinonimike e antonimike, sipas parimit ilustrues e shpjegues, kuptimor, gramatikor etj., si njësi të pavarura e si çerdhe të fjalës.

Fjalori i Shqipes së Sotme (FShS, 2002: 3-7) si nga përbërja e fjalëve dhe ndërtimi i fjalësit, ashtu edhe nga shpjegimi i tyre, nga përbërja e *frazeologjisë* dhe e thënieve e nga mënyra si jepen ato, është një vepër e re leksikografike me rreze më të gjerë veprimi e që mund të përdoret më lehtë. Në të është dhënë i përpunuar në mënyrë mjaft të ngjeshur, sipas parimeve e kriterëve shkencore bashkëkohore, visari themelor i fjalëve e i shprehjeve të gjuhës së sotme shqipe, i parë si një sistem në zhvillim. Krahas fjalëve, ky fjalor përfshin edhe pjesën më aktive të *njësive frazeologjike* të shqipes së sotme, të cilat e plotësojnë dhe e zgjerojnë

fjalësin, duke qenë një lëndë ndërtuese e gjuhës me vlerë të mëvetësishme e të pazëvendësueshme. Ato e bëjnë gjuhën tonë më të larmishme e më të zhdërvjellët, i japin mjete e mundësi të shumta stilistikore-shprehëse dhe bartin të gdhendur në mermerin gjuhësor mençurinë e shpirtin krijues të popullit tonë të lashtë, përvojën e tij shekullore. Frazeologjia, në krahasim me atë të *Fjalorit* të 1980-ës, është harrur dhe është pasuruar me njësi të reja; ajo jepet në këtë fjalor në mënyrë sistimore dhe sipas disa kriterëve më të thjeshta, që e lehtësojnë gjetjen e përdorimit të saj. Edhe shpjegimi i frazeologjisë në këtë fjalor është dhënë në mënyrë më të thukët e më të thjeshtë. Një përpunim i tillë shkencor i frazeologjisë së shqipes ka sjellë në këtë fjalor edhe përmirësime cilësore. Në mënyrë të veçantë është synuar të bëhet një pastrim i mëtejshëm i frazeologjisë e i thënieve nga elementet e huaja të panevojshme.

Në parathënien e botimit të dytë ku flitet për ndryshimet dhe përmirësimet e këtij fjalori, ndër të tjera thuhet se janë harrur një pjesë e vogël njësisish leksiko-semantike e frazeologjike, disa thënie të rëndomta e fjalë të urta. Por nga ana tjetër, janë shtuar thënie dhe njësi frazeologjike që pasqyrojnë përdorimin e fjalëve ose të kuptimeve përkatëse në ligjërimin e sotëm. Në seksionin *Shpjegime për përdorimin e fjalorit* (2002: 9-15), jepen mjaft hollësi për përdorimin e tij, ndër të tjera, edhe për emërtimet e pathjeshta që përdoren si terma (sidomos emërtimet nga bota bimore e shtazore); p.sh. *BAR BRESHKE* bot. Një lloj bari... *LULE DHENSH* bot. luledele. Ndër të tjera thuhet se te disa fjalë jepen, sipas rastit, edhe shënime plotësuese për shqiptimin a përdorimin. Shënime të tilla vihen për të njëjtat arsye edhe te disa njësi frazeologjike (p.sh. *dikujt, dikë, diçka, diçkaje*, që tregojnë drejtimin gramatikor etj.): p.sh. *S'ia di anën diçkaje*. Çdo fjalë në fjalor formon një artikull më vete.

Pjesa e dytë e çdo artikulli përfshin frazeologjinë, emërtimet e pathjeshta, bashkëlidhjet e qëndrueshme gramatikore dhe togje të tjera, që nuk kanë lidhje të drejtpërdejtë e të qarta në kohën e sotme me kuptimet e shpjeguara në pjesën e parë. Kuptimet e fjalëve shpjegohen me thënie, që plotësojnë a sqarojnë më mirë shpjegimet e fjalëve, tregojnë lidhjet e mënyrën e përdorimit të tyre etj. Bashkë me thëniet janë vënë edhe disa njësi frazeologjike ose fjalë të urta që lidhen me kuptimet përkatëse. Në raste të rralla janë vënë si thënie fjali të plota, vargje të shkëputura ose pjesë nga dialogë.

Në *Fjalori i Gjuhës Shqipe* (FGjSh), botuar në vitin 2006, janë përfshirë shumë fjalë, shprehje e kuptime që përdoren sot në shqipe dhe që nuk gjenden në fjalorët e mëparshëm shpjegues të shqipes. Gjithsej fjalori përmban rreth 48.000 fjalë, përveç shumë *njësive frazeologjike* dhe *thënieve*. Ky fjalor mbështetet kryesisht në lëndën që jep Kartoteka e leksikut të shqipes ose që ka dalë nga vjeljet më të fundit të fjalëve e të *frazologjisë* nga letërsia artistike, nga shtypi i kohës, nga fjalorët shpjegues kombëtarë e nga fjalorët e tjerë të shqipes (dygjuhësh, krahinorë, terminologjikë, frazeologjikë, sinonimikë, antonimikë etj.). Si një detyrë kryesore e tij ka qenë kujdesi që përditësimi i nevojshëm në leksik e në semantikë dhe ndërtimi i korpusit të fjalorit të mos shiheshin si zvogëlim a zmadhim mekanik i numrit të fjalëve, të kuptimeve e të *frazologjisë*, por si pasqyrim simetrik i një realiteti gjuhësor të sotëm në rrafshin e standardit dhe në pajtim me qëllimin e hartimit të fjalorit.

Në seksionin *Shënime për përdorimin e fjalorit* (2006: 10-23) jepet informacion i hollësishëm për çdo njësi. Në këtë fjalor, si thënie vihen edhe disa fjalë të urta, disa lokucione gramatikore, disa emërtime të pathjeshta ose njësi frazeologjike që kanë lidhje të ngushtë me kuptimet përkatëse të fjalëve kryesore etj. Frazologjia trajtohet

sipas dy vlerave: ç'sjell në fushën e emërtimit (kur shënon sende, tipare a veprime të caktuara) dhe ç'sjell në zbulimin e pasurive e të vlerave të fjalëve nën të cilat vihet. Inventari i frazeologjisë përcaktohet sipas kriterëve për inventarin e fjalëve dhe duke mbajtur parasysh se nuk kemi në këtë rast një fjalor frazeologjik. Veçanërisht, ky fjalor nuk e ka për detyrë e nuk mund t'ia dalë që të japë frazeologjinë si sistem, të plotë e me të gjitha vlerat. Prandaj, në inventarin e saj bëhen ndryshime që i kërkon tipi i fjalorit.

Thjeshtime të ndjeshme, krahasuar me fjalorët e mëparshëm shpjegues të shqipes, bëhen në struktura të tjera, që nuk hyjnë në frazeologjinë gjuhësore të mirëfilltë, por që kanë qenë përfshirë në një paragraf me të, si: fjalë të urta, emërtime të pathjeshta etj. Në fjalorin e ri fjalët e urta përfshihen jo në zërin leksikografik të frazeologjisë, por te kuptimet me të cilat lidhen, sepse fjalët ku vihen këto njësi, në vetë strukturat e fjalëve të urta, kanë po ato kuptime dhe figurshmëria i takon gjithë strukturës së tyre.

Fjalorë frazeologjikë të shqipes

Mehmet Gjevori është studiuesi i parë shqiptar, që në historinë e leksikografisë shqiptare, hartoi një fjalor frazeologjik dhe hapi rrugën e zhvillimit të mëtejshëm të kësaj fushe në drejtim teorik e praktik, që, deri në atë kohë, ishte një fushë pak e njohur dhe e studiuar, pak e përdorur në mënyrë të vetëdijshme, qoftë midis folësve të ndryshëm edhe shkrimtarëve. Fjalori *Frazeologjizma të gjuhës shqipe* u botua në vitin 1968 në Prishtinë. Ky fjalor mundëson zgjedhjen e shumëllojshme të materialit frazeologjik, duke pasqyruar edhe njësi jofrazeologjike, që nga lokucionet parafjalore me kuptim të figurshëm, deri te format e nivelit të togfjalëshit të lirë, fjalët që i plotësojnë apo i përcaktojnë ato. Shpjegimi i frazeologjisë në mënyrë perifrastike të shumanshme kuptimore nga autori, e lehtëson mundësinë e përdorimit të saj në ligjërime, duke shtruar

nevojën e pasurimit të mëtejshëm të gjuhës me njësi të reja stilistiko-emocionale. (Gjoçaj, 2009: 161-167) Ky fjalor përfshin mbi 4 mijë njësi frazeologjike dhe ndërtime të figurshme. Siç ka vërejtur kritika jonë leksikografike, ky vëllim, megjithë prurjen e madhe të shprehjeve dhe të njësive frazeologjike, “nuk i plotëson detyrat e një fjalori frazeologjik”. (Jashari, 2013: 33)

Sipas Z. Gjoçajt, *Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe* i J. Thomait (1999), shënon kulmin e frazeologjisë shqipe, që i plotëson nevojat për pasurimin e gjuhës me shprehje të bukura frazeologjike. (2009: 204) Ky fjalor është hartuar me njohje të thella shkencore, bazuar në përvojën e autorit dhe arritjeve shkencore shqiptare dhe në ato gjuhësore në përgjithësi, veçanërisht në fushën leksiko-frazeologjike. Ky fjalor hapet me një studim të ngjeshur frazeologjik, i cilësuar si fjalë e fundit e teorisë bashkëkohore frazeologjike, që hedh dritë mbi sistemin konceptual të saj dhe shtjellon parimet teorike e kriteret praktike frazeografike të tij. Në parathënien e fjalorit, autori shtjellon mjaft mirë çështje leksiko-semantike e gramatikore, çështje të identitetit frazeologjik me tiparet dalluese të tij, të organizimit strukturor të gjymtyrëve përbërëse, lidhje gjenetike të sinonimisë, homonimisë e antonomisë frazeologjike, të modelimit (strukturor, semantik e kufizues), si dhe variante e çerdhe frazeologjike. Kujdes të veçantë autori i kushton trajtimit të kriterëve frazeografike (përmbajtja, burimi, platforma teorike, kriteret e ndërtimit të fjalorit), si: dallimi i trajtave përcaktuese të varianteve frazeologjike, shpjegimi i kuptimeve, si edhe ilustrimi me shembuj nga gjuha e folur dhe e shkruar. Parimi themelor që e ka udhëhequr J. Thomain për zgjedhjen e njësive frazeologjike është vlerësimi dhe interpretimi, në mënyrë objektive, i strukturës sintagmatike e leksiko-semantike të gjuhës së sotme letrare. Aty përfshihen njësi frazeologjike të mirëfillta, si edhe struktura të afërta me to, sintagma me

një gjymtyrë të figurshme (lokucione), sintagma me kuptim të njësuar (terminologji teknike), shprehje kalimtare drejt leksikalizimit frazeologjik, togfjalësja me dy fjalë të njëjta ose të ndryshme – të nënrenditura ose të bashkërenditura – emërtime të pathjeshta të figurshme, thënie proverbiale dhe fjalë të urta. Fjalori ka meritë të veçantë, sepse në të përfshihen edhe sinonimet, homonimet dhe antonimet frazeologjike.

Edhe A. Jashari shprehet se *Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe* i J. Thomait është “guri i kreut” në “piramidën” e frazeografisë shqipe. Në këtë fjalor jepet “pahu” i frazeologjisë shqipe që nga burimet e para të dokumentimit të saj deri më sot, çka do të thotë se autori ka mënjanuar me të drejtë shumë e shumë njësi të rrefkëta frazeologjike të ligjëritimit të thjeshtë, që kanë ngjyresa të ulëta e që qëndrojnë në skaj të gjuhës së folur. Ky qëndrim vjen në pajtim me synimin e FFGjSh-së për të qenë një fjalor kombëtar dhe më gjerë për shqipen standarde. Nga ana tjetër, gjejmë të këndellura e të shkrifëruara dhe mjaft njësi frazeologjike me burim krahinor, por që kanë përmbajtje e aftësi shprehëse më të mëdha se sinonimet e tyre të njohura. Kjo vjen ngaqë në një fjalor si ky, njësitë frazeologjike janë vlerësuar si pasuri e mbarë shqipes, pavarësisht nga burimi, të cilin autori qëllimisht nuk e përmend askund. Hartimi i këtij fjalori ishte rrjedhojë logjike e studimit të gjithëmbarshtëm të problemeve teorike që lidheshin me frazeologjinë shqipe dhe me grumbullimin e saj përgjatë viteve ’60-’70 të shekullit të kaluar. (Jashari, 2013: 28-29)

Në vitin 2010, J. Thomai solli një tjetër botim të *Fjalorit frazeologjik të gjuhës shqipe*, në hartimin e të cilit autori u mbështet veçanërisht te botimi i mëparshëm, krahas burimeve të tjera. Ky fjalor vjen me mjaft ndryshime të brendshme në paraqitjen e lëndës: janë bashkuar struktura që mund të

vlerësohen si variante të së njëjtës njësi frazeologjike; janë shkruar në një dy a tri kuptime të afërta thuajse si nuanca kuptimore; shpjegimet janë dhënë sa më gjerë për të sjellë sa më shumë vlera të kuptimeve; vargjet sinonimike janë zgjeruar ndjeshëm nëpërmjet lidhjeve të reja dhe vlerësimit të lidhjeve të njohura sinonimike të njësive frazeologjike; gjithashtu, sistemi i shënimeve e i shkurtesave është bërë më i plotë; shembujt për çdo kuptim mbushin zbrazësitë e natyrshme të çdo shpjegimi etj. Paraqitja e lëndës ka përforcuar karakterin e tipit frazeologjik të fjalorit dhe ka përcaktuar më mirë e më qartë identitetin strukturor e kuptimor të njësive frazeologjike. (Thomai, 2010: VII)

Një tjetër vepër në fushën e frazeologjisë shqipe është edhe *Fjalor me shprehje të huazuara në gjuhën shqipe*, i A. Jasharit, nga më të mirët në llojin e vet. Ky fjalor, siç shprehet edhe J. Thomai, është i një tipi të veçantë: *është fjalor shprehjesh e jo fjalësh; është fjalor njëgjuhësh me shprehjet në gjuhën shqipe, por edhe dy gjuhësh, madje shumëgjuhësh me shprehje në gjuhë të huaja; fjalor i një lënde të veçantë, jo i përgjithshëm; gjithsesi fjalor shpjegues*. (Thomai, 2006: IV) Ky fjalor është i tipit shpjegues filologjik me përbërës enciklopedikë. Ai përfshin mbi 3000 njësi të huazuara, si edhe mjaft proverba e shprehje të tjera idiomatike. Fjalori përbëhet nga dy pjesë: në pjesën e parë të titulluar “*Filli i Arianës*” përfshihen kalket frazeologjike, kurse në pjesën e dytë “*Paris vaut bien le messe*”, jepen huazime frazeologjike.

Sipas hartuesit, ky fjalor synon të plotësojë disa qëllime dhe kryesisht: të pasqyrojë në mënyrë sa më të plotë shtresën e shprehjeve të huazuara që përdoren në gjuhën shqipe, sidomos në ligjërimin e shkruar; të nxjerrë në pah vlerat kuptimore-stilistike dhe risitë e përdorimit të këtyre shprehjeve; të përhapë te një masë sa më të gjerë lexuesish këtë pasuri të madhe të

kulturës botërore; të ndihmojë lexuesit për përdorimin e drejtë të tyre në ligjërim; si edhe të hedhë në “qarkullim” shprehje të huazuara të papërdorura ende në ligjërimin e shkruar, me qëllim pasurimin e fjalorit të lexuesve. (Jashari, 2007: XI-XII)

Përfundime

Në mënyrë të përmbledhur mund të themi se formimi dhe zhvillimi i frazeografisë shqipe mund të përimtohet përmes disa rrugëve: Së pari, lënda frazeologjike e shqipes do të pasqyrohet qysh herët në botime gjuhësore, gazeta e revista dhe sidomos në përmbledhje folklorike. Disa studiues të folklorit, me të drejtë, kanë vërejtur se në këto botime “gjejmë përzierje proverbash me shprehje të mirëfillta gjuhësore”.

Së dyti, regjistrimi i lëndës frazeologjike në fjalorë të ndryshëm të shqipes në shekujt 19-20, kryesisht si mikrokontekste për përdorimin e kuptimeve të figurshëm të fjalëve.

Së treti, për formimin e frazeografisë shqiptare ka shërbyer edhe botimi i materialeve të mirëfillta frazeologjike në organe të ndryshme shkencore, si: “Studime filologjike”, “Gjuha jonë” etj., nën titujt “*Material frazeologjik nga krahina...*”, “*Shprehje popullore*”, “*Fjalë e shprehje nga...*” etj., ku lënda frazeologjike është mbledhur nga mësues të gjuhës shqipe, studentë dhe bashkëpunëtorë të Institutit të Gjuhësisë dhe Letërsisë.

Së katërti, frazeologjia shqipe u pasqyrua gjerësisht në fjalorë krahinorë të hartuar nga autorë të ndryshëm brenda dhe jashtë trojeve të Shqipërisë. Ndër ta është ai i M. Gjevorit, që përmendëm më lart, fjalorthi i Niko Mustakës me titull “Shprehje popullore

nga rrethi i Korçës”, ku përmbledhen rreth 2000 njësi frazeologjike me burim popullor nga Korça dhe rrethinat e saj. Në këtë fjalorth, për herë të parë mëtohet për kritere shkencore në trajtimin leksikografik të frazeologjisë, për shembull, regjistrimi i njërive në bazë të gjymtyrës së parë emërore etj. Më tej vjen përmbledhja e Avdyll Sulës me titull “Visare gjuhësore-kulturore nga Malësia e Gjakovës”, vëllimi i dytë, ku shpjegohen afro 2500 njësi frazeologjike, fjalë të urta, proverba etj.

Botime të tilla, në pjesën më të madhe, përmbajnë njësi frazeologjike që spikatin karakterin socioetnolinguistik të të folmeve të caktuara, çka duket jo vetëm nga titujt e këtyre përmbledhjeve a fjalorthëve, por edhe në përmbajtjen e tyre konkrete. Botime të tilla me lëndë frazeologjike dialektore a krahinore duhen përkrahur më tej, sepse i shërbejnë edhe ngritjes së një kartoteke të specializuar për frazeologjinë e mbarë shqipes.

Së pesti, frazeografia shqipe ka bërë hapa të mëtejshëm edhe përmes fjalorëve frazeologjikë dy e shumëgjuhësh. Ndodh që këta fjalorë, megjithëse titullohen “frazeologjikë”, nga lënda që përmbajnë dhe për nga kriteret që zbatojnë, i kalojnë caqet e të qenit fjalorë të mirëfilltë frazeologjikë dygjuhësh, por më tepër janë përmbledhje sintagmash të qëndrueshme dygjuhëshe, kalkesh frazeologjike, fjalësh të urta e proverbash. (Jashari, 2013: 29-35) Pa dyshim, në tërësi, fjalorët dygjuhësh e kanë zgjeruar e thelluar dalëngadalë njohjen e leksikut e të frazeologjisë së gjuhës shqipe. (Kostallari, 1972: 5)

BIBLIOGRAFIA

- Fjalor i gjuhës shqipe*. (2006). Akademia e Shkencave e Shqipërisë dhe IGjL. Tiranë.
- Fjalor i shqipes së sotme*. (2002). Akademia e Shkencave së Shqipërisë dhe IGjL. Tiranë: Toena.
- Gjoçaj, Z. (2009). *Trajtesa frazeo-stilistike të shqipes*. Prishtinë: Era.

- Jashari, A. (2007). *Fjalor me shprehje të huazuara në gjuhën shqipe*. Tiranë: Dudaj.
- Jashari, A. (2013). *Përimtime rreth frazeografisë shqipe*. Kumtesë e mbajtur në Konferencën Shkencore “Leksikografia shqip-trashëgimi dhe perspektivë”, organizuar nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Tiranë. Dhjetor 2004 në *Scripta Manent*. Korçë: Promo Print Sh.p.k.
- Kostallari, A. (1972). *Parimet themelore për hartimin e “Fjalorit të gjuhës së sotme shqipe” në Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe II*. Tiranë.
- Thomai, J. (2010). *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: EDFA.
- Thomai, J. (2006). Parathënia e *Fjalorit me shprehje të huazuara në gjuhën shqipe*. Tiranë.
- Thomai, J. (1972). *Probleme të frazeologjisë së gjuhës shqipe në Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe I*. Tiranë.

SHQIPTIMI I GJUHËS ANGLEZE DHE FAKTORËT QË NDIKOJNË NË PËRMIRËSIMIN E TIJ

VASILIKA POJANI*

ROBERT STRATOBËRDHA

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë

Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Shqiptimi si aftësi në mësimin e gjuhës angleze luan një rol të rëndësishëm në përmirësimin e aftësisë komunikuese dhe performancën e studentëve. Problemet në shqiptim mund të ndikojnë negativisht në vlerësimin e besueshmërisë dhe aftësive të studentëve, si dhe mund të kufizojnë ndërveprimin e tyre social. Prirjet e kohëve të fundit për të zhvilluar aftësinë komunikative gjatë mëimit të gjuhës angleze si gjuhë e dytë, kanë ringjallur interesimin ndaj shqiptimit korrekt duke i dhënë atij vendin e duhur midis aftësive të tjera gjuhësore.

Qëllimi i këtij artikulli është të rritë ndërgjegjësimin për rëndësinë e shqiptimit të gjuhës angleze, të analizojë dhe shtjellojë faktorët që ndikojnë në mësimin e tij për të tërhequr vëmendjen e mësimeve dhe studentëve mbi rëndësinë e të ushtruarit të tij, si dhe për të mundësuar integrimin e shqiptimit në kurrikulën shkollore.

Fjalë kyçe: shqiptim, faktorët, karakteristika, kompetenca komunikative

Abstract

Pronunciation as an ability in English Language acquisition plays an important role in learners' communicative competence and performance. Problems in pronunciation may negatively affect speaker's credibility and abilities and consequently may limit their social interaction. Recent trends to develop communicative ability in learning English as a second language have reraised the interest on correct pronunciation, giving it its proper place among other linguistic skills.

The purpose of this article is to increase the awareness on the importance of EL pronunciation, analyze and explain the factors that influence its learning in order to attract the attention of teachers and students about the importance of its exercising, as well as to enable the integration of pronunciation in the school curriculum.

Keywords: pronunciation, factors, features, communicative competence

Hyrje

Synimi parësor në mësimdhënien e shqiptimit të gjuhës angleze është sigurimi i "shqiptimit të kuptueshëm" si një përbërës i domosdoshëm në sigurimin e kompetencës komunikative dhe jo shqiptimi i përkryer. (Morley, 1991). Sipas Morley-t, sigurimi e shqiptimit të përkryer nuk duhet të jetë më objektivi kryesor në mësimin e gjuhës angleze, por zhvillimi i kompetencës komunikative.

Mësimdhënia e shqiptimit ka prirjen të jetë e lidhur me metodën e mësimdhënies. (Celce-Murcia, Brinton, & Goodwin, 1996). Në aplikimin e metodës gramatikore me

përkthim, shqiptimit nuk i kushtohet vëmendja e duhur gjatë procesit të mësimdhënies. Mësuesit rrallë ndaleshin në problemet dhe shpjegimin e elementeve të shqiptimit. Në metodën audio-gjuhësore, studentët kalonin (shpenzonin) orë të gjata në laborator duke dëgjuar dhe përsëritur tinguj dhe kombinime tingujsh. Por me lindjen e metodës komunikative gjithëpërfshirëse dhe me qasjet drejt mësimdhënies së gjuhës angleze si gjuhë e dytë, shqiptimi është drejtuar drejt kontekstit të komunikimit të vërtetë. (Celce-Murcia, Brinton, & Goodwin, 1996; Morley, 1991). Me daljen e metodave

dhe qasjeve komunikative, sot tërhiqet vëmendja se shqiptimi duhet të adresohet brenda kontekstit të komunikimit të vërtetë. Kështu, Otlowski (1998) argumenton se studentët mund të zotërojnë shqiptimin e gjuhës angleze, nëse mësimet për të janë bërë pjesë përbërëse e orëve të komunikimit gojor.

Një nga kërkesat kyçe për përvetësimin e gjuhës angleze është sigurimi i shqiptimit të kuptueshëm. Gabimet në shqiptim bëhen pengesë për një kuptim të suksesshëm. Përsosmëria në shqiptim nuk duhet të jetë më objektivi kryesor në mësimin e gjuhës angleze për aq kohë sa studentët të mund të jenë të kuptueshëm në atë që shprehin dhe të mund të bëhen pjesë e bashkëbisedimit në situata dhe rrethana të ndryshme. (Morley, 1991)

Fraser-i (2000) ka konstatuar se mësuesit e gjuhës angleze duhet të jenë të pajisur me njohuri teorike mbi shqiptimin dhe me materiale që t'i ndihmojnë të përmirësojnë efikasitetin në mësimdhënien e shqiptimit. Ajo, gjithashtu, thekson se mësimi i gjuhës së dytë nuk duhet të përqendrohet vetëm në mësimdhënien e shqiptimit, por edhe në metodologjinë e mësimdhënies së tij (Fraser, 2000). Pra, metodologjitë e mësimdhënies duhet të ndryshojnë nga përqendrimi në elementet segmentale tek elementet supra-segmentale (prosodikë) të shqiptimit; nga sigurimi i kompetencës (aftësisë) gjuhësore në kompetencën komunikative. (Morley, 1991)

Meqënëse anglishtja gjithnjë e më shumë po përdoret për komunikim mbarëbotëror, është vendimtare që studiuesit e saj të mund të shkëmbejnë mendimet lehtësisht. Ideja se studentët e gjuhës angleze duhet të flasin anglisht si folësit anglezë po venitët (humbet) gradualisht. (Burns, 2003). Por çfarë përfshin shqiptimi i kuptueshëm? Sipas Burns-it, shqiptimi i kuptueshëm nënkupton aftësinë e folësit për të prodhuar modele tingujsh të njohur në gjuhën angleze;

aftësinë e dëgjuesit për të kuptuar atë që thuhet dhe qëllimin e asaj që thuhet. Shqiptimi i qartë është vendimtar për një komunikim të efektshëm. Nëse gjatë komunikimit folësi do të shprehej me disa pasaktësi në fjalor dhe gramatikë, ka të ngjarë që ata të komunikojnë lehtësisht kur shprehen me shqiptim dhe intonacion të rregullt, pavarësisht gabimeve të tilla. (Burns, 2003)

Faktorët që ndikojnë në përvetësimin e shqiptimit

Shumë studiues kanë trajtuar faktorët që ndikojnë në mësimdhënien dhe të nxënin e aftësisë së shqiptimit. Midis tyre përmenden Celce-Murcia, Brinton, & Goodwin, (1996), Gillette (1994), Graham (1994) and Pennington (1994). Më poshtë po përmendim disa prej tyre.

Mosha

Debati mbi rolin e moshës për përvetësimin e gjuhës dhe veçanërisht për shqiptimin është i gjerë dhe i shumëllojshëm. Disa studiues mendojnë se pas pubertetit, përcaktimi i funksioneve gjuhësore në hemisferat e ndryshme të trurit ka përfunduar, dhe aftësia e të rriturve për të dalluar dhe prodhuar tinguj të ngjashëm me folësat vendas është më i kufizuar. Sipas "Hipotezës së periudhës kritike" të propozuar nga Lenneberg-u (1967, cituar në Barros, 2003), ekziston një periudhë biologjike ose neurologjike, e cila përfundon rreth moshës 12-vjeçare dhe pas kësaj periudhe bëhet jashtëzakonisht i vështirë zotërimi i plotë i një gjuhe të dytë, sidomos shqiptimi. Kështu, shumica e studiuesve pajtohen me mendimin se të rriturit e konsiderojnë shqiptimin më të vështirë se fëmijët dhe si i tillë, ata nuk do të mund të arrijnë shqiptim perfekt të ngjashëm me atë të folësve vendas. Megjithatë, përvojat me mësimin e gjuhës dhe aftësinë për vetëmonitorim që sigurohen me kalimin e moshës, mund t'i kapërcejnë deri diku këto kufizimeve.

Sasia dhe lloji i instruksionit të marrë paraprakisht mbi shqiptimin

Përvojat paraprake në lidhje me mësimdhënien mbi shqiptimin, ndërthurur me përpjekjet e së tashmes, mund të ndikojnë në suksesin e studentit. Studentë me një nivel të lartë gjuhësor mund të kenë zhvilluar gabime sistematike në shqiptim që duhet të njëjtësohen dhe korrigjohen.

Motivimi dhe ekspozimi ndaj gjuhës së huaj

Në përvetësimin e gjuhës së huaj, motivimi për të mësuar atë së bashku me moshën, janë faktorë përcaktues që nxitin studentin të zhvillojë një shqiptim korrekt. Studimet kanë treguar se përcaktimi i një qëllimi personal ose profesional për të mësuar anglishten mund të ndihmojë studentin të përmbushë dëshirën dhe nevojën për një shqiptim në nivel të ngjashëm me atë të folësve vendas. (Marinova-Todd et al., 2000; Masgoret and Gardner, 2003; Bernaus, Masgoret, Gardner, & Reyes, 2004; Gatbonton et al., 2005). Studimet e Marinova-Todd et al., (2000) mbi përvetësimin e anglishtes nga të rriturit, çoi në përfundimin se këta të fundit mund të aftësohen së tepërmi në qoftë se janë të motivuar për të përmbushur këtë qëllim.

Kur flasim për ekspozimin e studentëve ndaj gjuhës së synuar (gjuhës angleze), nënkuptojmë shpeshësinë e përdorimit të saj në jetën e tyre të përditshme, si dhe sasinë e mësimin (instruktimit) paraprak që ata kanë marrë në këtë gjuhë. Sipas teorive të të mësuarit të gjuhës së huaj, studentët e mësojnë gjuhën kryesisht nga informacioni që marrin. Për këtë arsye, ata duhet të marrin sasi të bollshme informacioni të kuptueshëm para se t'u kërkohej ta flasin atë. Studentët e rritur mund të kenë pak mundësi për të siguruar këtë informacion mbi gjuhën e synuar, ndërsa fëmijët kalojnë orë të tëra në shkollë ku mësohet dhe flitet anglisht dhe homologët e

tyre të rritur ka të ngjarë të jetojnë dhe të punojnë në ato që teoricienët i quajnë "geto gjuhësore", ku ekspozimi ndaj gjuhës së synuar është i pakët. Në këtë mënyrë përvetësimi i gjuhës mund të frenohet. Mësimi i një gjuhe të re dhe të folurit e saj është veçanërisht i vështirë për nxënësit e gjuhës së huaj, sepse komunikimi gojor efektiv kërkon aftësinë për të përdorur gjuhën në mënyrë të përshtatshme në një shumëllojshmëri ndërveprimesh (Shumin, 1997). Për shkak të ekspozimit të kufizuar ndaj gjuhës së synuar dhe kontaktit me folësit vendas, studentët e rritur të gjuhës angleze shpesh nuk fitojnë një nivel shqiptimi të ngjashëm me atë të folësve vendas lidhur me rrjedhshmërinë, kontrollin e shprehjeve idiomatike dhe kulturës pragmatike (gjestet, gjuha e trupit dhe shprehjet e fytyrës) (Shumin, 1997).

Qëndrimi ndaj shqiptimit

Duket sikur disa studentë kanë aftësi më të mira në përvetësimin e shqiptimit të mirë. Edhe brenda një klase homogjene, shpesh ka një mospërputhje të madhe në aftësitë shqiptuese të studentëve. Ky fenomen ka çuar shumë studiues të analizojnë karakteristikat personale të studentëve që kontribuojnë në përvetësimin e suksesshëm të gjuhës së huaj. Sipas Elliot-it, (1995), studentët që tregojnë më shumë interes për shqiptimin, kanë mundësi të zhvillojnë një shqiptim më të mirë të anglishtes si gjuhë të dytë. Edhe Sparks dhe Glachow (1991) arritën në rezultate të ngjashme. Ata deklaruan se studentët e motivuar dhe me qëndrime pozitive ndaj gjuhës së synuar, ishin më të suksesshëm se studentët me qëndrime më pak pozitive. Ata i referohen një studimi të Gardner-it and Lambert-it mbi dy llojet e motivimit: tipi i parë i motivimit është ai instrumental, i cili ndihmon studentin të mësojë gjuhën e dytë për arritje gjuhësore. Tipi i dytë është motivimi integruar, i cili është i lidhur me dëshirën e studentëve për të

zgjeruar njohuritë mbi kulturën e gjuhës së dytë. Sipas Gardner-it dhe Lambert-it, studentët me motivim integruar prirën të punojnë më shumë për të zhvilluar aftësitë komunikuese në gjuhën e dytë, sepse në këtë mënyrë ata kanë më shumë gjasa se homologët e tyre më pak të interesuar për të kërkuar më shumë nga folësat vendas.

Mësimdhënia e shqiptimit

Mësimi i gjuhës së huaj në përgjithësi fokusohet në katër fusha kryesore të zhvillimit: të dëgjuarit, të folurit, leximi dhe shkrimi. Kurrikula e gjuhës së huaj trajton shqiptimin kryesisht në vitin e parë të studimit, duke qenë se gjatë kësaj periudhe prezantohet alfabeti dhe sistemi tingullor i gjuhës së synuar, por rrallë vazhdohet me të njëjtin interesim në nivelet më të larta. Kjo shpjegohet me një mungesë entuziazmi nga mësimdhënësit dhe studentët të cilët mendojnë se shqiptimi i gjuhës së dytë nuk është shumë i rëndësishëm (Elliot, 1995).

Për më tepër, Pennington (1994) pohon se shqiptimi, i cili shihet më shumë si një përbërës gjuhësor se sa si rrjedhshmëri bisedore, është konsideruar shpesh si një aftësi me pak rëndësi në orë mësimi të orientuara drejt komunikimit. (Elliot, 1995) Sipas Elliot-it (1995), mësuesit kanë prirjen ta shohin shqiptimin si një nga aftësitë gjuhësore më pak të dobishme, për këtë arsye ata në përgjithësi sakrifikojnë mësimdhënien e shqiptimit, në mënyrë që t'ia dedikojnë kohën e çmuar në klasë aspekteve të tjera të gjuhës. Shpesh mësimdhënësit ndjehen të justifikuar kur neglizhojnë shqiptimin, duke besuar se studentët e rritur të gjuhës së huaj e kanë më të vështirë të zhvillojnë aftësitë e shqiptimit se sa aspektet e tjera të përvetësimit të gjuhës së dytë.

Një arsye tjetër për neglizhimin e shqiptimit mendohet të jetë mungesa e njohurive apo mjeteve të duhura për të mësuar shqiptimin. Mësuesit janë mjaftuar me praktikatat e përsëritjes të tingujve,

modeleve dhe frazave, por rrallë kanë instruktuar studentët e tyre mbi p.sh. *dark and clear /l/; /r/ rhotic or non rhotic*; rregullat mbi gjatësinë e tingujve bashkëtingëllorë ose të shpjegojnë aspekte suprasegmentale të gjuhës së huaj.

Florez-i (1998) vë në dukje se mësimi i shqiptimit është përqëndruar shpesh në zotërimin e segmenteve përmes dallimit dhe prodhimit të tingujve me anë të përsëritjes. Suprasegmentet, nga ana tjetër, kapërcejnë nivelin e prodhimit të tingujve të veçantë dhe zakonisht prodhohen në mënyrë të pandërgjegjshme nga folësit (Florez, 1998). Hall-i (1997) pohon se asnjë individ nuk mund ta mohojë rëndësinë e dallimit fonemik, por vazhdon të citojë studiues të tjerë, të cilët pohojnë se veçoritë suprasegmentale, si: theksi, ritmi dhe intonacioni janë më të rëndësishme se veçoritë segmentale. Wong-u (1993), gjithashtu, na kujton se këto tipare të shqiptimit (theksi, ritmi dhe intonacioni) luajnë një rol më të madh në komunikimin e anglishtes se sa vetë tingujt e veçantë.

Në këtë artikull, shqyrtimi i literaturës dhe trajtimi i faktorëve që ndikojnë në përvetësimin e shqiptimit korrekt të gjuhës angleze kishte për qëllim lidhjen e rezultateve të kërkimit me problemet e studentëve ndaj shqiptimit. Disa nga problemet më të mëdha me të cilat ballafaqohen mësimdhënësit dhe studentët gjatë të nxënies të shqiptimit të gjuhës angleze janë: mungesa e motivimit, mungesa e ekspozimit ndaj gjuhës së huaj, qëndrimi jo i drejtë ndaj shqiptimit, mësimdhënia e cunguar e shqiptimit nga mësuesit, mungesa e mjeteve të nevojshme për të mësuar shqiptimin si dhe pamjaftueshmëria e vëmendjes nga mësimdhënësit ndaj theksit, ritmit dhe intonacionit.

Sugjerime për mësimdhënien e shqiptimit

Duke iu referuar hartimit të programit dhe planit mësimor, Morley (1997) pohon se

programet e gjuhës angleze duhet të fillojnë me “përcaktimin e qëllimeve dhe objektivave për komunikim në një shtrirje të gjatë kohore”, gjë që ndihmon në identifikimin e nevojave të shqiptimit, funksioneve të folurit dhe kontekstit në të cilin ato ndodhin.

Në lidhje me mësimdhënësit e gjuhës angleze, Fraser-i (2000a, p. 2) parashtron se ata "duhet të jenë të pajisur me njohuri dhe materiale që t'u vijnë në ndihmë për të përmirësuar efikasitetin në mësimdhënien e shqiptimit." Fraser-i (2000a, p. 34), gjithashtu, mendon se trajnimi i mësuesve dhe zhvillimi profesional duhet të marrë në konsideratë "zhvillimet në fushën e fonologjisë së gjuhës së dytë të shtyrë pjesërisht nga interesi në psikolinguistikë dhe teoritë e të folurit, dhe pjesërisht nga nevoja për të ditur më shumë rreth mënyrës se si t'u mësojnë shqiptimin studentëve të gjuhës së dytë."

Mësuesit kanë nevojë për një vlerësim më të madh të vështirësive të shqiptimit me të cilat ndeshen studentët e gjuhës angleze dhe arsyet pse ndodhin këto vështirësi. Sipas Fraser-it (2002), është e habitshme që shumë mësues nuk janë të sigurt në mësimdhënien e shqiptimit, sepse trajnimi nuk përfshin aspektet më kryesore për njohuritë e të folurit dhe shqiptimit. Shumica e mësuesve janë pajisur me njohuri mbi fonetikën angleze, si: simbolet fonetike, artikullimin e fonemave dhe jo shpesh me disa modele bazë të intonacionit të gjuhës angleze. Pra, drejtimi i vëmendjes tek veçoritë suprasegmentale do të ndihmonte në mënyrë

të konsiderueshme në përmirësimin e aftësive komunikuese të studentëve.

Përfundime

Ka shumë arsye pse mësimdhënia e shqiptimit të gjuhës angleze është aktualisht më pak efikase se optimalia. Shqiptimi i gjuhës mbetet një çështje me një interes të madh teorik dhe rëndësi praktike, e cila për fat të keq nuk ka marrë vëmendjen e duhur.

Mësuesit duhet të përqendrohen në nevojat, nivelet dhe aftësitë e studentëve duke e përfshirë shqiptimin në aftësitë e tjera gjuhësore si dhe të fokusohen në veçoritë segmentale dhe ato suprasegmentale sa herë që ka mundësi dhe kohë. Shqiptimi nuk duhet të shihet thjesht si artikullim i saktë i tingujve të veçantë apo fjalëve të izoluara. Për më tepër, ai duhet të shihet si një pjesë e rëndësishme dhe integrale e komunikimit dhe të bëhet pjesë e aktiviteteve në orët e mësimi. Mësuesit mund t'i nxitin studentët të monitorojnë shqiptimin e tyre duke praktikuar aftësinë e të folurit brenda dhe jashtë klasës, sepse ndryshimi i shprehive të shqiptimit është i vështirë dhe kërkon kohë dhe përpjekje. Gjithashtu, ata mund të përmirësojnë vetëbesimin e tyre nëpërmjet kontakteve me folës vendas (jo vendas) brenda dhe jashtë klasës duke zhvilluar gradualisht aftësitë në dëgjim dhe të folur, si në situata formale dhe joformale. Mund të arrijmë në përfundimin se me përgatitje dhe integrim të kujdesshëm, shqiptimi mund të luajë një rol të rëndësishëm në mbështetjen e aftësisë komunikuese të studentëve.

BIBLIOGRAFIA

- Burns, A. (2003). *Clearly speaking: pronunciation in action for teachers*. National Center for English Language Teaching and Research, Macquarie University, Sydney NSW 2109.
- Celce-Murcia, M., Brinton, D., & Goodwin, J. (1996). *Teaching pronunciation: Reference for Teachers of English to Speakers of Other Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elliot, A. R. (1995). *Foreign Language Phonology: Field Independence, Attitude, and the Success of Formal Instruction in Spanish Pronunciation*. *The Modern Language Journal*, 79(iv), pp. 530-542. <http://dx.doi.org/10.2307/330005>

- Florez, M. C. (1998). *Improving Adult ESL Learners' Pronunciation Skills*. ERIC Digest. Retrieved December 12, 2005, from www.cal.org/caela/digests
- Fraser, H. (2000a). *Coordinating Improvements in Pronunciation Teaching for Adult Learners of English as a Second Language*. Canberra: DETYA (Australia National Training Authority Adult Literacy Project) Retrieved October 31, 2004, from http://www-personal.une.edu.au/~hfraser/docs/HF_ANTA_REPORT.pdf
- Gillette, G. (1994). *On Speaking Terms: Practical Guide to Pronunciation for ABLE/ESL Teachers*. Euclid, OH: Northeast ABLE Resource Center. (EDRS No. ED 393 323)
- Graham, J. (1994). Four Strategies to Improve the Speech of Adult Learners. *TESOL Journal*, 3 (3), pp. 26-28.
- Hall, S. (1997). Integrating Pronunciation for Fluency in Presentation Skills. Paper presented at the Annual Meeting of the Teachers of English to Speakers of Other Languages, Orlando, March 1997. Retrieved October 31, 2004, from <http://www.personal.une.edu.au/~hfraser/docs/HFChangeChallengeOpp.pdf>
- Lenneberg, E. H. (1967). *The Geological Foundations of Language*. New York: John Wiley and Sons.
- Marinova-Todd, S. H., Marshall, D. B., & Snow, C. E. (2000). Three Misconceptions about Age and L2 Learning. *TESOL Quarterly*, 34(1), 9-34. <http://dx.doi.org/10.2307/3588095>
- Morley, J. (1991). Pronunciation Component in Teaching English to Speakers of Other Languages. *TESOL Quarterly*, 25 (3), pp.481-520.
- Otlowski, M. (1998). "Pronunciation: What Are the Expectations?" *The Internet TESL Journal*, IV, No. 1. (<http://iteslj.org/Articles/Otlowski-Pronunciation.html> visited, 20, 5, 2003)
- Pennington, M. (1994). Recent Research in L2 Phonology: Implications for Practice. In J. Morley, (Ed.) *Pronunciation Pedagogy and Theory. New Views, New Directions*. pp. 92-108.
- Shumin, K. (1997). Factors to Consider: Developing Adult EFL Students' Speaking Abilities. Forum 25 (3), 8. Somali: A Language of Somalia. (n.d.) Ethnologue report for language code; SOM. Retrieved June 10, 2004, from http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=SOM
- Somalis-Their History and Culture (n.d.). Refugee Fact Sheet No. 9. Retrieved February 13, 2006 from www.culturalorientation.net
- Sparks, R., & Ganschow, L. (1991). Foreign Language Learning Differences: Affective or Native Language Aptitude Difference? *The Modern Language Journal*, 75 (1), pp. 3-16. <http://dx.doi.org/10.2307/329830>
- Wong, R. (1993). Pronunciation Myths and Facts. *Forum*, 31, No. 4, pp. 45-46.

HISTORI, GJEOGRAFI, SHKENCA JURIDIKE

KARAKTERISTIKA TË PËRGJITHSHME SOCIAL-POLITIKE TË SHQIPËRISË PAS LUFTËS SË DYTË BOTËORE

ALBA KREKA (OSMAN)

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan.S.Noli" Korçë

Përmbledhje

Ecuria politike e Shqipërisë nuk ka qënë e qëndrueshme. Ajo është karakterizuar nga ulje – ngritje të shpeshta. Në vitin 1930, një pakicë e komunistëve shqiptarë u gjendën në një situatë lufte dhe pafuqie në të njëjtën kohë. Gjatë verës së vitit 1939, komunistët jugosllavë po bënë plane për të marrë kontrollin e PKSH-së nëpërmjet M. Popoviçit dhe D. Mugoshës, të cilët vendosën kontakte me grupimet komuniste në Shqipëri.

Në fund të Luftës së Dytë Botërore, Shqipëria ndodhej në një situatë të vështirë përse i përket orientimit të saj në politikën e jashtme. Edhe pse PKSH-ja konsiderohej si një "krijesë" e PKJ-së, Qeveria e Përkohshme Demokratike kërkoi njohje zyrtare nga Britania e Madhe, SHBA-ja dhe Franca, të cilat e vështirësuan këtë proces duke vendosur disa kushte për qeverinë e re. Në këto rrethana, njohja zyrtare erdhi në kohën kur Shqipëria kishte krijuar urat e komunikimit me Lindjen, fillimisht me Jugosllavinë dhe më pas me BS-në, duke instaluar sistemin komunist në vend.

Fjalët çelës: Shqipëria, Lufta e Dytë Botërore, orientimi politik, aspekte shoqërore-ekonomike

Abstract

Albania's political progress has not been consistent because it is characterized by different political and economical changes. In 1930, a minority of the Albanian communists found themselves in a state of war and weakness at the same time. During the summer of 1939, the Yugoslav communists were making plans to take control of Albanian Communist Party via M. Popovic and D. Mugosa, who established contacts with communist groups in Albania.

At the end of Second World War, Albania was in a difficult situation in terms of its orientation in foreign policy. Even though the Albanian Communist Party was considered a "creature" of the Communist Party of Yugoslavia, the Democratic Interim Government requested official recognition from the UK, USA and France, which hampered this process by setting certain conditions for the new government. In these circumstances, the official recognition came at a time when Albania had created bridges of communication with the East, initially with Yugoslavia and then with URSS, installing a communist system in the country.

Keywords: Albania, Second World War, political orientation, economical-social aspects

Hyrje

Shqipëria pas Luftës së Dytë Botërore po orientohej gradualisht drejt një alternative historike të panjohur më parë për vendin. Socializmi totalitar ishte vendosur në Rusi qysh gjatë Luftës së Parë Botërore dhe kishte fituar më tepër përkrahës gjatë Luftës së Dytë, si kundërpërgjigje apo kundërpeshë ndaj fashizmit dhe nazizmit. Edhe Shqipëria ishte një nga ato vende që e kishte luftuar

alternativën e terrorit dhe dhunës (nazifashizmin) dhe kjo ndihmoi në vendosjen e regjimit komunist në vend, ndërkohë që edhe sistemet e ndryshme politike në Shqipëri deri në këtë kohë nuk kishin mundur të krijonin një traditë qeverisëse për t'u marrë shembull. Lufta e Dytë Botërore solli pasoja të shumta në të gjitha planet; dëmet ishin të mëdha, si ato njerëzore ashtu edhe ato materiale.

Në planin institucional dhe politik, njerëzit e kishin humbur besimin te institucionet politike të demokracisë liberale, të cilat nuk ishin në gjendje që të ndalonin fillimin e Luftës së Dytë Botërore.

Në planin ideologjik, ato shtete që kishin ndjekur alternativën socialiste, socialdemokrate dhe liberaldemokrate, tashmë u zhgënjyen dhe u orientuan drejt alternativave të reja. Shumë vende të Europës Qendrore dhe Lindore përqafuan socializmin totalitar, duke ecur në gjurmët e socializmit rus dhe duke marrë tiparin burokratik dhe militarist të tij.

Në planin psikologjik, njerëzit ishin pesimistë dhe i frikësoheshin së ardhmes. Pas Luftës së Dytë Botërore, monarkitë e veriut të Europës e rigjetën lehtësisht ekuilibrin e tyre të para luftës, ndërsa revolucionet e Europës Lindore lindën si një nevojë e domosdoshme për rrëzimin e nazizmit. Udhëheqësit e partive fshatare dhe demokrate duhet të ndiqnin pa mëdyshje dy objektiva të njëpasnjëshme; eliminimin e fashistëve dhe të “bashkëpunëtorëve të tyre” dhe, në mbështetje të kësaj, ndërmarrjen e një reforme agrare në rajonet ku disa pronarë të mëdhenj zotëronin ende prona të mëdha. Përjetimi i dy luftrave botërore brenda një kohe të shkurtër kishte zbehur pritshmëritë e njerëzve, por në të njëjtën kohë ndikoi që shumë shtete të angazhoheshin edhe më shumë në mbrojtje të rendit, sigurisë dhe paqes. Një ndër masat më emergjente që duhej marrë ishte respektimi i demokracisë, e cila u keqpërdor nga vendet e Europës Lindore për shkak të instalimit të sistemeve totalitare në to. Ndërkohë, detyra kryesore për një vend të pafuqishëm si Shqipëria ishte riorganizimi politik dhe ekonomik. Periudha e pasçlirimit ishte një sfidë e vërtetë sepse krahas vështirësive politike, duhej gjetur një zgjidhje emergjente për nxjerrjen e vendit nga humnera ekonomike.

Materiali dhe metodat

Duke u nisur nga qëllimi i punimit, metodologjia e kërkimit u mbështet në shqyrtimin dhe analizën e thellë të materialeve apo dokumenteve arkivore, në përdorimin situativ të tyre në kontekste të përcaktuara nga pikëpamja kronologjike dhe tematike duke ndjekur dy drejtime,

së pari, mbledhja e materialit arkivor duke hulumtuar konkretisht në informacione të vlefshme për gjithë periudhën e marrë në studim.

së dyti, shqyrtimi i materialit faktik mbi bazën e literaturës teorike për të dhënë një pamje të plotë të shtetit shqiptar dhe orientimin e tij politik pas Luftës së Dytë Botërore.

Për të arritur qëllimin e temës së marrë në studim është bërë hulumtimi i dokumentave të Arkivit Qendror të Shtetit (AQSH) dhe Arkivit të Ministrisë së Punëve të Jashtme (AMPJ). Më pas, në varësi të materialit arkivor të grumbulluar është bërë krahasimi i ngjarjeve në bazë të të dhënave, sintetizimi, zbërthimi i këtij materiali arkivor dhe në fund analiza e orientimit politik të Shqipërisë pas Luftës së Dytë Botërore drejt Lindjes.

Analiza e punimit

Vështirësia më e madhe e një shteti të vogël si Shqipëria ishte që të njihej në arenën ndërkombëtare sepse në këtë mënyrë do ta kishte më të lehtë të riorganizohej por edhe të siguronte mbështetje politike dhe ekonomike në kushtet në të cilat ndodhej vendi pas Luftës së Dytë Botërore.

Shqipëria ishte një vend agrar i prapambetur në të gjitha drejtimet. Industria tepër e varfër përbëhej nga disa fabrika të vogla e punishte, ndërsa sektori më i madh ishte bujqësia, me të cilën merrej shumica e popullsisë. (Alia, 2010, f. 22)

Vendi kishte nevojë për mbështetje nga jashtë sepse vetëm në këtë mënyrë do të arrinte të përballonte vështirësitë e pasluftës.

Ndihmat ekonomike ishin më se të nevojshme, pasi vendi kishte kaluar dhe vazhdonte të kalonte vështirësi të mëdha ekonomike, paralizim të një sërë degëve të industrisë, ekonomisë dhe një nivel shumë të ulët jetese. Në historinë zyrtare të Partisë së Punës të Shqipërisë (më tej PPSH), ngrihet lart vija e ndjekur nga partia, duke i kushtuar vëmendje punës së kësaj partie për rindërtimin e vendit. Për këtë arsye ndihmat e marra nga misionet e huaja kishin prirjen të minimizoheshin duke u konsideruar si jo të vlefshme dhe jo me rëndësi të madhe në rindërtimin e vendit. Kjo ishte politika që kishte filluar dhe do vazhdonte të ndiqej për një periudhë 45-vjeçare në Shqipëri. Informacioni zyrtar i kohës nuk fliste me gjuhën e fakteve, sepse ndihmat më të mëdha Shqipëria i përfitoi në kuadër të programit të quajtur UNRRA. Ky program u krijua nga shtetet antifashiste për rimëkëmbjen ekonomike të vendeve të shkatërruara nga lufta dhe rikthimin e robërve të luftës në shtetet përkatëse. Ndihma u dhanë për një numër të madh vendesh, mes të cilave bënte pjesë edhe Shqipëria. Përfaqësues i UNRRA-s për vendin tonë u caktua Harry Fultz, i cili mbante pozicionin e drejtorit të shkollës teknike të Tiranës. Meqenëse ai nuk u lirua nga kjo detyrë, u mendua një alternativë tjetër, Dudley Haskell. Për figurën e Harry Fultzit u komplotua tepër nga qarqet komuniste, madje në Kongresin e I-rë të Partisë Komuniste ai do të akuzohej si agjent *“i shërbimit strategjik amerikan, i lidhur ngushtë me Intelligencë Servisin anglez”* (Kongresi i I-rë i Partisë Komuniste të Shqipërisë, 1950, f. 406). Qeveria shqiptare e shfrytëzoi ndihmën ekonomike jo vetëm si një mundësi të artë për rimëkëmbje, por edhe si *“një mjet të efektshëm për daljen e saj në arenën ndërkombëtare”* (Kaba 2007, f. 5), sepse në këtë mënyrë Shqipëria do shihej si një nga vendet e dëmtuara që kishte luftuar nazifashizmin.

Ndihmat u ndanë nga ML (Military Liaison), i cili do të merrte përsipër edhe shpërndarjen e tyre, por kjo u kundërshtua nga Enver Hoxha. UNRRA dhe ML-ja ishin organizata anglo-amerikane që synonin të ndihmonin shtetet e shkatërruara nga fashizmi. Ajo që nuk i pëlqeu udhëheqësit komunist shqiptar ishte fakti se ato përfaqësonin Perëndimin dhe jo Lindjen, me të cilën kishte filluar të krijonte urat e para të komunikimit. Por nevoja për ndihma ishte e madhe dhe, pavarësisht të gjitha kundërshtimeve dhe argumenteve, në 11 prill të vitit 1945, u nënshkrua marrëveshja me ML-në. Shpërndarja e ndihmave brenda vendit iu caktua autoriteteve ushtarake shqiptare. Në Shqipëri u sollën ndihma ushqimore, industriale, automjete të tonazheve të ndryshme etj. Gati një e treta e ndihmave të ML-së u shpërnda falas nga seksionet e Asistencës Sociale për popullsinë më të varfër, ndërsa pjesa tjetër u shit me çmime të njësuara. Nga shitja e shumicës së furnizimeve të përcaktuara për konsum vetjak, shteti shqiptar arkëtoi 25 781 055 franga shqiptare (Kaba, 2007, f.0). Qeveritë e SHBA-së dhe Anglisë, më pas, nuk kërkuan shlyerjen e mallrave të sjella nga ML-ja në Shqipëri; ato u falën prej tyre.

Në aspektin politik, Lufta e Dytë Botërore e vendosi Shqipërinë përballë zgjedhjes së një alternative historike të paprovuar më herët në shoqërinë shqiptare. Shqipëria ishte një nga vendet që dha kontributin e saj kundër fashistëve dhe nazistëve dhe për këtë arsye doli e shkatërruar nga lufta. Edhe pse ishte një ndër vendet që e luftoi nazifashizmin, rruga e saj drejt vendosjes së një qeverie legjitime ishte e vështirë. Lëvizja Antifashiste Nacional Çlirimtare nuk kishte legjitimitet, sepse ajo ishte një lëvizje që nuk kishte dalë nga zgjedhjet, por nga imponimi i luftës, megjithatë ajo mund të konsiderohej legale dhe përfaqësuese e popullit. Përballë këtij

fakti, një pjesë e përgjegjësisë binte edhe mbi grupimet e tjera politike të kohës, të cilat nuk ishin aq aktive sa komunistët. Studiuesi Bajrami me të drejtë ngre pyetjen se pse Legaliteti dhe Balli nuk u ndien? Duke theksuar se, sipas dokumentave, *“faji nuk mund t’i vishet LNÇ-së, por pikërisht pasivitetit dhe taktikës së tyre të pritjes, siç shprehen anglezët”* (Vjetar XXIX-XXX 2003, f. 320). Lëvizja Antifashiste Nacional Çlirimtare mbizotërohej nga Partia Komuniste Shqiptare (më tej PKSH), e cila kishte luajtur një rol aktiv gjatë Luftës së Dytë Botërore, duke fituar në një farë mënyre të drejtën për të shprehur interesat kombëtare. Ky fakt u pranua edhe nga britanikët, të cilët tashmë u bindën që LNÇ-ja përbënte të vetmen forcë luftarake në Shqipëri dhe që me shumë gjasë LNÇ-ja do të vinte nën kontroll krejt vendin. (Fischer, 2000, f. 298)

Përfundimi i luftës solli krijimin e një Qeverie të Përkohshme Demokratike, e cila do të luante një rol të rëndësishëm në politikën shqiptare. Shoqëria shqiptare e pasluftës vuante nga disa mangësi demokratike, sepse nuk kishte të sanksionuar pluralizmin politik. Në Shqipëri, veç Partisë Komuniste nuk kishte parti tjetër (Smirnova, 2004, f. 296). Ato organizata që mund të luanin rolin e një opozite u konsideruan si bashkëpunëtore të pushtesve dhe nuk gëzonin mbështetje në popull. Në rrethanat e vështira që po kalonte vendi, shihej si detyrë parësore riorganizimi i jetës politike, ekonomike dhe shoqërore. Në radhë të parë duhej të garantohej siguria kombëtare dhe paprekshmëria e kufijve. Duke realizuar këto objektiva, PKSH-ja do të siguronte mbështetjen popullore, por edhe njohjen ndërkombëtare, e cila paraqitej e vështirë në kushtet që qeverisej vendi. Në Shqipëri mungonte legjislacioni i nevojshëm për organizimin e zgjedhjeve, njëkohësisht PKSH-ja refuzoi të njihte ligje të trashëguara nga qeverisjet e mëparshme. Në këto kushte edhe njohja e Qeverisë së Përkohshme në

arenën ndërkombëtare paraqitej e vështirë.

Ardhja në pushtet e Partisë Komuniste Shqiptare mund të shpjegohet me një sërë faktorësh të brendshëm dhe të jashtëm. Nëse ardhja në pushtet e komunistëve ishte e shpejtë, në gjykimin e Kastriot Dervishit, kjo ndodhi sepse beteja kishte filluar *“gjatë luftës civile dhe u maskua me Luftën Botërore që shpërtheu”* (Lory, 2007, f. 36). Tek të gjithë pjesëmarrësit në këtë luftë mund të vihet re një qëllim i përbashkët; asnjëra palë nuk dëshironte të zhvendosej jashtë skenës politiko-shoqërore të Shqipërisë. Balli, ndërkohë që bashkëpunonte me gjermanët, ndoqi taktikën e kontakteve të vazhdueshme me aleatët perëndimorë dhe të deklaratave në adresë të tyre, duke dashur të mbante hapur edhe këtë mundësi. Legaliteti e shprehu qartë simpatinë e tij për aleatët, por nuk mënoi të shfrytëzonte edhe praninë gjermane. Ndërsa komunistët zyrtarisht ishin të lidhur me aleatët dhe me të gjitha grupimet shqiptare të qëndresës që ishin gati për aksione, por synimet e tyre të largëta tradhëtonin simpatinë origjinare për BS-në (Neuwirth, 2006, f. 143). Të gjithë këta kundërshtarë politikë u spastruan nën petkun e të quajturit “armik” apo bashkëpunëtorë të nazifashizmit. Shtypi i huaj, konkretisht revista *Time*, shkruante, *“Presidenti prokomunist i Shqipërisë, rrondokopi Enver Hoxha, me fytyrë bebeje, e dinte se zgjedhjet e konventës kushtetuese të kësaj jave i kishte në torbë”* (Budini, 2014, f. 93).

Marrja e pushtetit nga ana e komunistëve ishte çështje kohe. Krijimi i Frontit Demokratik dhe dalja e tij i vetëm në zgjedhjet për Asamblenë Kushtetuese dhe shpallja e Republikës në 11 janar 1946, po e çonte vendin drejt komunizmit. Në këtë mënyrë komunistët shqiptarë fituan një epërsi të madhe duke e çuar përpara procesin e ndërtimit të sistemit sovjetik. Sikurse do të theksohej në tekstin bazë të Historisë së PPSH-së, *“Me këtë fitore populli i lirë dhe*

sovran shqiptar shprehu pranimin e plotë të politikës së Partisë dhe vendosmërinë për të ecur i patundur në rrugën e treguar prej saj”(HPSH, 1981, 201).

Partia Komuniste Shqiptare i vuri vetes detyrën e ngritjes së një aparati shtetëror për të stabilizuar gjendjen politike dhe ekonomike të kohës. Organizimi i pushtetit ishte nevojë e ngutshme dhe për këtë arsye, në këto organe, por edhe në ato të administratës, u vunë nëpunës të përzgjedhur kryesisht nga pjesëmarrësit në luftë. Krahës kësaj u riorganizua ushtria dhe organet e rendit e të sigurimit të shtetit. Institucionalizimi i sistemit politik u shoqërua me masa rrënjësore kundër kapitalit të huaj e vendas, ku të gjitha shoqëritë shqiptare u vunë nën kontrollin e shtetit. Në kuadrin e këtyre ndryshimeve ishte edhe shpronësimi i borgjezisë vendase. Kjo nënkuptonte kthimin e të gjitha pasurive në pronë shtetërore të administrueshme nga shteti. Krahës kësaj reforme, PKSH-ja u përpoq të ndërmerre edhe reforma të tjera me karakter politik dhe shoqëror. Vendosja e regjimit komunist në Shqipëri ishte më e lehtë se në çdo vend tjetër të Europës Lindore, pasi Lufta Antifashiste Nacional-Çlirimtare u drejtua nga Partia Komuniste Shqiptare, e cila kishte të përqëndruar në dorën e saj këshillat antifashistë, rrjedhimisht edhe Ushtrinë Nacional-Çlirimtare.

Në qoftë se Shqipëria u fut në orbitën komuniste, kjo nuk ishte meritë vetëm e komunistëve shqiptarë, por edhe dobësi dhe neglizhencë nga ana e fuqive perëndimore (Milo, 1999, f. 7). Megjithatë çështja shqiptare u diskutua në tryezat e diplomacisë së huaj. Zhvillimet e brendshme tashmë po shiheshin me më shumë interes në momentin kur në Shqipëri u vendosën misionet angleze, amerikane dhe sovjetike, në pranverën e vitit 1945. Duke shfrytëzuar statusin e vendit aleat në luftën antifashiste, E. Hoxha kërkoi ndihmë nga tri Fuqitë e Mëdha, Britania e Madhe,

SHBA-ja dhe Bashkimi Sovjetik (më tej BS) për njohjen zyrtare të Shqipërisë dhe madje u kërkoi këtyre shteteve forcimin e lidhjeve dhe bashkëpunimin mes Shqipërisë dhe Aleatëve të Mëdhenj. Në notën zyrtare dërguar Britanisë së Madhe, Amerikës dhe BS-së, E. Hoxha shkruan, “...unë kam nderin t’ju shpreh juve dëshirën e popullit shqiptar që qeveria shqiptare të njihet ndër të parat nga Aleatët e Mëdhenj Anglo-Sovjeto-Amerikanë dhe transaksionet diplomatike të ngrihen mes qeverive tuaja dhe qeverisë sonë”(Papa, 2000, f. 101).

Fillimisht u hartua një memorandum nga Britania e Madhe, me të cilin ishte dakord edhe SHBA-ja, por edhe BS-ja, i cili në radhë të parë theksoi se kushtet për njohjen zyrtare të Qeverisë së Përkohshme të Shqipërisë ende nuk ishin pjekur. Ky qëndrim shpjegohej me faktin se kjo qeveri ishte e përkohshme dhe do të njihej nga shtetet përkatëse, atëherë kur të tregonte karakterin jofashist, kur të vendoste autoritetin në të gjithë vendin, kur të përfaqësonte vullnetin e popullit dhe të përmbushte detyrimet ndërkombëtare (Milo, 1999, f. 7) E njëjta përgjigje ishte edhe ndaj kërkesës së përsëritur të E. Hoxhës në janar 1945. Njohja ndërkombëtare u vështirësua edhe më shumë kur Shqipërisë iu mohua pjesëmarrja në Konferencën Themeluese të OKB-së. Ky qëndrim u shpjegua me faktin se Shqipëria nuk e kishte nënshkruar Deklaratën e janarit 1942 të OKB-së* dhe për këtë arsye nuk ishte e ftuar në Konferencën e 1945-ës të OKB-së. Pavarësisht se diskutimet shtriheshin në një plan të gjerë mes aleatëve, ajo që luante rolin kryesor mes fuqive perëndimore ishte Britania e Madhe. Ndarja e zonave të

*Kjo Deklaratë i bashkangjitet një programi të përbashkët të qëllimeve dhe parimeve të mishëruar në deklaratën e përbashkët të Presidentit të Shteteve të Bashkuara të Amerikës dhe Kryeministrit të Britanisë së Madhe të datës 14 gusht 1941, e njohur si Karta e Atlantikut. Vendet nënshkruese ishin 26 dhe firmosën në mbrojtje të jetës, lirisë, pavarësisë, fesë, të drejtave të njeriut.

ndikimit në Ballkan u bë në tetor të vitit 1944 në Moskë, mes Çurçillit dhe Stalinit. Ky takim ka hyrë në historinë e diplomacisë si *'marrëveshja e përqindjeve'* ku sovjetikët do të kishin 90% mbizotërim në Rumani, 80% në Hungari dhe Bullgari, Perëndimi 90% në Greqi, ndërsa në Jugosllavi një ndarje e barabartë me sovjetikët, 50% me 50%" (Nathanaili, 1996, f. 31). Edhe pse Shqipëria nuk përmendet në këtë marrëveshje, mendohet se ndikimi duhet të ishte gjysmë përgjysmë (fifty-fifty) mes anglezëve dhe sovjetikëve (Po aty).

Në kuadër të këtyre ngjarjeve, Tri Fuqitë e Mëdha vendosën njohjen e qeverisë shqiptare në 10 nëntor 1945, në përputhje me disa kushte të vendosura nga anglo-amerikanët, pasi sovjetikët e njohën pa kushte. Qeveria e E. Hoxhës duhej të garantonte zgjedhje të lira dhe të njihte marrëveshjet e lidhura me qeverinë amerikane para Luftës së Dytë Botërore. Procesi i njohjes nxori në pah mosmarrëveshjet mes Tri Fuqive Aleate, sepse, ndërkohë që anglo-amerikanët kishin vendosur kushtet e tyre, sovjetikët kishin epërsi në Shqipëri, duke marrë informacione nëpërmjet Jugosllavisë. Udhëheqësit politikë shqiptarë ishin mjaft të indoktrinuar nga një ideologji që i orientonte më tepër drejt Lindjes sovjetike sesa drejt Perëndimit.

Njohja ndërkombëtare e Shqipërisë ishte një akt me karakter politik dhe juridik dhe në këtë mënyrë qeveria shqiptare do të afirmohej, por njëkohësisht do të hidhte themelet për ndërtimin e regjimit komunist. Këtë regjim, PKSH-ja e kishte projektuar që gjatë Luftës së Dytë Botërore, duke mos u lënë asnjë mundësi forcave të tjera politike për pushtet. PKSH-ja e kishte përgatitur ndërgjegjen dhe vetëdijen e popullit për ta pranuar atë si forcën e vetme shpëtimtare duke krijuar Frontin Nacional-Çlirimtar, Ushtrinë Nacional-Çlirimtare, Këshillat Nacional -Çlirimtare etj. Pushteti politik filloi të përqendrohej në një dorë të vetme pas

Mbledhjes së Mukjes, duke u bërë fakt në Kongresin e Përmetit, të mbajtur në 24 maj 1944. Në këtë Kongres u nxor jashtë ligjit çdo qeveri shqiptare në emigracion, duke i dhënë mundësi PKSH-së të vepronte lirisht.

Në vazhden e këtyre ngjarjeve, organizohet në Berat, Pleniumi i Dytë i KQ të PKSH-së prej datës 23 deri në 27 nëntor 1944. Ky Plenium mund të konsiderohet si një ngjarje e rëndësishme e PKSH-së sepse për herë të parë dhe të vetme u trajtuan problemet reale të Partisë, udhëheqjes, strukturës dhe veprimtarisë së saj, që nga themelimi deri në çlirimin e vendit. Krahës kësaj, ky Plenium tregoi njëkohësisht edhe dominimin e PKSH-së nga jugosllavët, të cilët arritën të dobësonin pozitën e Hoxhës dhe të krijonin një fraksion projugosllav brenda Komitetit Qendror, të kryesuar nga Koçi Xoxe, të cilin e preferonin para Hoxhës (Hoxha, 1969, f. 387).

Konsolidimi i pushtetit në duart e PKSH-së u bë në forma dhe përmasa të ndryshme. Në radhë të parë u godit çdo forcë tjetër politike ku përfshihehin shtresat e mesme dhe të larta, ndaj tyre u ndoq një politike shpronësimi dhe u hoq çdo privilegj që ata gëzonin në shoqërinë shqiptare. PKSH-ja u përpoq me çdo mjet që të lidhte Ballin Kombëtar, Legalitetin apo figura të shumta intelektuale me faktin e të qenit agentë anglo-amerikanë apo jugosllavë (pas vitit 1948). Në Kongresin I-rë të PKSH-së, mbajtur në nëntor të 1948, M. Shehu deklaroi në fjalën e tij se *"imperializmi amerikan kishte mobilizuar gjithë spiunazhet si S.I.M – i e Ovra, Gestapo e Intelligence Service, të cilat ishin në shërbim të tij në Ballkan. Në Shqipëri këto organizata drejtoheshin nga misionarët amerikanë Mr. Jacobs dhe Mr. Fultz, të cilët kishin rekrutuar elementë të prekur nga reformat e pushtetit, të lidhur me Ballin Kombëtar dhe Legalitetin"*. (Kongresi i I-rë i Partisë Komuniste të Shqipërisë, 1950, f. 406). Kjo formë u ndoq për arsye se komunistët

ndiheshin vërtet të kërcënuar nga intelektualët e vendit, të cilët ishin të aftë për të krijuar një jetë politike frytdhënëse. Në kohën kur zgjedhjet u bënë një nevojë e domosdoshme për qeverinë që të njihej ndërkombëtarisht, PKS-hja shpalli organizimin e tyre. Anglo-amerikanët kërkonin ekzistencën e një opozite të fortë, por Shqipëria nuk mundi të orientohej drejt vendeve perëndimore për shkak të papjekurisë së saj politike, por edhe mungesës së përvojës diplomatike (Milo, 1999, f. 11)

Pavarësisht dilemave të shumta të qeverisë shqiptare për qëndrimin e saj në politikën e jashtme, orientimi tashmë kishte filluar të merrte formë. Faktor me peshë në këtë drejtim ka qenë ndikimi i jugosllavëve, të cilët *“në të gjitha fushat kishin paketën e kontrollit, edhe në politikën e jashtme shqiptare”* (Milo, 1999, f. 11).

Pas zgjedhjeve të 1945-ës, Asambleja Kushtetuese e mbledhur në janar të 1946-ës e shpalli Shqipërinë, Republikë Popullore. Në 12 janar 1946 u zgjodh Presidiumi i Asamblesë Kushtetuese me president Omer Nishanin dhe në 14 mars të vitit 1946, u votua Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë (RPSH), e cila do të ishte një përzjerje e traditës së mëparshme juridike shqiptare dhe asaj borgjeze, e po ashtu edhe të asaj sovjetike (Rothschild, 1998, f. 128). Katër ditë më vonë Asambleja ngarkoi E. Hoxhën të formonte qeverinë. Me miratimin e Kushtetutës u bë riorganizimi i sistemit gjyqësor. Hallka të këtij sistemi do të ishin Gjykata e Lartë, gjykatat e prefekturave dhe nënprefekturave si dhe gjykatat ushtarake. Pas ndarjes së re administrative të vitit 1947, u bë një ndryshim në ligjin mbi organizimin gjyqësor. Gjykatat e prefekturave dhe nënprefekturave u zëvendësuan me gjykatat e qarqeve, të rrethëve dhe të qyteteve. Gjatë vitit 1948 u bënë ndryshime edhe në gjykatat ushtarake, të cilat u ngritën në bazë territori dhe jo pranë

njërive ushtarake. Sipas Kushtetutës njihej pavarësia e sistemit gjyqësor, por gjykatësit e të gjitha hallkave, në punët e tyre udhëhiqeshin nga vija dhe direktivat e Partisë Komuniste (HPSH IV, 2009, f. 172)

Krahas ngritjes së sistemit gjyqësor, një vëmendje e veçantë iu kushtua edhe organizimit të Prokurorisë, legjislacionit të ri dhe miratimit të një sërë ligjeve të reja, të cilat do të vendosnin rregull në aspektin politik, ekonomik dhe shoqëror të vendit. Duke i thelluar edhe më shumë reformat në fushën politike, shteti ngriti edhe një numër të madh institucionesh si organet e sigurimit, të policisë, kufirit etj., të cilat u përqendruan në dorë të tij. Në Kongresin I-rë të PKS-hsë (1948) theksohet fakti se *“arma e Sigurimit të Shtetit, që në ditën e parë të formimit të saj, i ka dhënë shërbime të çmueshme popullit dhe Partisë”* (Kongresi i I-rë i Partisë Komuniste të Shqipërisë, 1950, f. 407) duke zbuluar çdo grup apo individ që kundërshtonte ecurinë e PKS-hsë, por duke kërkuar me çdo kusht që Sigurimi të kontrollohej plotësisht nga Partia dhe jo *“ta vendoste Partinë nën kontrollin e tij policor sepse kjo praktikë të çonte në rrugën e likuidimit të saj dhe transformimit të Republikës Popullore”* (Kongresi i I-rë i Partisë Komuniste të Shqipërisë, 1950, f. 407) Një iniciativë apo reformim i tillë nuk ishte në interes të PKS-hsë, e cila ishte përpjekur dhe po vazhdonte të përqëndronte me çdo kusht pushtetin në duart e saj.

Një tjetër element i rëndësishëm në programin e PKS-hsë ishte edhe rindërtimi i vendit të shkatërruar nga lufta, prandaj një vëmendje e veçantë mori edhe nxjerrja e vendit nga prapambetja. Për të fituar mbështetjen e shumicës së popullsisë, e cila ishte fashatare, Qeveria e Përkohshme vendosi të zgjidhte çështjen e tokës. Fillimisht u shtetëzuan burimet ujore, të cilat do të përdoreheshin më pas pa pagesë, nga fermerët. Më pas, në 29 gusht 1945, kjo qeveri shpalli ligjin për Reformën Agrare. Reforma nuk

synonte vetëm t'u ndante tokën fshatarëve, por edhe të zhdukte mbeturinat e marrëdhënieve të vjetra feudale dhe gjysmëfeudale në shoqërinë shqiptare. Shpërndarjen e tokës Enver Hoxha e quajti "revolucionin e parë" në marrëdhëniet ekonomiko-shoqërore të fshatarësisë (Duka, 2007, f. 248). Përsa i përket ndarjes së tokave, ato iu nënshtruan një përzgjedhjeje, sepse përparësi kishin familjet e partizanëve apo dëshmorëve të rënë në luftë. Ndërsa përsa i përket sipërfaqes së tokës, ajo varej nga cilësia, sepse për tokat e mira jepej një sipërfaqe më e vogël, ndërsa për tokat jo të mira, sipërfaqja ishte më e madhe.

Në vitin 1946 qeveria bëri edhe disa ndryshime në Ligjin për Reformën Agrare, sipas të cilave ndalohej shfrytëzimi i punës së argatëve në tokat arë dhe në vreshta. Copëzimi i tokës dhe shpërndarja e saj në shumë pronarë, të cilët kishin kapitale të pakta, e pengoi mekanizimin dhe përdorimin e metodave të përparuara në punimin e tokës. Si rrjedhim, reforma agrare solli uljen e rendimenteve në prodhimet bujqësore (Duka, 2007, f. 248). Megjithatë, me masat e marra nga shteti, brenda viteve 1945–1946 u bë i mundur rindërtimi i fabrikave dhe minierave të shkatërruara nga lufta, duke mos lënë pas dore edhe rimëkëmbjen e bujqësisë. Pavarësisht kësaj *"bujqësia nuk arriti të plotësonte nevojat e ngutshme të popullsisë për produkte jetike, veçanërisht për bukë"* (HPSH IV, 2009, f. 178)

Në vazhdim të këtyre reformave, PKSH vendosi kontroll shtetëror mbi tregtinë e jashtme, mbi industrinë, mbi ndërmarrjet ekonomike duke goditur në këtë mënyrë kapitalin e huaj. Në dhjetor të vitit 1946, Komisioni i Posaçëm Qeveritar, i ngritur enkas për të ndjekur zbatimin e masave të marra nga qeveria, shpalli shtetëzimin. (HPSH IV 2009, f. 180) Duke marrë këto hapa filloi paralelisht puna për kolektivizimin e bujqësisë sipas modeleve të kolkozëve sovjetikë. Në

çastin që themelet e pushtetit politik ishin në përgjithësi të sigurta, Enver Hoxha veprroi me të njëjtin vrull dhe vrazhdësi në zbatimin e politikave social – ekonomike dhe kulturore. (Fischer 2008, f. 278) Në këtë kuadër u realizuan një sërë reformash me karakter politik, ekonomik dhe shoqëror. Qeveria komuniste ndërmori hapa të kujdesshëm edhe në shtetëzimin e ekonominë. Shkatërrimi i sektorit privat dhe për pasojë shtetëzimi jo vetëm që nuk rriti mirëqenien, por solli efekte të kundërta duke dëmtuar mjaft rëndë sektorin ekonomik. Ideja e barazisë në vetvete nxiste padrejtësinë, dembelizmin dhe prapambetjen sepse, në qoftë se pasuria do të ishte e njëjtë për të gjithë, atëherë askush nuk do të punonte, nuk do të ecte para me forcat e tij dhe shoqëria nuk do të zhvillohej apo qytetërohej. (Ali Korca, 2006, f. 8)

Një tjetër objektiv i qeverisë komuniste shqiptare ishte edhe vendosja e monopolit të saj mbi çdo lëvizje të karakterit shoqëror dhe kulturor. Në këtë kuadër iu kushtua vëmendje e veçantë luftës kundër analfabetizmit, duke patur parasysh shkallën e lartë të analfabetizmit në vend. Në fushën e arsimit, programi parashikonte ndryshime cilësore, me qëllim që shkolla të masivizohej dhe në mënyrë graduale të shkonte drejt rritjes së cilësisë. Mirëpo ky proces u kushtëzua nga faktorë të brendshëm dhe të jashtëm, midis të cilëve, orientimi politik ishte më i rëndësishmi. Ligji për Reformën Arsimore të vitit 1946, në përgjithësi rikonfirmoi edhe një herë të drejtat e shtetasve, zhdukjen e dualizmit klasik sipas së cilit ekzistonin shkolla për të pasur dhe për të varfër, shkolla për meshkuj dhe për femra, zgjerimi i arsimit në të gjithë vendin dhe rritja e mundësive reale për gjithsecilin për të ndjekur falas shkollën pa dallim seksi, gjendje shoqërore apo kombësie (Kambo, 2005, f. 19). Reforma i dha sistemit arsimor karakter të plotë laik dhe shtetëror.

Në vazhdimësi të kësaj reforme u hartuan dhe zbatuan një sërë programesh, hapja e shkollave të reja, hartimi i teksteve shkollore etj. Përcaktimi i ritmeve të drejta në zhvillimin e ardhshëm ekonomiko-shoqëror të vendit në përgjithësi dhe zhvillimit arsimor në veçanti, përbënte një çështje mjaft të diskutueshme që tërhoqi vëmendjen e opinionit shoqëror dhe arsimor të kohës. Për zgjidhjen sa më të mirë të këtij problemi u diskutuan shumë mendime mes të cilave: “A do të çelehin kurse për filloristët e rekrutuar në shkolla? Si do të veprohej në mungesë të elementëve me shkollë pedagogjike dhe, në këto raste a do të vihehin në shërbim maturantët e shkollave të mesme? A do të

përdorehin mësuesit “shëtitës” etj” (Kambo, 2005, f. 35). Diskutimet e kësaj periudhe, pavarësisht nga paqartësitë, kufizimet apo njëanshmëria në trajtimin e problemeve, dëshmuar për përpjekjet e mësuesve, personaliteteve, figurave të njohura shoqërore dhe pedagogjike për të bërë ndryshime në arritjen e cilësisë së arsimit. Për këtë arsye, masivizimi i arsimit, në kushtet e prapambetura që ndodhej Shqipëria përbënte një nga objektivat kryesore të politikës arsimore të PKSH-së. Sipas projektligjit të Reformës Arsimore, filloi përgatitja intensive e teksteve dhe programeve të reja, të cilat do të zbatoheshin për vitet e ardhshme.

BIBLIOGRAFIA

- Alia, Ramiz. (2010). *Jeta ime*, Kujtime, Tiranë: Toena
- Ali Korca, Hafiz. (2006). *Shtatë Ëndrrat e Shqipërisë*, Tiranë: “Rinia e së ardhmes-Future Youth”
- Bajrami, Hakif. (2003) “Pse anglo-amerikanët u përpoqën ta shpëtojnë Shqipërinë etnike”, në Vjetar XXIX-XXX, Prishtinë: Shkrola.
- Benanti ,Franko. (2012). *Lufta ime më e gjatë, Shqipëri 1943-1948*, Tiranë: Naimi
- Blum, Uilliam. (2005). *CIA dhe ushtria amerikane*, Tiranë: Toena
- Budini, Belina. (2014). *Tri kohë të Shqipërisë në Time 1923-2013*, Tiranë: UETPress
- Duka, Valentina. (2009). *Historia e Shqipërisë 1912-2009*, Tiranë: SHBLU
- Fischer, Bernd J,. (2008). *Diktatorët e Ballkanit*, Tiranë: AIIIS
- Fischer, Bernd J,. (2010). *Enver Hoxha dhe diktatura staliniste në Shqipëri*, Tiranë: AIIIS
- Fischer, Bernd J. (2000). *Shqipëria gjatë Luftës 1939-1945*, Tiranë: Çabej
- Hoxha, Enver.(1969). *Vepra 3*, Tiranë: “Naim Frashëri”
- Historia e Popullit Shqiptar*, (2009).Vëllimi IV, Tiranë: TOENA
- Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*. (1981).Tiranë: “8 Nëntori”
- Kongresi i I-rë i Partisë Komuniste të Shqipërisë (8-22 nëntor 1948), (1950). Tiranë: Botim i Partisë së Punës së Shqipërisë
- Kaba, Hamit.(2007). *Shqipëria në rrjedhën e luftës së ftohtë (studime dhe dokumente)*, Tiranë: BOTIMPEX
- Kambo Enriketa. (2005). *Arsimi në Shqipëri (1945 – 1960)*, Tiranë: Botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë
- Lory, Bernard. (2007). *Europa Ballkanike nga 1945 në ditët tona*, Tiranë: Dituria
- Milo, Paskal (1999/1). *Shqipëria në marrëdhëniet Lindje-Perëndim në vitet 1944-1945*, në Studime albanologjike, Tiranë: Soros

- Nathanaili, Petrit. (1996). *Disa çështje të pozitës ndërkombëtare të Shqipërisë*, në Studime Albanologjike II, Tiranë: Soros
- Neuwirth, Hubert. (2006). *Qëndresë dhe bashkëpunim në Shqipëri (1939 – 1944)*, Tiranë: Instituti i Dialogut dhe Komunikimit
- Papa, Robert. (2000). *Pragmatizëm i SHBA ndaj Shqipërisë*, Tiranë: Koha
- Rothschild Joseph. (1998). *Kthim në Diversitet. Histori politike e Evropës Lindore dhe Qendrore nga Lufta e Dytë Botërore e këndej*, Tiranë: Onufri
- Smirnova, Nina. (2004). *Historia e Shqipërisë përgjatë shekullit të XX*, Tiranë: Ideart

ASPEKTE TË ETIKËS LIGJORE NË POLICIM

ENGJËLL LIKMETA

Fakulteti i Drejtësisë

Universiteti i Tiranës

ENTON DIMNI

Eksperti i projekteve të fondit të Bashkimit European në Ballkanin perëndimor

Përmbledhje

Etika është një tregues i rëndësishëm që mbart vlera morale dhe ligjore në institucionet ligjzbatuese. Etika në policim është një “parametër” ligjor që shpreh dhe reflekton zbatimin dhe mirëfunksionimin e shtetit të së drejtës në planin e brendshëm. Në kuadër të luftimit të kriminalitetit, ruajtjes dhe garantimit të rendit dhe qetësisë publike, si dhe në respektim të të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, vëmendje e veçantë i duhet kushtuar njohjes së etikës ligjore në fushën e policimit. Qëllimi i këtij punimi është që të japë një tablo të përgjithshme të kuptimit të rregullave dhe parimeve bashkëkohore të etikës në policinë e shtetit. Gjithashtu, në punim trajtohen dhe mekanizmat ligjorë ndërkombëtarë në zbatim të rregullave të sjelljes së trupës policore.

Fjalët çelës: Etika, policimi, liri, përgjegjshmëri, bashkësi.

Abstract

Ethics is an important indicator that carries moral and legal values in institutions of law enforcement. Ethics in policing is a legal "indicator" that expresses and reflects implementation and functioning of the rule of law from the internal perspective. In the context of combating crime, preserving and guaranteeing public order and to respect the rights and fundamental freedoms, special attention should be paid to the recognition of legal ethics in policing. The purpose of this paper is to give an overview of the meaning of the rules and principles of ethics in state police. Also, this paper treats international legal mechanism for the respecting of rules of conduct from the police corps.

Keywords: Ethics, policing, freedom, responsibility, community.

Në ligj një njeri është fajtor kur cenon të drejtat e të tjerëve. Në etikë ai është fajtor vetëm në qoftë se mendon ta bëjë këtë.

IMMANUEL KANT

Hyrje

Normat e së drejtës zakonore dhe ato të statuteve të qyteteve të pavaruara shqiptare kanë trajtuar rregullimin juridik të rendit dhe sigurisë publike para krijimit të shtetit të pavarur (Shkëmbi, 2004, f.13-34). Madje, shumë kohë më parë se të krijohej dhe institucionalizohej policia, kanë ekzistuar sistemet e së drejtës zakonore që bënin të mundur dhe siguronin rendin dhe qetësinë

publike (Shkëmbi, 2014:14).

Funksioni mbrojtës, në kuptimin e elementeve të sigurisë së integritetit të jetës, familjes, fisit e pronës dhe përmes tij rregullimit të normalitetit në bashkësi, vendbanime, krahina e më gjerë; shprehet në normat me karakter penal të së drejtës zakonore në të gjitha kanunet e vendit (Shkëmbi, 2014:16).

Me shpalljen e Pavarësisë, krahas masave për organizimin e sistemit gjyqësor dhe të organeve të drejtësisë në tërësi, Qeveria e dalë nga Kuvendi i Vlorës i kushtoi përparësi ngritjes së strukturave policore, si hap i parë për qëndrueshmërinë sigurisë në vend (Rica, 2011:31-32). Kështu, me të drejtë mund të shprehemi se themeli institucional, organizativ, kombëtar i forcave të rendit është hedhur pas Shpalljes së Pavarësisë. Institucionet e sigurisë shoqërore kanë të përcaktuar si datë të krijimit të tyre 13 Janarin e vitit 1913 (Shkëmbi, 2014, f.45).

Fillesat e etikës në fushën e policisë gjenden rreth viteve 1920. Ndër aktet më të rëndësishme, ishin:

-Disa shpjegime për policinë ku ndër tjera theksohej se: [...] ndër kushtet kryesore të kandidatit për në polici ishte të ishte i ndershëm në sy të popullit e që s'e ka zakon pijen deri në dehje.

-Rregullimi Policor që përmbante shumë norma të cilat rregullonin detyrat e policisë për ruajtjen e rendit dhe sigurisë, sjelljet etike, pastërtinë morale, dhe mënyrën e të veshurit dhe të sjellurit gjatë ushtrimit të funksioneve policore në bashkësi (Shkëmbi, 2004, f.81).

-Rregullore e detyrave të Policisë mbi detyrat e Policisë që parashikon norma të kodit etik e të sjelljes së zyrtarëve të policisë. Këtyre të fundit u ndalohehin pijet alkoolike, futja në pijetore e klube, kafene dhe vendet e kumarit ose lojrave publike (Shkëmbi, 2004, f.84). Madje, kjo rregullore sanksiononte se: “çdo nënpunës i policisë, në detyrë e sipër, asht i ndaluemun me takue me ç’do njeri dhe i detyruemun me permbarue at cast urdhenin qi ka marrë [...] dhe se detyra ka me u plotësue nga nënpunësi i Policisë me shumë kujdes e urtësi si dhe duke përdorur fjalë të ambela [...]”.

Aktet kryesore ligjore dhe nënligjore të policisë shqiptare të pas luftës së dytëbotërore ishin: ligji mbi policinë popullore

i vitit 1946; dekretet mbi Policinë Popullore të vitit 1954 dhe 1967; apo ligji i vitit 1986 “Për Policinë Popullore”. Këto akte sanksiononin parimet dhe normat që duhej të zbatonin punonjësit e policisë gjatë kryerjes së detyrës si: ndërgjegjja, vetmohimi apo paanësia. Po ashtu, ata duhej të mbanin sjellje korrekte dhe të trajtonin në mënyrë të barabartë të gjithë shtetasit pavarësisht pozitës social-ekonomike, nivelit arsimor, kulturor si dhe gjinisë dhe fesë (Shkëmbi, 2004, f.142).

Përpara vendosjes së pluralizimit politik në vendin tonë, policisë i është dashur që të punonte për zbatimin e ligjeve por mbi të gjitha për zbatimin e parimit të sigurimit të rolit udhëheqës të partisë—shtet, gjë e cila vinte e normuar edhe në ligjin e policisë së shtetit si parimi më i rëndësishëm (Yzeiri, 2002, f.18). Në këtë pikëpamje, duhet të kihet në konsideratë fakti që, ndonëse, gjatë viteve 1945-1990 kishim një legjislacion policior të shkruar që mund të përmbante në vetvete norma të etikës policore, misioni i policisë së shtetit në praktikë për të respektuar dhe mbrojtur të drejtat dhe liritë themelore të shtetasve mund të cilësohet i dështuar dhe ka shënuar një kthim prapa (Shkëmbi, 2004, f.179). Themi këtë pasi, gjatë periudhës moniste, legjislacioni i policisë së shtetit mbështetej në ideologjinë sunduese të kohës, atë të partisë-shtet, i referohej përvojës së vendeve të bllokut lindor, duke mos marrë aspak në konsideratë përvojën dhe trashëgiminë tonë policore. Madje, në jo pak raste, ata janë shquar për veprime arbitrare gjatë ekzekutimit të detyrave që kapërcenin kuadrin institucional të saj. Një fakt i tillë pohohet edhe në dokumentet e kohës (Shkëmbi, 2004, f.150).

1. Kodi Etik i Policisë i vitit 1998

Pas vendosjes së pluralizmit politik në vendin tonë, dhe me kalimin e viteve, ligjëvënësi shqiptar ka bërë të mundur miratimin e kodit të parë etik të policisë së shtetit të Republikës së Shqipërisë. Mund të

themi se në tërsinë e tij, ky ishte një kod udhëzues, që përbëhej prej 17 neneve (Ligj, 1998:234).

Kodi i Etikës së policisë ishte tërësia e parimeve dhe normave, mbi bazën e të cilave punonjësit e të gjitha llojeve të policisë në Republikën e Shqipërisë shprehnin vullnetin e tyre dhe ndërgjegjësimin për mbrojtjen e rendit kushtetues dhe zbatimin e ligjit, duke u karakterizuar nga humanizmi, objektiviteti dhe sjellja e kulturuar gjatë përmbushjes së detyrave. Gjithashtu, në të theksohej fakti që, policia ishte një institucion në shërbim të publikut për ruajtjen e rendit e të institucioneve shtetërore dhe joshtetërore, të qetësisë publike dhe mbrojtjen e lirive e të drejtave themelore të njeriut (Ligj, 1998:234).

Kodi Etik i policisë sanksiononte parimin e barazisë së shtetasve dhe të konfidencialitetit (Ligj, 1998:234) gjatë zbatimit të detyrave të ngarkuara me ligj, nga ana e punonjësve të policisë së shtetit. Këta të fundit, duhej të vepronin në çdo rast me ndershmëri dhe paanësi, duke kërkuar zbatimin e njëjtë të ligjit nga individët, pavarësisht nga bindjet politike a fetare, raca, pozita shoqërore dhe shtetërore, kombësia e shtetësia ose kushtet ekonomike që ata kanë (Ligj, 1998:234). Njëkohësisht, punonjësit e policisë ishin të detyruar që gjatë përmbushjes së detyrave të ngarkuara të ndërmerrnin dhe kryenin të gjitha veprimet ligjore për kapjen e autorëve të veprave penale, rivendosjen e rendit e të qetësisë publike dhe për dhënien e ndihmës publikut. Gjithashtu, atyre u ndalohej në mënyrë kategorike që gjatë shoqërimit, ndalimit dhe arrestimit të personave të implikuar në krime, të ushtronin çdo akt torture a veprim tjetër që cenonte personalitetin dhe dinjitetin njerëzor (Ligj, 1998:234) si dhe të zbatonin urdhra që ishin haptazi të kundërligjshëm (Ligj, 1998:234). Në çdo rast, ata duhet të tregoheshin të kujdesshëm jo vetëm në mbajtjen e uniformës, por edhe në

përmbushjen e detyrave të tyre, duke treguar shkakun e ndërhyrjes dhe gjithnjë pa shqetësuar publikun (Ligj, 1998:234). Mbi punonjësit e rendit publik binte detyrimi për të qenë të përkushtuar dhe të vendosur në luftën ndaj veprave penale (Ligj, 1998:234) në përgjithësi, si dhe në veçanti, ndaj veprave penale që preknin autoritetin shtetëror, siç mund të ishin: korrupsioni, shpërdorimi i detyrës etj. Në rast të cenimit të normave të Kodit të Etikës për punonjësit e policisë parashikohej përgjegjësi e natyrës penale, civile si dhe administrative. Marrëdhëniet ndërmjet punonjësve të policisë bazoheshin në respektin e ndërsjellë, në ruajtjen e personalitetit të tyre si dhe në rregulloren hierarkike të institucionit (Ligj, 1998:234). Komisioni disiplinor pranë organit apo repartit ku ushtronte funksionet e tij punonjësi i policisë ishte organi që zgjidhte çdo mosmarrëveshjeve lidhur me masën disiplinore të dhënë ndaj tyre (Ligj, 1998:234).

Në realitet, Kodi i Etikës së policisë paraqiste një interes dhe rëndësi të madhe. Kjo për faktin se, policia shqiptare në periudhën postkomuniste kishte për herë të parë një kod të saj të etikës që për të mëshiruar kërkesën jetike për respektimin e standarteve demokratike të të drejtave dhe lirive të qytetarëve, ishte miratuar me akt ligjor dhe jo me një akt nënligjor, sikurse ndodh sot tek ne apo në vendet e tjera të zhvilluara (Shkëmbi, 2004:255).

2. Rregullat bashkëkohore të etikës në Policinë e Shtetit

Kodi Etik i policisë së shtetit ishte ngritur në nivelin e një ligji dhe jo akti nënligjor. Tashmë, Kodi Etik bashkëkohor i policisë së shtetit vjen si pjesë integrale e rregullores së policisë së shtetit dhe është miratuar nga Këshilli i Ministrave i Republikës së Shqipërisë (Këshilli i Ministrave, 2015: 11605). Kjo rregullore është e strukturuar në pesë pjesë kryesore. Ajo përbëhet prej 256 neneve. Rregullorja ka për objekt të saj edhe

përcaktimin etikës së policisë së shtetit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605), pikërisht në pjesën e tretë të saj. Ndërsa në pjesën e fundit të saj, rregullorja përcakton rregullat për disiplinën, shkeljet disiplinore, klasifikimin e tyre, evidentimin dhe raportimin e shkeljeve disiplinore, procedurat për hetimin disiplinor, masat disiplinore, afatet e parashkrimit të shkeljeve disiplinore etj.

Normat në lidhje me Etikën në policinë e shtetit dhe masat disiplinore janë rreth 80. Ato zënë rreth 1/3, apo 31.2 % të vëllimit të përgjithshëm të rregullave të sanksionuara në Rregulloren e Policisë së Shtetit të Republikës së Shqipërisë. Më saktësisht, shprehur në përqindje mund të themi se 7.4% të vëllimit të përgjithshëm të normave të kësaj rregulloreje e zënë normat që përcaktojnë rregullat e përgjithshme të etikës në policinë e shtetit apo 19 nene dhe se, rreth 61 nene apo 23.8% të vëllimit të përgjithshëm e zënë rregullat për disiplinën gjatë ushtrimit të funksioneve të punonjësve të policisë, qoftë punonjësit e policisë ashtu edhe punonjësit administrativë të saj (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Policia si një institucion publik në sistemin tonë demokratik është krijuar dhe funksionon në shërbim të plotësimit të interesave të qytetarëve dhe bashkësisë për më shumë siguri dhe rend publik (Yzeiri, 2002:119). Ajo është e organizuar në mënyrë unike, e centralizuar dhe e shtrirë në të gjithë vendin (Yzeiri, 2002:120), si dhe e organizuar në nivel qendror dhe vendor duke vepruar mbi bazë zone dhe drejtimi (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Detyrimi i forcave të rendit publik për të mbrojtur rendin kushtetues dhe tërësinë territoriale, është një parim kushtetues (Vorpsi, 2006:19). Duhet theksuar se, reduktimi i shkallës së kriminalitetit nëpërmjet arrestimeve nuk është e vetmja vlerë e shprehur dhe e arritur nga policia (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore,

2008:101). Ajo çka qytetarët duhet të kërkojnë dhe të vlerësojnë në punën e policisë është përfshirja në veprimtari të tilla si: parandalimi i krimeve jo me anë të arrestimeve; vënia e shkelësve të ligjit para drejtësisë; ulja e frikës dhe rritja e sigurisë në bashkësi; sigurimi i ndihmës në raste emergjencash shëndetësore apo shërbimesh të caktuara sociale (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore, 2008:101).

3. Parime të përgjithshme të Etikës së Policisë

Etika e policisë së shtetit përmban parimet dhe normat që rregullojnë raportet e sjelljes, qëndrimit, plotësimit të detyrave dhe komunikimit të punonjësit të policisë, për të vepruar në përputhje me ligjin, me standardet më të larta profesionale, në mënyrë të drejtë, të paanshme dhe në respektim të dinjitetit njerëzor të të drejtave dhe lirive themelore të njeriut (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Me sjellje etike të punonjësve të policisë duhet kuptuar disiplina që ka të bëjë me atë se çfarë është më e mirë, e drejtë apo e gabuar si dhe me të drejtën e detyrimit moral, tërësinë e parimeve ose vlerave morale, rregullat që udhëheqin sjelljen e punonjësve të policisë, parimet e sjelljes profesionale të punonjësit të policisë dhe pastërtinë morale të tij (Kosta & Nasufi & Rica & Yzeiri, 2004:176). Ruajtja dhe mbrojtja e lirive dhe të drejtave themelore të njeriut si një parim kryesor i veprimtarisë së policisë ka të bëjë me anën thelbësore të të qenurit njerëzor dhe i ndjeshëm për komunitetin ku jeton dhe shoqërinë në tërësi (Rica, 2011:107).

Studiuesit nuk mund të sigurojnë përgjigje të lehta për dilemat etike që punonjësit e rendit publik përballen çdo ditë në punën e tyre (Moll, 2006:13). Megjithatë, në vend të kësaj, ata nxisin punonjësit e policisë të përdorin arsyetimin moral bazuar në parimet kushtetuese për të bërë të mundur vlerësimin e mundësive të tyre me qëllim për të arritur në zgjidhjen më të mirë të

mundur (Moll, 2006:13).

Parimet kryesore që udhëheqin punonjësin e policisë gjatë përmbushjes së detyrave të tij funksionale janë: parimi i ligjshmërisë, prezumimit të pafajësisë, parimi i llogaridhënies, transparencës, parimi i mosdiskriminit dhe barazisë para ligjit, etj.

3.1. Parimi i ligjshmërisë dhe transparencës

Një ndër parimet kryesore që karakterizojnë punën e policisë së shtetit është dhe parimi i ligjshmërisë. Ky parim nënkupton që policia duhet të zbatojë dhe të verifikojë ligjshmërinë e gjithë veprimeve të planifikuara të saj. Në respekt të mbrojtjes së jetës, pronës, lirive dhe të drejtave të individit, punonjësi i policisë zbaton ligjin në çdo rast të ndërhyrjeve dhe veprimeve të tij. (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Transparenca është alternativa kryesore për të siguruar besimin dhe partneritetin me komunitetin (Yzeiri, 2002:254).

3.2. Parimi i prezumit të pafajësisë

Një tjetër parim kushtetues, sikurse është prezumimi i pafajësisë, krahas atij të ligjshmërisë, udhëheq veprimtarinë e punonjësit të policisë. Sipas këtij parimi, ligji është mbi të gjithë dhe mbi gjithçka. Në këtë pikëpamje, veprimtaria e punonjësit të policisë udhëhiqet nga parimi i prezumimit të pafajësisë edhe ndaj personave objekt hetimi, me qëllim që ata të ushtrojnë të drejtat e tyre të plota, sipas kushteve të përcaktuara në ligj (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Jurisprudenca kushtetuese e vendit tonë në shumë prej vendimeve të saj ka theksuar se: [...] *prezumimi i pafajësisë është një nga elementët përbërës të procesit të rregullt ligjor. Sipas nenit 30 të Kushtetutës, kushdo quhet i pafajshëm, përderisa nuk i është provuar fajësia me vendim gjyqësor të formës së prerë [...] barra e provës i takon palës akuzuese, se çdo dyshim duhet të shkojë në favor të të pandehurit [...] (Gjykata Kushtetuese, 2014:76). Edhe jurisprudenca e Gjykatës Europiane të të Drejtave të Njeriut*

ka mbajtur të njëjtin qëndrim duke theksuar se *“prezumimi i pafajësisë është një nga elementet e procesit të rregullt ligjor që parashikohet në nenin 6 par. 2. të Konventës”* (Gjykata Kushtetuese, 2014:76).

3.3. Parimi i përgjegjshmërisë dhe llogaridhënies

Një nga parimet më të rëndësishme të shoqërisë sonë demokratike është edhe përgjegjshmëria dhe llogaridhënia e policisë dhe punonjësve të saj në kryerjen e funksioneve të ngarkuara me ligj, të vendimeve dhe veprimeve të saj të ndërmarra në kuadër të shtetit të së drejtës. Bazat e policimit demokratik, sipas një tradite të tillë, gjenden te ligjet dhe te veprimet e arsyeshme dhe njerëzore të atyre që i zbatojnë këto ligje (Kosta & Nasufi & Rica & Yzeiri, 2004: 26).

Në themel të punës dhe veprimtarisë së tij, punonjësi i policisë mbështetet mbi parimin e përgjegjshmërisë dhe llogaridhënies ndaj publikut. Punonjësi i policisë mban përgjegjësi për veprimet apo mosveprimet e tij, të cilat shkojnë ndesh me zbatimin e ligjit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Cilësia e eksperiencave që kanë qytetarët me policinë, varet te puna e punonjësve të veçantë (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore, 2008:99). Kështu, normat e sjelljes gjatë apo jashtë detyrës ose shërbimit janë të larmishme dhe të shumta. Si të tilla, mund të përmendim: përmbushjen dhe zbatimin e detyrave në përputhje me parimet, procedurat dhe rregullat mbi bazën e të cilave funksionon policia, përdorimin e uniformës, shenjave dhe simbolet e policisë vetëm gjatë kryerjes së detyrës, tregimin e dokumentit të identifikimit policor vetëm kur është me veshje civile apo kur pyetet për të verifikuar autoritetin e tij policor ose kur vëren shkelje të ligjit. Në çdo rast, punonjësi i policisë duhet të karakterizohet nga sjellja e mirë dhe dinjitoze në jetën e tij private, në mënyrë që të mos cenohet imazhi i policisë, si për shembull, mospërdorimi i uniformës në

ambiente publike që nuk kanë lidhje me detyrën që kryen apo vënia në dispozicion të personave të tjerë të tyre etj.

Normat e etikës ndalojnë në mënyrë kategorike përdorimin e lëndëve narkotike, pirjen e duhanit gjatë shërbimit, përfshirjen në punë të dytë, që bien ndesh me detyrën, luajtjen e bixhozit apo lojëra të fatit gjatë shërbimit, si dhe i ndalohet në çfarëdolloj mënyre, forme dhe mjeti, të ngacmojë seksualisht qytetarët, kolegët, eprorët apo vartësit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Në radhë të parë, rritja e llogaridhënies dhe integritetit e punonjësve të policisë së shtetit ka për qëllim krijimin, rivendosjen apo rritjen e besimit të publikut dhe (ri) ndërtimin e legjitimitetit, që është një parakusht për një polici sa më të efektshme (United Nations, 2011:8).

3.4. Parimi i mbrojtjes së interesit publik, individual dhe ndalimi i torturës

Gjatë ushtrimit të funksioneve të tij punonjësit e policisë duhet të mbrojnë interesin publik dhe atë të qytetarit. Në këtë kuptim, në normat e etikës së policisë së shtetit vjen e thirrur nga Konventa Europiane dhe nga ligji themeltar i vendit tonë – kushtetuta, parimi i ndalimit të torturës. Punonjësi i policisë nuk kryen, nxit apo toleron asnjë akt torture, trajtim çnjerëzor ose poshtërues në çfarëdolloj rrethane (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Po ashtu, ato në asnjë rast, nuk mund të cenojnë parimin kushtetues të barazisë para ligjit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Në të njëjtën kohë, ato duhet të marrin të gjitha masat e nevojshme që gjatë ushtrimit të detyrave të tyre të udhëhiqen jo vetë nga parimet kushtetuese të lirisë së mendimit, të shprehjes, të besimit, të grumbullimit paqësor, lëvizjes së lirë dhe të drejtës mbi pronën por të kryejë detyrat me ndershmëri, pa diskriminim, duke i trajtuar personat në mënyrë të barabartë (Rica, 2006:111), pavarësisht përkatësisë etnike, racore,

gjinore, gjuhësore, politike apo çdo bindjeje tjetër, gjendjes ekonomike, sociale, orientimit seksual apo rrethane tjetër personale (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Një tjetër çështje që shtrohet është se si lidhet shqetësimi që ka publiku për përdorimin e forcës dhe autoritetit me idetë për funksionimin me efektivitet të lartë të policisë. Në qoftë se një departament i caktuar policie mund të arrijë objektivat e veta për kontrollin ndaj krimeve duke përdorur më pak forcë dhe autoritet, atëherë a do të përbënte kjo përmirësim të rezultateve të punës së atij departamenti? A kemi ne po aq interes për reduktimin e forcës dhe autoritetit sa ç'kemi dëshirën për të zbatuar ligjin me kosto sa më të ulët për publikun? (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore, 2008:23).

Rregullat e etikës kërkojnë që punonjësi i policisë duhet të përdorë forcën vetëm kur është në mënyrë të arsyeshme e nevojshme dhe vetëm në masën që kërkohet për të arritur një synim të ligjshëm. Në çdo rast, përdorimi i forcës, duhet bërë pa cenuar thelbin e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, duke përdor gjithmonë mjete të përshtatshme në proporcion me rrezikun dhe qëllimet që synohen të arrihen. Në të kundërt, punonjësi i policisë është përgjegjës individualisht për ushtrimin e forcës dhe jep llogari para ligjit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Pra, shërbimet e policisë do të ndërhyjnë në të drejtat e individit vetëm kur të jetë rreptësisht e nevojshme dhe në ato raste që e lejon ligji. Ato do të veprojnë me integritet dhe respekt për publikun, të cilit i shërbejnë e në mënyrë të veçantë, ndaj grupeve më të prekshme, si: fëmijëve, grave, nënave shtatzëna viktime të krimit etj. (Rica, 2006:108). Gjithashtu, ndërhyrjet nga punonjësit e policisë në rastin e arrestimeve duhet të garantojnë respektimin e dinjitetit njerëzor dhe të mos shkaktojnë tek i arrestuari ndjenjën e kërcënimit ose të mundimit, në masën e cila e tejkalon vuajtjen që shoqëron

pashmangshmërisht heqjen e lirisë (Nowicki, 2003:108). Në punën e policisë së shtetit duhet patur në konsideratë fakti që trajtimi është poshtëruës nëse shkakton ndjenjën e frikës dhe turpërimit. Trajtime poshtëruese mund të jenë dëmtimet trupore, vëzhgimi policor në rrethana të caktura apo edhe trajtat e ndryshme të diskriminimit si ai racial, fetar etj. (Nowicki, 2003:112).

3.5 Parimi i barazisë dhe profesionalizmit

Kujtojmë se, sipas normave të sjelljes etike, punonjësi i policisë trajton të gjithë subjektet në mënyrë të ndershme, të drejtë e të paanshme, si dhe shmang konfliktin e interesit që do të cenonte drejtësinë dhe paanësinë. Punonjësi i policisë nuk pengon drejtësinë, ai nuk fsheh apo përdor informacione, me qëllim përkrahjen apo dëmtimin e një personi (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Punonjësi i policisë zbaton detyrat me profesionalizëm dhe korrektësi, jashtë çdo ndikimi politik, përkatësie fetare, racore, gjinie apo përkatësie etnike. Parimi i profesionalizmit synon të sqarojë të gjitha faktet dhe rrethanat që kanë lidhje me veprën penale dhe autorin e saj. Ai lidhet gjithashtu me shpejtësinë dhe respektimin e afateve të hetimit (Rica, 2006:108). Detyrimi i punonjësit të policisë për kryerjen e veprimeve të shpejta nuk duhet të çojë në ngutje, njëanëshmëri ose thjeshtëzim të veprimeve, pasi ato mund të sjellin pasoja deri në dështim të procesit hetimor (Rica, 2006:109).

Si rregull, punonjësi i policisë nuk merr vendime të njëanshme dhe të ndikuara politikisht në lidhje me emërimet, ecurinë në karrierë, si dhe në zgjidhjen e problemeve gjatë ushtrimit të funksioneve (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Është e qartë se kryerja e veprimeve hetimore në mënyrë të njëanshme, duke larguar nga e vërteta ose duke e shtyrë nga interesa të caktuara (Rica, 2006:109), përbëjnë shkelje të rëndë të parimeve të funksionimit dhe etikës së

punonjësit të policisë (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Qëndrimet korrekte gjatë procesit hetimor dhe kundërshtimi i të gjitha formave të korrupsionit, duke informuar eprorët për rastet kur ato shfaqen, përbëjnë detyrime të vazhdueshme të sjelljeve të punonjësve të policisë (Rica, 2006:112). Sikurse është theksuar edhe në rregullat e etikës të policisë, punonjësit e kësaj të fundit, duhet të veprojnë në çdo kohë me ndershmëri dhe integritet të plotë. Ato deklarojnë çdo interes privat në lidhje me detyrën. Njëkohësisht, ata, në përmbushje të detyrës, duhet të marrin vendime vetëm për interesin publik dhe jo për përfitime financiare apo materiale personale apo të personave të lidhur me të. Në çdo rast, punonjësi i policisë nuk duhet të ketë detyrime financiare apo detyrime të tjera ndaj personave apo organizatave që mund të ndikojnë në përmbushjen e detyrave të tij funksionale. Gjithashtu, ai duhet të deklarojë të gjitha dhuratat që merr në aktivitetet zyrtare për shkak të reciprocitetit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Është e qartë se punonjësi i policisë nuk duhet të pranojë dhurata për shkak të detyrës (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Po kaq e rëndësishme është që policia të monitorojë marrëdhëniet me punonjësit e saj (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore, 2008:98). Parë në këtë kontekst, është e nevojshme që punonjësi i policisë duhet të raportojë shkeljet e kryera nga kolegët gjatë dhe për shkak të detyrës tek eprori i drejtpërdrejtë ose tek strukturat përgjegjëse. Puna e policisë është e përqendruar në një hetim të vazhdueshëm, në një vëzhgim të ngushtë të fakteve dhe në një kërkim të plotë të shkakut që përfshin bërjen e krahasimeve të panumërta dhe eksperimenteve të shumta. Gjithashtu, ajo përfshin ekzaminimet analitike të ankesave, të informacionit, mendimeve, besimeve, shfaqjeve, etj. Parë në këtë vështrim, ata duhet të

jenë të saktë në çdo detaj të punës së tyre; të saktë e kujdesshëm për shkallën e saktësisë dhe kujdesit që karakterizon punën e një shkencëtari (Kookan, 1947:70). Në këtë kuptim, punonjësi i policisë duhet të jetë i kujdesshëm në përdorimin e rrjeteve sociale. Ai duhet t'i përdorë ato në mënyrë të kufizuar dhe me përgjegjshmëri, duke siguruar që publikimet në rrjetet sociale të mos perceptohen nga kolegët ose publiku si akte fyese, diskriminuese, viktimizuese apo në kundërshtim me parimet etike të sanksionuara në rregullore. Punonjësi i policisë nuk shpreh asnjë qëndrim politik mbi çështje me karakter sensitiv për publikun, që janë duke u trajtuar nga ana e policisë së shtetit (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Në respektim të normave të etikës, gjatë përdorimit të rrjeteve sociale, punonjësi i policisë nuk jep informacion në mënyrë të drejtpërdrejtë apo të tërthortë, që lidhet me veprimtarinë sekrete të punës së policisë. Ai detyrohet të ruajë konfidencialitetin gjatë dhe pas përfundimit të ushtrimit të funksionit/detyrës. Në çdo rast, punonjësi i policisë sigurohet të mos publikojë materiale ose të dhëna që cenojnë imazhin individual ose të organizatës së policisë (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Është e kuptueshme, se në drejtim të zbatimit të ligjit dalin shumë situata të ndryshme në të cilat punonjësit e rendit publik dhe qytetarët të cilëve u shërbejnë, e gjejnë veten si palë kundërshtare (Murataj, 2007:22). Në këtë drejtim, policët kanë shumë ngarkesa jo vetëm emotive, por edhe ligjore. Si rrjedhojë, punonjësit e policisë nuk duhet të njohin vetëm kompetencat dhe autoritetin që u jep ligji. Ata duhet të kuptojnë pasojat e mundshme, të dëmshme dhe ka të ngjarë korruptuese. Jo rrallë punonjësit e policisë detyrohen të veprojnë për të parandaluar ose përndjekin shkelje të qarta të ligjit. Ata duhen të kuptojnë që këto veprime të jenë krejtësisht të ligjshme dhe jo arbitrare. Ata

duhet të kuptojnë apo të perceptojnë mungesën e barazpeshës ose të barazisë ndërmjet shkelësit të ligjit dhe detyrës së zbatimit të ligjit, pasi vetëm ky perceptim i dallon ato që zbatojnë ligjin nga shkelësit e tij (Murataj, 2007:22).

3.6 Toleranca

Në veçanti, oficerët e policisë, duhet të gëzojnë nivele të larta të gjykimit, duke pasur parasysh natyrën e punës së tyre (Raines, 2006:22). Në këtë kuptim, nisur dhe nga normat e tyre etike, punonjësit e policisë veprojnë udhëhequr nga vetëkontrolli dhe toleranca, duke trajtuar publikun dhe kolegët me respekt dhe mirësjellje. Ai ushtron përgjegjësitë në proporcion me situatën, në përputhje me ligjin dhe në respekt të të drejtave të njeriut. Madje, gjatë ushtrimit të funksioneve të tyre ligjzbatuese duhet të sigurohet që sjellja dhe fjalori i përdorur nga ana e tyre, të mos perceptohen si abuzive, ofenduese, ngacmuese, tallëse apo viktimizuese për kolegët dhe publikun (Këshilli i Ministrave, 2015:11605).

Pavarësisht nga përpjekjet e mëdha për të zyrtarizuar etikën e punonjësve të policisë me anë të dokumentit të rregulloreve dhe politikave të brendshme të policisë dhe krijimit të masave për mbikëqyrjen dhe kontrollin, fakti është se shumë punonjës policie e kryejnë punën e tyre vetëm apo të shoqëruar nga një koleg dhe në rrugë ku nuk mbikëqyren nga njeri. Pra, cilësia e punës së policisë është pikërisht sjellja e punonjësit të policisë (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore, 2008:99). E parë në këtë vështrim, punonjësi i policisë gjatë kohës që është në shërbim dhe jashtë tij duhet të sillet në mënyrë të përshtatshme, me korrektesë dhe tolerancë, duke respektuar dinjitetin e gjithsecilit. Në çdo rast, punonjësi i policisë i drejtohet qytetarit duke përdorur fjalët e mirësjelljes (Këshilli i Ministrave, 2015:11605). Në këtë kuptim, punonjësit e policisë duhet të jenë të trajnuar mirë, të motivuar,

kompetentë dhe profesionistë. Vetëm atëherë cilësia e punës së tyre do të jetë e mirë. Nëse ata janë të pashkolluar, të padisiplinuar dhe arrogantë, atëherë ata veprojnë sipas instikteve të tyre - që mund të mos jetë gjithnjë pozitive (Moore, & Thacher, & Dogde, & Moore, 2008:99). Me fjalë të tjera, një policim i mirë në përputhje me vlerat dhe normat e etikës, është punonjësi i policisë që është i saktë dhe i drejtë. Policim i mirë është policimi i ligjësuar në bazë të pëlqimit të publikut dhe jo në represion. Në çdo rast, trupat ligjzbatuese të policisë që janë joefektive, të paligjshme ose të padrejta në mbrojtjen e publikut kundër krimit, do të humbasin besimin e publikut (United Nations, 2011:7).

4. Mekanizmat ligjorë ndërkombëtarë

Mekanizmat ligjorë ndërkombëtarë në zbatim të rregullave të sjelljes së forcave të policisë janë të shumta. Ato përfshijnë traktatet ndërkombëtare që kanë fuqi detyruese (United Nations, 2011:8) për vendet që i kanë ratifikuar si: Pakti ndërkombëtar lidhur me të drejtat civile dhe politike, Konventa ndërkombëtare mbi eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit racial, Konventa për parandalimin dhe ndjekjen e krimit të genocidit, Tërësia e rregullave minimum për trajtimin e të burgosurve, Deklarata mbi mbrojtjen e të gjithë personave kundër torturës dhe dënimeve ose trajtimeve të tjera mizore, çnjerëzore ose degraduese, Konventa civile për korrupsionin, Konventa penale për korrupsionin, Protokolli shtesë i konventës penale për korrupsionin, Konventa e Kombeve të Bashkuara “Kundër korrupsionit”, Konventa Europiane e të Drejtave të Njeriut

etj. Përveç marrëveshjeve ligjrisht detyruese, ka disa dokumente dhe parime ndërkombëtare të cilat janë të rëndësishme për mbikëqyrjen e policisë (United Nations, 2011:9). Si të tilla mund të përmendim : Deklaratën e parimeve themelore të drejtësisë në lidhje me viktimat e kriminalitetit dhe me viktimat e shpërdorimit të pushtetit, Kodi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara i sjelljes për zyrtarët e zbatimit të ligjit, Deklarata e Këshillit të Europës për policinë, Parimet themelore mbi përdorimin e forcës dhe armëve të zjarrit nga zyrtarët e zbatimit të ligjit etj.

5. Përfundime

Etika në qeverisje i referohet standardeve morale në shërbimet publike (Chapman, 2000:1). Etika është një aspekt me rëndësi të madhe dhe me vlera sa morale dhe aq ligjore në institucionet ligjzbatuese (Çani, 2011:31). Mekanizmat e vendosura nga shtetet për të mbrojtur të drejtat e njeriut, ruajtjen e rendit publik, me qëllim për të vendosur dhe garantuar qëndrueshmëri dhe siguri, i referohen përgjithësisht sektorit të sigurisë (United Nations, 2011:5). Rolet e policisë në një shoqëri demokratike janë universal dhe përfshijnë katër fusha kryesore (OSCE, 2009:14). Ato janë: parandalimi dhe zbulimi i krimit; mbajtja dhe ruajtja e rendit shoqëror; dhënia e ndihmës njerëzve në raste emergjence ose fatkeqësie, si dhe mbrojtja dhe respektimi i të drejtave të njeriut (OSCE, 2009:14). Një vend të qenësishëm në zbatimin e veprimtarisë ligjzbatuese të punonjësve të policisë së shtetit, duhet të zërë etika dhe parimet e saj. Etika dhe aspektet ligjore të saj në policim garantojnë respektimin rigoroz të të drejtave dhe lirive themelore të njeriut.

BIBLIOGRAFIA

Libra

Chapman, R.(2000). *Etika në shërbimin publik për mijëvjeçarin e ri*, Durham University Business School

Hysi, V., & Kosta, A., & Mezini, Sh. (2000). *Të drejtat e njeriut dhe policia*, Botim i Qendrës Shqiptare

dhe Daneze për të Drejtat e Njeriut, Tiranë

Kosta, A., & Nasufi, A., & Rica, N., & Yzeiri, B. (2004). *Policia dhe qytetarët*, shtëpia botuese “Morava”, Tiranë

Moore, M., & Thacher, D., & Dogde, A., & Moore, T., (2008). *Njohja e vlerave në policim*, Botimet Toena, Tiranë

Murataj, A. (2007). *Policia e shtetit dhe të drejtat e njeriut*, Mikrotezë Master, Fakulteti i Drejtësisë, Tiranë.

Nowicki, M. (2003). *Rreth Konventes Europiane*, Botimet Morava, Tiranë

OSCE, Shkëmbi, H. (2009). *Manual Policia dhe të drejtat e të miturve*, shtëpia botuese Pegi, Tiranë

Rica, N. (2011). *Policia gjyqësore si subjekt i procedimit penal*, Botimet Toena, Tiranë

Shkëmbi, H. (2014). *Policia shqiptare*, shtëpia botuese Mirgeeralb, Tiranë

Shkëmbi, H.(2004). *Legjislacioni i Policisë Shqiptare*, shtëpia botuese Geer, Tiranë

United Nations (2011). Office On Drugs And Crime, Vienna, *Handbook on police accountability, oversight and integrity* Criminal Justice Handbook Series, New York

Yzeiri, B. (2002). *Ligji dhe policia*, shtëpia botuese “Ilar”, Tiranë

Revista shkencore

Çani, E. (2011). *Etika në Administratën Publike: analizë e ligjit vendas për etikën*, revista *Studime Juridike*, Nr.1, Viti, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti Tiranës.

Don L. Kooken. *Ethics in Police Service*, 38 J. Crim. L. & Criminology 61 (1947-1948).

Moll, M. (2006). *Improving American Police Ethics Training: Focusing on Social Contract Theory and Constitutional Principles*, Forum on Public Policy, Police Services Division, Kent State University

Raines, Julie (2006). *Ethics, Integrity and Police Misconduct: Analyzing Ethical Awareness, Standards and Action of Law Enforcement Officers in the United States*

Vorpsi, A. 2006. Aspekte kushtetuese të kufizimit të së drejtës së jetës, *Revistë juridike shkencore “Jeta juridike”*, Nr. 3, viti 2006, Shkolla Magjistraturës, Tiranë

Ligje & Akte nënligjore & Vendime gjyqësore

Ligj, Nr.8291, Dt.Aktit:25.02.1998, Dt.Miratimit:27.02.1998, Flet.Zyrtare Nr.6, Faqe:234.

Këshilli i Ministrave, Vendim Nr.750, Dt.Aktit:16.09.2015, Dt.Miratimit:16.09.2015, Flet.Zyrtare Nr.167, Faqe:11605.

Gjykata Kushtetuese, Vendim, Nr. 76, datë 07.04.2014, Tiranë.

Faqe web

<http://www.qbz.gov.al/>

<http://www.ligjet.org/>

<http://ssrn.com/abstract=913250>

<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.913250>

<http://www.gjk.gov.al/>

ASPEKTE LIGJORE TË MBROJTJES SË TË DREJTAVE TË FËMIJËVE, MARTESËS DHE FAMILJES

KATRIN TRESKA

Drejtoria e Hartimit dhe Analizës së Legjislacionit, Drejtoria e Përgjithshme e Kodifikimit,
Ministria e Drejtësisë, Republika e Shqipërisë

ORNELA ZYKOLLARI

Gjykata e Parmës, Ministria e Drejtësisë e Republikës së Italisë

Përmbledhje

Disiplina e marrëdhënieve familjare brenda dhe jashtë familjes dhe vetë familja, janë të ekspozuar ndaj presionit të ndryshimeve të kushtëzuara nga perspektivat me karakter shoqëror, politik, fetar, ekonomik, shkencor. Në këtë punim do të trajtohet në mënyrë përshkruese rëndësia që zë familja dhe fëmijët në shoqëri, si dhe mekanizmat mbrojtës ndaj të drejtave të fëmijëve, martesës dhe familjes si bërthama e shoqërisë. Pikërisht për shkak të rëndësisë që paraqesin, vëmendje e veçantë i duhet kushtuar njohjes së kornizës ligjore kombëtare dhe ndërkombëtare në këtë drejtim. Qëllimi i këtij punimi është që të japë një tablo të përgjithshme të kuptimit të familjes, martesës si dhe trajtimit të tyre në normat kombëtare dhe ndërkombëtare, si dhe mbrojtja e posaçme ndaj të drejtave të fëmijëve. Gjithashtu, në punim trajtohen dhe parimet e sanksionuara nga legjislacioni në fuqi për mbrojtjen e tyre.

Fjalët çelës: Familje, martesë, fëmijë, legjislacion.

Abstract

The discipline of family relationships within and outside the family concept, and the family itself, are exposed to the pressure of changes conditioned by social, political, religious, economic, and scientific phenomena. In this paper it is treated in a descriptive way the importance of the family and children in a society, as well as the defense mechanisms for the rights of children, marriage and family as the nucleus of society. Precisely because of their importance, special attention should be paid to the knowledge of national and international legal framework in this regard. The purpose of this paper is to give an overview of the meaning of family, marriage and their treatment in national and international norms, as well as the special protection of children rights. Also, in this paper are treated the principles enshrined by our legislation in protection of family, marriage and rights of children.

Key words: Family, marriage, children, legislation.

1. Hyrje

Për të vlerësuar zhvillimin e së drejtës penale, si një instrument i rëndësishëm në mbrojtje të fëmijëve, martesës dhe familjes, është e dobishme për të filluar me disa konsiderata të shkurtra historike (Vercher, 1990:442). Në kuadër të mbrojtjes penale të fëmijëve, martesës dhe familjes, duhet theksuar se normat e para penale e kanë zanafillën e tyre të zbatimit në të drejtën zakonore shqiptare dhe statutet e qyteteve mesjetare.

E drejta zakonore shqiptare, një trashëgimi historike dhe njëkohësisht një

realitet juridiko-institucional, përbëntë një sistem të plotë juridik që rregullonte çështjet e mprehta dhe mjaft të rëndësishme të së drejtës familjare në veçanti (Krisafi, 2009:23) dhe jetën e njeriut nga lindja deri në vdekje (Grup autorësh, 1997: 5) në tërësinë e saj. Kanunet kanë shërbyer si burim kryesor për identifikimin dhe studimin e së drejtës tonë të lashtë që ka arritur dhe ruhet në Kodin e

Skënderbeut dhe Kanunin e Lekë Dukagjinit dhe në shumë kanune të tjerë të Shqipërisë (Meksi, 1978:97) sikurse janë: Kanuni i Bendës, Kanuni i Dibrës, Kanuni i Vlorës apo i Lumës etj. (Likmeta, 2016:15-87). Këto të fundit janë nga burimet juridike më të rëndësishme të vendit tonë (Ballanca, 1982:77).

Veçoria më themelore e këtij grupi normash të së drejtës zakonore shqiptare është se ato jo vetëm i njohin e trajtojnë (Zaçe, 1999:23), por dhe sanksionojnë mbrojtjen penale të instituteve kryesore të së drejtës familjare sikurse ishin familja, fëmijët dhe martesë. Kështu, në Kanunin e Lekë Dukagjinit parashikohej parimi i mbrojtjes së jetës së fëmijëve dhe femrave nga cildo veprim i kundraligjshëm (Gjeçovi, 1999:81). Kanuni i Bendës sanksiononte parimin se *“pushka drejtohet vetëm kundrejt burrave [...] ai që shtin kundrejt fëmijëve dhe grave ndahet prej së gjalli me farefisën e katunin”* (Goci, 2010:143). Edhe në Kanunin e Skënderbeut, ashtu sikurse dhe më lart, parashikohej që *“Në kanu të burrisë, prita nuk shtin në fëmijë e pleq [...], por në burra [...] gruaja nuk preket [...]”* (Ilia, 1993:179-181), ndonëse gruaja nuk ishte e barabartë me burrin në marrëdhëniet familjare-martësore, ekonomike e shoqërore dhe se burri kishte privilegje mbi të. Kanuni i Labërisë ndalonte cenimin e jetës së grave, fëmijëve që nuk ishin bërë të zotët e vetes e mbanin armë, plakut që i kishte lënë ato (Elezi, 2006:39-214). Kanuni i Dibrës nuk lejonte burrin të vinte dorë mbi gruan. Madje, kanuni theksonte se: *“rraffja e gruas nuk ishte kanunore”* (Martini, 2007:43). Cenimi i jetës së gruas ligjërohej vetëm në rrethana të caktuara, sikurse, mund të ishte tradhëtia bashkëshortore (Martini, 2007:44).

Gjithashtu, e rëndësishme të kujtojmë se *Statutet* ishin një tjetër burim shumë i rëndësishëm historik. Ato ishin rregulla të drejtësisë, të cilat ishin nxjerrë nga një pushtet autonom për territorin,

fushëveprimin dhe rregullonin jetën e brendshme të qyteteve mesjetare (*Statutet dhe Urdhëresat e Kapitullit të Kishës Katedrale të Drishtit*, 2009:12). *Statutet e Shkodrës* merrnin në mbrojtje shëndetin, nderin, dinjitetin, personalitetin dhe vendbanimin e gruas. Madje, Statuti shkante deri aty sa parashikonte që *“Burri që ka futur një grua në shtëpi nuk mund ta dëbojë kurrë [...]”* (Nadin, 2010:373).

Kodi Civil i vitit 1929 kishte si veçori dalluese sanksionimin e pabarazisë së gruas ndaj burrit, të pushtetit të burrit mbi gruan dhe mbi fëmijët. Në nenin 188 përcaktohej se *“burri asht kreu i familjes. Gruaja ndjek pozitën e tij civile të burrit [...]”*. Gjithashtu, gruaja nuk mund të ushtronte asnjë lloj profesioni ose zejtarie pa pëlqimin e tij (Zaçe, 1999:33). Megjithatë, duhet theksuar se Kodi Penal i Zogut, në titullin e tij të tetë, *Delikte kundër zakonit të mirë dhe rregullimit*, kujdesej për të siguruar një trajtim të hollësishëm të marrëdhënieve familjare, fëmijëve dhe gruas nga veprimet kriminale. Në këto delikte (krime) përfshiheshin: turpërimi me violencë dhe demoralizimi fizik i të vegjëleve, turpërimet e kundërnatyrshme, shkeljet e kurorës apo tradhtia bashkëshortore, bigamia etj. (Mbretëria Shqiptare, Ministria e Drejtësisë, 1929: 81-107).

Gjatë periudhës mosniste të shtetit shqiptar, qëllimi i normave penale ishte mbrojtja e shtetit dhe rendit juridik socialist dhe jo të drejtat dhe liritë themelore të njeriut (Likmeta, 2016:159-207). Kodi Penal i vitit 1952 sanksiononte mbrojtjen juridiko-penale të martesës dhe familjes. Ndër krimet kryesore të parashikuara me këtë rast ishin: martesë e ndaluar nga ligji, fejesa e të miturve, shpërblimi apo shtrëngimi për martesë, rrëmbimi i fëmijëve, bashkëjetesa e ndaluar, shkelja e detyrimeve familjare, shpërdorimi i kujdestarisë etj. (Ministria e Drejtësisë e RPSH.-së, 1952: 89-93).

Kodi Penal i vitit 1977 parashikonte një mbrojtje të zbehur juridiko - penale të familjes. Themi kështu, sepse normat penale që mbronin martesën parashikoheshin në kuadrin e kundërvajtjeve penale dhe jo të krimeve. Kështu, shkelja e të drejtave të gruas, fejesa e të miturve, bashkëjetesa e ndaluar, shkeljet e detyrimeve familjare apo shpërblimi për martesë, përbënin kundërvajtje penale. Dënimet kryesore që jepeshin ishin me riedukim nëpërmjet punës, qortim shoqëror apo dënimi me një a dy vjet burgim (Ministria e Drejtësisë e RPSH-së, 1977: 89-93).

2-Kuptimi i fëmijëve, martesës dhe familjes

2.1 Fëmija

Lindja, si një ngjarje natyrore, duhet të ishte një ngjarje neutrale. Gjithsesi, sistemi juridik, edhe pse në një masë të reduktuar, në lidhje me pasojat, në krahasim me të shkuarën, këmbëngul të dallojë nëse lindja ndodh gjatë martesës apo jashtë saj (Bonilini, 2005:200).

Me fëmijë kuptohet çdo qenie njerëzore nën moshën 18 vjeç, me përjashtim të rasteve kur mosha madhore arrihet më përpara (Mandro & Meçaj & Zaka & Fullani, 2006:32). Fëmijët legjitimë janë ato të lindur nga bashkëshortët gjatë martesës (Sesta, 2003:409). Fëmijët jashtëmartesorë, historikisht, për një kohë të gjatë janë lënë në mëshirën e fatit. Pozita e tyre ka qenë juridikisht e parregulluar (Podvorica, 2005:163).

Llojet e fëmijëve jashtëmartesorë mund të klasifikohen në bazë të disa kriterëve. Sipas statusit familjar të nënës dhe elementit kohor të lindjes, kemi fëmijë që i ka lindur gruaja e pamartuar, fëmijë që i ka lindur gruaja e ve ose shkurorëzuar pas kalimit të afatit prej treqind ditësh pas pushimit të martesës dhe fëmijë që i ka lindur gruaja e martuar gjatë martesës, por atësia e të cilëve është kundërshtuar me sukses (Oruçi, 1993:126).

Po ashtu, nisur nga përbërja e familjes në të cilën jetojnë, fëmijët jashtëmartesorë mund të klasifikohen në fëmijë me amësi dhe atësi të vërtetuar; fëmijë me amësi të vërtetuar si dhe fëmijë të gjetur (Oruçi, 1993:126).

Njohja e fëmijës biologjik (natyror) është një akt/veprim i njëanshëm, spontan dhe i pakthyeshëm (Sesta, 2003:431). Barazia e të drejtave dhe e detyrave të fëmijëve të lindur nga prindër që midis tyre nuk janë në lidhje martesore, me fëmijët e lindur nga prindër të lidhur midis tyre me martesë, përbën një parim kryesor të së drejtës familjare (Begeja, 1984:19). Në këtë pikëpamje, fëmijët pavarësisht nga koha e lindjes, kanë trajtim të njëjtë: në këtë drejtim, janë zhdukur për shembull privilegjet që lidheshin me të qenurit fëmija i parë (Bonilini, 2005:200).

Marrëdhëniet personale midis prindërve dhe fëmijëve, përfshirë dhe pushtetin prindëror, rregullohen nga Kodi i Familjes (Bonilini, 2005:200).

2.2 Martesa

Martesa është një institucion qendror në të drejtën familjare (Oruçi, 1993:5). Madje, sipas traditës kulturore të rrënjësor, pasqyruar dhe në Kushtetutën e vendit tonë, martesa është themeli i familjes (Sesta, 2003:37). Është e vështirë të përcaktosh martesën dhe kjo për dy arsye:

-E para vjen nga aspekti social dhe moral që është e vështirë t'i përfshish në një përcaktim juridik;

-E dyta rezulton nga kuptimi i dyfishtë i fjalës martesë, që përcakton herë aktin që i jep lindje kësaj gjendjeje, dhe herë gjendjen vetë, që është një proces i vazhdueshëm (Zaçe, 1999:47).

Martesa është një institucion social mjaft i përhapur. Ajo mund të përcaktohet si një bashkim seksual i dy individëve të rritur, i njohur dhe i miratuar nga shoqëria (Giddens, 1997:371).

Për natyrën juridike të martesës në teorinë e së drejtës familjare është shprehur dhe përkrahur teoria që e cilëson martesën si një kontratë, si dhe teoria që e cilëson martesën si një institut juridik dhe që kundërshton tezën se ajo është për nga natyra e saj, një kontratë civile (Zaçe, 1999:45-46).

Nga aspekti juridik, martesë mund të përkufizohet si bashkëjetesë e vazhdueshme e burrit dhe gruas, e rregulluar me ligj (Oruçi, 1993:5). Sipas doktrinės perëndimore bashkëkohore, martesë mund të nënkuptohet edhe si fakt, si një zbatim real i marrëdhënies bashkëshortore (Bonilini, 2005:36).

Sipas literaturës sonë juridike, martesë është një bashkim i qëndrueshëm i një burri dhe i një gruaje dhe, si rregull, një akt i papërsëritshëm në jetën e njeriut (Begeja, 1984:97) apo një bashkim juridik ndërmjet dy personave të gjinive të ndryshme, të cilët synojnë një jetesë të përbashkët dhe realizimin e interesave personale dhe pasurore, duke formuar kështu një bashkësi në drejtim të kontributit dhe mbarëvajtjes familjare (Omari, 2007:34). Me anë të martesës bashkëshortët synojnë të krijojnë një familje të qëndrueshme, prandaj edhe marrëdhëniet që krijohen midis tyre kanë karakter të përhershëm (Begeja, 1984:97). Themi këtë, pasi synimi parësor, thelbësor, drejt të cilit priret martesë, është hedhja e themeleve të një jete të përbashkët, duke krijuar një lidhje të përhershme mes bashkëshortëve, një bashkëjetesë sa shpirtërore aq dhe materiale (Bonilini, 2005:37).

Gjithashtu, martesë është një bashkim monogam. Në vendin tonë njihet vetëm martesë monogame, domethënë, ajo e një burri me një grua (Begeja, 1984:97). Parimet themelore që karakterizojnë martesën janë: parimi i laicitetit, parimi i mbrojtjes ligjore të martesës, barazia midis burrit dhe gruas, parimi i monogamisë, etj. (Oruçi, 1993:25). Parimi i mbrojtjes ligjore të

martesës përfshihet si në normat kushtetuese, ashtu edhe në ato ligjore që rregullojnë marrëdhëniet martesore familjare. Normat e së drejtës familjare kanë karakter urdhërues. Kjo tregon se ato nuk mund të ndryshohen me vullnetin e lirë ë bashkëshortëve dhe se shteti e shoqëria me instrumente ligjore e mbrojnë martesën (Podvorica, 2005:17).

2.3 Familja

Në doktrinë ekzistojnë kuptime të ndryshme për familjen (Podvorica, 2005:30). Disiplina e marrëdhënieve familjare brenda dhe jashtë familjes dhe vetë familja, janë të ekspozuar ndaj presionit të ndryshimeve të kushtëzuara nga perspektivat me karakter shoqëror, politik, fetar, ekonomik, shkencor, etj., në lidhje me çdo shoqëri apo ambient social (Andrini, 2007:115).

Familja vazhdon të mbetet ende ajo “zonë” ku fëmijët rriten mirë, u sigurohet jetesa dhe kujdesi personave në vështirësi (Andrini, 2007:115). Familja konsiderohet vendi i përshtatshëm për edukimin e fëmijëve, ku realizohen interesat thellësisht individuale, ku tingëllon i huaj koncepti i familjes si mjet për realizimin dhe forcimin e synimeve politike (Bonilini, 2005:8).

Megjithatë, familja është dhe një realitet konkret, kështu që është e pamundur për ta “ngrirë” në një nocion të caktuar, bazuar në një ideologji të caktuar (Andrini, 2007:115).

Familja është një bashkësi njerëzish të lidhur nga dashuria e ndërsjelltë dhe solidariteti, nga lidhje që marrin rëndësi juridike, dhe përfaqëson formën e parë të bashkëjetesës së organizuar, krahas formave të tjera të organizimit, si për shembull, shoqatat kulturore, fetare, të bamirësisë, shoqëritë tregtare, partitë politike, sindikatat (Bonilini, 2005:8). Në vitet e fundit, pasuar dhe nga ndryshimet e reja edhe në Kodin e Familjes, kanë filluar të përhapen modele të ndryshme të familjeve, që janë ndërtuar

thelbësisht ndryshe nga modeli i familjes tradicionale. Si të tillë, mund të përmendim bashkëjetesën. Ajo ka pak a shumë të njëjtat veçori sikurse dhe martesë, por i mungon çdo lloj formalizimi në marrëdhëniet në çift dhe karakterizohet nga spontaniteti i sjelljes së bashkëjetuesve (Sesta, 2003:333).

Familja nuk është vetëm një fenomen shoqëror, por edhe një institut juridik. Karakteri juridik i familjes përcaktohet nga fakti se marrëdhëniet më të rëndësishme që lindin midis anëtarëve të familjes rregullohen me anë të normave të së drejtës (Begeja, 1984:81).

Kudo ka një shumëllojshmëri formash të familjes (Giddens, 1997:399). Sipas profesoreshës sonë të së drejtës familjare, znj. Ksanthipi Begeja, familja përbën një bashkim personash, të cilët, për shkak të martesës, gjinisë ose birësimit, janë të lidhur midis tyre me marrëdhënie psikologjike, morale, ekonomike dhe juridike, jetojnë në një ekonomi të përbashkët familjare dhe mbajnë para shoqërisë përgjegjësi për njëri-tjetrin (Begeja, 1984:83).

Ndërsa sipas studiuesit të së drejtës, Podvorica, kuptimi më i plotë i nocionit mbi familjen do të ishte: familja është një grup personash të lidhur me martesë apo në bashkësi jashtëmartesore ose në gjini, të cilët kanë të drejta e detyra ligjore dhe mosrespektimi i tyre do të shkaktoje sanksione juridike (Podvorica, 2005:30).

Dy kriteret juridike kryesore që shërbejnë për të bërë kualifikimin e familjeve janë mënyra e themelimit dhe numri i anëtarëve pjesë përbërëse e familjes. Nisur nga kjo, llojet kryesore të familjes sipas mënyrës së themelimit janë familja martesore, jashtëmartesore si dhe familja adoptuese. Ndërsa, sipas rrethit të anëtarëve që e përbëjnë kemi familja të madhe dhe të vogël (Oruçi, 1993:14-15).

Sipas kriterit historik, familja mund të klasifikohet në tri lloje të rëndësishme: familja

matriarkale, familja patriarkale dhe familja egalitare bashkëkohore (Podvorica, 2005:34). Sipas kriterit sociologjik, familja mund të kualifikohet në disa lloje të ndryshme. Në këtë rast, shërbejnë faktorë të ndryshëm sikurse mund të jenë: ai gjeografik, i marrëdhënieve pasurore, i natyrës së marrëdhënieve familjare, etj. Në këtë drejtim, kemi familjen autoritative, familjen demokratike, familjen e qëndrueshme dhe jo të qëndrueshme, familjen urbane dhe rurale, familjen e plotë dhe jo të plotë, familjen industriale dhe individuale–private (Podvorica, 2005:35).

3-Rëndësia e fëmijëve, martesës dhe familjes

Familja, si një bashkësi shoqërore, paraqet faktorin më me rëndësi në zhvillimin dhe formimin e personalitetit të njeriut. Ajo është si njësi themelore shoqërore që mbron dhe orienton anëtarin e vet, sidomos fëmijët dhe të rinjtë (Halili, 2005:276).

Martesa është një institut juridik që paraqet rëndësi etike dhe shoqërore (Bonilini, 2005:18). Ajo ende ruan kuptimin e institutit qendror të sistemit familjar (Bonilini, 2005:18).

Lidhur me rëndësinë dhe rolin e instituteve të së drejtës familjare si familja, martesë apo fëmijët, në literaturë shpeshherë përmendet një mendim që *të gjitha familjet fatlume i ngjajnë njëra – tjetrës, ndërsa familjet fatkeqe janë të tilla në mënyrën e vet* (Halili, 2005:276). Me anë të kësaj fraze dëshirohet të vihet në dukje rëndësia e madhe shoqërore që mbartin marrëdhëniet e mira dhe të shëndosha familjare për edukimin, mirëqenien shpirtërore dhe materiale të pjesëtarëve të familjes, sidomos të fëmijëve dhe të rinjve (Halili, 2005:276).

4-Mekanizmat ligjorë në funksion të mbrojtjes së fëmijëve, martesës dhe familjes

Mjetet ligjore në funksion të mbrojtjes juridiko-penale të familjes, fëmijëve dhe martesës janë të larmishëm. Ata mund t'i klasifikojmë në mjete ligjore të brendshme, hapësira e veprimit të të cilave shtrihet brenda kufijve territorialë të vendit tonë dhe,

në mjete ligjore të jashtme, që veprojnë në një hapësirë ndërkombëtare.

Aktet kryesore kombëtare për mbrojtjen e familjes, fëmijëve dhe martesës janë: Kushtetuta, Kodi Penal dhe Kodi i Familjes, ligji për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare, si dhe një sërë aktesh nënligjore të nxjerra për këtë qëllim.

Aktet ndërkombëtare kryesore që parashikojnë ngushtësisht mbrojtjen e familjes, fëmijëve dhe martesës janë: Konventa mbi pëlqimin si bazë e martesës, mbi moshën minimum të martesës dhe regjistrimin e martesave, rekomandim mbi pëlqimin si bazë e martesës mbi moshën minimum të martesës dhe regjistrimin e martesave, Deklarata e të drejtave të fëmijëve, Deklarata mbi mbrojtjen e grave dhe të fëmijëve në periudha emergjence dhe konfliktesh të armatosura, Deklarata mbi nxitjen ndër të rinjtë, të idealeve të paqes të respektit të ndërsjelltë dhe të mirëkuptimit midis popujve, Deklarata mbi parimet shoqërore dhe juridike që duhet të zbatohen për mbrojtjen dhe mirëqenien e fëmijëve, vështruar sidomos nën prizmin e praktikave në fushën e adoptimit dhe sistemit familjar në plan kombëtar dhe ndërkombëtar etj. (Komiteti Shqiptar i Helsinkit, 1993:374-387).

Po ashtu, në listën e mjeteve ligjore ndërkombëtare që sanksionojnë një mbrojtje të instituteve të së drejtës familjare mund të kualifikojmë edhe mekanizma të tillë si: Karta e Kombeve të Bashkuara, Pakti ndërkombëtar për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore, Deklarata amerikane për të drejtat dhe detyrat e njeriut, Protokolli shtesë i Konventës Amerikane për të drejtat e njeriut, në fushën e të drejtave ekonomike, sociale dhe kulturore, i njohur ndryshe dhe si protokolli i San Salvadorit, Konventa Europiane e të Drejtave të Njeriut, Deklarata e Kairos mbi të drejtat e njeriut në Islam, Deklaratat për eliminimin e diskriminimit ndaj grave, Konventa për eliminimin e të

gjitha formave të diskriminimit ndaj grave (Gruda, 2000:19-118), Konventa Afrikane mbi të drejtat e njeriut, etj. (Çobani, 2002:25).

Ndër këta mjete ligjore të rëndësishme, pa dashur të zbehim vlerën dhe rëndësinë e secilit prej tyre, thjesht për efekte studimore dhe të mos tejzgjatjes së punimit, e gjykojmë të arsyeshme që të ndalojmë vetëm në Konventën Europiane të të Drejtave të Njeriut.

4.1 Konventa Europiane e të Drejtave të Njeriut

E drejta për respektimin e jetës private dhe familjare është një parim kushtetues i thirrur drejtpërdrejt në ligjin themelor të vendit tonë nga Konventa Europiane e të Drejtave të Njeriut, që nga ana e saj ka sanksionuar në nenin 8 se *“Çdokush ka të drejtën e respektimit të jetës së tij private dhe familjare, banesës dhe korrespondencës së tij. Autoriteti publik nuk mund të ndërhyjë në ushtrimin e kësaj të drejte, përveçse në shkallën e parashikuar nga ligji dhe kur është e nevojshme në një shoqëri demokratike, në interes të sigurisë publike, për mbrojtjen e rendit publik, shëndetit ose moralit ose për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të të tjerëve”* (Këshilli i Europës).

Qëllimi i këtij neni është mbrojtja e martesës në cilësinë e bazës së familjes që ajo mbart (Nowicki, 2003:241). Kjo e drejtë. para së gjithash, ka për qëllim të mbrojë individin nga ndërhyrja arbitrare e autoriteve publike (Nowicki, 2003:241). Para së gjithash, detyrimi i respektimit të së drejtës për jetë private dhe familjare, kërkon që shteti që ka nënshkruar Konventën t'i garantojë mjetet e mbrojtjes kujtdo, që mendon se ka nevojë për to (Nowicki, 2003:244).

Koncepti i jetës familjare ka evoluar në mënyrë të qëndrueshme në jetën e Konventës dhe vazhdon të zhvillohet në mënyrë të tillë, duke marrë parasysh ndryshimin social dhe ligjor (Kilkelly, 2001:17).

Neni 8, në paragrafin e parë, pohon të drejtën e respektimit të jetës familjare (Nowicki, 1999:324). Koncepti i jetës familjare, i parashikuar nga Konventa, i referohet jo vetëm lidhjeve që vijnë nga martesë, por mund të përfshijë edhe lidhje të tjera faktike familjare. Bashkëjetesa mund të dëshmojë për ekzistencën e një lidhjeve të tillë. Tashmë, bashkëjetesa prej kohësh është një praktikë e ligjshme (Giddens, 1997:397). Komiteti i Ministrave të Këshillit të Europës, në një nga rezolutat e tij, e ka njohur gruan e vetme dhe fëmijën e saj si një nga format e familjes. (Nowicki, 2003:257). Po ashtu, familja përfshin edhe pasojat e martesës reale dhe të lidhur ligjërisht, edhe nëse jeta e vërtetë familjare nuk është ndërtuar ende plotësisht. (Nowicki, 2003:259).

Gjykata Evropiane ka ngritur në mënyrë të vazhdueshme standardet e mbrojtjes së të drejtave sipas Konventës (Stone Sweet, 2012:1862). Gjykata, mbi të gjitha, ka theksuar se bashkëjetesa e prindërve me fëmijët përbën bazën e jetës familjare (Nowicki, 1999:332). Nga koncepti i familjes, rezulton se fëmija i lindur nga martesë i takon asaj në bazë të ligjit (Nowicki, 2003:258). Sipas Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, respektimi i jetës familjare presupozon me hollësi garanci ligjore, që ia mundësojnë fëmijës qysh me lindjen dhe lidhjen me familjen (Nowicki, 1999:325). Madje, edhe trajtimi i keq i fëmijëve të “paligjshëm” lidhur me trashëgiminë e ligjshme, nuk bazohet në asnjë argumentim objektiv dhe të logjikshëm (Nowicki, 1999:327).

4.2.Kushtetuta 1998

Koncepti i martesës, familjes dhe fëmijëve është bërë objekt studimi i mjaft disiplinave shkencore. Megjithatë, për juristin ka rëndësi njohja kushtetuese e familjes si një *societas naturalis*, shprehje kjo që dëshmon karakterin jo të prejardhur nga shteti të familjes dhe tregon në të njëjtën kohë

vitalitetin e këtij grupi social në bashkësinë e përgjithshme (Anastasi, 2001:71).

E drejta për t'u martuar, për të krijuar familje dhe patur fëmijë është një e drejtë kushtetuese. Ajo përfshihet në kreun e katërt të Kushtetutës së Republikës së Shqipërisë, ku parashikohen liritë dhe të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore. E drejta kushtetuese e konsideron familjen një “shoqëri natyrore të formuar mbi martesën”, së cilës “republika i njeh të drejta” (Galgano, 2006:904). Parë në këtë kuptim, norma kushtetuese e vendit tonë ka sanksionuar se: “Kushdo ka të drejtë të martohet dhe të ketë familje. Martesa dhe familja gëzojnë mbrojtjen e veçantë të shtetit. Lidhja dhe zgjidhja e martesës rregullohen me ligj” (Ligj, 1998:1073). Neni 53 në paragrafin e tij të tretë përcakton edhe rezervën ligjore për rregullimin e lidhjes dhe zgjidhjes së martesës (Anastasi, 2001:71).

Kushtetuta parashikon të drejta e privilegje për kategori të posaçme si: fëmijët, të rinjtë, gratë shtatzëna, nënat e reja (Anastasi, 2001:71). Gjithashtu, norma kushtetuese sanksionon parimin e barazisë së fëmijëve të lindur jashtë martese me ata të lindur nga martesë (Ligj, 1998:1073). Në lidhje me fëmijët, Kushtetuta kujdeset t'i sigurojë një mbrojtje kushtetuese çdo fëmije si nga dhuna, keqtrajtimi, shfrytëzimi dhe përdorimi për punë e veçanërisht nën moshën minimale. Një trajtim i tillë kushtetues ka për qëllim mbrojtjen e shëndetit, moralit, jetës dhe zhvillimit normal të fëmijës (Ligj, 1998:1073).

4.3 Kodi i Familjes

Përgjithësisht, praktika ligjore shqiptare në fushën familjare ka operuar me anë të kodeve (Mandro & Meçaj & Zaka & Fullani, 2006:25). Ligji shqiptar, që parashikon dhe rregullon institutet kryesore të së drejtës familjare është Kodi i Familjes. Në këtë drejtim, kodi është një tjetër burim themelor për marrëdhëniet familjare (Omari, 2007:14). Kështu, sipas normave të Kodit të Familjes,

martesa, si një bashkëjetesë ligjore, mbështetet në barazinë morale dhe juridike të bashkëshortëve, në ndjenjën e dashurisë, respektit dhe mirëkuptimit reciprok, si baza e unitetit në familje. Ashtu sikurse parashikohet në Kushtetutë, edhe në Kodin e Familjes, sanksionohet fakti që martesa dhe familja gëzojnë mbrojtjen e veçantë të shtetit (Ligj, 2003:1907).

Kodi i Familjes rregullon në mënyrë të veçantë martesën, kushtet thelbësore për lidhjen e saj, format e lidhjes së martesës, pavlefshmërinë e saj, regjimet pasurore martesore, të drejtat dhe detyrimet që rrjedhin nga martesa si dhe të drejtat dhe detyrimet reciproke të bashkëshortëve etj. Kodi ynë i familjes njeh dhe pranon bashkëjetesën si një institut të së drejtës familjare. Njëkohësisht, Kodi trajton në mënyrë të kujdesshme në pjesën e tij të tretë edhe fëmijët, ndonëse nuk na jep një përkufizim se çfarë do të kuptojmë me ta. Kodi i Familjes sanksionon parimet kryesore të së drejtës familjare lidhur me fëmijët (Mandro & Meçaj & Zaka & Fullani, 2006:28-29).

Në të thuhet se: “Prindërit, organet kompetente dhe gjykatat, në vendimet dhe veprimtarinë e tyre, duhet të kenë si konsideratë parësore interesin më të lartë të fëmijës” (Ligj, 2003:1907). Po ashtu, prindërit kanë detyrimin dhe gëzojnë të drejtën që të kujdesen për mirërritjen, zhvillimin, mirëqenien, edukimin dhe arsimimin e fëmijëve të tyre, pavarësisht faktit në janë të lindur nga martesa ose jashtë saj (Ligj, 2003:1907). Madje, në çdo rast, shteti dhe shoqëria duhet t’u ofrojnë familjeve mbështetjen e nevojshme për të mbajtur në gjirin e tyre fëmijët, për të parandaluar keqtrajtimin dhe braktisjen e tyre, si dhe për të ruajtur qëndrueshmërinë e familjes (Ligj, 2003:1907).

Gjithashtu, fëmijët gëzojnë të drejtën që të rriten në një mjedis familjar, në një atmosferë gëzimi, dashurie dhe mirëkuptimi

me qëllim zhvillimin e plotë dhe harmonik të personalitetit të tyre (Ligj, 2003:1907).

Kodi rregullon dhe institute të tjera të së drejtës familjare lidhur me fëmijët si: amësia, atësia, përgjegjësia prindërore, kujdestaria dhe birësimi. Kodi ka sanksionuar edhe të drejtën për t’u dëgjuar të çdo fëmije si në procedurat gjyqësore, ashtu edhe në ato administrative (Mandro & Meçaj & Zaka & Fullani, 2006:50). I mituri mund ta ushtrojë këtë të drejtë vetë, me anë të një mbrojtësi ligjor- avokati ose një personi të zgjedhur prej tij (Ligj, 2003:1907).

4.4 Kodi Penal

Kodi Penal ofron një tjetër mekanizëm ligjor të parashikuar nga ligjëbërësi shqiptar në kuadër të mbrojtjes së fëmijëve, martesës dhe familjes. Në këtë aspekt, normat penale që synojnë mbrojtjen e marrëdhënieve familjare, janë sanksionuar në seksionin e nëntë të ligjit penal. Ato zënë rreth 3 % të vëllimit të përgjithshëm të normave penale të parashikuara në Kod.

Sipas doktrinës së shkencës juridiko-penale, me vepra penale që drejtohen kundër fëmijëve, martesës dhe familjes, duhen kuptuar ato veprime dhe mosveprime të kundërligjshme, shoqërisht të rrezikshme, që cenojnë të drejtat e tyre të sanksionuara me akte juridike ndërkombëtare, në Kushtetutë dhe në ligjet në fuqi, të kryera me faj dhe që parashikohen nga legjislacioni penal (Elezi, 2009:181).

Prej tyre, vendin kryesor e zënë normat penale që ofrojnë fëmijës një mbrojtje objektit të posaçëm juridiko- penal. Ato përfshijnë vepra penale të tilla si: braktisja e fëmijëve të mitur, kërkimi ose marrja e shpërblimeve për procedurat e birësimit, keqtrajtimi i të miturit, mosdhënia e mjeteve të nevojshme për jetesën e fëmijëve, të prindërve ose të bashkëshortit, trafikimi i të miturve, ndërrimi dhe marrja pa të drejtë e fëmijës, shtytja e të miturve në krim, fshehja ose ndërrimi me dashje i fëmijës. Subjekti në

këto vepra penale është i posaçëm. Këtë cilësi mund ta “gëzojnë” prindërit, motra, vëllai, gjyshi, gjyshja, apo dhe kujdestari ligjor. Në varësi të dëmtimit dhe cenimit të objektit të dëmtuar këto vepra kualifikohen nga Kodi Penal si kundërvajtje penale dhe si krime.

Veprat penale që i ofrojnë një mbrojtje familjes dhe jetesës bashkëshortore janë: shtrëngimi apo pengimi për të bashkëjetuar ose për të lidhur apo zgjidhur martesë, mosdhënia e mjeteve të nevojshme për jetesën e prindërve ose të bashkëshortit, si dhe dhuna në familje (Ligj, 1995:23).

Të dhënat statistikore të Ministrisë së Drejtësisë na tregojnë se kundërvajtja penale e mosdhënies së mjeteve për jetesë është kundërvajtja penale më e konsumuar në kuadër të kundërvajtjeve penale lidhur me fëmijët, martesën dhe familjen të parashikuar nga ligji ynë penal për periudhën kohore 2010-2014 (Ministria e Drejtësisë, 2010-2014:45).

Dhuna në familje është një vepër penale e shtuar në Kodin tonë Penal me ndryshimet e bëra ligjit penal në vitin 2012 dhe 2013. Megjithatë, nisur nga vjetarët statistikorë të Ministrisë së Drejtësisë, ka rezultuar se vepra penale e dhunës në familje, e parashikuar nga neni 130/a i Kodit Penal, është vepra më e konsumuar ndër krimet kundër fëmijëve, martesës dhe familjes, për të cilën kemi 847 çështje, ku përfshihen të dhënat për dosjet gjyqësore të ardhura nga Prokuroria e Përgjithshme me emërtimin e akuzës më të rëndë dhe 791 të dënuar ku janë pasqyruar të dhënat për të dënuarit me vendim përfundimtar (Ministria e Drejtësisë, 2013-2014:44).

Dhuna brenda familjes është kryesisht një aktivitet mashkullor. Dhuna në familje mund të përkufizohet si një abuzim fizik i kryer nga një pjesëtar i familjes kundrejt një tjetri ose kundrejt të tjerëve. Të dhënat tregojnë se abuzimi fizik në shenjestër të tij ka përsëri fëmijët, kryesisht fëmijët e vegjël të

moshës nën gjashtë vjeç. Lloji i dytë i dhunës është ai i burrave kundrejt grave, të cilat nga ana e tyre mund të ushtrojnë dhunë veçanërisht kundrejt fëmijëve dhe bashkëshortëve (Giddens, 1997:371).

Shprehim keqardhjen tonë të thellë se, edhe në vendin tonë, zakoni i pranimit të kësaj forme të dhunës familjare shprehet me një thënie të vjetër mbarë botërore se: “Gruan, kalin dhe arrën hikore, sa më shumë i rreh, aq më të mirë bëhen [...]”(Giddens, 1997:395).

Po sipas vjetarëve statistikorë të Ministrisë së Drejtësisë, krimet dhe kundërvajtjet penale kundër fëmijëve, martesës dhe familjes, në shifra paraqiten si më poshtë:

Figura 1- Krimet kundër fëmijëve, martesës dhe familjes, 2010-2014

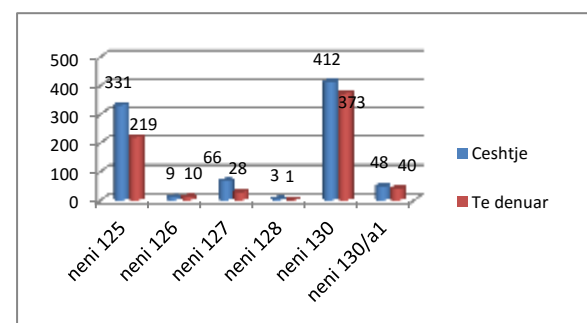
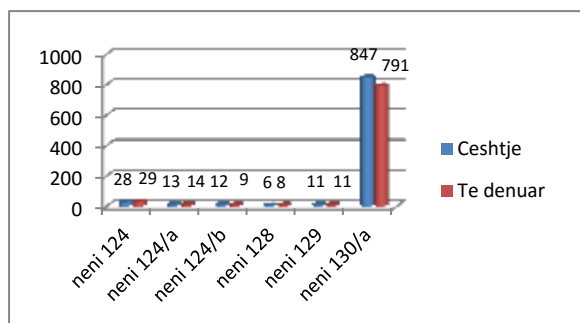

Figura 2- Kundërvajtjet penale kundër fëmijëve, martesës dhe familjes, 2010-2014

5-Përfundimet

Fëmija, martesa dhe familja janë në qendër të një shoqërie dhe marrëdhëniet familjare në shoqëri janë të lidhura në mënyrë

të pandashme me zhvillimin ekonomik-social e kulturor të një shoqërie.

Jo vetëm aktet ndërkombëtare që janë kujdesur t'i ofrojnë një mbrojtje të brendshëm ofron një mbrojtje të posaçme për ta.

Ashtu siç ka evoluar koncepti i familjes në shoqërinë tonë, po ashtu edhe legjislacioni ka pësuar ndryshime për të reflektuar këto ndryshime. Për ilustrim, Kodi i

Familjes ka përfshirë konceptin e bashkëjetesës apo Kodi Penal në ndryshimet e

veçantë familjes dhe të drejtave të fëmijëve në veçanti, por edhe legjislacioni ynë i

viteve të fundit, ka ashpërsuar dënimet në rastin e veprave penale të dhunës brenda familjes.

Kjo përgjigje në kohë ndaj fenomeneve që shqetësojnë shoqërinë, tregon rëndësinë që zë koncepti i familjes për vendin tonë.

BIBLIOGRAFIA

Libra

Anastasi, A. (2001). *E drejta kushtetuese*, shtëpia botuese “Pegi”, Tiranë

Andrini, M., (2007). *Un nuovo diritto di famiglia europeo*, CEDAM, Roma

Begeja, K. (1984). *E drejta familjare e RPS të Shqipërisë*, Tiranë

Bonilini, G. (2005). *Manual i së drejtës familjare*, University Press, “Luarasi”, Tiranë

Çobani, E. (2002). *Të drejtat dhe liritë themelore të njeriut*, Tiranë

Elezi, I. (2006). *Kanuni i Labërisë*, Botimet “TOENA”, Tiranë

Elezi, I. (2009). *E drejta penale (pjesa e posaçme)*, Botimet “Erik”, Tiranë

Galgano, F. (2006). *E drejta private*, botim i tretë, shtëpia botuese Luarasi, Tiranë

Goci, H. (2010). *Kanuni i krahinës së Bendës*, shtëpia botuese “OMBRA GVG”

Gruda, Z. (2000). *Mbrojtja ndërkombëtare e të drejtave të njeriut II*, shtypshkronja “Timegate”, Prishtinë

Grup autorësh, (1997). *Historia e shtetit dhe e së drejtës në Shqipëri*, pjesa II, shtëpia botuese “Luarasi”, Tiranë

Gjeçovi, Sh. (1999). *Kanuni i Lek Dukagjinit*, Shtëpia botuese “Kuvendi”, shtypshkronja “Geer”, Tiranë

Likmeta, E. (2016). *Mbrojtja penale e së drejtës së pronës, një vështrim historiko – juridik*, shtëpia botuese ASD –Studio, Tiranë

Ilia, F. (1993). *Kanuni i Skënderbeut*, shtëpia botuese “Editrice La Rosa”, Milot

Komiteti Shqiptar i Helsinkit, (1993). *Të drejtat e njeriut, Përmbledhje aktesh ndërkombëtare*, shtëpia botuese enciklopedike, Tiranë

Mandro, A., & Meçaj, V., & Zaka, T., & Fullani, A. (2006). *E drejta familjare*, shtëpia botuese “Kritalina KH”, Tiranë

Martini, Xh. (2007). *Kanuni i Dibrës*, Botim i dytë, shtëpia botuese “emal”

Mbretëria Shqiptare, Ministria e Drejtësisë, *Kodi Penal 1927*, shtypshkronja “Dielli” Tiranë, 1929.

Mbretëria Shqiptare, Ministria e Drejtësisë, *Kodi Civil 1929*, Mbretëria Shqiptare, shtëpia botuese “TOENA”, Tiranë, 1998.

Ministria e Drejtësisë e RPSH., *Kodi Penal i R.P.SH.*, Tiranë, 1952.

Ministria e Drejtësisë e RPSSH-së, *Kodi Penal i R.P.S.SH.-së*, shtëpia botuese “8 Nëntori”, Tiranë, 1977.

Ministria e Drejtësisë, *Vjetarët statistikorë 2010-2014*.

- Nadin, L. (2010). *Statutet e Shkodrës*, shtëpia botuese "Onufri", Botim i dytë, Universiteti "Wisdom", Tiranë
- Nowicki, A., (2003). *Rreth Konventës Europiane*, Botimet Morava, Tiranë
- Nowicki, A. (1999). *Gurët udhërrëfytes*, Botim i Q.Sh. D. Nj., Tiranë
- Omari, S. (2007). *E drejta familjare*, shtëpia botuese "Morava", Botim i dytë, Tiranë
- Oruçi, G. (1993). *E drejta familjare*, Prishtinë
- Podvorica, H. (2005). *E drejta familjare*, shtypshkronja "Rominor", Prishtinë
- Sesta, M. (2003). *Diritto di famiglia*, CEDAM, Padova
- Statutet dhe Urdhëresat e Kapitullit të Kishës Katedrale të Drishtit*, (2009). shtëpia botuese "OMBRA GVG", Tiranë
- Zaçë, V. (1999). *Marrëdhëniet martesore sipas legjislacionit shqiptar*, botim i dytë, shtëpia botuese "Dituria", Tiranë

Revista

- Meksi, V. (1978). "Në gjurmët e së drejtës së lashtë iliroshqiptare", Revista *Drejtësia Popullore*, Nr. 2, Tiranë
- Ballanca, Z. (1982). "Çështje të historisë së shtetit dhe të së drejtës në Shqipëri gjatë periudhës së sundimit bizantin (shekujt V- XII)", Revista *Drejtësia Popullore*, Nr. 2, Tiranë
- Krisafi, K. (2009). "Paralele historike në zhvillimin e të drejtës së pronësisë sipas së drejtës zakonore iliro-shqiptare dhe të drejtës romake (Konspekt)", Revista *JUS & JUSTICIA*, Nr. 3/2009, UET/PRESS, shtypshkronja "DITA 2000", Tiranë
- Kingston, Suzanne and Thornton, Liam (2015). Report on the Application of the European Convention on Human Rights Act 2003 and the European Charter of Fundamental Rights: Evaluation and Review (November 5, 2015). UCD Working Papers in Law, Criminology & Socio-Legal Studies Research Paper No. 12
- Kilkelly, U.(2001). *The right to respect for private and family life*, Directorate General of Human Rights Council of Europe, Strasbourg
- Stone Sweet, A. (2012). "*The European Convention On Human Rights And National Constitutional Reordering*" Faculty Scholarship Series. Paper 4995.

Ligje

- Ligj, Nr.7895, Dt.Aktit:27.01.1995, Dt.Miratimit:27.01.1995, Flet.Zyrtare Nr.2, Faqe:23.
- Ligj, Nr.8417, Dt.Aktit:21.10.1998, Dt.Miratimit:21.10.1998, Flet.Zyrtare Nr.28, Faqe:1073.
- Ligj, Nr.9062, Dt.Aktit:08.05.2003, Dt.Miratimit:08.05.2003, Flet.Zyrtare Nr.49, Faqe:1907

Faqe web

- http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4995
- [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01\(2003\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01(2003).pdf)
- <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2686537>
- <http://ssrn.com/abstract=2686537>
- <http://www.ligjet.org/>
- <http://www.drejtësia.gov.al/>

LETËRSI

FUNKSIONI I RETORIKËS NË SHPALOSJEN E TË PATHËNAVE NË SATIRËN E SUIFIT

ALMA KARASALIU

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti Fan S. Noli, Korçë

Përmbledhje

Retorika është një element tejet i rëndësishëm në fushën letrare dhe jo vetëm, por që spikat dukshëm në shkrimet me karakter ironik apo satirik, si një disiplinë, elementet përbërëse të së cilës paraqesin aftësi shprehëse të konsiderueshme. Ky punim përqendrohet në funksionin e retorikës së shfrytëzuar nga shkrimtari Xhonatan Suift si dhe në ndikimin që kjo e fundit ka te lexuesi i veprave të tij. Në këtë aspekt do të trajtohen elemente të tilla si funksioni i personazheve të veprës, mënyra se si ndërtohet satira në veprat e tij, duke u bazuar kryesisht në satirën e tij të parë. Në këtë kontekst, vëmendje i kushtohet edhe mënyrës dhe mjeteve me anë të të cilave shkrimtari zgjedh të shfaqë qëndrimin e tij lidhur me problematikat e trajtuara në veprat e tij, duke u ndalur në mundësitë reale që lexuesi ka për ta deshifruar atë. Në përfundim të këtij punimi do të theksohet se shfrytëzimi i personazheve 'problematic' nga ana e shkrimtarit çon në nxjerrjen në pah të një sërë realiteteve dhe shtresave shoqërore të cilat nuk do të mund të prekeshin lirisht për shkak të mënyrës së si ato diskreditohen. Me qëllim sa shtrirjen e gjerë të sulmit satirik, aq edhe shtresëzimin e kuptimeve përmes të cilave lexuesi shtyhet drejt këndvështrimit kritik me anë të të cilit realitetet e shpërfytyruara rindërtohen dhe vleresohen shkrimtari përzgjedh struktura satirike tejet të ndërlikuara dhe pa ndonjë format të përcaktuar.

Fjalë kyçe: retorikë, personazhe 'problematic', identitet i fshehur, realitet i dyshimtë

Abstrakt

Rhetoric is a very important element in literature and not only, that stands out prominently in writings of ironic or satirical character, as a discipline, whose components pose considerable felicity. This paper focuses on the purpose of the rhetoric used by Jonathan Swift and the impact it has on the reader's ability to acquire the real content of the book. In this aspect elements such as the way characters are used to denote different categories of people and the platform on which the satire built and revealed in Swift's works will be taken into consideration, focusing, mainly, on his first satire. In this context, attention is given to the manner and means by which the writer chooses to manifest his attitude concerning the issues addressed in his works, focusing on the real possibilities that the reader has to decipher it. In the end of this paper it will be noted that the use of apparently 'problematic' characters by the writer leads to highlighting a range of social realities which can not be noted literally due to the way they are discredited. Moreover, it will be noted that aiming at a broad satirical attack, as much as the layering of meanings by means of which the reader is led towards a critical perspective, through which disfigured realities are rebuilt and reconsidered, the writer determines the employment of highly complex satirical structures without a specific format.

Key words: rhetorics, 'problematic' characters, hidden identity, revocable reality

Hyrje

Shfrytëzimi i retorikës me qëllim, sa sjelljen e frymës së artit, aq edhe shprehjen e vlerave kuptimore të rëndësishme, si për shkrimtarin Xhonatan Suift, ashtu edhe për lexuesin është trajtuar si një fenomen me interes për t'u studiuar prej një sërë autorësh.

Sipas një studimi të kryer nga Çarls

Ellën Bjumont (Charles Allen Beaumont, 1961) me titull "Retorika klasike e shkrimtarit Xhonatan Suift" (Swift's Classical Rhetoric), një element i spikatur në satirat e këtij autori është fakti se ato i përkasin së njëjtës kategori letrare, pikërisht "*asaj të polemikës ironike*". Në studimin e tij, ndër të tjera, Bjumont thekson se autori në fjalë shfrytëzon një sërë përftesash retorike, të cilat bëjnë pjesë në

retorikën tradicionale, të zgjedhura posaçërisht në përputhje me figurën që autori synon t'i krijojë rrëfimtari. Rrjedhimisht, shfrytëzimi i këtyre përftesave ka për qëllim, në thelb, vjeljen e provave etike, të cilat përftohen me anë të parashtrimit të diskutimit rreth një folësi apo shkrimtari, përshkrimi i të cilit kryhet me anë të fjalëve të një personazhi imagjinar.

Në këtë aspekt, theksojmë se përmes shkrimeve të tij, Suifti reflekton një farë dëshire për arritjen e larmshmërisë kulturore përmes shfrytëzimit të mospërputhjes letrare. Kështu, ai i udhëzon lexuesit e tij të zbulojnë mesazhe të ndryshme të shtrira nën alegorinë, parodinë dhe satirën e veprave të tilla, si “Përralla e Fuçisë” dhe “Udhëtimet e Guliverit”, ndërkohë që, nga ana tjetër, thekson se nënkuptime të kësaj natyre mund të mos jenë aspak të vërteta (Beaumont, 1961). Në satirën e tij të parë, për shembull, me anë të personazhit kryesor të saj Suifti arrin të nxitë lexuesin drejt hulumtimit në brendësi të veprës, ndërsa, nga ana tjetër, reflekton një farë neverie ndaj kësaj praktike (Beaumont, 1961).

1- Krijimi i pështjellimit përmes personazheve ‘problematicë’

E parë nga një këndvështrim kritik, shfrytëzimi i një sërë personazheve për të shprehur idetë personale përbën një nga mjetet më të fuqishme të Suiftit, i cili preferon t'i shprehë mendimet e tij, kryesisht të ndërlikuara, në mënyrë të tërthortë.

“Historia e tre vëllezërve”, shprehet Martin Prins (Prince, 1973) “është më tepër sesa thjesht alegori, pasi me anë të saj autori arrin të përshkruajë një sërë parregullsish nën figurën e moralit individual, çka i bën të mundur Suiftit të studiojë motivet personale që lidhen me dëmtimin e fesë, ndërkohë që rrëfimtari i veprës na paraqet arsyetime të holla rreth parregullsive në fushën e arsimimit, me anë të së cilës shkrimtari arrin të vërë në lojë edhe vetë fenë”.

Kështu, lexuesi bëhet dëshmimtar i ndryshimeve që pësojnë tre vëllezërit të cilët, me anë të shfrytëzimit të arsyes në shërbim të pasioneve dhe nën mungesën e babait të tyre, gjejnë hapësira të mjaftueshme në amanetin e tij për të justifikuar vendosjen e gjithfarë zbulimeve në palltot e tyre. Kështu, me kalimin e kohës, palltove u shtohen thekë argjendi dhe urdhëri i Atit, duke iu shmangur mjeshtërisht pengesës me anë të elementeve mitologjikë, të cilët argumentohen nga Piteri, përfaqësuesi i kishës katolike (Adams, 1973). Modeli i njeriut të natyrshëm, për Suiftin, e shfaq atë tërësisht lakmitar dhe gjithnjë të pakënaqur, ndërkohë që arsyeja e shtyrë nga dëshira për superioritet, ka tendencën të preferojë fitoren në vend të së vërtetës duke u shndërruar kështu në një arsyetim të gabuar. Rrjedhimisht, njohuria i hap rrugë imagjinatës, e cila mund të ravijëzojë një imazh të vetkënaqur me botën ndërkohë që vetë shpirti shndërrohet në një imazh të thjeshtë të modës së ditës: një veshje gjithnjë e ndryshueshme për trupin, të cilit i shërben (Adams, 1973).

Rrëfimtari i veprave të këtij shkrimtari është një tjetër element mjeshtërisht i shfrytëzuar nga shkrimtari. Ai shpesh na udhëzon drejt kuptimeve të ndryshme të së njëjtës fjalë, identifikimi dhe zbërthimi i të cilave varion nga lexuesi në lexues, ndërkohë që ky i fundit, nga ana tjetër, lihet në vorbullën e dyshimeve, në përpjekje për të shpjeguar idetë e përfutuara nga episode të ndryshme, duke i kushtuar më tepër rëndësi këtij elementi sesa vetë ngjarjeve të pasqyruara në vepër (Bates, 1995). Vetë rrëfimtari i veprës mund të konsiderohet si një përzierje sjelljesh e qëndrimesh të papajtueshme me njëra tjetrën të cilat pothuajse asnjëherë nuk reflektojnë hapur idetë e tij. Funkcioni i aorit të supozuar, në veprën “Përralla e Fuçisë”, për shembull, është të orientojë lexuesit drejt kaosit, pështjellimit, vetëmashtrimit si pjesë

përbërëse të një bote të trazuar e të shkatërruar, copëzat e shpërndara të së cilës duhet të mbledhen e të bashkohen nga lexuesi kritik, i cili, bazuar në to, presupozohet të ndërtojë qëndrimin e tij ndaj realitetit (Boyle, 2000). Lidhur me këtë dukuri, analiza e detajuar e Bjumontit (Beaumont, 1961) na bën të ditur *“mënyrën se si Suifti ndërton tiparet etike të rrëfimitarit të veprës, në mënyrë të tillë që të gjitha fjalët, arsyetimet dhe idetë e hedhura prej tij të na duken të arsyeshme, si nga pikpamja etike, ashtu edhe nga ajo morale.”* Ajo gjithashtu rithekson praninë e mirëmenduar të autori të supozuar të veprës, si shembull i përsosur i një shkrimtari modern që prodhon një libër të ngatërruar dhe kënaqet në gjithë vorbullën e fjalëve në të cilën kredhet lexuesi, ndërkohë që Prins (Prince, 1973) e përkufizon atë si një përftesë me anë të së cilës sjellja e kishave kthehet në nocion të trimërisë, e cila nga ana tjetër shfrytëzohet nga Suifti për të vënë në lojë fenë në përgjithësi.

Në indin e veprës, lexuesi vëren se, ndonëse ‘Autori’ është tejet i përfshirë në procesin e mashtrimit, dhe ndonëse gjithçka që ai thotë mbetet një grumbull fjalësh pa lidhje, ai e konsideron veten si një person të arsyeshëm dhe si kundërshtar të përbetuar të vetë ‘paragjykimit’ si proces. Në të njëjtën mënyrë si edhe Xheku dhe pa e menduar mirë, ai sugjeron të çlirojë veten nga gjithë mashtrimi që e rrethon pa e kuptuar se ai është mëse i pranishëm në vorbullën e rrethanave të çuditshme të përfaqësuar nga stili i tij i lodhshëm i rrëfimit dhe nga prezantimi i marrëzisë me pompozitet (Williams, 1973). Kështu, duke mos pranuar as cenueshmërinë e arsyes dhe as ndikimin e madh që mashtrimi mund të ketë mbi individin, ai hallakatet në lumin e fjalëve të tij, të cilat i konsideron si me bazë dhe të arsyeshme. E gjithë kjo mënyrë kaotike të shkruari, e mbushur me mendime pa lidhje, e bën tejet të vështirë për lexuesin përcaktimin

e përfundimeve të vërteta në të cilat kërkon të dalë autori i vërtetë i librit.

E parë me hollësi, vetë autori i supozuar i veprës është një nga mjetet satirike të shkrimtarit Xhonatan Suift. Lexuesi, ndonëse jo tërësisht, njihet me lirshmërinë krijuese të autorit të vërtetë të librit, e cila qëndron shumë më lart sesa kaosi në të cilin hallakatet autori i supozuar i tij. Nisur nga kjo mund të thuhet se kjo formë të shprehuri është arsyeja për të cilën vepra “Përralla e Fuçisë” konsiderohet disi më e vështirë për t’u kuptuar krahasuar me veprën “Udhëtimet e Guliverit”.

2- Ideimi dhe shpalosja e strukturës satirike

Në veprën “Përralla e Fuçisë” në të cilën autori shfaqet si një përzjerje cilësish pa lidhje mes tyre, sulmi satirik është tejet i shpërndarë, ndërkohë që te vepra “Udhëtimet Guliverit” autori e shfaq natyrën e sulmit të tij satirik në mënyrë graduale. Te vepra e parë, autori ka për qëllim nxjerrjen në pah të dukurisë së marrëzisë, e cila përbën edhe funksionin satirik parësor të kësaj vepre. Po në këtë kontekst, vlen të theksohet fakti se elementet ireale (imagjinare, trillimet) dhe ata të fantazisë përbëjnë mjete tejet të spikatura me anë të të cilave arrin të shprehet dukuria e sipërpërmendur.

Krahasuar me shtojcën e titulluar “Beteja e Librave”, ku pasojat janë thjesht një përjashtim, te vepra “Përralla e Fuçisë”, ato përbëjnë boshtin mbi të cilin ngrihet e gjithë vepra. Po në këtë kontekst, citojmë Tamara Beitsin (Bates, 1995) e cila shprehet se “problemet që shfaqen gjatë vlerësimit të përciptë të veprës “Përralla e Fuçisë”, dhe të të gjitha veprave të këtij shkrimtari në përgjithësi, *“janë pjesë e synimit me të cilin autori e ka ndërtuar atë, duke shfrytëzuar anën strukturore, për të bërë dallimin ndërmjet tre kategorish të ndryshme lexuesish: lexuesin e përciptë, lexuesin e paditur dhe atë të arsimuar”*. Kështu, ndonëse në pamje të parë vepra duket si një përshkrim

i ekzagjeruar i realitetit tonë, ku çdo e vërtetë hidhet poshtë dhe përgënjeshtrohet vazhdimisht dhe ku lexuesit i serviret një numër tejet i vogël të dhënash, të cilat janë thelbësore në procesin e krijimit të botës reale, ajo ngërthen, në të vërtetë, frytin e punës së një autori tejet mendjempërhtë (Williams, 1973). Po në këtë kontekst, vlen të theksohet se, përveç sulmeve satirike kundër praktikave specifike të kishës së Romës dhe të kundërshtarëve të tyre, tema kryesore e alegorisë së kishave është një shmangie e së vërtetës që ata predikojnë nga ajo realja, e cila çon në kredhjen e vazhdueshme të individit në vetmashttrim.

Në indin e veprës, lexuesi bëhet dëshmitar i shkatërrimit të të vërtetave dhe hallakatjes së vëmendjes në drejtime të ndryshme, prej së cilave do t'i duhet një arsye tejet e hollë për t'u larguar e për të ndërtuar të vërtetën e revokueshme. Gjithsesi, pjesët e tjera të veprës mund të konsiderohen disi më të lehta për t'u kuptuar, në krahasim me shkatërrimin e qëllimshëm nga ana e autorit të çdo të vërtete të pranuar gjerësisht nga populli i asaj kohe. Për Keithllin Uilliams (Williams, 1973) është me vlerë të theksohet se: *"në veprën "Përralla e Fuçisë" ekzistojnë dy standarde satirike. Njëri prej tyre është vullneti, me anë të të cilit kishat dhe i gjithë njerëzimi mbeten të dënuara për jetë. Standardi tjetër, ai i kompromisit, i cili në thelb është standardi më i arritshëm nga njerëzimi pjesërisht vigjilent, përfaqësohet nga Martini i reformuar."*

Në këtë aspekt, pika kulmore e satirës së shkrimtarit arrihet me anë të identifikimit të njeriut me mekanizmin (Prince, 1973). Sipas Kuintanës, arsyetimet në të cilat del shkrimtari Xhonatan Suift *"janë apele të drejtuara ngaj aftësisë sonë për të arsyetuar, logjikës, njohurisë së cënuar nga emocionet dhe pasionet tona"* (Beaumont, 1961). Në të vërtetë, ato orientohen kryesisht drejt inteligjencës së lexuesit, e cila na paraqitet e

hollë dhe e përmirësuar gjatë performancës satirike në vepër.

Bazuar në qëndrimin që Suifti mban ndaj materializmit (Starkman, 1969) dhe ndjekjes së kauzave të parëndësishme mund të theksohet se, si te vepra *"Përralla e Fuçisë"*, edhe tek ajo *"Udhëtimet e Guliverit"*, ai shfaqet kundër sistematizimit të botës fizike dhe lënies pas dore të themeleve shpirtërore të saj. Të dy këto veprime konsiderohen të gabuara prej tij, si nga ana morale ashtu edhe nga ajo intelektuale (Williams, 1973). Gjithësesi, mund të thuhet se qëllimi parësor i veprës *"Përralla e Fuçisë"* nuk është thjesht kundërshtimi i materializmit modern, apo i filozofive të hershme të atyre kohëve. Këto të fundit, në të vërtetë, kanë thjesht funksion ilustrues për një formë arsyetimi, e cila duke lënë mënjanë parimet bazë të moralit, të traditës dhe ato të përvojës përqëndrohet dhe i jep përparësi imagjinatës. Kjo formë të menduari, e shtyn mendjen të endet në një botë të vdekur, të privuar nga e vërteta, e cila është e arritëshme vetëm nga pranimi i arsyeshëm i të vërtetave të reklamuar dhe moralit të tyre. Deri diku, kjo botë përfaqësohet nga Martini, njëri prej tre vëllezërve në vepër. Po në këtë aspekt, vërehet se bota e fantazisë me të cilën lexuesi njihet nëpërmjet shmangieve nga tema është pa jetë pasi asaj i mungon kuptimi, të cilin mund ta marrë vetëm me anë të arsyes së kënaqur me të njohurën, me përvojën dhe e mbështetur përulësisht në interpretimin që mendja hyjnore i bën kësaj bote, si e vetmja që mund ta bejë këtë gjë.

Përfshirja e eolistëve në këtë vepër është një tjetër çështje që meriton vëmendje të veçantë. E meta më e madhe e tyre konsiderohet fakti se, në përpjekje për t'u larguar nga bota fizike në një botë tërësisht shpirtërore, zhyten në pasionet e tyre dhe ky fenomen, në të vërtetë, ndodh me të gjithë ata që përpiqen të largohen qoftë me anë të shpirtit, apo me atë të arsyes. Sipas Prins, ata

përfundojnë në një vend të pakuptimtë, ku shenjtoret dhe filozofët nxiten vazhdimisht të shprehin talentet e tyre e ku njeriu mund të kthehet, ose në një element krejt të padëmshëm, ose në një ngatërrestar të vërtetë. E gjithë kjo, është rredhojë e të qenit pjesë e një vendi ku nuk ekzistojnë standarde morale (Prince, 1973). Sido që nuk e mohojnë racionalen, ata e shtrembërojnë kuptimin e saj, ashtu si njeriu modern nuk heq dorë nga feja, por e kthen atë në adhurim të kohëve moderne. Kështu, Suifti e shndërron aeolizmin në një zëvendësues për njerëzit e arsyeshëm dhe një dobësi të domosdoshme për ata të zakonshmit (Prince, 1973).

3. Përballja e Suiftit me lexuesin

Ndonëse të gjitha shkrimet e Suiftit përmbajnë vështirësi në nxjerrjen e mesazheve të nënkuptuara nga autori, te vepra “Përralla e Fuçisë”, kjo vështirësi bëhet edhe më e madhe për shkak të pranisë së autorit të supozuar dhe opinionëve të shprehura prej tij. Në këtë vepër, qëndrimi që autori mban, në të vërtetë, është tejet i kamufluar dhe lexuesi priret të endet mes një grumbulli fjalësh e mendimesh të stërgjatura e pa lidhje, ndërsa te satira tjetër e tij me titull “Udhëtimet e Guliverit”, lexuesi kritik është pothuajse gjithnjë në gjendje të kuptojë se cilat nga deklaratat e autorit duhet të merren si të mirëqena e cilat jo (Williams, 1973). Në këtë aspekt, theksojmë se krahasuar me veprën “Përralla e Fuçisë”, te vepra “Udhëtimet e Guliverit” lexuesi përballlet me një hendek, i cili e detyron të përdorë imagjinatën e tij për ta plotësuar, e më pas për të shijuar, së bashku me autorin, forcën e mendjes, ndërkohë që, te vepra e parë, lexuesi shijon lirinë e të shprehurit të autorit të vërtetë të veprës më shumë sesa përpëlitjen në kaos të autorit të supozuar.

Gjithsesi, në veprën “Përralla e Fuçisë”, jo vetëm e gjithë moria e ideve të shprehura, por edhe stili me të cilin ato janë përçuar te lexuesi mund të cilësohen si

tërësisht qesharake. Po në këtë vepër, siç e kemi përmendur edhe më sipër, vërehet prania një e autori të supozuar, funksioni i të cilit nuk është tjetër veçse vënia në dukje e mashtrimeve që i janë bërë njerëzimit, më i madhi prej të cilëve është të besuarit se njeriu është i aftë t’i shmanget përfshirjes në të. Kështu, me qëllim ilustrimin e ideve të parashtruara nga autori i supozuar, një sërë teorish e filozofesh sillen në vëmendjen e lexuesit si ilustrime të çmendurisë së autorit modern. Po ashtu, vetëmashtrimi, në indin e gjithë veprës, shndërrohet në arsye për të besuar, duke çuar kështu në mohimin e plotë të gjithçkaje që na rrethon. Gjithsesi, vlen të theksohet fakti se Suifti e shfrytëzon autorin e supozuar më tepër për të çorientuar lexuesin sesa për të shpërfaqur idetë e tij personale. Kjo vjen si rrjedhojë e faktit se, përgjatë rrëfimit, rrëfyesi i veprës shpesh kundërshton idetë e parashtruara, i keqinterpreton ato, dhe në fund nuk del me ndonjë opinion të plotë, me anë të së cilit, lexuesi të mund të bëjë dallimin ndërmjet tij dhe Xhonatan Suiftit, si autori i vërtetë i saj.

Bazuar në çka u tha më sipër, mund të thuhet se “Përralla e Fuçisë”, në të vërtetë, i përngjason fuçive që marinarët dikur u hidhnin balenave në det të hapur, me qëllim shmangien e vëmendjes së tyre nga anija, e për rrjedhojë edhe nga një sulm i mundshëm. Në këtë kontekst i referohemi idesë së hedhur nga Adams, sipas të cilit, kjo vepër është ideuar me qëllim orientimin e ‘të diturve’, të cilët, të mbushur me pikëpamje e propozime moderne, po shndërroheshin në një kërcënim të vërtetë (Adams, 1973).

Botim pas botimi, interpretimi i tekstit në veprën “Përralla e Fuçisë” pëson zgjerime, kuptime të reja përvidhen nga ato të vjetrat dhe nga portëza të lëna enkas hapur nga shkrimtari i saj. Me anë të përfshirjes së kuptimeve të shtuara, si dhe duke nxitur interpretime të ndryshme nga lexuesit në veprat e tij, Xhonatan Suifti u ofron

interpretuesve dhe kritikëve të veprave të tij një hapësirë dialogjike si brenda, ashtu edhe jashtë tekstit, ku sfida për të shpjeguar gjëra të veçanta kthehet në një sfidë për të ushtruar një lojë të lirë qëndrimesh interpretuese (Bates, 1995). Po e mbyllim këtë punim me përfundimin në të cilin mbërrin studiuesi Rikardo Kuintana, i cili shprehet se “*shfaqja e retorikës klasike në satirat e shkrimtarit Xhonatan Suift pasqyron qëndrimin e vetë autorit, kundër saj. Kjo formë ironie na lë të kuptojmë se vetë shkrimtari nuk pranon t’i nënshtrohet pushtetit të të paarsyeshmes së shprehur në veprat e tij, duke lënë të triumfojë komedia në fund të tyre*” (Beaumont, 1961).

Përfundime

Në përfundim të këtij punimi theksojmë se retorika e Suiftit në përgjithësi mbetet një shteg i hapur për hulumtime të mëtejshme të cilat shpalosin aftësinë e këtij shkrimtari jo vetëm për të sjellë në vëmendje një sërë problematikash, por edhe për të orientuar lexuesin drejt mënyrave të pasqyrimeve të tij.

Përfshirja e një sërë personazheve, në dukje problematikë e pa një qëndrim të përcaktuar, mbetet mënyra më e gjentur e

këtij shkrimtari dhe, gjykuar nga kushtet në të cilat veprat u shkruan dhe u botuan, e vetmja për të nxjerrë në pah çështje delikate të cilat cënonin jo vetëm aspekte të jetës së përditëshme, por edhe praktika fetare e vendimarrje e qëndrime qeveritare.

Mënyra se si këndvështrimi satirik shpaloset te lexuesi mbetet e vështirë si për t’u identifikuar, ashtu edhe për t’u analizuar e vlerësuar. Kjo e bën të domosdoshme qasjen dhe vëzhgimin e hollësishëm të të gjitha elementeve të përfshirë në vepër, edhe të atyre në dukje të rastësishme apo pa ndonjë funksion, me qëllim daljen në përfundime të plota e të bindëse.

Shkrimtari Xhonatan Suift preferon të shpalosë qëndrimin e tij pas shkatërrimit të gjithçkaje të konsideruar si të natyrshme nga lexuesi. Përvjedhja pas realiteteve të shtirura, personazheve problematike, sulmeve në një mori drejtimesh njëherazi si edhe shtresëzimit të nënkuptimeve, identifikimi i të cilave çon deri në klasifikimin e lexuesit sipas aftësisë së tij për të kuptuar, përbëjnë mjete tejet të dobishme të shkrimtarit për të arritur në përcjelljen e ideve të synuara prej tij, e njëkohësisht, edhe tipare dalluese të retorikës që karakterizon atë.

BIBLIOGRAFI

- Adams, R. (1973), *Satiric Incongruity*, The Writings of Jonathan Swift, W.W. Norton & Company, Inc.
- Bates, T. K. (1995), *The Grand Elixir: Swift, Anatomy, Immortality, And The Selfreflexive Text*, McMaster, Hamilton Ontario.
- Beaumont, Charles A. (1961), *Swift’s Classical Rhetoric*, University of Georgia Monographs, No.8, Athens: University of Georgia Press, vii, f. 158. Cituar në: Quintana, R. *The Georgia Review*, Vol. 17, No. 1, (Spring - 1961).
- Boyle, F. (2000), *Swift as Nemesis*, Stanford, CA: Stanford University Press, cituar nga Fox, C. *The Cambridge Companion to Jonathan Swift*, Cambridge University Press, (2003).
- Prince, Martin (1973), *Swift’s Rhetorical Art*, The Writings of Jonathan Swift, W.W. Norton & Company, Inc.
- Starkman, Miriam K. (Spring 1969), *Swift’s Rhetoric: The ‘Overfraught Pinnacle’?*, South Atlantic Quarterly, LXVIII.
- Williams, K. (1973), *Giddy Circumstance*, The writings of Jonathan Swift, W.W. Norton & Company, Inc.

EMBRIONI I MODERNES: PROZAT POETIKE TË LUMO SKËNDOS DHE PRAGU I GUXIMIT PËR MË TEPËR

ERIS RUSI

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Ky punim synon të ofrojë një krahasim ndërmjet letërsisë së fillim shekullit XX në Shqipëri dhe përmasave të fantastikes në letërsinë evropiane, si dhe në realizmin magjik amerikano-latin, duke iu referuar veprës krijuese të Lumo Skëndos. Në këto dy platforma letrare, hibridizimi i botëve (reale dhe fantastike) është elementi identifikues për këtë lloj letërsie, e kjo përputhet edhe me ndërhyrjen brenda së njëjtës hapësirë narrative, të elementëve reale dhe elementëve të trilluar. Kombinimi mes tyre mundëson zbërthimin e tekstit dhe tregon funksionalitetin në tërësi të tij, përmes analizës së veprës letrare "Hi dhe Shpuze". Do të synojmë identifikimin e marrëdhënieve midis fantastikes dhe binomit reale-ireale. Në rastin e Skëndos, përshtatja e lexuesit, pranimi i ngjarjes së pamundur fantastike, duke e ndjerë këtë të fundit si diçka që zgjatet tej normales, mund të jetë deri vijim i mëtejshëm i realitetit, por pa shkaktuar trazim apo habi të thellë.

Në novela të veçara të Lumo Skëndos, do të synojmë t'i japim përligje hipotezës që autorët e kësaj periudhe jo vetëm arrinin të krijojnë sipas modelit bashkëkohës të fantastikes, por shfrytëzonin në maksimum potencialin gjuhësor dhe imagjinar të tyre, në krijimin e një lloji rrëfimi, të ri, por njëherësh dhe të lashtë sa letërsia, që përfshihej brenda kësaj mënyre letrare të rrëfimit.

Fjalë çelës: Hibridizim botësh, reale, fantastike, hapësirë narrative, elementë të trilluar.

Abstract

This paper aims to provide a comparison between the early twentieth century literature in Albania and the dimensions of fantastic in the European literature and the Latin American magical realism, referring to the creative work of Lumo Skëndo. In these two literary platforms, hybridization of the worlds (real and fantastic) stands the element of identification for this kind of literature, and it coincides with the intervention within the same narrative space, the real elements and fictional elements. The combination between them enables the split of text and shows the functionality in its entirety, through the analysis of literary work "Hi dhe shpuze". It seeks to identify the relationship between fantastic and real-unreal binomial. In the case of Skëndo, the acceptance of the impossible and fantastic event, feeling as something that extends beyond normal, it can be also up to the further continuity of reality, but without causing turbidity or a deep surprise.

In separate novels of Lumo Skëndo, we will aim to give justification to hypothesis that the authors of this period not only could achieve to create by contemporary fantastic model, but use the most of their linguistic and imaginary potential, creating a kind of story, new, but at the same time as old as literature, that was included within this literary narrative way.

Key words: Hybridization of worlds, real, fantastic, narrative space, fiction narrative.

Hyrje

Kushtet historike të fillimit të shek. XX në vendin tonë, ishin specifike dhe të veçanta në funksion të çështjes kombëtare, duke u shoqëruar me përpjekjen që padija dhe varfëria intelektuale e kushtëzuar nga jeta nën perandorinë osmane, të zëvendësohej

gradualisht nga një lehtësim i *dritshëm* i jetës shpirtërore të vendit përmes kulturës dhe letërsisë.

Duhet të themi që ishin vërtet në minorancë njerëzit e fillim shekullit XX në Shqipëri që lexonin poema apo romane. Pjesa

tjetër e vendit ishte e mpakur në leksikun e vet të varfër, që *keqësohej* akoma më tepër nga jeta e rrëmujshme, e paqendrushme politike e vendit, si dhe nga hapësirat e vështira ekonomike. Si pjesë të përmirësimit të situatës intelektualët dhe krijuesit e kohës konsideruan orientimin e vëmendjes kah letërsia, te botimi i periodikëve, në rilindjen e një sensi të brendshëm, fisnik sa dhe njerëzor, për të kulturuar jetën e vendit. Vetëm në këtë mënyrë, do të arrihej të shihej përtej, do të mund të kapej çdo sinjal rrugëzgjdhje dhe kapërcimi i vështirësive, megjithëse krijimet letrare reflektonin frymën e kohës, ekstremitetin e gjendjes shoqërore shqiptare si dhe mangësitë, vështirësitë apo të metat e kritikueshme të kulturës sonë të frenuar dhe të pazhvilluar si duhej.

Letërsia mori funksionin didaktik, udhërrëfyes dhe përçues të dritës dhe rilindjes e si një metaforë e jetës, erdhi duke kapur formën e të nevojshmes, të së domosdoshmes në dimensionin e mëvetësisë shqiptare. Aty ku deri dje vonohej të shihej vegimi i trishtë i jetës së fshehur të thellësive, i varfërisë shpirtërore, i barbarisë dhe i zakoneve arkaike, të paqytetëruara, barbare, letërsia nisi të zbulojë dhe të nxjerrë në dritë secilën prej këtyre të metave, duke ofruar edhe pasionin, edhe ndjenjën, edhe lartësimin e së mirës dhe së bukurës në vetvete.

Në këtë pikë, na duhet të përmendim sërish një aksiomë të artit letrar, që fantastikja dhe realiteti nuk janë dy universe paralele dhe të dallueshme nga njëri-tjetri. E aq më shumë nuk mund të shihen si dy botë të kundërta, në një garë se kush do të fitojë në fund. Fantazia e mirëfilltë, në fakt, nuk duhet ta shohim kurrë si një vendstrehim për ata që ndjehen të zhgënjyer nga realiteti. Apo që duan me çdo kush t'i arratisen realitetit. Botët fantastike, për të qenë të gjalla, duhet të ushqehen me të dyja duart nga realiteti, nga dramat, vështirësitë, të pamundurat dhe zyrtësitë e tij.

Si ka mundësi atëherë që është kaq e vështirë të gjejmë këtë notim brenda fantastikes në pjesën e parë të shekullit XX? Për krijuesit e kohës, realiteti nuk përmbylej në vetvete: ***“i gjithi është këtu...”*** Përkundrazi, në çdo spirale shprese, shihej mundësia që limitet e realitetit të shtyheshin më tej, kjo falë forcës tunduese të fjalës së shkruar. A nuk kishte vallë terren më të mirë për letërsinë fantastike, sesa Shqipëria e sapo dalë nga një izolim dhe robëri shekullore turke, ende e panjohur, si një tokë e virgjër fantazish, përplot mister për t'u zbuluar në të gjitha sfumaturat dhe luhatjet e saj?

Mund të ngremë si qëndrim faktin që letërsia shqiptare ishte mbrapa ritmit me të cilin ishte zhvilluar letërsia evropiane e për më tepër ishte e angazhuar në procesin e identitetit kombëtar, ku dhe pavarësia e Shqipërisë erdhi shumë më vonë se vendet e tjera ballkanike. Por nga ana tjetër, krijuesit e kësaj letërsie kishin kontakt të vazhdueshëm, e njihnin dhe ushqeheshin me atë që ishte letërsi e kohës, evropiane dhe botërore. Përse zgjedhin të mos rrezikojnë sa duhet në terrenin e fantastikes, në përputhje me ndryshimet dhe rrjedhën krejtësisht të re që po merrnin shkollat letrare në Evropë?

I. Proza poetike e Lumo Skëndos

Në këtë pikë, mund të sjellim rastin e Lumo Skëndos, i cili ofron interes studimi sidomos me prozat e tij poetike, ku ngrihet imagjinata, përfytyrimi i së mrekullueshmes dhe ndjesia fantastike, por kjo e lokalizuar dhe e jo e përhapur në të gjitha krijimet e përmbledhjes në prozë *“Hi dhe shpuzë”*

Sikundër shprehet në parathënien e librit studiuesi Nasho Jorgaqi:

“Lumo Skëndo u shfaq në jetën shqiptare në dekadën e fundit të Rilindjes, kur në qiellin e letërsisë sonë po ngjitej plejada e Faik Konicës, Fan Nolit, Luigj Gurakuqit, Gjergj Fishtës me shokë. Ishte ky brez i ri letrarësh dhe veprimtarësh atdhetarë që duke mos e ndarë artin nga dituritë dhe duke u njohur

atyre rolin militant në kauzën e çlirimit të atdheut, synoi dhe punoi për një emancipim të gjithanshëm të jetës shpirtërore të kombit". (Skëndo 1995: 4)

Pra kjo është një përmbledhje e emrave që frymonin letërsinë në fillim të shekullit XX. Angazhimi dhe përpjekjet në rrafshin kombëtar, bëjnë që nga kritika çdo lloj qasje që i largohet këtij prizmi nacionalist, të shikohet si një luhatje e çastit, si një dalje nga rrjedha që duhet të kishte letërsia e kohës, për t'u rikthyer me të shpejtë në reshtin e reales dhe të vërtetësisë ideore të përshkrimit dhe ilustrimit të kohës.

Vijon më tej Nasho Jorgaqi: *"[...]Në këtë aspekt u bënë përpjekje të frytshme për të kapërcyer kufijtë e një letërsie poetike e cila kish krijuar vepra të shkëlqyera, për të dalë në një terren pak a shumë djerrë siç është proza. Duke qenë e një stadi fillestar nga ana artistike, si një prozë diturake-historike-publicistike, me vlera njohëse dhe edukative, ajo nuk i përmbushte nevojat e një letërsie kombëtare siç ndodhte me poezinë shqipe bashkëkohore.*" (Skëndo 1995: 5).

Në një farë mënyre njihet dobësia miturake e prozës shqiptare në fillimet e saj, për të patur një identitet të mirëpërcaktuar që në publikimet e para. Mund të mos jemi dakord me përcaktimin "terren i djerrë", referuar prozës në tërësinë e saj, meqenëse emocionet e përftuara, fantazia, por dhe kombinimi i retorikës metaforike në rastin e prozave poetike, jo vetëm që nuk na ofron modele të rëndomta e të varfra në formë dhe përmbajtje, por më së shumti na bën të hamendësojmë se përse nuk u rrezikua më tepër në zgjerimin e këtyre formave të prozës poetike, në krijime më të plota dhe të guximshme.

"Hi dhe shpuzë" përmban 15 proza poetike, 2 novela dhe gjashtë kujtime, të shkruara brenda një periudhe gjashtëmbëdhjetë vjeçare. Prozat poetike i përkasin kryesisht kohës së rinisë së autorit, i

cili ishte mbrujtur me frymën e të qenit larg Shqipërisë (Lumo Skëndo u largua nga Shqipëria tre vjeç dhe u rikthye në moshën 29 vjeçare).

Pra ka një rrugëtim emotiv që lidhet edhe me impulsin, përfytyrimin dhe ndjesinë e përshpejtuar të një moshë kur gjithçka është e mundur. Përtej sfondit patriotik, në do të ndalemi te proza "Plaku i Ylynecit":

"Plaku i Ylynecit është një tregim alegorik me prirje të qarta filozofike që i paraqet lexuesit për të nxjerrë kuptimin konkret dhe idetë që rreh të japë autori[...] ai pothuajse nuk ka subjekt. Gjithë ajo që zhvillohet para të hapet si një tablo sa reale aq dhe ireale, sa e vërtetë aq dhe fantastike. Edhe pse bëhet fjalë për një vend të njohur të Shqipërisë së jugut, siç është shkëmbi i Ylynecit, ajo shënon vetëm pikënisjen, lokalizimin formal të ngjarjes që shtjellohet më pas." (Skëndo 1995: 5)

Cilët elementë të letërsisë fantastike mund të dallojmë në këtë rrëfim? Sabri Hamiti në "Letërsia moderne shqiptare" gjen një Shqipëri reale dhe ideale të autorit. Plaku i Ylynecit "rrok temën e Shqipërisë, po tani në ballafaqim me tiraninë e kohës dhe të përjetësisë; nuk ka vetëm identifikim me dashurinë atdhetare, por dhe me drojën. Kërkuesi i së vërtetës, këtu autori, njeh dhe shpalos mjediset reale; ndërsa plaku që është koha, shpalos një realitet të vetin të përhershëm dhe agresiv. Fjalët e Plakut (Kohës) e shpien dëshmitarin nga realja në pamjet fantazmagorike të botëve që ndahen me një teh: në një anë katastrofa njerëzore, ndërsa në anën tjetër lulëzimi i jetës. Ferri e Parajsa". (Hamiti 2002: 98)

Rrëfimi i Skëndos, i shkëputur nga përmbledhja "Hi dhe shpuzë" hapet me një panoramë të rrallë e të bukur të natyrës shqiptare, përballë së cilës narratori harron të flasë dhe magjepset nga hijeshia që lodron në vështrimin e tij:

"[...]kur arritmë ne ur' e Ilias Lamesë, pa dashur qëndrova: më dukesh se e kisha përpara meje një prej ato tabllove të rralla të moçme që figurojnë me një pamje piktoreske.[...]Edhe shikova, dhe prapë e shikova ujët e thellë më të mëngjër, urën e vogël anë lumit dhe grykën e gjerë më të djathtë."

Ky përshkrim ilustron përshtypjen e thellë që natyra lë tek njeriu, edhe në kushtet e një realizmi të imtësishëm, magjepsja mund të vijë papritmas nga pamjet që shfaqen përpara syve të udhëtarit. Momenti kur nis e valëzohet realja me irealen, akoma nuk ka mbërritur, por kemi një përshkallëzim rritës të emocionit, të misterit dhe të asaj pritshmërie që ka nevojë për një përgjigje, kjo e dhënë përmes ndryshimit të sfondit dhe panoramës që sa vjen e bëhet me e ngushtë, më e mistershme, gati-gati e frikshme: *"[...]dhe udha po gjarpëronte, herë tërthor, herë më të djathtë, herë më të mëngjër, herë thikë, këmbët duke u rëndësuar gjithnjë"*.

Në pjesën teorike të punimit, treguam që thelbi i fantastikes qëndron në veçantinë e hezitimit ndërmjet të çuditshmes dhe të mrekullueshmes, i provuar nga një qenie e cila njeh vetëm ligjet natyrale përballë një ngjarjeje në dukje të mbinatyrshme. Kalimtare, fantastikja ekziston vetëm në hapësirën e shkurtër të këtij hezitimi i cili shfaq papritur, por aq natyrshëm sa nuk a vend për habi dhe ngjarja fantastike trajtohet si të ishte njëlloj e mirëfilltë me realitetin. Ndaj, fillimisht, autori na jep realen që ngjason me të mrekullueshmen, aq e veçantë dhe e paimitueshme ngjan:

"Pranë meje një mur i gurtë, si i bërë prej njerëz të një tjetër kohe, të një tjetër botë[...]përpara meje ishte shkëmbi i Ylynecit! Një pìrg i trashë, i madh, madhështor, me një bukuri t'egër e të çuditshme."

Dhe papritmas ndodh kthesa fantastike, e cila bën që të shtangë dhe të hezitojë veç për një çast protagonistin, pastaj

duke e marrë për të mirëqenë atë që po sheh, i bën vetes pyetje nga më të zakonshmet dhe normalet:

"Përnjëherësh shkëmbi u hap dhe goj' e zez' e një dere mbeti e çelur. S'dinja ku isha, kisha mbetur në habi, kur një plak doli nga shkëmbi. Kish mjekër të bardhë si dëborë mali, syt'e kaltër si ujët e Vjosës. Sa vjeç do qe? A ish gjashtëdhjetë, nëntëdhjetë apo njëqind? Apo dyzetë? Se nën flokë të bardhë, kish fytyrën e një djaloshi, plot shpirt e shëndet në faqet e tij."

Si një nga tiparet e fantastikes në letërsi, kemi ndërprerjen e koherencës universale, nga një ngjarje e paparashikueshme dhe e papritur që depërton në tekst. Na mundësohet të shohim botën e mundshme, pasi kemi kaluar shtegun e botës reale dhe kjo në vend që të shkaktojë çoroditje tek lexuesi, i jep tekstit shumësi kuptimesh dhe interpretimesh. Personazhi i mbinatyrshëm prezantohet si të jetë një nga njerëzit e zakonshëm të kësaj bote, është me një gjallëri natyrale dhe zgjat dorën të shtrëngojë përzemërsisht protagonistin. Kjo e zbut habinë, e mbulon mahnitjen, por njëkohësisht vë përballë botën reale dhe botën e mundshme si simetri e jetës dhe e vdekjes: *"[...] Edhe nga fundi i napës pashë këmbët e çelnikta – po të vogla e të bukura – të plakut, me thonj prej rame! Më dukesh se ëndërronja, po s'isha fare i çuditur. - Ç'ka aty brenda? – pyeta. - Do të shohësh? Eja!*

Edhe më zuri për dore: m'u duk se një frymë, një dredhje gjallimi më rendi në dejet. Kur u qasmë te dera një mjegull e errët, një tym i hidhur më zuri sytë dhe më dogji gurmazë. Po plakun më preku me dorë, dhe atë çast m'u kthjelluan sytë. Vështrova dhe pashë gjëra të tmerruara! Poshtë, atje poshtë, fare thellë, shkëmbit kish një shpellë të gjerë, të hapur si një gojë skëterre.[...] Një pluhur i mugët po mbulonte këtë shpellë të vdekjes dhe mbi një kullë gjysmë të rrëzuar pashë një huruvejkë me sy të mëdhenj të rrumbullaktë."

Plaku më tha: "Kanë rrojtur, tani më s'janë."

Ajo çka shfaqet para syve të protagonistit është një ilustrim i nëndheshëm i botës së përtejme, i të humburës, i së shkuarës, i të djeshmes së afërt dhe të largët. Është kujtim dhe përjetësi, pluhur dhe harresë, por edhe vendqëndrim për të mbledhur mendimet e për të nxjerrë uniken e çdo jete mbi tokë.

Jemi brenda një rrëfimi të mirëfilltë fantastik, e në vijim shohim se respektohen edhe disa elementë të tjerë të hulumtimit fantastik:

- kushtëzimi sensorial, emotiv dhe intelektual përballë fenomeneve të pashpjegueshme;
- përkohësia dhe përjetësia nën petkun e fatit dhe fatalitetit;
- çkodimi i domethënies tokësore dhe hyjnore
- hezitimi ndërmjet një shpjegimi racional e realist dhe pranimit të mbinatyrshtes

Në lidhje me kushtëzimin sensorial dhe emotiv, ne e shohim se si pushtohet krejtësisht arsyeja dhe racionalja e protagonistit nga shfaqja e papritur e personazhit misterioz nga brenda shkëmbit. Gjithçka që ai flet ngjan me një kumt, është një e vërtetë e madhe, si një orakull lashtësisht plaku vjen që të zbulojë të vërtetën e këtij vendi dhe të këtyre njerëzve.

Së dyti, pamja e ofruar është therëse, gati surrealist, por njëherazi e tmerrshme, e hidhur dhe cinike: jeta që shkon e nuk kthehet më pas, pluhuri që zë pluhurin dhe ekzistenca që rrokullisen në honet e thepisura të së djeshmes. A nuk është ky vizioni universal i mënyrës si shkojnë gjërat në këtë botë? A nuk ndodhemi përballë shfaqjes krejt papritur të Hadesit të nëndheshëm, të nëntokës Danteske, ku përzjehen dhe ngatërrohen e shkuara e patjetërsuar, me të tashmen e pasigurt?

E gjithë kjo atmosferë e tensionuar, nxit më tepër depërtimin në brendinë e

tekstit. E pashpjegueshmja merr zanafillën nga mistikja e përjetësisë.

II. Realizmi i mrekullueshëm si pararendës i realizmit magjik

Është e nevojshme të shpjegohet dhe të zbërthehet kuptimi i kësaj situatë të mbinatyrshtes, të realizohet një lloj zbërthimi i domethënies hyjnore dhe tokësore të fjalëve të plakut të Ylynecit. Simetria është e gjithëpranishme në tekst, krahas të shkuarës, të vdekurës dhe të harruarës, lartohet jeta, qielli i së nesërme dhe njerëzit që frymojnë të mbushur me energji. Në këtë gjendje, ndërmjet reales dhe ireales, mes përhumbjes në ëndërrim dhe zgjimit të mprehtë të asaj çka ofron vështrimi, realizohet edhe vizioni simbolik, që përfytyrohet nga ana e protagonistit përmes prekjes së lehtë nga ana e plakut në ballin e tij: *"[...]Shikoje!- dhe më preku me dorë në ballët. Një djepe e vogël me një foshnjë të bukur. Foshnja sapo ishte zgjuar nga gjumi dhe kish hapur syçkat e bukur si dy këngoj të çkëlqyer; një dorë të butë dhe të kuqe si trëndafil, e kish shpënë në gojë.*

-A po sheh? – më pyeti Plaku. Edhe mbi djep, në krye të foshnjës, këndova me shkronja të çuditshme SH.Q.I.P.R.I.J.A."

Gjithçka përreth ngjan e gjallë dhe reale e mund të preket dhe të ndjehet si e tillë, e megjithatë nuk të shqitet ndjesia që jemi brenda një ëndrre, e cila flet dhe bën orakullin e së nesërme. Edhe në këtë rast, ne kemi të respektuar një parim tjetër të fantastikës: hezitimin ndërmjet një shpjegimi racional dhe realist dhe pranimit të së mbinatyrshtes. Nëse realja është ajo çka dimë, si kanë qenë dhe janë zhvilluar ngjarjet prapa në kohë, po a e mundur dhe jo kompromentuese është edhe e ardhmja, që misterin e saj kërkon ta zbulojë me finesën e dredhive, të plakut që krijon vizionet e agimit në mendjen e protagonistit.

Çka nuk mungon, në këtë prozë, është tipari identifikues i fantastikës klasike të Tetëqindtës, tmerri që e përshkon

protagonistin në një moment kur gjërat ngjajnë të qeta, në aparencë, pastaj ndryshojnë krejtësisht duke shkaktuar thyerjen e ekuilibrave të mëparshëm. Jo vetëm kaq, por kjo prishje e ekuilibrit shoqërohet edhe me një metamorfozë, pra me një ndryshim të personazhit tjetër në tekst, e s'ka si të mos na bëjë përshtypje trajtimi me mjeshtëri i këtyre mjeteve të letërsisë fantastike, nga ana e autorit: *"Shikova plakun me mirënjohje: fytyra e tij m'u duk me një ëmbëlsi të pafundme dhe plot pafajësi, si fytyr' e kësaj foshnjeje. Edhe leshrat e mjekr' e bardhë i bënte një brerore të ndritsh, e saj fytyre dhe atyre syve plot mirësi. Po, o tmerr! Ahere vura re se djepja ish vënë mbi një mur të hollë si kartë, si presë brisku.[...] Edhe Plaku më shikoi me sy t'ashpër e të ftohtë: përnjëherësh ish zhdukur ëmbëlsi e tij dhe tani kish marrë një fytyrë të keqe e të ngrirë; ahere i vura re se edhe dor'e tij që më dërrmonte krahun, ajo dorë që më ish dukur aq e bukur dhe e butë, ish prej guri dhe e ftohtë."*

Simbolika e Shqipërisë që materializohet tek fëmija i vogël i përkundur në djep, hapësira e ndërmjetme midis reales dhe fantastikes, mundëson që të bashkëjetojë bota reale me botën e fiksonit. Ajo çka e zbeh dhe e ngadalëson rrëfimin deri në fund, megjithatë, është zbulimi i një pjese të enigmës: plaku misterioz është vetë Koha, që rrjedh në mënyrë të pandalshme, që nuk njeh hapësirë dhe është ciklike, që ka lindur me botën e do të vazhdojë pas saj. Ajo që mbetet, është misteri i foshnjës së vogël, i vendit të porsa dalë nën dritën e pavarësisë, që e pret një fat sa misterioz, aq edhe i padërtueshëm.

Në prezantimin final të plakut të Ylyncit, ne shohim të pëstjellohen dhe të tjetërsohen në forma dhe me emra të ndryshëm, universi, koha, hapësira, nga legjionet e njëtrajtshme e të paidentifikueshme romake, deri në personazhet e përveçëm historikë si Ali pashë Tepelena

apo Tafil Buzi. Kjo bashkëjetesë është sa interesante, aq dhe fantastike. Plaku-Kohë e krahason veten me lumin Vjosë, e ujërat e lumit janë si rrjedha e kohës, asnjëherë e njëtrajtshme, me misterin e futur thellë brenda saj.

Nën këtë dritë, mund ta klasifikojmë këtë novelë brenda "Realizmit të mrekullueshëm", që si lloj letrar ndërmjetëson realitetin me dimensionin fantastik, duke u bërë paraprijës i realizmit magjik në letërsi. Në ndihmë për këtë klasifikim, na Vjen qëndrimi i David Roas i cili mbi këtë dimension, shprehet: *"[...] 'Realizmi i mrekullueshëm' mundëson bashkekzistencën jo problematike të reales me të mbinatyrshtmen, në një botë të ngjashme me tonën. Kjo situatë përftohet përmes një procesi natyralizimi (ngjashmërie) dhe persuadimi (bindjeje) [...] Realizmi i mrekullueshëm mbështetet mbi një strategji themelore: të denatyralizojë realen dhe të natyralizojë të pazakontën, për të integruar të zakonshmen dhe të jashtëzakonshmen në një përfaqësim unik të botës*(Roas 2001:12).

Me këtë frymë interpretimi dhe shpjegimi, mund të marrim në shqyrtim një tjetër novelë të kësaj përmbledhjeje, që është me interes për t'u parë në dritën e fantastikes, me titullin "Tmerri". Rrëfimi është në vetën e parë dhe protagonistin, që në fillim tregon përjetimin e ankthshëm që e kap pasi ka diskutuar me miqtë e tij mbi fatkeqësitë, varfërinë dhe vrasjen që kryheshin në Shqipërinë e asaj kohe. Është sfondi mbi të cilin ngrihet përjetimi i frikshëm, në një gjendje onirike e cila e kaplon dhe e persekuton protagonistin: *"U ngrita nga shtresa, hapa finestrën: yjtë shkëlqenin me një qiell pa hënë. Nuk e di sa ndënjta përpara finestrës, por më duket se pa shkuar shumë, më zuri gjumi"* (Skëndo 1995: 52).

Jemi përpara elementëve që të kujtojnë rrëfimet e frikshme fantastike të shek. XIX. Nata e frikshme, qielli pa hënë dhe

gjumi që nuk vjen si qetësim, por si persekutim i prehjes. Kalohet aq lehtë dhe pa asnjë ndërmjetësim nga bota reale, në terrenin e ëndrrës. Nuk ka asnjë element shtesë që të tregojë këtë kalim, gjithçka nënkuptohet dhe bëhet në një mënyrë të natyrshme dhe gati të thjeshtë: *“Po nxitoja dhe qeni po më ndiqte. Nxitoja me vrap të madh dhe s’guxoja të ktheja sytë nga frika se mos i shoh gojën e kuqe dhe syt’ e zjarrtë që i ndritnin në faqet e zeza.. mora një të përperjetë; dheu ish gurishte: qeni ish nja pesëdhjetë cape larg meje, po unë e ndjeja që, sa vinte, kafsh’ e egër po më qasej. Tani më dukesh sikur frym’ e tij më diqte krahët, aq e pandehnja të afruar; kisha zënë dhe të lodhem, mushkëritë më ishin ngusur, mezi mirrja frymë; po prapë vraponja me akull në zemër”* (Skëndo 1995: 53).

U futëm brenda ëndrrës, por ankthi i përjetuar, tmerri që ngrin gjakun e protagonistit është real dhe i prekshëm. Në këtë bashkëjetesë të botës si është në realitet, e të mikrouniversit ndjesor që zgjohet nga ëndërimi, kemi depërtuar në hapësirën e fantastikes, tokë e ushqyer nga ëndrrat, ku shihet drejtpërdrejt përfytyrimi i ardhur nga thellësitë e shpirtit.

Nëse ofrojmë një krahasim me letërsinë fantastike evropiane të shek. XX, duke marrë për bazë kontributin e psikanalizës, surrealizmin, realizmin magjik dhe në përgjithësi letërsinë moderne të kohës, dalim në përfundimin se ëndrrat janë gjuha përmes së cilës flet imagjinata fantastike e krijuesit.

Domeniko Porzio, në tekstin “Pikëpyetja fetare në veprën e Dino Buxatit”, shkruan: *“[...] nuk ka pikë dyshimi që letërsia narrative e Buxatit[...] përmban ankthin e kohës, qëllimin gnostik për ta konsideruar botën dhe realitetin si një ëndërr ku jemi të burgosur, duke ruajtur qëllimin për të futur brenda arkitekturës së të dukshmes, “grimca të vazhdueshme absurditeti” që mund të na*

ngushëllojnë e qetësojnë se gjithçka është e rreme” (Porzio 1972: 71).

Lexuesi, në këtë rrëfim, qetësohet deri diku nga fakti që protagonistin po ëndërron, megjithatë përjetimi i ankthit të tij është real. Dhimbja është gati fizike. Tentativa për t’i shpëtuar ndjekjes nga kafsha e egër vjen si një betejë mbijetese, ai plagoset, gjakoset, i mbahet fryma dhe ndjen mushkëritë gati t’i shpërthejnë. Ndjen këmbët që nuk i bëjnë më, vështirimi i errësohet dhe dihatja e tij është si një lutje që gjithçka të marrë fund dhe të vijë zgjimi i shumëpritur. I burgosur brenda ëndrrës së vet, nuk ndodh kështu, pasi pikërisht kur mendohet se ka kaluar rreziku, ai materializohet më i afërt se kurrë: *“[...] plag’ e ballit dhe të gjerrat e turirit po zënë të më djegin, por prapë jam i lumtur se shpëtova nga ndjekja dhe nga goj’ e kuq’ e qenit.*

Një zë në mes të ferrave më bën të kthej kokën. O tmerri! Qenin që pandehja se shpëtova soje, qenin në dhëmbët e të cilit më ishte varur jeta, tani e kam përpara!

Më s’pata kurajo as të ikja, as të thërrisja; sytë m’u errë, laqet e këmbës m’u zgjidhë, mbeta si i ngrirë! Tani më s’shihja gjë, vetëm veshët më dëgjonin një të lehur m një zë të mbytur, dhe – sado që sytë s’më shihnin, më dukesh se qeni më skërmitte dhëmbët dhe po bëhesh gati të më hidhesh.” (Skëndo 1995: 55)

Pra si element të fantastikes, mund të cilësojmë një botë, atë të ëndrrës, që është reale dhe e mbushur me një përndjekje të frikshme, misterioze, që vjen nga një orientim i errët, i pashkak, i pashpjegueshëm. Nuk tregohet pse nisi ndjekja, ndërsa rrëfimi merr trajtat e një ilustrimi simbolik, që i lejon tekstit të marrë një shumësi kuptimesh dhe interpretimesh të lira.

Në pjesën e dytë të rrëfimit, protagonistin zgjohet dhe i duket sikur ka lënë pas të errët misterioze të gjumit të natës. Por sërish ndjesia që gjërat nuk janë ashtu si

duken në dritë të diellit, nuk i shqitet për asnjë çast. Një moment dëgjon të lehurën e qenit jashtë dhe përfton ndjesinë mos ëndrra vazhdon edhe në realitet. Kemi të bëjmë me një ndërhyrje të qartë dhe të prerë të imagjinare dhe fantastike në qiellin e reales. Ankthi kthehet në tmerr, e as drita e diellit nuk mund të sfidojë dhe të largojë këtë pështjellim. Pyetjet retorike janë shqetësime që nuk marrin dot përgjigje. Është e huaja, e panjohura, misteriozja, ajo që përbën kërcënim për protagonistin: “[...] *Of, sa ëndërr e ligë! Me sa gas sheh njeriu që duke hapur sytë, gjith’ajo hije e zezë fluturoi. [...] Po hija akoma s’u zhduk, se prapë dëgjoj qenë që leh, dhe tani po leh me një zë të shqyer dhe të egërsuar. Ç’është kjo, ç’është ky qen? Është qeni ynë. Po pse leh, kujt i leh? [...] Ngrihem, dal në ballkon dhe shtie një sy në kopsht; s’ka njeri. Qeni po leh afër portës dhe me zemërim i sulet murit[...]*” (Skëndo 1995: 54).

Na ofrohet një lloj shtrirje e ireales, e botës onirike, mbi realen, atë që perceptohet nga njeriu. Qeni i ëndrrës shndërrohet në qenin e njohur të shtëpisë, e lehura është njëlloj dhe ankthi e tmerrri nuk shqitet asnjë çast. Protagonisti i provon të gjitha, por nuk arrin të largojë vetes pasigurinë se diçka e keqe ka për të ndodhur. Lehjet e çartura e të egërsuara janë paralajmërim që mjegulla e errët do të lyejë muret e fatit të tij. Dhe kur nuk pritej, vjen konfirmimi që irealja, fantastikja, imagjinaria, është e pushtetshme dhe zgjatohet deri në jetën e përditshme: “*A e mësove që mikun tonë...pardje e zunë dhe u hodhë në burg?... Hij’ e natës s’ish akoma çdukur!*” (Skëndo 1995: 55)

Kjo është mbyllja e novelës dhe na takon të vlerësojmë këtë krijim afër fantastikes, nga tensioni narrativ dhe kushtëzimi i ireales që ushtron tërheqjen e saj ndaj realitetit. Me interes, në këto dy novela të Lumo Skëndos, na duket pikëpyetja e madhe se përse autori nuk përzgjedh të vazhdojë të shkruajë këtë lloj letërsie, që i

shkon për shtat stilit dhe imagjinatës krijuese të tij?

Përfundime

Para se të dalim në konkluzione paraprake, mbetet për t’u bërë një saktësim i fundit, në krahasim ndërmjet letërsisë së fillim shekullit XX në Shqipëri dhe përmasave të fantastikes në letërsinë evropiane si dhe në realizmin magjik amerikano-latin. Në këto dy platforma letrare, hibridizimi i botëve (reales dhe fantastikes) është elementi identifikues për këtë lloj letërsie, e kjo përputhet edhe me ndërhyrjen brenda të njëjtës hapësire narrative, të elementëve reale dhe elementëve të trilluar. Kombinimi mes tyre mundëson zbërthimin e tekstit dhe tregon funksionalitetin në tërësi të tij. Sikur të ndalemi te letërsia e Amerikës latine, Borgezi është shembulli më i përshtatshëm për të na ofruar orientimin e nevojshëm në këtë drejtim.

“Universin fantazmagorik” të Borgezit, studiuësja Maria Barrenechea e cilëson si “*një sferë ku kufijtë ndërmjet reales dhe fiksjonin letrar nuk ekzistojnë më, janë fshirë, ku nuk kuptohet më se çfarë është imagjinare dhe çfarë është e vërtetë, ku personazhet romaneskë mund të alternohen me ata historikë dhe anasjelltas, autorët realë me apokrifët, ku jeta kopjon rregullat letrare e nga ana tjetër, ajo çka është specifikisht letrare, merr vlerë vitale, madje dhe magjike*” (Barrenechea Y Piñero 1957:54).

Pesimizmit të Todorovit, sipas të cilit “*fantastikja e mirëfilltë ishte e destinuar të zhdukej në shek. XX, nisur nga zëvendësimi i saj me psikoanalizën, me humbjen e ndarjes ndërmjet reales dhe ireales, çka do të sillte për pasojë fantastikimin e përgjithshëm të botës së përfaqësuar*” (Teodorv 1970:172), – mund t’i kundërpërgjigjemi duke argumentuar se nocioni i realitetit që vepron te lexuesi, përputhet vetëm minimalisht me nocionin e promovuar nga teksti letrar, i cili ushtron një lloj ndikimi mbi ndërgjegjen e lexuesit, por jo

aq sa të shkundë dhe të kthejë përmbys kodin orientues në botën reale të tij.

Edhe lexuesi më dashamirës i fantastikes, e humbet nëse vihet përballë një situatë e cila e thyen paktin e leximit dhe koherencës e botës së mundshme të rrëfyer në tekst. Themi, me të drejtë, që më e rëndësishme se raporti midis fantastikes dhe binomit reale-ireale, na duket përshtatja e lexuesit, pranimi i ngjarjes së pamundur, fantastike, duke u ndjerë këtë të fundit si diçka që zgjatet tej normales, mund të jetë deri vijim i i mëtejshëm i realitetit, por pa shkaktuar trazim apo habi të thellë.

Lexuesi i sotëm mund ta gjejë plotësisht komod vetëm në këtë lloj rrugëtimi fantastik, të shembujt e ofruar më lart. Në paraqitjen e botëve hibride, të pandara me

vijë kufizuese midis reales dhe ireales, ku bota onirike ngrihet si një pështjellim metaforik i protagonist, fantastikja përvetësohet dhe ndjehet si e natyrshme e në harmoni me tekstin. Edhe kur është e detyruar që ngjarjet të zbardhen nën dritën e reales, kontradikta e brendshme e tekstit, që pasqyron trajta të fantastikes, e bën të gjallë dhe tërheqës deri në fund procesin e leximit. Sikundër mundëm të shohim, në këto novela të veçuara të Lumo Skëndos, jo vetëm autorët e periudhës mundeshin të krijonin sipas modelit bashkëkohës të fantastikes, por shfrytëzonin në maksimum potencialin gjuhësor dhe imagjinar të tyre, në krijimin e një lloji rrëfimi, të ri, por njëherësh dhe të lashtë sa letërsia, që përfshihej brenda fantastikes.

BIBLIOGRAFIA

- Ana María Barrenechea y Emma Susana Speratti Piñero, (1957). *La literatura fantástica en Argentina*, México,D.F., Imprenta universitaria
- David Roas.(2001) *La amenaza delo fantástico*, in Aa.vv., *Teorías delo fantastico*, a cura di David Roas, Madrid, Arco
- Domeniko Porzio. (1972). *L'interrogazione religiosa nell'opera di Dino Buzzati*, Milano
- Lumo Skëndo (1995). *Hi dhe shpuzë*, Shtëpia botuese Albinform, Tiranë, 1995
- Roger Caillois (2004). "Nel cuore del fantastico", Rizzoli
- Sabri Hamiti. (2009). "Letërsia moderne shqipe", "UET-Press", Tiranë, 2009.
- Sabri Hamiti (2008). Letërsia moderne shqipe. Tiranë, UET Press
- Sabri Hamiti (2000). Letërsia moderne shqiptare, Albas, Tiranë
- Sabri Hamiti. (2002). *Letërsia moderne shqiptare*, Albas, Tiranë
- Sabri Hamiti (1989). Vetëdija letrare, Rilindja, Prishtinë
- Tzvetan Todorov (2000). *Introduction à la littérature fantastique* (1970), trad. it. di Elina Klersy Imberciadori, *La letteratura fantastica*, Milano, Garzanti
- Yves Chevreil.(2002). *Letërsia e Krahastuar*, "Puf", Tiranë

POHIMI I ÇILTËR I SEKSUALITETIT FEMËROR NË VEPRËN E KEJT SHOPENIT

FLORINDA BORIÇI

Fakulteti Edukimit

Universiteti "Aleksandër Moisiu" Durrës

Përmbledhje

Qëllimi i këtij punimi është të analizojë pohimin e çiltër të seksualitetit femëror në veprën e autores amerikane Kejt Shopen, si një risi mjaft e guximshme në letërsinë amerikane në fund të shekullit të nëntëmbëdhjetë. Seksualiteti femëror konsiderohej një temë tabu në letërsi dhe sidomos në Amerikën kryesisht puritane. Shopeni, e ndikuar nga letërsia europiane dhe veçanërisht nga letërsia franceze, e cila ishte më e hapur ndaj temave të tilla, njihet për krijimin e karaktereve femërore të forta dhe mjaft të guximshme. Shpesh tregimet e saj ktheheshin mbrapsht nga botuesit, sepse personazhet e saj femra konsideroheshin tepër të emancipuara dhe pasionante. Heroinat në tregimet dhe romanet e Shopenit zakonisht i jetojnë deri në fund impulset e tyre të forta. Ato përpiqen të sfidojnë konvencionet e kohës dhe të vendosin vetë mbi jetët e tyre. Ky punim do të fokusohet në disa prej veprave të Shopenit ku trajtohet seksualiteti femëror.

Fjalë çelës: *seksualiteti femëror, emancipimi, pasioni, konvencione*

Abstract

The purpose of this study is to analyze the topic of female sexuality in the fiction of the American author Kate Chopin as a very bold novelty in American literature at the end of the nineteenth century. Female sexuality was considered a taboo topic in literature and especially in the mainly puritan America. But Chopin was influenced by European literature and especially French literature which were more open to such topics. Kate Chopin is well-known for the creation of strong and courageous female characters. Her short stories were often turned down by the editors because her female characters were considered too emancipated and passionate. The heroines in her short stories and novels usually live out their strong impulses. They try to defy the conventions of their time and decide over their own lives. This paper focuses in some of Chopin's fiction where the female sexuality is treated.

Key words: *female sexuality, emancipation, passion, conventions*

Kejt Shopen (Kate Chopin) është një autore amerikane e fundshekullit të nëntëmbëdhjetë, e cila njihet për krijimin e heroinave të forta. Botuesit shpesh i kthenin mbrapsht tregimet e saj, sepse personazhet e saj femra konsideroheshin tepër të emancipuara dhe pasionante. Heroinat në tregimet dhe romanet e Shopenit zakonisht i jetojnë deri në fund impulset e tyre të forta. Ato përpiqen të sfidojnë konvencionet e kohës dhe të vendosin vetë mbi jetët e tyre. Personazhi i saj i parë femër, në tregimin e saj të parë "Më i mënçur se një perëndi", refuzon "punën e dashurisë" (Chopin,

2006:45), të cilën një burrë do t'ia imponojë asaj dhe në vend të kësaj ajo zgjedh të bëhet një pianiste e famshme, duke dalë kështu kundër detyrave dhe limitimeve tradicionale femërore.

Kejt Shopen i shihte dhe i kuptonte vetë të gjitha aspektet e psikikës femërore dhe interesi i saj i veçantë ishte zgjimi i gruas ndaj natyrës së saj të vërtetë, qoftë kjo tradicionale, e emancipuar apo dhe një përzierje e të dyjave.

Pohimi i çiltër i seksualitetit femëror në veprën e Shopenit ishte një risi mjaft e guximshme në letërsinë amerikanë në fund të

shekullit të nëntëmbëdhjetë. Seksualiteti femëror konsiderohej një temë tabu në letërsi dhe sidomos në Amerikën kryesisht puritane, por Shopeni ishte e ndikuar nga letërsia europiane dhe veçanërisht nga letërsia franceze, e cila ishte më e hapur ndaj temave të tilla. Ky punim do të fokusohet në disa prej veprave të Shopenit ku trajtohet seksualiteti femëror.

Te tregimi “Një ndodhi e turpshme”, heroina Mildred Ormi, ndihet e tërhequr nga një punëtor krahu në fermën ku ajo po qëndronte si vizitore. Nga mërzitja, ajo flirton në mënyrë të hapur me të. Ai nuk shfaq interes ndaj saj dhe kjo gjë bën që asaj t’i rritet interesi edhe më shumë. Një ditë, Mildredi e ndjek djalin deri te lumi, ku ai e puth me pasion. E tronditur nga kënaqësia që ndjen, ajo eviton ta shohë djalin në ditët në vijim. Një ditë ai i kërkon ndjesë Mildredit, por ajo i përgjigjet në mënyrë enigmatike, “Një ditë- ndoshta; kur të kem arritur të fal veten.”(Chopin, 2006:136) Megjithëse e cekët dhe e llastuar, Mildredi përballlet me veten dhe me të tjerët në mënyrë të drejtpërdrejtë. Ajo shkel rregullat konvencionale të sjelljes duke bërë ajo hapin e parë drejt një burri, i cili për më tepër ishte dhe shumë më poshtë statusit të saj. Ajo refuzon rolin e palës pasive dhe të pafajshme, që nuk bën avance në marrëdhëniet seksuale dhe në vend të kësaj kërkon përgjegjësinë e nje subjekti aktiv. Duke e shijuar puthjen dhe duke ia pranuar këtë gjë vetes dhe atij, ajo është në rrugë të mbarë për t’u bërë një individ i pavarur.

Në tregimin “Një grua e respektueshme”, znj.Baroda është një grua lumturisht e martuar, e cila ndihet “pak e provokuar” nga miku i bashkëshortit të saj Guvërneilli, i cili ka ardhur për vizitë në plantacionin e tyre, në një kohë kur “Ajo po priste me padurim të kalonte një periudhë vetëm për vetëm me të shoqin”. (Chopin, 2006: 333) Pavarësisht dashurisë së fortë që kishte ndaj të shoqit, ajo ndjen tërheqje ndaj

Guvërneillit. Në fakt, pasioni për të ftuarin pothuajse e pushton atë një mbrëmje kur ajo e takon atë në kopësht: “Qenia e saj fizike predominonte në atë moment... Ajo donte të zgjaste dorën ...dhe ta prekte atë me majën e gishtave të saj... Ajo donte t’i afrohej dhe t’i pëshpëriste në vesh... ashtu siç do kishte bërë po të mos ishte një grua e respektueshme”.(Chopin, 2006: 335) Duke e kuptuar atë që po ndodhte ajo largohet për në qytet dhe qëndron atje deri sa Guvërneilli largohet nga plantacioni. Narratori thotë: “Znj. Baroda u tundua fort... t’i tregonte të shoqit, i cili ishte gjithashtu dhe shoku i saj, për këtë çmenduri... Por ajo nuk e bëri...ajo e dinte se ka disa beteja në jetë të cilat një qenie njerëzore duhet t’i luftojë vetë”(Chopin,2006: 336) Në këtë tregim të shkruar në vitin 1894, Znj. Baroda nuk shfaq asnjë shenjë të një naiviteti romantik apo të një mungese satisfaksioni seksual në martesën e saj, dy motive të sugjeruara përgjithësisht për tradhtinë bashkëshortore të Ednës te romani “Zgjimi”. Ajo thjesht ndjen një tërheqje të fortë seksuale ndaj një burri tjetër që nuk është i shoqi. Ajo nuk ka asnjë motiv për të qenë e pabesë, përvëçse një trupi fizikisht të shëndetshëm. Pëkundrazi, ajo ka çdo arsye për t’i qëndruar besnike bashkëshortit të saj të dashur. E sigurisht që ajo largohet nga skena për t’u siguruar që të qëndrojë besnike. Por përpara se viti të mbarojë, ajo i sugjeron të shoqit që ta ftojë Guvërneillin për një tjetër vizitë në plantacionin e tyre. I shoqi është mjaft i kënaqur që ajo e “ka kapërcyer” “mospëlqimin” e saj ndaj mikut të tij. E ajo duke qeshur, i thotë atij “pasi i dha një puthje të gjatë e të ëmbël në buzë: ‘Unë kam kapërcyer gjithçka!... Kësaj rrugë unë do të jem shumë e sjellshme ndaj tij”(Chopin, 2006:336) . Çështja e tradhtisë këtu mbetet e hapur, por lexuesi kupton se ajo do të rrezikojë të humbasë gjithçka-bashkëshortin e saj, martesën e saj dhe vetë lumturinë e saj,

thjesht sepse pasioni i zgjuar tek ajo kërkon të përmbushet.

Në romanin *Zgjimi*, i cili konsiderohet si kryevepra e Kejt Shopenit, një grua e martuar dhe njëkohësisht dhe nënë e dy fëmijëve, e quajtur Edna Pontelj, arrin moshën njëzet e tetë vjeç, përpara se përgjigja e saj e fortë fizike ndaj një burri i cili “nuk është absolutisht asgjë për të” nga ana emocionale (Chopin, 2006: 960), e zgjon atë ndaj kuptimit të natyrës së saj seksuale. Ky zgjim nuk kishte ndodhur në shumë vite martesë. Kur Alse e puth, ajo e ndjen se “kjo ishte puthja e parë në jetën e saj, së cilës natyra e saj i ishte përgjigjur vërtet. Ishte një pishtar i ndezur që ndjell dëshirë”(Chopin, 2006: 960). Ajo kërkon tani përmbushje seksuale jashtë sferës së shtëpisë, duke kryer kështu tradhti bashkëshortore. Edna është zgjuar plotësisht ndaj një dëshire të domosdoshme për seks, për panvarësi, për qartësi dhe për të njohur veten. Ajo nuk ndjen as turp dhe as brejtje ndërgjegjeje. Ajo e pranon natyrën e saj seksuale dhe kupton se seksi është kryesisht i pavarur nga vullneti ynë dhe se dashuria dhe seksi jo domosdoshmërisht rastisin në të njëjtin objekt dëshire. Një mendim mjaft i avancuar ky për kohën, sepse kryesisht janë meshkujt ata që e bëjnë një ndarje të tillë, ndërsa femrat në përgjithësi e lidhin seksin me dashurinë.

Romani *Zgjimi* ishte mjaft i guximshëm për kohën kur u shkrua dhe si pasojë u prit mjaft keq nga kritika, e cila e dënoi për mungesën e moralitetit. Ai u ndalua nëpër biblioteka në vendlindjen e autores dhe ajo vetë u mënjanua disi nga shoqëria. Pak vite më vonë, pas vdekjes së saj, ajo dhe vepra e saj mbetën në harresë për më shumë se gjysmë shekulli.

Shumë shpejt pasi romani *Zgjimi* ishte pranuar për botim, Shopeni shkruajti një tjetër tregim jashtë mase të guximshëm për kohën, të cilin as ajo vetë nuk guxoi ta

botonte. Tregimi “Stuhia” konsiderohet si një nga tregimet më të guximshme të shkruara para viteve 1960, që trajton temën e seksualitetit femëror. Personazhi kryesor Kaliksta, gjatë një stuhie kryen tradhti bashkëshortore. Pjesa me e madhe tregimit zhvillohet në dhomën e gjumit, një pjesë e shtëpisë kjo, rrallëherë e përmendur nga autorët amerikanë të kohës. Rrjedha e pasionit të tyre ecën paralelisht me stuhinë deri sa në fund “ata dukeshin sikur po ecnin në kufi të misterit të vetë jetës.” Bubullimat pakësohen, shiu pushon, Alse largohet, Kaliksta “ngrejti kokën lart dhe qeshi me zë të lartë”(Chopin, 2006: 595). Megjithëse pak tregime e kalojnë “Stuhinë” për nga mjeshtëria apo forca narrative, pritja negative që iu rezervua romanit “Zgjimi”, bëri që Kejt Shopeni as të mos përpiqej fare ta botonte këtë tregim. Në qoftë se ajo do ta kishte botuar, kritikëve padyshim që do u ishte dukur tronditës, vërtet shokues në përshkrimin e qartë e të hapur, ndonëse artistik të skenave të dashurisë. E më tronditës do t’u ishte dukur fakti që Kaliksta haptazi e shijon këtë interlud tradhtie bashkëshortore. Por ndoshta, lexuesin e shekullit të nëntëmbëdhjetë, më shumë se çdo pjesë tjetër, do ta kishte tronditur fjalja e fundit e tregimit: “E kështu stuhia kaloi dhe të gjithë qenë të lumtur.”(Chopin, 2006: 595). Fakti që askush nuk paguan për mëkatin, ndoshta do i kishte ofenduar kritikët më shumë se çdo gjë tjetër, sepse madje edhe në ditët e sotme disa lexuesve, u duket i pafalshëm përfundimi i këtij tregimi.

Mopasani ishte një nga shkrimtarët më të guximshëm që kishte trajtuar seksin në kohën e tij. E megjithatë ai i respektonte regullat e etikës, aq sa për të kufizuar përshkrimin e aktit seksual. Në disa raste ai i zvogëlonte aspektet e epshit duke i bërë ato komike e në raste të tjera, në momentin kritik, ai largohej nga akti njerëzor dhe e përfaqësonte atë në mënyrë indirekte. Në

shkrimet e Shopenit seksi nuk është kurrë komik. Te tregimi “Stuhia,” ai është sa i rrëmbyer aq dhe “i lumtur”. Znj.Shopen e trajtoi çështjen në fjalë pa perifrazime. E veçanërisht, skena e aktit seksual është një shembull i kurajos së saj për të trajtuar diçka të ndaluar dhe i guximit të saj stilistik për ta përshkruar atë në mënyrë të drejtpërdrejtë e pa rezerva, me një vërtetësi e autenticitet suprem.

Seksi është një forcë aq e fortë, e pashmangshme dhe e natyrshme sa dhe vetë stuhia që e ndez atë. Kejt Shopeni nuk e përqesh, por as e dënon Alsenë dhe dy gratë e tij. Ajo është thjesht një vëzhguese e distancuar, e cila në asnjë moment nuk ngre gishtin moralizues. Theksi në këtë tregim është te gëzimi momentar i forcës kozmike, por simbolizmi primordial që mbizotëron në të gjithë tregimin, i cili përforcon nuancën e fshehtë të aspektit serioz dhe të pakohë të Erosit.

Me atmosferën e tij të gjerë erotike uitmaneskiane, duket sikur tregimi i dedikohet më shumë dëshirave të pavdekshme të natyrës, se sa ndonjë personi. Të gjitha detajet janë sugjестive ndaj këtij impulsi qendror. Ekziston një korespondencë e plotë mes temës nga njëra anë dhe vendndodhjes, subjektit dhe personazheve nga ana tjetër. Elementet e kësaj pjese janë të shkruara në mënyrë të pazgjdhshme me njëra-tjetrën, ndërsa tregimi ecën përpara pa ndërprerje drejt rezultatit të pashmangshëm të ciklonit. Me një minimum personazhesh, ky tregim mjaft i efektshëm jep një panoramë bindëse të figurave, njëkohësisht përfaqësuese dhe individuale të cilët ndikohen nga stuhia.

Nga ana artistike, “Stuhia” është një tregim i pasqor i cilësisë së parë. Ai është i rëndësishëm gjithashtu për guximin e tij. Çiltërsia mbi seksin e librave të tillë si “Madam Bovari” e Floberit dhe “Nana” e Zolasë, dalëngadalë po fillonte të kishte një

ndikim edhe në prozën amerikane. Me këtë tregim, Kejt Shopen jo vetëm që i la prapa bashkëkohësit e saj, por gjithashtu shkoi dhe një hap përtej dy autorëve francezë. Që përshkrimi i bashkimit fizik është më i hapur se i tyre, është një pikë relativisht e vogël në këtë lidhje. Ajo që është e rëndësishme është cilësia e tij “e lumtur” dhe “e shëndetshme”.

Floberi i kthen bëmat amatore te Ema Bovarisë në një largim të marrë prej monotonisë. Ndërsa Zolá i paraqet ato të Nanës si një shprehje të ulët të një heroine të degjeneruar. Kejt Shopeni nuk ishte e interesuar në imoralitetin në vetvete, por për jetën ashtu siç ajo vjen. Ajo shikonte si të natyrshme ose me siguri të pashmangshme shprehjet e Erosit universal, brenda ose jashtë martesës. Ajo fokusohet këtu te seksualiteti në vetvete dhe për të ai nuk ishte as i tërbuar e as i ulët, por “i shëndetshëm” si dhe vetë jeta. Në tregimin “Stuhia” ka gjallëri dhe një gëzim kozmik dhe mister, teksa Alse dhe Kaliksta bëhen një me njëri-tjetrin dhe me natyrën. Me cilësinë e tij organike, euforinë erotike dhe çiltërsinë e tij, tregimi pothuajse e bën autoren e tij një D.H. Lorenc të hershme.

Kejt Shopeni është e para shkrimtare amerikane femër që pranoi seksin me gjithë ndikimet e tij të thella, si një subjekt legjitim për prozën serioze. Ajo është gjithashtu e para shkrimtare që trajtoi temën e seksualitetit femëror. Rregullat e mirësjelljes në epokën viktoriane kërkonin që gratë e martuara të sakrifikonin veten e tyre ndaj fëmijëve dhe bashkshotëve të tyre. Mjekësia në atë kohë bënte dallim mes dëshirës seksuale të mashkullit dhe dëshirës riprodhuese të femrës. Doktorit britanik Uilliam Ekton, deklaronte në vitin 1875 se “një grua modeste, rrallë dëshiron kënaqesi seksuale për vete. Ajo i nënshtrohet përqaftimeve të të shoqit, parimisht për të kënaqur atë dhe, po të mos ishte për dëshirën e saj të mëmësisë, ajo do të ishte e lumtur të

çlirohej nga vëmendja e tij. (Acton, 1875: 57-73). Pra, mendohej se gratë nuk kishin dëshira seksuale. Për to marrëdhënia seksuale ishte vetëm për të përmbushur dëshirën e mëmësisë. Lindja dhe rritja e fëmijëve ofronte mjaftueshëm kënaqësi seksuale për gratë. Ky stereotip mjekësor reflektohet te personazhi i Madam Ratinjolës, te romani *Zgjimi*, e cila është e lumtur në martesën dhe në rolin e saj vetmohues si nënë. Madam Ratinjol kishte lindur 4 fëmijë në vetëm 6 vite martesë dhe është sërish shtatzënë gjatë zhvillimit të romanit. Shopeni tregon në momente të ndryshme në roman se një kënaqësi e tillë sensuale, mungon tërësisht në martesën e Ednës.

Me ngritjen e shkencës së seksologjisë në vitet 1890, po sfidohej doktrina e vjetër e mungesës së lindur të dëshirës seksuale te gratë. Eduard Karpenteri shkroi në vitin 1896 se pasioni seksual ishte një përvojë universale dhe gjetja e vendit të këtyre dëshirave, shprehja, kontrolli dhe rëndësia personale e sociale e tyre, ishte mjaft e rëndësishme për çdo të ri, burrë, vajzë dhe grua. (Carpenter, 1914:2). Ndërsa Edna përjeton konfliktin mes impulseve të saj romantike dhe seksuale që e shtynjë atë drejt tradhtisë bashkëshortore, i shoqi duket i pavetëdijshëm që ajo mund të ketë dëshira të tilla. Pra, romani *Zgjimi* shpreh një paralajmërim për lexuesit meshkuj që të bëhen më të vëmendshëm ndaj nevojave seksuale të bashkëshorteve të tyre. Ishte pikërisht Alse dhe jo burri i saj Leonse, që zbuloi sensualitetin e saj të fjetur, i cili u shpalos nga të kuptuarit e tij delikat të kërkesave të natyrës së saj, si një lulëzim i vrullshëm e i ndjeshëm. (Chopin, 2006: 988-9)

BIBLIOGRAFIA:

- Acton, William (1987). *The Functions and Disorders of the Reproductive Organs* (1875) ne Sheila Jeffreys (ed.), *The Sexuality Debates* (New York: Routledge & Kegan Paul)
- Beer, Janet (2008). *The Cambridge Companion to Kate Chopin*, Oxford Brookes University, 2008
- Carpenter, Edward, *Love's Comog of Age*, (London: Methuen, 1914)

Pohimi i çiltër i seksualitetit femëror në veprën e Shopenit bëri që shumë kritikë të kohës së saj ta konsideronin dhe vetë autoren si shkelëse të kodeve të sjelljeve, jo më pak se heroinat e saj. Në qëndrimin e saj ndaj pasionit, ajo paraqiste një pranim të shëndetshëm, realist dhe të plotë të njeriut. Ajo njihte zhvillimet më të fundit në shkencë dhe në letërsinë botërore dhe qëllimi i saj ishte të përshkruante, e papenguar nga tradita dhe autoritetet letrare, impulset e pandryshueshme të njeriut. Duke qenë se ajo ishte energjike, inteligjente dhe shumë e arsyeshme, si dhe duke qenë se jeta e saj e kishte bërë atë moralisht tolerante dhe i kishte dhënë siguri shoqërore, ajo mund të shkruante me një balancë dhe pjekuri, me një ngrohtësi dhe humor që nuk gjenden shpesh tek bashkëkohësit e saj.

Shopeni jetoi dhe shkroi pothuajse treçerek shekulli përpara kohës së saj dhe si e tillë nuk u prit mirë nga kritika e kohës së saj. Megjithatë, në ditët e sotme, reputacioni i Shopenit qëndron lart. Kritikët vërejnë sot në veprat e saj elemente të romantizmit, transendentalizmit, realizmit, natyralizmit, ekzistencializmit apo dhe të feminizmit. Në fakt, Shopeni qëndron e vetme, një figurë solidare mes gjithë atyre “izmave”. Në veprat e saj duket qartë ndikimi i paraardhësve dhe i bashkëkohësve të saj, duke përfshirë Emersonin, Ibsenin, Floberin, Suinbërnin dhe veçanërisht Mopasanin dhe Uitmanin. Ata e ndihmuan atë të formësonte reagimet e saj në jetë. Shopeni i tejkalon burimet dhe ndikimet e saj për të krijuar një trup veprash që flet me zërin e vet unik. Ky zë profetizon feminizmin shekullit XX.

- Daiu, Maks. (2000). *Profile Prozatorësh Modernë Amerikanë*, Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë,
- Culley Margo, (ed) (1994). *Kate Chopin: The Awakening*, Norton Critical Edition (New York: Norton)
- Fox Genovesse, Elizabeth (1997). *Kate Chopin, The Awakening*, Southern Studies, 18
- Perkins Gilman, Charlotte (1994). *Women and Economics*, (1898, New York: Prometheus Books
- Rankin, Daniel S. (2000). *Kate Chopin and Her Creole Stories*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Salvaggio, Ruth (1999). *The Sounds of Feminist Theory*, Sunny Press
- Seyersted, Per. ed. (2006). *The Complete works of Kate Chopin*. Baton Rouge: Louisiana State University Press
- Seyersted, Per and Toth, Emily, eds.(2005). *A Kate Chopin Miscellany*. Natchitoches and Oslo: Northwestern State University Press and Universitetsforlaget
- Seyersted, Per, Toth, Emily and Bonnell, Cheyenne, eds.(2000). *Kate Chopin's Private Papers*. Bloomington: Indiana University Press
- Seyersted, Per. (2006). *Kate Chopin: A Critical Biography*. Baton Rouge: Louisiana State University Press; Oslo: Universitetsforlaget
- Skaggs, Peggy (2000). *Kate Chopin*. Indiana University Press
- Toth, Emily (1999). *Unveiling Kate Chopin*, University Press of Mississippi

LARMIA E TEKNIKAVE RRËFIMORE NË PROZËN E DONALD BARTHELMIT

GRANIT ZELA

Departamenti i Testimit-Përkthimit
Qendra e Gjuhëve të Huaja
Akademia e Forcave të Armatosura

Përmbledhje

Punimi analizon dy romanet e shkrimtarit të shquar pasmodernist amerikan Donald Barthelme, përkatësisht të romanit “Borëbardha” (1962) dhe “Parajsa” (1989). Meqenëse vëmendja e Barthelmit tek “Borëbardha” është te çështjet ontologjike, përdorimi i teknikave rrëfimore te ky roman pohon natyrën e tij të spikatur pasmoderne. Me anë të përdorimit të teknikave të tilla të rrëfimit si metafikcioni, pranëvënia e zërave fragmentarë dhe eliptikë, parodia pasmoderne, ironia dhe përzierja e gjinive, romani zbulon statusin e tij ontologjik, duke e përfshirë lexuesin në procesin e krijimit të kuptimit të tij. Nga ana tjetër, në romanin “Parajsa” autori përdor teknika rrëfimore më koherente dhe tradicionale të cilat, pavarësisht nga përdorimi paralel i disa mjeteve letrare pasmoderniste, krijojnë më shumë vizionin modernist të botës. Punimi arrin në përfundimin se në romanin “Parajsa” del në pah një poetikë më shumë moderniste ndryshe nga romani “Borëbardha”, ku kemi një rrëfim tipik pasmodernist.

Fjalët kyçe: Letërsia postmoderniste, Donald Barthelme, teknikat rrëfimore

Abstract

The paper examines two novels of the prominent postmodernist American writer Donald Barthelme, respectively “Snow White” (1962) and “Paradise” (1989). Since Barthelme’s attention at “Snow White” is to ontological issues, use of narrative techniques in this novel asserts its conspicuous postmodern nature. Through the use of such narration techniques such as metafiction, fragmented juxtaposition of voices and elliptic, postmodern parody, irony, and the mixing of the genres, the novel reveals its ontological status by involving the reader in understanding the process of novel’s creation. On the other hand, the author uses in the novel “Paradise” coherent, traditional narrative techniques which, despite the parallel use of several postmodernist techniques, create a literary vision of the world which is more modernist. The paper concludes that at the novel “Paradise” one traces a modernist poetics unlike the novel “Snow White” where we have a classical postmodernist narration.

Keywords: Postmodern literature, Donald Barthelme, narrative techniques

1. Hyrje

Proza e Barthelmit shfaq aftësinë e saj të pashoqe për të befasuar, për të nxitur leximin dhe për të hulumtuar teknikat rrëfimore. Synohet më shumë shenja, një qëndrim që shkakton një debat serioz, ngase debati i Barthelmit me modernizmin ndodh në nivelin e formës, jo përmbajtjes. Pasmodernizmi parapëlqen “minirrëfimet”, tregimet që shpjegojnë praktika të vogla, ngjarje lokale, në vend të koncepteve të mëdha universale ose globale. “Minirrëfimet” pasmoderne, janë situatësore, kalimtare,

rastësore dhe të përkohshme, duke mos mëtuar aspak universalitetin, të vërtetën, arsyen ose qëndrueshmërinë” (Buçpapaj, 2003:278).

Nga pikëpamja e cilësive të rrëfimitarit dhe rrëfimit, ka ndryshime në profilin e zërit rrëfyes. Romani paraqet “tipologji të reja përshkrimi të “subjektives” në një dialog polifonik me zëra të tjerë, që e zhvendosin nga qendra zërin e rrëfyesit autorial. Subjekti nuk ndjek më një logjikë të përcaktuar. Mbi të ngadhënjën shpesh joracionaliteti dhe janë pikërisht synimet e brendshme të rrëfyesit, që

e shtyjnë formën rrëfimore drejt “jorrëfimit” të metagjuhës. Zëri i rrëfyesit është zëri i një vetanalize të brendshme, jo në formën e monologut, por të dialogut problematik. Çdo përfundim ai e vesh me dykuptimshmëri dhe konceptim të pathënshëm me fjalë, gjë që i jep rrëfimit funksionin e të vënit të vetvetes në dyshim, përmes mohimeve dhe ndërlikueshmërisë të lojërave retorike.

2. Teknikat rrëfimore në romanin “Parajsa”

Romani “Parajsa” përqendrohet në përvojën jetësore të Sajmonit, një intelektual i të pasur, të moshuar dhe të divorcuar me profesionin e arkitektit, pak para daljes së tij në pension. Ai duket se përballon krizat e jetës me anë të pijes dhe dashuriqkave me tri vajza të reja nga Kolorado, duke krijuar një “Parajsë” për një burrë të moshuar në shkëmbim të mbështetjes së tyre financiare. Veprimet për protagonistët e Barthelmit thjeshtohen deri në kënaqjen e nevojave të tyre themelore fizike (të ngrënit, gjumi, pija, seksi) dhe në reflektimin mbi gjendjen e tyre të tanishme, e cila dukshëm thekson interesin e autorit për të nxjerrë në plan të parë çështje ontologjike.

Interesi i Barthelmit për çështjet ontologjike mund të mbështetet më tej nga mungesa e një mjeti letrar tipik modernist, përroi i ndërgjegjes, në këtë roman. Një strategji e tillë, dukshëm ontologjike, cenohet në mënyrë krejt të skajshme nga teknika rrëfimore “epistomologjike” më shumë sesa moderniste, ashtu si edhe nga mënyra e krijimit të personazheve, përcaktimit të vendit dhe kohës. (Kušnir, 2001:5-6).

Megjithëse rrëfimi i Barthelmit të “Parajsa”, nuk përfshin teknika tipike moderniste si përroi i ndërgjegjes, i cili shpërfaq projektimin e botës së jashtme tek mendja njerëzore, autori përdor një mjet letrar edhe më tradicional, rrëfimtarin e gjithëdijshtëm; dialogë mes Sajmonit, arkitektit të moshuar dhe të dashurave të tij, dialogë

mes personazheve të cilësuar si Q (Pyetje për “question”), dhe A (Përgjigje për “answer”), dukshëm mes Sajmonit dhe një doktori. Kjo pjesë e rrëfimit (dialogët mes Q dhe A-së) që të kujton seancat e terapisë, del të jetë dialog mbi kuptimin e jetës.

Rrëfimtari i gjithëdijshtëm tradicional zbulon gjendjet dhe biografinë e Sajmonit dhe vajzave në kohën e tanishme dhe në të shkuarën. Të dyja llojet e dialogëve që ato bëjnë, si ato mes Sajmonit dhe vajzave, dhe ato mes Q dhe A-së, përmbushin një funksion të ngjashëm me përroin e ndërgjegjes për të hulumtuar qëndrimet e personazheve ndaj botës dhe të menduarit e tyre. Në këtë mënyrë, rrëfimtari i gjithëdijshtëm vendos marrëdhënien me realitetin, mbështetur në një “qendër të vetme vetëdijeje” e cila lidhet me protagonistin.

Megjithëse zëri i gjithëdijshtëm rrëfimtari ka ngjyresa humori dhe ironie, për të shprehur kritikën ndaj Sajmonit dhe qëndrimeve të tij ndaj botës, ashtu si dhe ndaj ndjenjave të tij që lidhen me plakjen, nuk ka dyshim për problemin qendror që krijon rrëfimtari: jeta, kriza emocionale dhe intelektuale e një intelektual të moshuar që përballet me ndjeshmërinë gjithnjë në ndryshim të kohës në të cilën jeton, stilet e jetës ashtu si dhe ndryshimet në art, të cilat përfaqësohen sidomos nga arkitektura, fushë në të cilën Sajmoni është ekspert. Sajmoni përshkruhet në këtë mënyrë: “Sajmoni ishte i gëzuar që ishte pesëdhjetë e tre vjeç, hollak dhe agresiv me përjashtim të barkut i cili nuk mund të thoshe se ishte hollak dhe agresiv. Ai ishte më i ri se I. M. Pei¹, më i ri se Dizi Xhillespi,² më i ri se Papa. Ai kishte aq shumë zgjuarsis në gishtat e tij që numëronin paratë

¹ Ieoh Ming Pei (1917), i njohur si I. M. Pei, është arkitekt amerikan me origjinë kineze. Ai krijoi firmën e tij të dizenjimit I. M. Pei & Shoqëritë më 1955, e cila më 1966 u shndërrua në “I.M. Pei & Partnerët dhe së fundi më 1989 e ndërroi emrin në “Pei Cobb Freed & Partnerët.

² John Birks “Dizzy” Gillespie (1917-1993) ishte drejtues amerikan i një bande xhaz, kompozitor dhe këngëtar.

sa ka ëmbëlsira në një katalog zviceran ëmbëlsirash, me fletët e mbushura me vizatime dhe lajlelule për të ta marrë mendjen.”(Barthelme, 1986:107).

Ky fragment e ndërpret tonin serioz të rrëfimit, por jo besimin tek realiteti, dhe përqesh si mohimin që i bën Sajmoni moshës ashtu edhe konformizmin, budallallëkun dhe ndikimin në rritje të kulturës komerciale. Pranëvënia naive e dukurive të papajtueshme, moshës dhe famës, e bëjnë Sajmonin një person që nuk është në gjendje ta përballojë plakjen, por nga ana tjetër gjithashtu një person që adhuron rininë e cila në mënyrë simbolike përfaqëson pafajësinë. Rinia e njëjtësuar me bashkëkohoren, jetën e lirë dhe seksin, me adhurimin e kulturës popullore që të tria vajzat vlerësojnë është megjithatë në kundërshti me mënyrën se si e kupton Sajmoni pafajësinë. Rrjedhimisht, Sajmoni në mënyrë paradoksale edhe e pranon, edhe e mohon moralin dhe ndjeshmërinë bashkëkohore.

Nga ana tjetër, ai kryen marrëdhënie të rregullta seksuale me të tri vajzat, dëgjon muzikë popullore dhe rrjedhimisht përfshihet në stilin e jetës bashkëkohore, por nga ana tjetër ai kërkon sigurinë e jetës familjare dhe kujdesin e fëmijëve të tij. Kjo siguri arrihet në mënyrë paradoksale me anë të jetuarit në një banesë të përbashkët dhe duke shijuar një marrëdhënie të lirë me tri vajza të reja. Në këtë mënyrë ai është në pozitën e një pritësi pasiv të një përvoje të re, në pozicionin e kllounit që nuk është në gjendje të përballët me situatën e tij të re jetësore ose me gjendjen bashkëkohore të moralit dhe të artit.

Kur ai pyet veten se çfarë po bënte duke jetuar në atë mënyrë në një apartament elegant në Nju Jork me tri vajza të reja dhe të bukura, Sajmonit iu desh ta pranonte që ai nuk e dinte se çfarë ishte duke bërë. Ai ishte, me sa kishte kuptuar, duke i dëgjuar ato. Këto femra ishin të heshtura, flisnin vetëm për t’iu përgjigjur ndonjë pyetjeje, ndoshta nuk e

kishin idenë se në çfarë shekulli kishte ndodhur Lufta e Dytë Botërore[...] ndaj që ato dinin ishte tepër e shpërndarë, një përzierje e ca leximeve të shkëputura nga Spinoza dhe Sindi Loperi³ me pak nga Uiliam Baklei⁴ në mes.

Ai zakonisht mbërrinte në mbrëmje dhe i gjente të trija ulur në tryezën e dhomës së ngrënies me mollaqet që ia bënin me sy. Dukshëm, nga ai pritej që të ulte me kujdes pantallonat dhe të merrej me të trija njëkohësisht. Një natë, i shtrirë në shpinë në shtrat, ai kishte gjashtë sisë për të ndukur të cilat lëkundeshim mbi të dhe ai ishte si një Romul i shkretë romak. Kur nuk ishte e mundur që ta bënte këtë, ato luanin me njëra tjetrën. (Barthelme:1986:69).

Kundërshtia mes periudhave të ndryshme kohore, stileve të ndryshme të jetuarit dhe kulturave të ndryshme të përfaqësuara nga Sajmoni dhe vajzat të cilat shfaqin mosdijen e tyre në fushën e historisë dhe artit (Lufta e Dytë Botërore, muzika e Kith Xhar (Keith Jarre), ose plani Marshall, shfaqin gjithashtu paaftësinë e Sajmonit për të identifikuar kuptimin e referencave të kulturës popullore bashkëkohore. (Kušnir, 2001:2-7).

Rrëfimtari i gjithëdijsëm që paraqet dhe komenton sjelljen e personazheve, u mbivendoset monologëve të brendshëm dhe dialogëve. Monologët zbulojnë qëndrimet e Sajmonit dhe protagonistëve të tjerë jo vetëm ndaj jetës, por shpesh edhe kundrejt artit dhe kulturës, ashtu si në monologun e mëposhtëm:

“Arkitektura e re është “e pashpirt”, lexon Sajmoni, përsëri, përsëri dhe përsëri. Ai

³Cynthia Ann Stephanie “Cyndi” Lauper (1953-) është një këngëtare, shkruese tekstesh, aktore dhe aktiviste amerikane e bashkësisë LGBT.

⁴William Frank Buckley, Jr. (1925 – 2008) ishte autor konservator amerikan i cili themeloi revistën “National Review” më 1955. Buckley shkruajti më shumë se 50 libra mbi shkrimin, politikën, historinë, lundrimin dhe disa romane me protagonist agjentin e CIA-s Blackford Oakes.

shqetësohet që po lexon për një ndërtesë shtatëdhjetëkatëshe të ndërtuar në Bulevardin e Gjashtë. Njerëzve nuk iu pëlqen të jetojnë ose punojnë mbi katin e dytë në çfarëdo lloj ndërtese, në kat të tretë maksimumi. Asnjë ndërtesë nuk duhet të jetë më e gjatë se një anije. Një fasadë e zyrtë e kënaq arkitektët; njerëzve iu pëlqen zbukurimi, një copëz drame. Ambasadat tani projektohen si banka, me siguri gjithnjë e më të madhe, ndërsa ti hyn gjithnjë e më thellë në ndërtesë, me hapësira më të sigurta, thellë brenda saj. Pajtohu me idenë e një ambasade si një prani që të jep kënaqësi, dhe është miqësore. Gjurmuesit e metalit në hyrje të shkollave. Sinjalizuesit e armëve në supermarket. (Barthelme, 1986:69).

Funksioni i këtij monologu është të zbulojë përsiatjen e Sajmonit mbi situatën e arkitekturës dhe mospranimin prej tij të modeleve moderniste, pragmatike. Në të njëjtën kohë, ky monolog zbulon dallimin mes arkitekturës dhe kulturës në të kaluarën dhe asaj bashkëkohore. Megjithatë, jo vetëm ky, por edhe fragmente të tjera në libër, shmangin shfaqjen e qartë të ndonjë parapëlqimi të Sajmonit për artin, kulturën bashkëkohore dhe mënyrën e jetës. Ai ka një qasje kritike ndaj mosdijes së vajzave për historinë dhe artin në të shkuarën, por ai vetë nuk e pranon ideologjinë mbizotëruese moderniste në arkitekturë, dëshiron siguri fizike dhe shpirtërore, megjithëse të jetuarit e një jetë të çekuilibruar, karakteristike për jetën bashkëkohore. Ai dëgjon muzikën e vjetër, por nuk i njeh shumë ikonat popullore bashkëkohore.

Me anë të këtyre strategjive rrëfimore, Barthelmi thekson idenë e mëdyshjes, sidomos midis vlerave të kaluara dhe atyre bashkëkohore, midis pafajësisë dhe pamoralshmërinë, midis lirisë seksuale dhe sigurisë familjare, midis artit të vjetër modernist dhe artit të ri pasmodernist. Ashtu siç nënkupton Stanli Trahtenbergu, rebelimi i

Sajmonit ndaj formës nuk është edhe aq një reagim ndaj së kaluarës, sesa një përpjekje për të parandaluar tjetërsimin e tij nga e tanishmja. (Trachtenberg, 1990:2002). Ky tjetërsim shfaqet tek pasiguria dhe mëdyshja të cilat e vendosin atë në pozitën e një individi të tjetërsuar, i cili qëndron në një zonë midis të shkuarës dhe të tashmes, jetës vetjake dhe publike, artit “të lartë” dhe atij popullor.

Dialogët në këtë roman merren më së shumti me tema banale të përditshme, të cilat shpesh dalin të jenë të ngjashëm me monologët e brendshëm, reflektimet mbi statusin e artit, kulturës dhe stilit e të jetuarit apo fragmente vetëpasqyruese që përqendrohen tek gjuha dhe funksionimi i saj. Kjo teknikë rrëfimore përfaqëson një strategji tipike pasmoderniste rrëfimi, duke e kthyer vëmendjen e lexuesit tek funksionimi i gjuhës dhe procesi i ndërtimit të saj, po të përdorim terminologjinë e Brajan Mekheilut kur ai flet për çështjet ontologjike. Nga ana tjetër, kjo strategji nuk është mbizotëruese sepse teknika të shumëfishta rrëfimore, rrëfimi i gjithëdijshëm, monologu i brendshëm theksojnë rravimin epistemologjik në një botë bashkëkohore dhe ky është një rravim modernist. Sajmoni tjetërsohet si nga kultura moderniste ashtu edhe nga ajo bashkëkohore, si nga përvoja jetësore tradicionale edhe ajo moderne, por ai përpiket të gjejë argumente epistemologjike për pozitën e tij në jetë si qenie njerëzore dhe si arkitekt. (Kušnir, 2001:6-7)

Sajmoni përpiket të shohë, të lexojë dhe të interpretojë botën e përfaqësuar nga jeta dhe përvoja artistike (arkitektura), pavarësisht nga largësia ironike që ai ka nga ajo. Për më tepër, kërkimi modernist mbështetet më tej nga dialogët midis Q-së dhe A-së, pra mes Sajmonit dhe doktorit. Në të njëjtën kohë, megjithatë, këta dialogë mes një individi që pyet dhe një individi që përgjigjet, mund të përfaqësojnë ndërgjegjen e Sajmonit, brenda një personaliteti

kontradiktor dhe të çekuilibruar, i paraqitur në mënyrë simbolike nga dy persona (Q-ja pohon që është doktor).

Nëse dialogët midis Q-së dhe A-së merren si përfaqësues të zërave konfliktualë, atëherë këta zëra i shkëmbejnë rolet e tyre; personi që përgjigjet kthehet në atë që pyet dhe anasjelltas. Përveç kësaj, këta “zëra” duket se fitojnë një ton parodik, duke qenë në të njëjtën kohë edhe parodi e vetëdijes si një mjet tipik modernist. Një strategji e tillë rrëfimore e përdorur në një dialog mes Q-së dhe A-së, duke ngatërruar rolet e të dy zërave ashtu si dhe “bashkëbisedimin serioz” (dialogun doktor-pacient) nëpërmjet përdorimit të parodisë, është në dukje dhe formalisht një sulm pasmodernist ndaj zërit të njësuar dhe autoritar të “rrëfimeve të rëndësishme”, ashtu si edhe ndaj ndërgjegjes moderniste dhe psikologjisë, por funksioni i këtij dialogu mes Q dhe A nuk e tejkalon kuadrin epistemologjik. Ai shpreh mëdyshjen e Sajmonit, paaftësinë e tij për t’u përballur me realitetin bashkëkohor dhe gjendjen e artit me gjendjen vetjake, sidomos me plakjen.

Kjo mëdyshje është shumë afër qasjes nihiliste ndaj botës, e cila kthehet në shqetësimin kryesor, djallin e brendshëm, mu në zemër të letërsisë moderne. Nëpërmjet protagonistit të tij, Barthelmi bën pyetje që MekHeili i përkufizon si epistemologjike dhe moderniste: “Si mund të interpretoj këtë botë pjesë e së cilës jam? Çfarë jam unë në të? Çfarë duhet të njihet? Kush e njeh? Si e njohin dhe në çfarë shkalle sigurie? (McHale, 1987:9).

Dialogët vetëpasqyruar të cituar më sipër, trajtimi parodik i vetëdijes moderniste (disa pjesë të dialogut mes Q-së dhe A-së) qëndrojnë afër teknikave rrëfimore pasmoderniste, të cilat priren të nxjerrin në plan të parë çështje ontologjike që lidhen me funksionimin e gjuhës dhe botës, por të cilat, megjithatë, nuk mbizotërojnë në këtë roman.

Ata janë vetëm plotësuese të kuadrit epistemologjik të botës që paraqet romani i Barthelmit dhe përligjin idenë e rragimit të Sajmonit në kërkim të lirisë dhe të kuptuarit të botës, vendit të tij në të, ashtu si dhe tjetërsimin nga e tashmja. Ato shprehin tjetërsimin modernist të protagonistit nga bota, që përbën “temën kryesore të letërsisë moderniste” (Trachtenberg, 1990:170).

3.Teknikat rrëfimore në romanin “Borëbardha”

Teknikat rrëfimore të përdorura te “Borëbardha” janë të ndryshme nga ato te “Parajsa”. Te “Borëbardha”, Barthelmi paraqet një larmi formash rrëfimore, shpesh me zëra të mbivendosur, të paidentifikuar, të cilët luftojnë për përligjien e tyre, secili duke krijuar dhe në të njëjtë kohë duke shkatërruar identitetin, sidomos nëpërmjet përdorimit nga autori të fragmentimit, elipsës, ironisë dhe parodisë.

Të gjithë këto zëra rrëfimorë nuk përfaqësojnë ndonjë ligjërimit logjik me subjekt apo ngjarje, por më shumë reflektime fragmentare mbi rolet e protagonistëve në histori, mbi artin, kulturën, gjuhën dhe çështje të tjera. Vijimësia e zërave rrëfimtara fragmentohet dhe thyhet nga përfshirja e “ligjëtimeve” të tjera rrëfimore që përfaqësojnë mjete joletrare si një letër, një pyetësor, krerë me shkronja të mëdha me tituj përqeshës, komente filozofike ose historike, interpretim psikologjik të personazheve ose tregues të zhvillimit të rrëfimit”. (Trachtenberg, 1990:170).

Barthelmi përdor tituj që të kujtojnë titrat e filmave si: “Psikologjia e Borëbardhës në lëmin e frikës, ajo ka frikë nga pasqyrat, mollët, krehërit e helmatisur”, (Barthelme, 1967:17) slogane të kthyer në klishe, fraza që përfaqësojnë ligjërimin politik, zhargonin akademik ose fraza të përdorura në ligjëtime të ndryshme. Kjo mund të shihet edhe në shembullin e mëposhtëm: “Revolucioni i brezit të kaluar në shkencat fetare rrallë ka

depërtuar tek vetëdija popullore dhe i duhet ende të ndikojë në mënyrë domethënëse në qëndrimet e publikut të cilat mbështeten në koncepte tërësisht jashtë mode. (Barthelme, 1967:54).

Shembulli i mësipërm përdor një teknikë unike filmi me titra, duke paralajmëruar veprimin e ardhshëm, duke e komentuar atë ose duke zëvendësuar dialogët. Në romanin e Barthelmit, aludohet si për përrallën e famshme ashtu edhe për versionin e saj të famshëm të Uollt Diznit, por në të njëjtën kohë, ajo kthehet në një parodi të tyre, meqenëse konvencionet e të dyjave, shkatërrohen nga referencat e “psikologjisë”, e cila është e papranueshme për konvencionet e tyre, ashtu si edhe nga ky kryetitull dhe psikologjia e Borëbardhës një faqe më përpara: “Çfarë po mendon Borëbardha? Nuk e di askush”. (Barthelme, 1967:16).

Përveç kësaj, parodia e Barthelmit pohohet më tej në roman prej faktit që Borëbardha nuk paraqitet si një figurë e pafajshme mitike, por si një pseudointelektuale bashkëkohore dhe figurë erotike, e cila sodit dhe ankohet për pozitën e saj në botën bashkëkohore. (Trachtenberg, 1990:82). Ky është gjithashtu një nga funksionet e titujve të mësipërm: të theksojë dallimin midis Borëbardhës së Barthelmit dhe përrallës së famshme. Përsiatjet e Borëbardhës mund të vërehen edhe në fragmentin e mëposhtëm: *“Borëbardha nxori kryet jashtë dritares dhe tërhoqi flokët e saj të zes, të cilët i pati mbajtur të lëshuar poshtë”*. Askush nuk u ngjit deri këtu. Fjalët janë të tepërta. Kjo kohë është koha e gabuar për mua. Unë jam në kohën e gabuar. Ka diçka që nuk shkon me të gjithë këta njerëz që qëndrojnë atje poshtë, duke vështuar të habitur dhe duke ndenjur si guakë, ashtu si me të gjithë ata të cilët as morën mundimin të përpiqen që të ngjiten lart, për të luajtur rolin. edhe me vetë botën, e cila nuk është në

gjendje të ofrojë një princ, se nuk është në gjendje që të jetë të paktën aq e qytetëruar, sa të ofrojë një fund të duhur për historinë. (Barthelme, 1967:54).

Përsiatjet e Borëbardhës së Barthelmit nuk janë përsiatje për gjendjen njerëzore, por për rolin dhe funksionin e një miti në periudhën bashkëkohore të cilën përfaqëson Borëbardha. Ajo është mit i pafajësisë, por gjithashtu i vizionit të thjeshtëzuar bardh e zi të botës së përfaqësuar nga konvencionet e gjinisë popullore, sidomos të përrallës, në të cilën Borëbardha është protagoniste.

Pakënaqësia e Borëbardhës, rrjedhimisht, bëhet pakënaqësi e Barthelmit për jetën bashkëkohore të ndikuar nga një dyndje masive e kulturës konsumiste dhe gjuhës së shformuar që ajo përfaqëson. Pakënaqësia me realitetin “mbështetet tek pakënaqësia me mënyrën në të cilën është konceptuar. Kjo do të thotë se ajo që është gabim, nuk ka të bëjë thjesht me botën, por me vullnetin e botës për të ofruar një strukturë formale për historinë. Borëbardha, atëherë, nuk dëshiron me aq zjarr ardhjen e princit, sesa nocionin “abstrakt” që për të ka kuptimin e “tij” (Trachtenberg, 1990:82).

4.Përfundime

Strategjia rrëfimore tek “Borëbardha”, përqendron vëmendjen e lexuesit jo në situatën reale jetësore, por tek funksionet e gjuhës, e cila e përfaqëson atë, e cila shfaq statusin e saj si shënjues dhe si instrument i krijimit të botës. Pyetësi, letrat dhe thëniet, janë ligjërime të ndryshme që përmbushin një funksion të ngjashëm. Zërat rrëfimtari të Barthelmit krijojnë identitetet e tyre me anë të përdorimit të një zhargoni specifik, një mënyrë të veçantë të foluri apo të shprehuri, por në të njëjtën kohë autori e prish statusin e tyre serioz nëpërmjet përdorimit të parodisë dhe ironisë, duke e shpërqendruar vetëdijen dhe vëmendjen e lexuesit me anë të këtyre mjeteve, ashtu si me anë të komenteve që

pasojnë zërin që ai krijon. Duke iu referuar artificiales, botës jofizike, gjuhës në përgjithësi, stileve dhe gjinive të ndryshme, veprave të ndryshme artistike dhe letrare, parodia dhe metafikcioni, nxjerrin në pah natyrën e përfaqësimit duke përdorur gjuhë artistike me anë të së cilës ato sfidojnë aftësinë e gjuhës për të përfaqësuar botën në mënyrë racionale dhe objektive. (McHale, 1987:10). Meqenëse vëmendja e Barthelmit tek “Borëbardha”, në ndryshim nga romani “Parajsa” nuk është tek çështjet epistemologjike, por ontologjike të përmendura më sipër, përdorimi i teknikave rrëfimore tek “Borëbardha” pohon natyrën e tij të spikatur pasmoderne.

Në romanin “Parajsa” autori përdor teknika rrëfimore më koherente dhe tradicionale të cilat, pavarësisht nga përdorimi paralel i disa mjeteve letrare

pasmoderniste (ironia, disa elemente metaletrar, pranëvënia e disa zërave rrëfimorë), këto strategji rrëfimore krijojnë më shumë vizionin modernist sesa atë pasmodernist të botës. Tipike për këto strategji rrëfimore është përshkrimi i mëdyshjes, tjetërsimit, madje edhe qasjes nihiliste ndaj botës. Në dallim me këtë, romani “Borëbardha”, me anë të përdorimit të teknikave të tilla të rrëfimit si metafikcioni, pranëvënia e zërave fragmentarë dhe eliptikë, parodia pasmoderne, ironia, dhe përzierja e gjinive, zbulon statusin e saj ontologjik, duke e përfshirë lexuesin në procesin e krijimit të kuptimit të saj. Rrjedhimisht, në romanin “Parajsa”. del në pah një poetikë më shumë moderniste, ndryshe nga romani “Borëbardha” ku kemi një rrëfim tipik pasmodernist.

BIBLIOGRAFIA

Donald Barthelme (1967) *Snow White*, New York: Atheneum Books, pp.17,54.

Donald Barthelme, (1986) *Paradise*, USA: Putnam, pp.60,61, 107.

Buçpapaj, Ukzenel. *Postmodernizmi*, (2003) revista “Sfidë” Nr.1, (Organ i Fakultetit Histori-Filiologji dhe Fakultetit të Gjuhëve të Huaja, Tiranë) p.278.

Jaroslav Kušnir (2001) *What is and What is Not (Post)Modernism: (Mis)Understanding Donald Barthelme's Novel Paradise*, (Univerzita Prešov, American Studies Colloquium, Olomouc) pp.5-6.

Brian McHale (1987) *Postmodernist Fiction*, Great Britain: Routledge) p.10.

Stanley Trachtenberg, (1990) *Understanding Donald Barthelme*, (USA: University of South Carolina). pp.82, 170, 202.

VARIANTET POETIKE LASGUSHIANE DHE RECEPTIMI FILOLOGJIK

ILIR SHYTA

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Lasgush Poradeci është dhe do të mbetet liriku i madh i poezisë shqiptare, sepse ai, si askush tjetër, mundi ta përdorë fjalën dhe gjuhën shqipe mjeshtërisht në krijimtarinë e tij letrare. Vepra e tij dëshmon shkallën më madhe të ndjeshmërisë prej shkrimtari ndaj gjuhës shqipe, veçori që e bën atë të shumë popullor ndër lexues të ndryshëm. Gjithçka në punim, arrihet duke shfrytëzuar teori të ndryshme letrare në dobi të çështjeve kërkimore të trajtuara. Fillesat e krijimit poetik të L. Poradecit hedhin dritë për botimet me poezi të autorit, tirazhin si dhe lexuesit e parë të tij. Variantet poetike, receptimi i tyre filologjik dhe intertekstualiteti, na çojnë drejt propozimesh për një ribotim të ri të veprës letrare të L. Poradecit mbi shënimet tona. Lexuesi i detyruar në sistemin parauniversitar shqiptar dhe atë universitar shqiptar sjell një tjetër statistikë të receptimit të varianteve të poetit nga nxënësit dhe studentët tanë. Receptimi i tyre veçohet nga të tjerat dhe sjell përmes trajtimit tonë një pranëvendosje të re të yre.

Fjalët çelës: Lasgush, variante, poetikë, lexues, poezi, statistikë,

Abstract

Lasgush Poradeci is and will remain the great lyric writer of the Albanian poetry, because he, like no one before, was able to masterfully use the word of the Albanian language in his literary works. His writings show the greatest degree of a writer's sensitivity towards the Albanian language, an element that makes him very popular among different readers. The research is realized through exploiting various literary theories. The earliest poetic creations of L. Poradeci highlight the author's poetry publications, circulation and its first readers.

The poetic variants, their philological reception and intersexuality lead us to proposals for a new reprint of the literary work of L. Poradeci based on our notes. The reader from the Albanian pre-university and university system brings another statistic about the poet perception from our students. Derived from our thesis, the reception of some poems, distinguished from the others, open a new interpretation on them.

Keywords: Lasgush, variants, poetic, readers, poetry, statistics,

Analiza filologjike është hapi i parë i studimit të një vepre letrare që kërkon një angazhim të ndërgjegjshëm profesional dhe shpirtëror. Ajo nis me leximin e kujdesshëm të materialit, hap i cili ndihmon në njohjen më të mirë të tekstit. Analiza filologjike çon në gjetjen e tekstit të parë (botimin e parë), studion autorësinë e veprës, kohën në të cilën ndodhin ngjarjet, kohën e shkrimit dhe botimit të saj apo komentit gjuhësor. Kërkimi i tekstit të parë ka rëndësi në studimin e një vepre letrare, sepse gjurmohet radha e botimeve të saj, nga i pari deri tek i fundit,

pasi dimë se veprat gjatë këtij procesi pësojnë ndryshime, ndonjëherë nga botuesit, ndonjëherë nga vetë autori. Studiuesi francez Eric Faye saktëson se skelat ndërtuese të një vepre shkrimtari nuk i heq, por gjatë gjithë kohës korrigjon diçka ose shton diçka tjetër.

Përmes analizës filologjike, ne na intereson t'i afrohem sa më shumë tekstit të parë, mbresave dhe përjetimeve spontane të shkrimtarit, pastaj të ndjekim evoluimin e tij në variantet e tjera të veprës, botimet e mëvonshme, nëse ato janë të ndryshuara nga botimi i parë. Tashmë është katërcipërisht i

njohur fakti që Lasgushi nga rishkrimi i poezive, thënë ndryshe nga përpunimi i varianteve të tyre, arrinte cilësinë e poezisë, vargut, përsosmërinë e saj. Në më të shumtën e herëve , L. Poradeci u është kthyer dhe rikthyer disa prej poezive të tij, deri kur ka menduar se ato janë të gatshme për botime dhe sy lexuesish: *“Edhe unë mundohem, me fuqitë e mija, t’ia nxjerr në shesh toskërishtes potencialitetin e saj shpirtëror, bekimin e harmonive të saj, dyke bërë vargje të përsosur në harmoni. Harmoni nuk është forma (forma e përsosur s’është kurrë art, mund të jetë zejtar, po jo art). Harmonija ime është manifestimi (me anë të vargut) i vetë jetës dhe i vetë botës shqiptare, së kristalizuar në forma të dukshme shpirtërore, të cilat janë simbole të jetës dhe të botës. Prandaj rima ime identifikohet me fondin, prandaj formë e fond janë një: janë realiteti shpirtëror i shfaqur identikërisht me anën e poezisë. Prandaj rima ime nuk kuptohet kurrë që është rimë, po tretet në simbolin e jetës të cilin ajo e shpreh me atë simbol të përsosur. Ky është arti im, një art shqiptar. Kur them rimë, e bashkuar me fondin, nuk kuptoj vetëm rimën, por dhe ritmin dhe masën me stilin e jetës, të jetës shqiptare”*(Poradeci, 2009:6-7).

Përmes kërrij shkrimi, sërish , L. Poradeci aludon për madhështinë e poezisë dhe poetencalin e saj ndër ne, lexuesit e saj. *“Është jeta shqiptare, morali etik shqiptar që çfaqet me atë simbol poetik, sepse vetëm gjuha shqipe (e derdhur në poezi) me tingujt frymorë dhe lëndorë të saj ka mundësi të shprehë harmoninë specifike së poezisë s’ime. Sa më e përsosur është një poezi, ajo është (njëkohësisht) dhe aq më e fuqishme, domethënë aq më shumë përmban potencialin e moralit frymor shqiptar. Që dua të dali poezia ime (e cila është “harmonija” ime në kuptimin e rrëfyer më sipër) sa më potenciale, kjo nuk shkaktohet prej volles t’ime individuale, po prej vet potencialit të jetës dhe botës, i cili me vitalitetin e tij të plotë e*

shtyn vetveten që t’a çfaq, t’a shprehi më plotërisht. Shprehjen ky vitalitet e di (nga vet natyra e tij) e do të jetë njëjt me potencialitetin e vet të tij. Nuk ka potencial më të madh ose më të vogël në poezinë e përsosur, po ka vetëm potencial të plotë, domethënë vetëm gradën supreme të potencialitetit vital të jetës së racës. Jeta (p.sh në manifestimin e saj si “dashuri”) ka vetëm një potencial, domethënë ajo është e përsosur, domethënë e fortë absolutisht”.(Poradeci, 2009: 7)

Ndërkaq, sot, lexuesi i specializuar, kritiku letrar, u rikthehet varianteve, madje i lexon të gjitha dhe shijon më së miri poezinë në tërësi. Lexuesi i sotëm në ndryshim nga lexuesit e viteve të dikurshme, lexon me sy të lirë në një botim të vetëm të gjitha variantet e poezive, të cilat gjenden të përmbledhura në ribotimet e bëra rishtas nga familjarët e Lasgush Poradecit. Lexuesi i atëhershëm nuk e kishte këtë lehtësi botimi. Ai ka lexuar dhe shijuar vetëm atë poezi që përfshihej në ato botime më së shumti pa prezencën e varianteve, veç ndonjë rasti që i risillte ato.

Lasgushi e huazoi stilin (*variantë*) nga mjeshtri i vjershërimit, mësuesi i tij, rumuni Mihai Eminsku, i cili gjithashtu e krijoi në disa variante poezinë që shkroi. Madje në ribotimin e fundit të veprës letrare të Poradecit, fjala variantë me -ë fundore sikurse në gjuhën rumune, shkruhet e tillë, jo me e-fundore (variante), si në librat e dikurshëm.

Këtë lexim variantesh dhe analizën mes tyre mund ta bëjnë veçanërisht studentët apo nxënësit e sistemit parauniversitar shqiptar, sepse poezitë e lirikut të shqipes studiohen në orë të veçanta mësimore.

Le të shohim disa poezi të Lasgush Poradecit , së bashku më variantet e tyre. Poezi me dy variante janë: *“Poradeci”*; *“Marsh i djalërisë”*; *“Syt’ e lumtur”*; *“Syt’ e varfëruar”*; *“Vallja e luleve”*; *“Vdekja e Nositit”*; *“Trashëgimi”*dhe *“Dashuri dardhare”*. Vijnë me dy variante dhe disa poezi që kanë tituj të

ndryshëm si: *“Mëngjes”* -*“Mëngjezi”*; *“Ylli i jetës”*-*“Ylli”* dhe *“Del ne porta”*-*“Ne porta nga mulliri”*.

Të vetmet poezi që ekzistojnë me katër variante janë ato me titull *“Lamtumirë”* dhe *“Durimi i dashurisë”*. Kjo e fundit, dy herë vjen me titullin *“Durimi”* dhe dy herë me *“Durimi i dashurisë”*. Poezia *“Valimi i dashurisë”* ka tre variante. Dy herë me titullin *“Valimi i dashurisë”* dhe një herë me titullin *“Gëzimi”*. Ajo me titull *“Zotit Gjika”*, ka vetëm një variant. Edhe poezia *“Fluturimi”* vjen me një variant. Poezia *“Më zu një mall”* ka tre variante, ku vetëm dy prej tyre vijnë me titullin *“Më zu një mall dhe sot”*. Sqarojmë se këto poezi janë marrë të gjitha nga botimi i *“Veprës 1”*, të poezive të autorit, botimi i vitit 2009.

Poezitë në vija të përgjithshme kanë shumë pak ndryshime në formë dhe në përmbajtjen e tyre. Vlen të sqarohet këtu koha e shkrimit të tyre, sepse ajo ndihmon në interpretimin e poezive. Disa variante vijnë me data të sakta, një pjesë tjetër nuk e kanë të shënuar atë në fund të poezive të publikuara.

Komenti gjuhësor dhe analiza strukturore e poezive, janë të tjera ndalesa në krijimtarinë e varianteve të Lasgush Poradecit. Gjatë komentit gjuhësor të poezive, shohim se ato kanë pësuar ndryshime nga varianti në variant. Ndryshimet vijnë në nivelin makrostrukturor dhe atë strukturor, në nivelin fonetik, leksikor, sintaksor dhe ortografik.(Gjika, 2010:92-107) Brenda poezive, disa fjalë e humbasin kuptimin fillestar. *“Autori heq vargje, duke e shkarkuar tekstin nga një ngarkesë e panevojshme dhe nga ana tjetër, shton vargje me synim plotësimin e semantikës”*.(Gjika, 2010:97) Analiza e strukturës së poezive, të krijon njësinë e detyrueshme të kuptimit të tyre përmes vargjeve.

Poezia *“Dashuri dardhare”* është ndër ato poezi që ka të ndryshuar vetëm strofën e

fundit. Së pari ajo botohet me titullin *“Kjo mbrëmje”*(Poradeci, 2009:253) dhe së dyti në Albumin turistik të Dardhës, vjen nën titullin *“Dashuri dardhare” (Trimi dhe vasha)*. Vargu i fundit *o mall e zjarr e yll përjetë*,(Poradeci, 1938: 14) bëhet *si ndrin e shkrin e plas përjetë*.(Poradeci, 2009:253)

Lexuesi implicit dhe ai eksplisit vërojnë praktikisht ndryshimet që vetë autori ka bërë në poezinë e tij. Leximi i poezive ku mungon data e kohës së shkruar duhet bërë më i kujdesshëm. Kjo punë kërkon përqëndrim më të madh, sepse do t’i duhet lexuesit të lexojë mes vargjeve për të gjetur kohën të cilën përjeton autori, ndjesitë e përcjella, reflektimet e shprehura heshturazi apo me zë të lartë.

Në kuadër të nivelit strukturor kjo tufë poezish, në disa variante ndryshon vetëm titullin. Ky ndryshim bëhet domino në rrjedhën e tij. Të tilla janë poezitë me variantet e tyre: *“Poradeci”*; *“Marsh i djalërisë”*, *“Syt’ e lumtur”*; *“Syt’ varfëruar”*; *“Vdekja e Nositit”*; *“Lamtumirë”*; *“Më zu një mall”*; *“Trashëgimi”*; *“Ylli i jetës”*; *“Gëzimi”*; *“Durimi”*; Në këtë fokus duhen parë edhe ato poezi që publikohen vetëm me një variant të mirëfilltë, pasi nga poeti nuk është parë e udhës të vijnë edhe variantet e tjera si për shembull poezia për Koliqin.

Poezia *“Mëngjes”* duhet parë e pranëvetenë me poezinë *“Mëngjezi”*. Ato janë variante dhe duhet të qëndrojnë pranë njëra-tjetrës në ribotime të tjera të poezive të Lasgushit. *“Mëngjes”*(Poradeci, 2009:52) gjendet në faqen 52 dhe poezia me titull *“Mëngjezi”*.(Poradeci, 2009:281) . Në variantin e dytë të saj, fjala *nosit* është zëvendësuar me sinonimin *nori* (pelikan). Nuk dihet se për çfarë arsye në të gjitha botimet e bëra pas çlirimit të vendit, variantet botohen në largësi faqesh të konsiderueshme nga njëra-tjetra. Varianti i parë e përshfaq mëngjesin në trajtën e pashquar dhe varianti i dytë në trajtën e shquar. Ajo mban për datë

botimi 11 gushtin 1929. Strofa e fundit e poezisë, në dy variantet e saj, ndryshon totalisht. Lexuesi kërkon të jetë më i konkretizuar nga ky afrim për të bërë përceptimin e poezisë në fjalë në të dy variantet e saj. Duhet bërë korrigjimi i pranëvënies së tyre që tashmë rezulton i tillë në të gjitha përmbledhjet poetike, të publikuara në vazhdimësi. Në këtë sens, sqarojmë se kemi marrë në shqyrtim, në këtë kapitull, vetëm ato poezi që variantet e tyre i kanë brenda tekstit letrar të botuar më 2009.

Përsa i përket kompozicionit të jashtëm të veprës letrare këto poezi kanë ndryshimet e tyre që kapen edhe nga syri i një lexuesi të zakonshëm. Organizimi në strofa ndryshon nga njëri variant në tjetrin.

Poezia *“Marsh i djalërisë”*, në dy variantet e saj në faqet 47 dhe 49, ndryshon vetëm strofën e fundit. (Poradeci, 2009:47; 49) Mendojmë se varianti i parë është më i arrirë se i dyti edhe pse i dyti shkruhet për të qenë më i arrirë artistikisht në shumë raste nga krijuesit. Vërejmë se mungon në publikim data e saktë e shkrimit. Varianti i parë, zakonisht ndiqet nga varianti tjetër për të realizuar përsosmërinë e poezisë. Në këtë rast, në vlerësimin tonë vlen të theksohet mesazhi, që përcillet më i qartë në variantin e parë.

Poezia *“Syt’ e lumtur”* vjen në dy variante. (Poradeci, 2009:68; 69) Edhe këtu nuk ka data të shkrimit të varianteve. I pari është më i shkurtër, më konciz, i shkruar me distik. Poezia nuk ka një emër të përveçëm, që i adresohet dashurisë së lirikut. Varianti i dytë është më i gjatë dhe vjen i shkruar me tercinë. Në këtë variant kemi një emër të përveçëm në dashurinë e poetit, emrin Tome, që nuk del në asnjë poezi tjetër të Poradecit të shkruar më vonë. Varianti i shkurtër është më i miri, pasi nën gjykimin tonë, vjen më emotiv dhe më i ngrohtë për lexuesin përmes mospërdorimit të emrit real ose ireal të vajzës. Kjo hapësirë rrit kreativitetin e lexuesve për të bërë një

përfytyrim personal të pandikuar lidhur me vajzën e dashuruar.

Poezia *“Syt’ e varfëruar”* (Poradeci, 2009:71; 72-73) ka dy variante që kanë ndryshime të mëdha mes tyre në ndërtimin e poezisë. Njëri është shkruar me distik dhe tjetri me tercinë.

Poezia *“Vallja e luleve”* (Poradeci, 2009:79-80; 81-82) variantin e parë ka me vit botimi 1924-ën dhe ka dhjetë strofa. Varianti i dytë ka shtatë strofa. Edhe pse vjen më i shkurtër, varianti i dytë ka sintezë mendimi, ka koncizitet poetik. Pasthirrmat zëvendësohen nga përemra pronorë.

“Vdekja e Nositit” (Poradeci, 2009:133-134; 136-137) shfaqet me dy variante. Poezia pothuajse është e njëjtë në të gjithë gjatësinë e saj të strofave. Ndryshon vetëm leksema *gjith* në *vir*, që kanë në sinonimi kuptimin e vendit më të thellë të liqenit të Ohrit, fundin e masivit uJOR. Sërish do të thoshim, se përpunimi mbetet varianti më i mirë, por edhe në këtë rast mendojmë se varianti i parë mbetet më i mirë se i dyti. Variantet në vetvete janë një gjetje që rritin emocioanalitetin e lexuesit përballë këtyre lloj poezish. Receptuesi, përballet vetë në fund të fundit me poezinë që ai pëlqen më së shumti, si variant të përzgjedhur prej tij.

Poezia *“Lamtumirë”* (Poradeci, 2009:198; 199; 200; 201) ekziston me katër variante. Poezitë përballë receptuesit të tyre pothuajse kanë të njëjtën përmbajtje. Varianti i parë me tri strofa, varianti i dytë me tri strofa, varianti i tretë përsëri me tri strofa dhe vetëm varianti i katërt, ka katër strofa. Tek ky i fundit, strofa e katërt rrit emocionalitetin poetik të poezisë, duke shërbyer njëherazi edhe si një mesazh përfundimtar në vjershë. Poezia në tërësinë e saj vjen ndryshe nëpër variantet e publikuara. Vetëm strofa e parë e varianteve nuk asnjë ndryshim. Leksiku jo i njëjlojshëm përbën risi në prezantimin e strofave të tjera. Të bie në sy fjala *yll*, që shoqërohet nga foljet *ndrin*, *zbret* dhe *vdes* në

tri variantet poetike. Në variantin e fundit (të katërtin) kemi risi, konkretisht vargun *o vashë-e të rriturit t'im*. Për receptuesin mendojmë se varianti i katërt është më i miri, pasi vjen si sintezë e dy të parëve. Poezitë nga njëra-tjetra përshfaqin një përmirësim formal të tekstit të tyre, ç'ka e bën variantin e katërt më të plotë në përcjelljen e kuptimit poetik.

Poezia *"Më zu një mall"* (Poradeci, 2009:202; 203; 204) publikohet përmes tri varintesh. Të parin Lasgushi e titullon thjesht *"Më zu një mall"*. Në dy varianet e tjera, konkretisht, në të dytin dhe të tretin, poezia ndryshon titull. Shtohet kështu lidhëza bashkërenditëse dhe, por edhe ndajfolja *sot*, duke e bërë *"Më zu një mall dhe sot"*. Për receptuesit variantet vijnë me katër strofa që tek-tuk ndryshojnë leksemat e tyre. Në variantin e tretë *vasha* zëvendësohet me fjalën *motër*, duke i dhënë poezisë konotacionin e afërsisë për figurën e gruas. Gjithsesi, duhet thënë se varianti i parë mbetet ndër më të arrirët, sepse sjell më shumë përjetim të atmosferës për lexuesin, duke e bërë mungesën e vashës më bindëse.

Poezia *"Ne porta nga mulliri"* (Poradeci, 2009:208; 209) vjen me dy varintë, i fundit me titull më konciz: *"Del ne porta"*. Varianti i parë është shkruar me tercinë, varianti i dytë në distik. Në kuadër të kompozicionit të jashtëm për syrin receptiv poezia vjen respektivisht në pesë strofa, varianti i parë dhe në gjashtë varianti i dytë. Veprimi në variantin e dytë është më konkret dhe parandjenjës.

Kritika e specializuar e ka quajtur poezinë *"Trashëgimi"* (Poradeci, 2009:237, 238), testament të poetit, me të cilën Lasgush Poradeci vijon t'u flasë në kohë receptuesve të vjershave të tij. Edhe kjo poezi ka dy variantë të saj. Variantet ndryshojnë totalisht në semantikën e publikuar për botim. Varianti i parë vjen më i ndjerë dhe më i arrirë në përfeksionimin krijues të poetit pogradecar të liqerit të Ohrit. Varianti i dytë prezanton edhe

detaje si vendin, ditën e javës, datën e saktë, shekullin dhe orën e krijimit deri në minuta, (Tiranë, dita e premte, 27 shkurt 1942-XX, ora 12. 25'). Në leximim vertikal të poezisë, leksemat e saj, *vjershërije, bukurije, ishtë* dhe *copë* janë më të mbajturat mend nga lexuesi dhe njëherazi fjalëçelsa në variante. E gjithë jeta e Poradecit krijues, ka kaluar në bunacë e furtunë, duke i falur dinjitet personal dhe artistik poetit. Testamenti i tij letrar vijon të mbajë erë Shqipërie.

"Valimi i dashurisë" (Poradeci, 2009:284; 285; 286) është poezia në radhën e varianteve, e cila vjen e botuar në tre të tilla. Në fillim të librit është vendosur varianti i tretë, i vitit 1973, që korespondon me faqen 284 (me katër strofa). Në fund të poezisë poeti vendos edhe kohën e përfundimit të saj mesnatë. Pastaj vjen varianti i dytë me titull të ndryshuar *"Gëzimi"*, që në shënimet origjinale të poetit ka titullin *"Shkëmbi"*:285 i cili nuk ka datë dhe vit krijimi (me tri strofa). Me tej vjen varianti i parë i poezisë, ai i vitit 1941, që gjendet në faqen 286 (me katër strofa). Mendojmë që varianti i parë, ai i vitit 1941, mbetet varianti më i arrirë artistikisht. Në strofat e katërta të dy varianteve me vitshkrime, fjala *thërrime* zëvendësohet me fjalën tjetër *kujtime*. E gjithë poezia pothujase mbetet e njëjtë nga fillimi i saj deri në fund. Ndjenja e dashurisë përthith në vetvete pasionin dhe dëshirën për ta jetuar jetën çdo çast. Dashuria në zemër mbetet një valim i përjetshëm në përditshmërinë e gjithkujt, mashkull apo femër.

Poezia *"Durimi"*, (Poradeci, 2009:287-288; 289-290; 291-292; 293-294) vjen me katër variante. Në pikëpamje të ndryshimeve strukturore kemi ndryshimin e titujve të varianteve vetëm në dy raste, në atë të dytin dhe të tretin *"Durimi i dashurisë"*. Në këtë kuadër, varianti i katërt në botim, mbetet i pari se i përket datës 17 korrik, 1941, shoqëruar me shënimin e datës së përfundimit të poezisë: (Pogradec, në shtëpi

nga lumi). Varianti i tretë mbetet, realisht i dyti dhe mban datën e botimit real të poezisë (Revista *"Tomori i vogël"*, Tiranë 1 shkurt 1942). Varianti i dytë nuk shoqërohet me datë krijimi të poezisë. Ndërkaq, varianti i parë që realisht është i katërti, i menduar për shkak të datës së botimit të tij, shënon vitin 1972.

Theksojmë se në këtë botim, mungon viti, por i parë në raport me publikimet e kësaj poezie në ribotime të tjera, i përket 1972-shit. Të gjithë variantet kanë nga tetë strofa, vetëm varianti i tretë, ka shtatë të tilla, sepse mungon strofa e pestë e poezisë. Kjo poezi në të gjitha variantët vjen pothuaj e njëjtë, por me pak ndryshime të vogla në leksikun e përdorur. Varianti më i mirë mbetet ai i vitit 1942 me titull *"Durimi i dashurisë"*. Në botim mungon sqarimi variantë poshtë titujve të poezive edhe pse ato qëndrojnë pranë njëra-tjetrës. Në një botim të ardhshëm duhet bërë edhe ky korrigjim.

Antiteza i lumtur-i palumtur mbizotëron në këtë poezi lasgushiane. Në këtë dualitet dritë-hijesh gëlon jeta njerëzore. Durimi dhe përpjekja sizifiane merr konotacion ajzbergian në vijimësinë e jetës njerëzore. Lasgushi nënvizon përmes figurës së apostrofit brengën që e mban me vete prej kohësh.

Hon-dashuri! Yll Perëndi

Që mbaj në zemër! (Poradeci, 2009, fq 292)

Metafora e kujtimit që *përplas*et *përmi dhe* (Poradeci, 2009:287) mbetet ndër më të bukurat e kësaj poezie. Harmonia dhe muzikaliteti e bëjnë atë dhe variantet e saj ndër më të bukurat në krijimtarinë lasgushiane.

Tashmë, te Lasgush Poradeci, ndryshimi i titujve të varianteve në poezi, kthehet stilemë. Sqarojmë gjithashtu, se poezia *"Yll i jetës"*:269 përveçohet si vjershë që ka dy variante. Saktësisht poezinë *"Ylli"*: 149. Si rregull botimi ato mund të pranëvihen si variante poetike. Po kështu ndodh edhe me poezi të tjera, si *"Fluturimi"*: 271-272 dhe

"Zotit Gjikam": 303. Për dy të fundit e kuptojmë se poezitë janë variante, vetëm nga sqarimet e bëra. Poezia *"Fluturimi"* në fund të saj mban shënimin: *"Varianti që po botojmë është ai i ripunuar nga poeti më 1973"* (Poradeci, 2009:271) dhe poezia *"Zotit Gjikam"*, që Lasgushi ia kushton Ernest Koliqit, poshtë titullit ka shënimin variantë. Sqarojmë se ato kanë të botuar vetëm njërin variant (Poradeci, 2009, fq 303). Në një botim më të kuruar të veprës letrare, pranë tyre mund të publikohen nga familjarët edhe variantet e munguara deri tani.

Përfundime:

Ndryshimet e poezive me variante ndodhin më së shumti, në aspektin strukturor të tyre. Lasgush Poradeci vendos tituj poezish dhe i ndryshon ato nëpër varinte (në varësi të tyre I; II, III, dhe IV). Ai shton dhe heq vargje nëpër to. Ndryshim titujsh nuk kanë të gjitha poezitë e këtij procesi. Poradeci pakëson dhe shton vargje kur atij i duket normale, në kuadër të semantikës së përgjithshme të krijimeve të tij. Madje në to shton edhe datën dhe vitin e botimit tek-tuk, duke sjellë si risi edhe vendosjen e orës së mbarimit të krijimit poetik, (në ndonjë rast edhe shekullin).

Ky dimension kohor na lejon të arrijmë në konkluzione të ndryshme apo të përsiatim për probleme të sfondit krijues të autorit. Konkretisht për njohjen e kohës në të cilën u shkrua dhe u botua vepra, njohjen me mjedisin ideo-kulturor, shkollën apo drejtimin letrar të cilit Lasgushi i përket, njohjen me kushtet historiko-shoqërore, kohën e shkrimit dhe botimit të poezisë. Janë këto njohje, ato që na çojnë në konkluzionin përfundimtar të përcaktimit të tekstit të parë poetik të Lasgushit dhe më tej të radhitjes së varianteve të tij. Varianti më i mirë letrar dhe artistik, mbetet gjithsesi subjektiv. Në varësi të shijeve dhe teknikave të leximeve në kohë fitohet nga lexuesi poezia më e mirë e poetit perfeksionist.

Sqarojmë gjithashtu se mund të

emërtojmë variant të parë ato poezi që dëshmojnë me shkrim një datë të hershme krijimi dhe të rendisim varinte të dyta, të treta, të katërta gjithë ato poezi, që për data kanë vijimësi vitesh. Në këtë kuadër kemi bërë një ndarje variantesh dhe interpretimi mbi bazën e këtij arsytimi logjik. Lasgushi i krijon variantet si rezultat i arsytimit përfundimtar të tij, arritjen e përsosmërisë në poezi. Kjo nuk duhet thënë për të gjitha. Sipas mendimit tonë, në shumësinë e tyre preferohen variantet e para si qasje poetike më të mira. Lexuesi ndërkaq, për poezitë e tjera është i lirë ta bëjë receptimin e tyre në bazë të dëshirës personale ose më saktë, duke u nisur nga ndryshimet e përshkallëzuara që ato fitojnë.

Lexuesi filologjik, që vjen si rezultat i analizës filologjike të poezive lasgushiane e ka më të lehtë të arrijë në këtë përfundim, pasi përcakton tekstin e parë poetik. Me radhë vijnë variantet e tjera të poezive. Lasgush Poradeci e arrin përsosmërinë e vargut të tij poetik në formë dhe përmbajtje me durim vetflijues.

Vetë ai thotë: *“Poezija duhet të shprehi jetën-me simbolin poetik-në maksimumin e saj, në potencialin absolut të saj. Atëherë poezija është e përsosur, perfekte. Kur s’është e përsosur: kur s’ka fuqinë supreme, poezija nuk se është e metë, po s’i përshtatet, s’i përputhet potencialit moral të jetës, pra s’është poezi, nuk përfaqëson vitalitetin integral të jetës dhe të botës, poetncialin absolut”*.(Poradeci, 2009:7)

Nën këtë mendim prej mjeshtri krijues, Lasgush Poardeci arriti përsosmërinë e vargut, vetë magjinë e poezisë brilante. Jo të gjithë poetët e letrave shqipe e kanë pasur këtë mani krijuese, që për një pjesë ishte kthyer në manjakëri. Pjesa tjetër krijonin më lehtësisht vargjet e tyre. Herë me vlera dhe herë pa vlera artistike dhe ideore, ata krijonin. Përkundër, shtërgu i fundit, në vitet ’30,

mbolli ndër lexues lëndën e tij poetike me materie nga jeta, e përjetësoi atë në koherencë. Më pas ai heshti gjatë, duke folur vetëm përmes veprës që shkroi.

Lasgush Poradeci më së miri mund t’i bësh pa problem analizë filologjike të poezive të tij, veçmas të atyre që vijnë në formë variantesh, prej të cilave, mund të ndërtosh një skemë përfundimtare të këtij rrugëtimi, që përmbillet sukseshëm në veprën poetike, si pjesa më e mirë e saj.

Variantet lexohen dhe interpretohen nga shijimi personal dhe i lirë në gjykim i çdo lexuesi, qoftë ky implicit apo eksplisit. Hapi lasgushian është i ngjashëm pikë për pikë në këtë drejtim me mikun e tij shpirtëror, udhëheqësin letrar, Mihai Emineskun. Sikundër ai, edhe Lasgushi përdor variantet për poezinë e tij, duke shenjuar kështu pika takimi mes tyre, njëherazi adhurim dhe respekt për vetë artin që poetët krijojnë.

Aspak plagjaturist, Lasgush Poradeci sjell në vëmendjen tonë përpjekjen titanike prej mjeshtri krijues, në të bërit poezi shumë të mirë. Studioja prej shkrimtari kalit durimin dhe krijon iskra bukurie që mbajnë erë Shqipërie.

Të bësh art, veçon Kuteli, është punë e vështirë: *“Profesionizmi në letërsi, në vëndin tonë, është, hë për hë, një rrugë vuajtjesh, buka e tij është e hidhur. E hidhur, them, për atë që s’di marifete dhe hipokrizira. Terreni i letërsisë është një tokë tek gëlojnë gjarprinjtë. Të vrasin shokët, se ju bën hije. Dhe kur nuk u bën hije do të thotë se nuk je i zoti për letërsi”*.(Kuteli, 2009, fq 20)

Me Lasgush Poradecin me sa duket, funksionoi kjo e para. Heshtja poetike për të kuptuar se artisti nuk shkruan poezi të dobëta dhe pa vlera të mirëfillta artistike. Koha e rrezikut kishte trokitur edhe në portën e kullës së tij krijuese. Mes miqsh, prej kohësh, ishte kuptuar kodi i heshtjes së poetit *fin* të fjalës shqipe.

BIBLIOGRAFI:

Poradeci, L. (2009). *Vepra 1, Poezia*. Tiranë: Shtëpia botuese “albPaper”.

Gjika, E. (2010). *Cikli filozofik në sistemin poetik të Lasgush Poradecit. (Variante, burime, poetikë)*. Tiranë: Shtëpia botuese dhe studio letrare “Naimi”.

Poradeci, L. (1938). *Dardha, Album Turistik*. Botim i Shoqërive dardhare Bashkimi, Bukuresht dhe Shpresa, Dardhë. Rumani: Ky album u shtyp në Atelierët e Tipografisë “Albania”, nën kujdesin e Mitrush Kutelit.

Kuteli, M. (2009). *Testamenti i Mitrush Kutelit*, Tiranë: Gazeta “Shqip”.

DISA KRITERE MBI POZICIONIMIN E AUTORËVE MINORE NË HISTORIOGRAFINË E LETËRSISË SHQIPE (M.GRAMENO, F. POSTOLI)

JONELA SPAHO

Fakulteteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti, "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Rrjedhën e historisë së letërsisë shqiptare nuk e formojnë dhe i japin fizionomi vetëm krijuesit e mëdhenj, ata që me potencialin artistik dhe ideor të veprës së tyre kanë siguruar një vend të përhershëm në këtë sistem vlerash, por edhe shkrimtarë të cilët ndonëse mund të mos shfaqin ndonjë origjinalitet dhe individualitet të spikatur artistik, në vetvete sjellin një kontribut, i cili nuk duhet kaluar në heshtje dhe të mos përfillet nga historianët e letërsisë. Këtu është fjala jo vetëm për përfshirjen dhe pozicionimin e tyre në procesin letrar kombëtar, por dhe i hartimit të monografive dhe studimeve shkencore lidhur me jetën veprën e tyre. Pa marrë në konsideratë veprën e tyre, nuk mund të përfytyrohet qartë e saktë procesi letrar kombëtar në rrjedhën e zhvillimit të tij historik, nuk mund të përcaktohen qartë as rrymat dhe drejtimet letrare në letërsinë tonë, siç ndosh dhe në letërsitë e vendeve të tjera. Këta shkrimtarë, në hartimin e një historie të letërsisë shqiptare duhen trajtuar në tërësinë e rolit historik dhe artistik që ata luajtën në zhvillimin e letërsisë si një proces shumëplanësh e mjaft kompleks. Emrat e tyre lypset të dalin nga kuadri i panoramave, në të cilat është minimizuar e rrudhur së tepërmi kontributi i tyre.

Objekt i këtij artikulli, janë pikërisht dy autorë jo të mëdhenj të letërsisë shqiptare; Mihal Grameno dhe F. Postoli, emri i të cilëve lidhet me iniciimin e prozës së gjatë dhe dramaturgjisë në letërsinë shqiptare, në dekadat e para të shekullit XX. Natyrisht, si inicues të këtij zhanri në letërsinë tonë, një histori e zhvillimit të prozës së gjatë shqiptare, por edhe e dramaturgjisë shqiptare, nuk mund të shkruhet pa marrë në konsideratë veprat e këtyre dy autorëve.

Fjalët kyçe: historiografi, kriteret, prozë e gjatë, sentimentalizëm, inicues zhanri

Abstract

The course of the history of Albanian literature is not created only by great writers, who, with their artistic potential have secured a permanent place in this system of values, but also writers who although may not display any striking originality and artistic individuality in itself, bring a contribution, which must not pass in silence and ignored by literary historians.

Their contribution is not only in their involvement and positioning in the national literary process, but also the development of monographs and scientific studies related to their work. Without taking into consideration their work, we can not understand clearly the correct national literary process in the course of its historical development; we can not be clearly define the literary directions of our literature, as it occurs in the literature of other countries. These writers, in the history of Albanian literature, should be treated in the integrity of their historical and artistic role that they played in the development of literature as a multidimensional and complex process. Their names should be noted in the framework of views, in which their contribution is minimized.

The subject of this article, are not two great authors of Albanian literature; Mihal Grameno and F. Postoli names are related to the initiation of the long prose and drama in Albanian literature, in the first decades of the twentieth century. The history of development of long prose and drama in Albanian literature can not be written without taking into account the works of these two authors.

Fjalët kyçe: historiography, criteria, long prose, sentimentality, initiator

1. Mihal Grameno dhe Foqion Postoli si inicues të prozës së gjatë në letërsinë shqiptare

Një histori e lindjes së romanit dhe sentimentalizmit si drejtim letrar në letërsinë shqipe, nuk mund të jetë e plotë pa përfshirë në to M.Gramenon dhe F.Postolin, për të cilët të gjithë studiuesit dhe historiografët e letërsisë bien njëzëri dakord se ata përfaqësojnë gjenezën e prozës së gjatë në letërsinë tonë.

Në fillimet e veta, ndikimin e tij kryesor romani ynë e pati nga romani klasik i letërsisë europiane. Studiuesi J.Bulo, lidhur me hartimin e një historie të romanit shqiptar, vëren se: Përpjekja për një rishqyrtim të çështjes duke zbritur në thellësi, nga kronologjia te tipologjia e veprave është e përligjur. Kjo mund të sillte modifikimin e skemës mitike të ngulitur në historiografinë tonë letrare(Bulo,2014:147).

F.Postoli shkruan dy vepra që i përgjigjen, për nga zhvillimi i linjave të subjektit dhe individualizimit të personazheve, formatit të romanit, por dhe Gramenoja, novelat e tij që i shkroi jo më shumë se 10 vjet para romaneve të Postolit, i quan romane dramatike.

Pragshpallja e Pavarësisë do t'i gjente këta krijues së trevës të Korçës duke plotësuar individualitetin dhe integritetin e tyre artistik. Zhvillimet e shpejta dhe cilësore të ekonomisë borgjeze në këtë qytet po veçonin individin, i cili në fushën e krijimit artistik po synonte rrëfimin mbi individin, fatin e tij, ndërkohë që krijuesi qytetar i kësaj treve ndjente nevojën të kishte raporte kritike ndaj traditës.

Siç shprehet dhe studiuesi Ali Xhiku: *Novelat e Gramenos, nga një pikëpamje ishin shprehje e përpjekjeve të krijuesve të fillim shek.XX për t'i përkushtuar më shumë vëmendje njeriut shqiptar, që duke qënë atdhetar kishte dhe një jetë të vetën. Ishte ende herët të mendohej se shqetësimet e asaj jete mund të qenë edhe spekulativo-filozofike*

dhe psikologjike-shoqërore. Ato mbeteshin shumë të thjeshta, por kjo nuk u fshinte ëndërrimin për të gëzuar, të paktën të drejtën për të dashuruar dhe për të qënë të dashuruar, për të krijuar vetëm mbi këtë ndjenjë familjen që do të nisin të kërkonin vitet që do të vinin(Xhiku,2004:215)

Natyrisht, këtu do të qëndronte një ndër meritat kryesore të veprës së tyre; kthimi i vëmendjes ndaj fatit të individit, në një kohë kur historia shqiptare vazhdonte të ishte problematike për shqiptarët si komb. Duhet parë kjo si një përpjekje emancipimi e letërsisë shqiptare, e cila duke mos u shkëputur plotësisht prej temës patriotike kërkonte të kapte esencën e letërsisë, objektin e saj njeriun, si fryt i një epoke të caktuar historike dhe shoqërore. Ata kapën nevojën e lexuesit të ri shqiptar që po përgatitej për një kohë tjetër dhe që nën frymën edhe të romaneve europiane, të gjente në letërsinë shqiptare modele të ngjashme, por të sajara në situata tipike shqiptare, me doke e zakone shqiptare, me psikologji vendase dhe me individualitet të spikatur shqiptar, për të dëshmuar në fund të fundit se thelbi njerëzor, fati i njeriut, lumturia,vuajtja, gëzimi, ndjenja, janë attribute universale të gjithë qenieve humane dhe se ato lipesej të bëheshin objekt trajtimi në letërsi.

Gramenoja dhe Postoli, njerëz autodidaktë dhe të formuar nën ndikimin e rrethanave të ndryshme shoqërore dhe vetjake, arritën të kapin këtë nevojë të letërsisë shqipe dhe të lexuesit shqiptar dhe të sjellin në letërsinë tonë trajtimin e fatit të individit në jetë, nën një trajtim thellësisht etik. Gramenoja i shkroi novelat e tij kur u kthye në atdhe pas 17 vitesh mërgimi. Nuk ka dyshim se duke jetuar për një kohë të gjatë në Rumani, duke njohur mirë gjuhën dhe kulturën vendase, Gramenoja si njeri i apasionuar pas letërsisë të ketë lexuar shumë prej letërsisë rumune dhe europiane të shek.

XIX. Sprovat e tij tregimtare, siç i quan A.Xhiku, ai preferon t'i quajë romane dramatike, nën ndikimin e romanit sentimental europian të shekullit XIX, por ndoshta dhe autori s'ka patur një kuptim të qartë për tipologjinë e prozës së gjatë që po lëvronte.

Ashtu si Gramenoja, edhe Postoli kishte lexuar shumë letërsinë europiane. Ai njihte mirë greqishten, turqishten dhe më pas, në Amerikë përvetësoi shumë mirë anglishten. Kjo i hapi rrugën për leximin e veprave të ndryshme letrare, por jo vetëm. Studiuesi M.Xhaxhiu në parathënien e veprës letrare I, të F.Postolit mendon se ka shumë të ngjarë që ai të ketë lexuar krijime të letërsisë sentimentaliste, e veçanërisht ato të shkrimtarit anglez të shekullit të 18-të Samuel Riçardson, gjë që e vërtetojnë dhe shumë ide e situata romaneske në veprat e tij të ngjashme me ato të Riçardsonit. Tri veprat kryesore të tij, dy romanet dhe dramën, i shkroi në Amerikë dhe i botoi si nënftetë në gazetën "Dielli". Ai ishte 18 vjet kur mërgoi në Amerikë dhe u kthye prej andej në vitin 1921. Formimi i tij në realitetin amerikan të asaj kohe, si dhe veprimtaria e tij në gjirin e lëvizjes patriotike të mërgimtarëve shqiptarë atje, sollën ngjizjen e romaneve me ndikime të forta sentimentaliste, por me subjekte, karaktere dhe mjedise thellësisht shqiptare, ose më saktë korçare. Nuk ka dyshim që Postoli ka lexuar dhe novelat e Gramenos, shkruar e botuar më shumë se një dekadë më parë dhe është ndikuar dukshëm prej tyre. Te Gramenoja dhe Postoli me shokë, kemi të bëjmë me një grup shkrimtarësh që në krijimtarinë e tyre trajtuan probleme pak a shumë të ngjashme, e vështroan dhe e vlerësuan jetën e kohës përmes qëndrimesh botëkuptimore gjithsesi të përafërta, që pasqyruan përjetime estetike të njëjta e që më në fund, në praktikën e tyre krijuese patën anë të përbashkëta sidomos në konceptimin dhe krijimin e heroit në subjektet e veprave,

në ndërtimin kompozicional, etj. (Xhiku,1989:171).

Personazhet e novelave të Gramenos dhe Postolit janë personazhe tipike sentimentale dhe. Për Gramenon dhe Postolin, shumë prej normave të jetës morale zakonore të kohës ishin iracionale, për ta vetëm ajo që ishte thellësiht e ndjerë ishte e arsyeshme dhe e moralshme (Xhiku,1989:269) Pra, ata, duke synuar thelbin esencën e shpirtit njerëzor, atë që njeriu e ndjen në thellësi të zemrës së tij, që është e drejtë dhe e dashur për shpirtin e tij dhe që nuk i sjell dëm shoqërisë, është e drejtë. Në fund të fundit, normat morale dhe paragjykimet i vendos shoqëria pa pyetur për shpirtin e njeriut, qoftë dhe kur ai ushqen ndjenja pozitive si dashuria. Kishte ardhur kështu koha e ndryshimeve të rëndësishme në mentalitetin shoqëror shqiptar. Afirmimi plotë i ndjenjës në këto proza të para nuk duhet parë thjesht si një shfaqje sentimentaliste, por pikësëpari si një dëshirë emancipuese për shoqërinë shqiptare. Në ato rrethana historike dhe shoqërore në të cilat ndodhej shoqëria shqiptare, të rinjve, u takonte kauza e ndryshimit të normave e paragjytimeve të rrënjësura në thellësinë e koshiençës dhe subkoshiençës shoqërore, por pikësëpari këta të rinj duhet të bëheshin zotër të fatit të tyre, duke triumfuar mbi këto norma që u nxinin jetën e nuk i linin të merrnin frymë lirisht e më pas të merrnin në dorë fatet kombëtare. Pra, beteja për afirmimin e lirisë dhe lumturisë personale të shndërrohej më pas në betejë për liri shoqërore. Jo më kot, shumica e personazheve të Gramenos dhe më tepër të Postolit, janë njëkohësisht të angazhuar me fatet shoqërore dhe kombëtare. Ndoshta vitet e gjata të mërgimit në gjirin e botës së qytetëruar, ndoshta mendësia qytetare, mendjehaptësia e Gramenos dhe Postolit, vizioni i përparuar shoqëror, i çoi ata vetëdijshëm dhe deri diku pavadëdijshëm në iniciimin e një modeli të ri shkrimi, personazhi

dhe nënteksti në letërsinë shqiptare. Por, në këtë mes, synimi dhe qëllimi sikur sfumon deri diku artistin e realizuar, që për fat të keq u mungon këtyre prozave të gjata, sepse letërsia është jo vetëm sistemi i ideve, por edhe i vlerave estetike në një harmonizim të fortë dhe solid, për të realizuar letërsi që i reziston çdo kohe. Vizionet e tyre, sidoqoftë, ishin emancipuese; herë të kthjellta e më jehonë shoqërore dhe herë të mjegulluara me një thelb individualist. Këto vizione ishin fetare, kritike, ëndërrimtare e donin mbretërinë e zotit, virtytet e racës shqiptare, bukurinë, njeriun që dallohej prej të tjerëve për forcën e tij transformuese e që mund të përdorte dhe dhunën, përmbysjen shoqërore etj (Xhiku, 2004:271-272)

Një vizion i tillë i paraprinte një kohe që do vinte dhe jo rastësisht, siç pohon dhe studiuesi Nasho Jorgaqi, romanet e para lindën në Korçë dhe Shkodër. Shkodra dhe Korça ishin aso kohe qendrat më të zhvilluara të vendit nga pikëpamja ekonomike, shoqërore dhe kulturore. Në këto qytete kishte kohë që po shthurrej rendi feudal dhe kishin hyrë marrëdhëniet e para kapitaliste. Një situatë e tillë ishte vendimtare për kushtet që kërkonte lindja e një gjinie si romani.(Jorgaqi,1987:27).

Romani duke shënuar stadin e një letërsie në periudhën e pjekurisë së saj vjen në një letërsi dhe si kërkesë gjithnjë në rritje e lexuesit për të. Kërkesave të shtresave qytetare që dinin shkrim e këndim dhe paraqisnin interes ndaj leximit, në një kohë kur shoqërisë i ishin të pakta aspektet kulturore që i serviroshin, iu përgjigjën këta autorë, të cilët në mënyrë intuitive e kapën këtë kërkesë shpirtërore të lexuesit shqiptar që kërkonte fusha të reja trajtimi dhe mënyra të reja leximi për të mbushur zbrazëtinë e jetës kulturore që ekzistonte. Këtë do ta theksonte dhe gazeta “Korça”, e vitit 1909, kur u drejtohej lexuesve duke iu rekomanduar leximin e veprave të Gramenos; për t’u

lehtësuar nga hallet dhe brengat, sepse në to do të gjenin forcë, durim dhe virtyte, nëprmet tyre do të mësonin shijen e dashurisë shqiptare, besën e burrit shqiptar, mirënjohjen, shpërblimin dhe intrigat e huaja. Kjo hedh dritë pikërisht mbi faktin se çfarë kërkonte atëherë në të vërtetë lexuesi shqiptar. Jeta e atëherëshme, sidomos në këto dy qytete, njihte dhe përjetonte drama dashurish të porealizuara, të cilat për shkak të ndalesave dhe normave të vendosura nga shoqëria, mbylleshin në heshtje pa ndonjë tragjedi të skajshme, sepse forca e individit dhe shkalla e emancipimit shoqëror të atëhershëm, ishte e pamjaftueshme që ta lejonte dhe inkurajonte individin të ngrihej mbi to e të luftonte në emër të afirmimit të lirisë së tij personale që fillonte së pari nga liria e ndjenjës. Shumë drama të ngjashme zjenin në atë kohë e nuk dilnin në sipërfaqe në jetën e të rinjve shqiptarë, por Gramenoja e më pas Postoli, si njohës të mirë të psikologjisë vendase dhe përfaqësues të një mendësie qytetare vizionare për kohën, i ngritën në nivelin e përgjithësimit artistik këto aspekte, duke u dhënë ndonjëherë edhe përmasat e tragjedisë, në mënyrë që të ndërgjegjësonin shoqërinë shqiptare se deri ku të çonte mostoleranca ndaj ndjenjave të të rinjve dhe kostoja e rregullave të ngurta që i bëheshin barrierë ndjenjës së dashurisë së pastër.

2. Sentimentalizmi si drejtim letrar në prozën e Gramenos dhe Postolit

Siç kemi pohuar, të gjithë studiuesit i cilësojnë novelat e Gramenos dhe romanet e Postolit si sentimentale. Sentimentalizmi nuk erdhi i formësuar në letërsinë tonë si drejtim, me një platformë të përpunuar estetike, artistike dhe filozofike, siç ndodhi në letërsitë europiane. Duke patur për bazë idealizmin subjektiv të Berklit dhe Hjumit, ai erdhi si pasojë e acarimit të kontradiktave në shoqërinë borgjeze të kohës pas revolucionit, prandaj pesimizmi, dëshpërimi, prirja për t’iu

kundërvënë idesë utopike të ndërtimit racional të botës, kultin e ndjenjës, u bënë fryma zotëruese e tyre. Ai ndikoi në zhvillimin e romanit dhe forcoi më tej disa elemente realiste, përsosi mjete e analizës psikologjike të personazhit duke i përgatitur kështu rrugën romantizmit.

Studiues të ndryshëm (N.Jorgaqi, A.Xhiku, M. Xhaxhiu), janë ndalur dhe kanë analizuar procesin e këtij kapërcimi në letërsinë tonë, pra që sentimentalizmi erdhi pas romantizmit, ndërkaj që në Evropë, sentimentalizmi përgatiti romantizmin. Sentimentalizmi në krijimtarinë e Gramenos dhe Postolit, por dhe gjithë autorëve të prozës së gjatë shqiptare, nuk është anakronizëm për arsye se nuk përkon koha me programin estetik. Natyrshëm, gjendja në të cilën gjendej proza e gjatë shqiptare e shpjegon këtë. Siç pohojnë studiuesit, proza jonë që në fillimet e saj nuk mund të fitonte direkt tipare realiste dhe, për këtë arsye ,ndodh kjo thyerje në procesin letrar shqiptar ku sentimentalizmi vjen pas romantizmit. Një dashuri e parealizuar për shkaqe ndryshimesh fetare dhe shtresore në fëmijërinë e prozës sonë, nuk mund të trajtohej veçse në prizmin sentimental. Por, dhe gjendja e përgjithshme e lexuesit shqiptar do ta përceptonte natyrshëm shkrimin dhe trajtimin sentimental të historive të rrëfyera. Afërmendsh që procesi letrar, në konsolidim e sipër, vazhdon të mbetet më tepër receptiv sesa selektiv, çka nënkupton se prurjet e reja nuk janë domosdoshmërisht modelet letrare bashkëkohore, përkundrazi edhe prej studiuesve të huaj bashkëkohorë është theksuar se lëvrimi i vonuar në letërsinë e vogla i modeleve letrare si romantizmi, realizmi apo simbolizmi, mund të klasifikohet si rutinë. Pra del se lëvrimi i sentimentalizmit në letërsinë shqiptare është në koherencë me nevojat e vetë procesit letrar dhe dhe buron nga nevojat e tij.

Përmendëm pak më sipër se

sentimentalistët shpallën kultin e ndjenjës, si kundërvënie e kultit të arsyes të klasicizmit dhe rreth ndjenjës së dashurisë ata organizuan të gjithë subjektet e veprave të tyre. Tri subjektet e sprovave rrëfimore të Gramenos, dhe subjektet e dy romaneve të Postolit, gjithashtu, organizohen vetëm rreth një dashurie e cila, më së shumti sjell fatkeqësi, vuajtje, mundim dhe tragjizëm të skajshëm, për arsye se dashuria lind mes dy të rinjve me përkatësi fetare apo shtresore të ndryshme dhe kjo si në romanet e shkrimtarëve sentimentalistë. Heronjtë e këtyre romaneve mohonin paragjykimet e shtresave të ndryshme sociale në emër të ndjenjës së lirë. Shkrimtarët tanë shtuan dhe një motiv tjetër që nuk ishte evident në botën e krishterë europiane: pengesat e dashurisë me ndryshime të përkatësisë fetare. Martesa mes dy të rinjve të feve të ndryshme ishte një dukuri aspak e ndodhur në realitetin shqiptar të atyre viteve kur martesat kryheshin jo duke marrë për bazë ndjenjat e të rinjve, por preferencat prindërore. Heronjtë e Gramenos dhe Postolit janë pjesë e një mjedisi shoqëror, në një kohë dhe në një vend të caktuar dhe ndjenja e tyre duhet të kalojë nëpër shumë filtra apo pengesa, të cilat janë të natyrës sociale, fetare apo zakonore. Ndalimi dhe mohimi i ndjenjës është shpesh pika kyçe e konfliktet që sjell rrjedhën e veprimit dramatik, me plot të papritura dhe mistere, madje kjo ndjenjë i shpie këta personazhe deri në tragjizëm të skajshëm.

Personazhet e veprave të Gramenos dhe Postolit janë jashtëzakonisht të ndjeshëm dhe kjo i bën të jetojnë në gjendje të tensionuara psikologjike, por ata ndjekin vetëm ligjet e zemrës dhe jo të arsyes, ashtu si gjithë personazhet sentimentalistë. Personazhet që dashurojnë janë thellësisht të mirë, por pas kanë fatin tinzar që u ngre vetem kurthe, gjë që gjeneron në këto novela, ashtu si në krijimtarinë e shkrimtarëve

sentimentalistë, situata të vështira e të dhimbshme, shumë melankoli e trishtim.

Vdekja është një element i shpeshtë te veprat e Gramenos, ashtu si te të gjithë shkrimtarët sentimentalistë. Në fakt, vdekja te heronjtë e Gramenos nuk është rezultat i ndonjë qëndrimi filozofik, qëllimi i saj është moral në prozën e tij, ndryshe nga veprat e sentimentalistëve që parapëlqenin mistikën e vdekjes. Por, në ndonjë rast e shohim të përshfaqet dobët dhe kjo prirje në prozën e tij si p.sh. Thana te “Varr’i pagëzimit”, që mediton për jetën e përtejme, duke e parë si shpëtim prej vuajtjeve të botës.

Disa elementë të tjerë të mistikes, si preferencë e sentimentalistëve, ngrenë tek-tuk krye dhe përmes rreshtave të Gramenos si: ëndrra e kumbares që e shikon Thanën të rinuar dhe të vendosur në një kopsht të mrekullueshëm, parandjenja e Vahidesë për kobin që do ndodhë, shfaqja e Mitit ditën që Marga po martohet, gjëmimi i këmbanave, thirrjet e Thanës natën, mbi “Varrin e pagëzimit”, djegia e shtëpisë mistike, fanitja e Mitit që shikon Margën të tretur si qiri, parandjenja e Afërditës ditën e dasmës etj, ndërsa mistikja dhe parandjenjat nuk shfaqen te proza e Postolit, ose shfaqen fare zbehtë. Këto vepra me poetizimin e ndjenjës, kthesat e papritura të fatit, vuajtjet, mundimet dhe dhimbjet që kalojnë personazhet tablotë e natyrës, izolimin e njerëzve nga bota, iluzionin se njeriu përmes pësimeve dhe vuajtjeve, në ndikimin e veprave të virtytshme pendohet për gjithçka ka bërë, duke kaluar nga e keqja tek e mira, nga errësira në dritë, janë fryt i të kuptuarit idealist të shoqërisë njerëzore, çka çon në idenë e paqes sociale dhe në rrafshimin e dallimeve klasore. Jeta e personazheve trajtohet në këto vepra si kapriçio e fatit dhe zgjidhja e konflikteve sociale bëhet në planin moral, pra në frymën sentimentaliste. Në romanet e Postolit dhe novelat e Gramenos ndeshim peripeci e episode të dhimbshme dhe kjo është

gjithashtu një tendencë e theksuar e veprave sentimentaliste që ta bëjë lexuesin të preket dei në thellësi të zemrës dhe të derdhë lotë.

Duke folur për pikëtakimet sentimentaliste te proza e Gramenos dhe Postolit, nuk mund të mos përmendim dhe disa shmangie. Analiza psikologjike e personazheve, aq e pëlqyer prej sentimentalistëve, pothuaj mungon te këta autorë. Sentimentalistët, siç thotë sër Uolltër Skot, si askush tjetër më parë, hulumtuan brenda zemrës njerëzore, ndërsa Grameno dhe Postoli i kushtojnë vëmendje ndjenjës, pa mundur të hyjnë në analizat e brendshme të saj.

3. Poetika e veprave të M.Gramenos dhe F.Postolit

Mungesa e subjekteve të ndërtuara si histori e rritjes dhe e zhvillimit të personazhit, e ka kufizuar shumë krijimtarinë e autorëve nga ana artistike. Problem paraqesin këto vepra edhe me gjuhën. Gjuha e personazheve nuk është e individualizuar; ka skena të përsëritura në shfaqjen e ndjenjave dhe përbetimeve të të rinjve dhe nuk ka dallim (me pak përjashtime te Postoli) nga ajo e autorit. Ky nivel lidhet me nivelin e gjuhës letrare shqipe, por duhet theksuar si meritë pastërtia e gjuhës. Shqipja në novelat e Gramenos dhe Postolit (me pak përjashtime te ky i fundit), është e pastruar nga fjalët e huaja dhe është gjuhë e pastër shqipe, me ndikime të dukshme dialektore, por jo me fjalë të huaja, kur dihej se në trevën e Korçës e folmja kishte shumë ndikime nga greqishtja. E pra, merita e autorëve është se nuk i reflektuan në gjuhën e veprave fjalët e huaja.

Ndoshta të nisur dhe nga koncepti romantik se vetëm melankolia, dhimbja, trishtimi janë ndjenja të denja për t’u pasqyruar në art, ata e poetizuan dhimbjen dhe e vlerësuan si një element që e fisnikëron njeriun e mirë akoma më tepër, sepse personazhet e tyre pa përjashtim, pas vuajtjeve që provojnë jo vetëm që nuk

hakmerren për padrejtësitë, por bëhen akoma më të mirë (me përjashtim të Malaos që bëhet komit, por që nuk identifikohet përmes keqbërjes). Të dy autorët kanë krijuar edhe personazhe bindëse, deri diku realiste, që i përgjigjen thelbit të tyre konkret shoqëror (Rushan dhe Rakip beu, Miti, Llambi, etj.). Shpesh shfaqjet e realizmit, kryesisht te Gramenoja janë spontane, ndërsa te Postoli bëhet përpjekje për pasqyrimin real të shtresave të varfra të qytetit. Në novelat e Gramenos kemi personazhe që e ndryshojnë thelbin e tyre nga pjesa e parë në pjesët e tjera të veprës (Rushan beu, Miti, Thana), sepse roli i tyre lidhet me kërkesat për realizimin e fabulës dhe idesë, ndërsa personazhet e Postolit, me ndonjë ndryshim të pjesshëm nuk e ndryshojnë thelbin e tyre.

Gramenoja dhe Postoli në krijimin e personazheve thellohen në interpretimin e njëanshëm të një tipari në karakterin e tyre, duke lënë mënjanë tiparet e tjera. (Rushan beu egërsi, Marga besnikëri dhe bindje, Nica sakrifikim dhe vetmohim, Dhimitri simbol i atdhedashurisë, Olimbia simbol i sakrifikimit për dashurinë, Nikoja simbol i dinakërisë, Kristoja i egoizmit etj.). Kjo ka cënuar individualizmin e personazheve, pasi ata nuk jepen në dialektikën e zhvillimit të shpirtit njerëzor, si luftë mes të mirës dhe së keqes. Personazhet e tyre o janë të përkryer plotësisht, pa asnjë cen, ose janë tërësisht të këqinj.

Mungesa e subjekteve të ndërtuara si histori e rritjes dhe e zhvillimit të personazhit e ka kufizuar shumë krijimtarinë e autorëve nga ana aristike. Problem paraqesin këto vepra edhe me gjuhën. Gjuha e personazheve nuk është e individualizuar; ka skena të përsëritura në shfaqjen e ndjenjave dhe përbetimeve të të rinjve dhe nuk ka dallim (me pak përjashtime te Postoli) nga ajo e autorit. Ky nivel lidhet me nivelin e gjuhës letrare shqipe, por duhet theksuar si meritë pastërtia e gjuhës. Shqipja në novelat e

Gramenos dhe Postolit (me pak përjashtime te ky i fundit) është e pastruar nga fjalët e huaja dhe është gjuhë e pastër shqipe, me ndikime të dukshme dialektore, por jo me fjalë të huaja, kur dihej se në trevën e Korçës e folmja kishte shumë ndikime nga greqishtja. E pra, merita e autorëve është se nuk i reflektuan në gjuhën e veprave fjalët e huaja.

Te Grameno hasim përshkrime dhe portrete të ngjashme, p.sh bukuria e vajzës përshkruhet gati njëllë në të gjitha novelat e tij, ndoshta sepse është ai përjekur të japë idealin e vet për bukurinë femërore, po kështu edhe Postoli. Leksiku i veprave të dy autorëve është i varfër dhe mungon ngjyrimi dhe gama emocionale e përdorimit të fjalës me qëllime stilistike. Sistemi i figurave është mjaft i varfër; operohet kryesisht me krahasimin e thjeshtë dhe epitetin. Mungojnë analizat psikologjike pothuajse fare te Grameno, megjithëse situatat e çojnë tragjizmin në kulm, ndërsa motivimi i veprimit psikologjik të heroit jepet me një fjali të vetme. Ndërsa Postoli, duke lëvruar romanin, pati mundësi më tepër të japë analiza psikologjike të personazheve (Olimbia pasi mëson për vdekjen e Dhimitrit, Nica pasi mëson të vërtetën për vajzën e saj, Fanka pasi Llambi i shfaq dashurinë, etj.). Interes paraqesin këto vepra me thurjen kompozicionale. Gramenoja dhe Postoli dëshmojnë aftësi krijuese dhe zhdërvjelltësi në shtjellimin e fabulës. Veprimi është dinamik, i shpejtë dhe i rrëmbyer, edhe pse koha në vepër jepet në 40 (Varr' i Pagëzimi) ose 17 vjet (Për mbrojtjen e atdheut).

Gramenoja, të tria novelat i ka filluar nga pika kulmore, kurse shtjellimin e ka bërë përmes introspeksionit. Ndërsa në romanet e Postolit ngjarjet rrjedhin në mënyrë kronologjike dhe rrallë përdoret digresioni ("Për mbrojtjen e atdheut", historia e Estrefit që shpëton nga vdekja dhe historia e Fankës). Ndërtimet sintaksore janë tepër të rregullta, këto si dhe gjuha e thjeshtë dhe uniforme

bëjnë që veprat të lexohen shpejt dhe me kënaqësi, kënaqësi që merret vetëm nga fabula, ndërsa kënaqësi estetike, të paktën sot, nuk merret prej tyre, por shumë elemente të përmbajtjes shkaktojnë edhe kuriozitetin e lexuesit të sotëm për të njohur ambiente, ngjarje dhe situata specifike, doke e zakone të së kaluarës, mendësi dhe mënyra jetese në kushtet e një shoqërie të kapur në kthetrat e paragjykit, që kërkonte rrugë drejt emancipimit. Ndonëse nuk shënojnë interes në aspektin e përshkrimit të botës së brendshme të personazhit, krijimin e karaktereve, gjuhës pa ngjyime emocionale, etj., ato kanë meritat që ne i kemi theksuar përgjatë këtij referati dhe piksëpari merita e tyre qëndron në inicimin e prozës së gjatë te ne dhe lëvrimin e gjinisë dramatike.

4. Vendi i Mihal Gramenos dhe Foqion Postolit në testet historiografike letrare

Duke iu referuar historive të letërsisë shkruar e botuar në harqe të ndryshme kohore, nga studiues shqiptarë apo të huaj, vërehet se Mihal Gramenoja ka qenë gjithmonë pjesë e teksteve të historisë së letërsisë, ndërsa Foqion Postoli jo në të gjitha rastet. Kështu, në librin "Populli, gjuha dhe letërsia shqiptare" e G. Pettrotës, është pasqyruar një jetëshkrim i shkurtër i Gramenos, në të cilin pëshkruhet pak jeta, aktiviteti i tij patriotik dhe publicistik, ndërsa veprat letrare të tij vetëm sa përmenden. Jepet dhe ndonjë konstatim i tillë: *Prej Mihal Gramenos kemi dhe disa romane të vegjël historikë dhe të mjedisit që janë ndër orvajtjet e para të këtij lloji në letërsinë shqiptare*. Pettrota cilëson "*Oxhakun*" si romanin e parë shqiptar (Petrota, 2002:337) Në këtë tekst, Foqion Postoli nuk është përfshirë fare.

Në tekstin "Shkrimtarë shqiptarë", botuar më 1941, biografia e M. Gramenos përqendrohet jo në rrethanat që ndikuan në formimin e tij botëkuptimor dhe në krijimtarinë artistike, por në aktivitetin e tij

patriotik, duke e ilustruar këtë dhe me vargje të shkëputura nga krijimtaria e tij poetike, që lidhet me lëvizjen kombëtare për çlirim, duke e kthyer kështu biografinë në një hartim. Në pjesën e dytë të këtij shkrimi flitet pak për poezinë e Gramenos, për veprën dramaturgjike dhe novelat e tij si dhe për aktivitetin publicistik. Jepen gjithkrah konkluzione të tilla si: *Penën e ka përdorur për qëllime lufte, jo për art*, duke ju referuar poezisë së tij, gjithashtu vlerësohet vargu i komedisë "Mallkimi i gjuhës shqipe", ndërsa në novelat e tij spikatet gjuha e pastër, stili i rrjedhshëm dhe ato shihen si përpjekje të para për krijimin e novelistikës shqiptare (Shkrimtarë shqiptarë, 1941:193). Edhe në këtë botim nuk përfshihet fare Foqion Postoli si autor i dy romaneve, një drame dhe një komedie.

Në "Historinë e letërsisë shqiptare", botim i Akademisë së Shkencave, 1983, janë përfshirë të dy autorët. Gramenoja trajtohet këtu në një format më të gjerë se në tekstet e mëparshme. Në çështjen e parë që përfshin jetën dhe aktivitetin e tij publicistik përshkallëzohen stadet e ndryshme të aktivitetit publicistik të tij dhe pasqyrimin që gjetën në të ngjarjet më të rëndësishme të kohës. Ai cilësohet si lëvruar i shquar i disa llojeve publicistike si: fejttoni, pamfleti, portreti, përshkrimi, si dhe jepet një pozicionim i tij në historinë e publicistikës shqiptare. Në çështjen e dytë trajtohet krijimtaria letrare e Gramenos në poezi, dramaturgji dhe prozë. Shumë pak merren në konsideratë këtu poezia dhe krijimtaria dramaturgjike dhe vëmendja përqendrohet në novelat e tij. Ky botim iu njeh novelave shumë mangësi nga pikëpamje artistike, stili, gjuha, etj. dhe evidenton si meritë e këtyre novelave mesazhet dhe idetë si dhe fryma demokratike e tyre. Në fund theksohet se Gramenoja mbetet në historinë e letërsisë shqiptare në radhë të parë me publicistikën e tij (Historia e letërsisë shqiptare, Tiranë,

1983:449).

Por, parë në një plan real dhe historiko-politik të kohës, autorët nuk ishin studiues të lirë, presioni ideologjik, parimi i padiskutueshëm i kontrollit dhe i miratimit ideologjik të çdo vepre nuk mund të mos linte gjurmë fatkeqe në pasqyrimin e vlerave dhe prodhimin real letrar shqiptar të të gjitha kohrave.(Dado, 2008:121).

Për herë të parë në këtë tekst zë vend dhe F.Postoli me romanet e tij, të cilat shtjellohen kryesisht në kahun përmbajtësor dhe aspak në realizimin e tyre artistik. Ky botim nuk i ka shpëtuar ndoshta trajtimit ideologjik të kohës duke u rrekur të nxjerrë si vlera të romaneve të tij frymën demokratike, kritikën ndaj borgjezisë korçare me prirje grekofile, shkrimtar që shtroi domosdoshmërinë e kapërcimit të dallimeve fetare etj. Postoli vlerësohet në këtë tekst edhe si një nga lëvtronjësit e parë të prozës së gjatë. Vepra e tij cilësohet, përgjithësisht si sentimentale, stili i papërpunuar dhe gjuha mjaft dialektore. Një fjali e vetme jep informacion për receptimin e veprës së tij në kohën kur u botua, duke e vënë theksin në popullaritetin e saj, ndërkohë që shumë pak përmendet kontributi i tij në dramaturgjinë shqiptare.

Në botimin e R. Elsie "Historia e letërsisë shqiptare", M.Gramenoja është përfshirë në kapitullin "Lindja e gazetarisë shqiptare" krahas disa figurave të tjera të kësaj fushe që inicuan publicistikën shqiptare. Në këndvështrimin e autorit Gramenoja cilësohet si figurë e shquar politike, veprimtaria letrare e të cilit kap periudhën e Rilindjes dhe të Pavarësisë. Atje është dhënë një jetëshkrim i përmbledhur për jetën dhe aktivitetin e tij publicistik dhe konstatohet se krijimtarisë së tij poetike, me frymë të lartë politike, nuk i përgjigjet një nivel i lartë gjuhësor, ndërsa novelat e tij i quan tregime të shkurtra me frymë sentimentale. Edhe R.Elsie është i mendimit se: me gjithë gamën e

gjerë të gjinive letrare që trajtoi Gramenoja, vendi i tij në letërsinë shqipe është kryesisht si publicist dhe pamfletist i jetës politike (Elsie,1997:238).

Gjithashtu, Elsie e përmend Gramenon dhe në kapitullin "Zhvillimi i dramaturgjisë shqiptare deri në vitin 1944". Edhe trajtimi i Gramenos tek Elsie është i mangët, por me sa duket ai i është referuar përfshirjes së Gramenos në tekstet e historisë së letërsisë shqiptare. Me gjithë vlerën e padiskutueshme të kësaj ndërmarrjeje të madhe nga një albanolog i huaj, prej saj nuk mund të pretendohet të jetë një botim i plotë, përfaqësues i historisë së zhvillimit të letërsisë sonë, sepse dhe vetë R. Elsie shprehet qartë se destinacioni i kësaj vepre shkonte te lexuesi i huaj (Dado, 2008:125).

Në këtë tekst është përfshirë dhe F.Postoli në kapitullin "Ernest Koliqi, Mitrush Kuteli dhe proza e periudhës së Pavarësisë", duke e cilësuar atë si romancier dhe dramaturg sentimental. Ka disa kundërsense në konstatimein e R.Elsies, se ndërsa e cilëson romanin "Lulja e kujtimit" si romanin shqiptar më të mirë të viteve 1920-'30, që u bë popullor dhe u ribotua disa herë, më pas thekson se të gjitha veprat e Foqion Postolit janë po aq të cekëta dhe pa peshë e mund të lexohen vetëm për hir të kohës kur zhvillohen ngjarjet, si pasqyrim i vonuar i romantikës nacionaliste të kulturës së periudhës së fundit të Rilindjes. (Elsie,1997:338). Me sa duket autori është mbështetur te ato pak pasqyrime që i janë bërë F.Postolit në historitë e letërsive shqiptare, ndoshta pa u thelluar më gjerë në rolin dhe vendin e tij në letërsinë shqipe, si dhe në analizën e veprës së tij. R.Elsie nuk i jep Postolit ndonjë vend të rëndësishëm në letërsinë shqipe, por e përmend si një ndër prozatorët e parë shqiptarë.

Përsa u përket studimeve ekzistuese lidhur me këta dy autorë, vërehet se M.Gramenoja është marrë më në konsideratë,

sepse për të është hartuar një monografi (Th.Gjika, Mihal Grameno, jeta dhe vepra), ku pasyrohet gjerësisht jetëshkrimi, rrethanat e formimit të tij, angazhimi me çështjen kombëtare e më pas bëhet një analizë e plotë e të gjitha gjinive që lëvroi. Pas Luftës së Dytë Botërore novelat e tij u botuan më 1959, në një përmbledhje me veprën memuaristike "Kryengritja shqiptare", nën redaktimin e studiuesit Nasho Jorgaqi. Vepra e Gramenos pas Luftës II Botërore, ra në harresë. Dramat dhe novelat e tij të botuara kaluan në fondin rezervë të bibliotekave shtetërore, kurse më 1979 kjo vepër u botua në Prishtinë në dy vëllime. Krijimtaria letrare e Mihal Gramenos nuk është studiuar në mënyrë të plotë, edhe pse veprat e tij janë me interes të veçantë, në radhë të parë për nga fryma patriotike që i cilëson, po edhe nga ana artistike. E po t'i shtohen krijimtarisë së tij artistike edhe një sërë shkrimesh publicistike, disa prej të cilave kanë vlera të mirëfillta letrare, atëherë shkrimtari demokrat na del figurë interesante e komplekse për t'u studiuar: poet, dramaturg, novelist, shkrimtar memoarësh e portretesh, publicist e pamfletist (Grameno, 1979:7).

Gjithashtu, Gramenoja është përfshirë në studime të ndryshme letrare së bashku me autorë të tjerë, si inicues i prozës së gjatë shqiptare me ndikime të theksuara sentimentaliste (A.Xhiku, N. Jorgaqi, Th.Gjika, etj)

Përsa i përket F.Postolit, vepra e plotë e tij është botuar në 2 vëllime në vitet 1990-1991, shoqëruar me një parathënie në rangun e një studimi shkencor mbi jetën dhe veprën e autorit, nga Myzafer Xhaxhiu, ndërsa vitet e fundit është ribotuar romani i tij "Lulja e kujtimit". Po ashtu, përmendet në studimet letrare, krahas autorëve të tjerë si lëvrues i romanit shqiptar.

Përsa u përket teksteve të deritanishme të historive të letërsive shqipe, as Gramenoja dhe më pak Postoli, nuk i janë

nënshtruar një këndvështrimi shkencor e të saktë, duke e parë në kompleksitet veprën e tyre. Shpesh është vlerësuar për publicistikën e tij Gramenoja, përsa u përket problemeve dhe zhanreve të ndryshme publicistike që lëvroi, por kur bëhet fjalë për historinë e letërsisë shqipe, së pari duhet pozicionuar si shkrimtar dhe duhet këndvështruar vepra e tij në lidhje me kontekstin letrar të kohës, pra duhet parë vepra e tij dhe vendi që zë ajo në rrjedhat kohore të procesit letrar kombëtar. Duke iu referuar gjithë studimeve lidhur me këta dy autorë konkluzioni i përbashkët është se:

Gramenoja dhe Postoli janë inicues të prozës së gjatë shqiptare. Vepra e tyre lë për të dëshiruar nga ana artistike, por ajo vlerësohet me shumë për fymën demokratike dhe idetë që mbart.

Veprat e tyre janë përgjithësisht të karakterit sentimental. Çështja e përfshirjes dhe e pozicionimit të këtyre autorëve në letërsinë shqiptare është një çështje që shtrohet edhe për shumë autorë të tjerë që bëjnë pjesë në historinë e letërsisë shqiptare. Problemi më i madh që haset në interpretimin dhe pozicionimin e veprës së tyre qëndron në raportin midis kohës kur u shkrua vepra, specifikave të procesit historik letrar, receptimit të veprës së tyre nga lexuesit e kohës me këndvështrimin e sotëm të interpretimit të kësaj letërsie. Siç pohon dhe studiuesja F.Dado: *Letërsia e shekullit XVI, një pjesë e letërsisë së bejtexhinjve, autorët minorë të Rilindjes e kështu me rradhë, shtrojnë para historianit të kohës sonë një problematikë të vështirë. Estetika e krijimit të veprave të ndryshme dhe estetika e kohës së sotme të interpretimit krijojnë marrëdhënie tepër të vështira, çka e vë historianin në një pozitë jo të lehtë. Kjo do të thotë se ai ndodhet i gozhdur në dy aspekte; në atë estetik dhe atë historik.* (Dado, 2008, f.293). Kjo problematikë, pavarësisht ballafaqimeve dhe shpërfaqjes së mendimeve, ende nuk ka

marrë zgjidhje. Kjo shpjegon dhe rastin konkret për këtë dy autorë. Në tekste të ndryshme të historisë së letërsisë, që i përmendëm më sipër, gjejmë për veprën e tyre një seri receptimesh dhe interpretimesh, në varësi të kohëve kur ato janë hartuar. Kapërcimi i këtyre mospërputhjeve estetike është një sfidë për hartimin e historisë së letërsisë së re. A do të emocionoheshim sot nga leximi i Gramenos dhe Postolit, nëse do të lexonim estetikisht. Sigurisht që jo, por veprat e tyre ndihmuan rrjedhën e procesit letrar shqiptar dhe për kohën ata u bënë faktorë letrare. Parë nga këndvështrimi i sotëm dhe evoluimi i vlerave estetike të artit të fjalës, sigurisht që estetika e tyre do dalë e zbehtë. Siç thekson dhe studiuesja, në vazhdim të këtij mendimi, disatanca midis kohës së tyre dhe vlerësimit të sotëm është historike. Se ç'qëndrim duhet të mbajë historiani i letërsisë kjo mbetet një çështje e hapur. A do të zhvishet ai nga bashkëkohësia për të përjetuar një moment historik (Dado, 2008:308), apo do lërë në hije veprat e periudhave të shkuara? Praktika e hartimit të historive letrare të kulturave të ndryshme ka hapur mundësinë e zbatimit të kriterëve të ndryshme për hartimin e historisë së letërsisë si; kriteri gjinor, kriteri i hartimit sipas drejtimeve letrare, kriteri monografik, kriteri krahasimtar, kriteri hapësinor, të cilët vërtetojnë se studimi historik i letërsisë realizohet në plane e pikvështime të ndryshme. Sigurisht që nuk do të ishte i gabuar aplikimi i këtyre kriterëve, ose kombinimi i tyre në përfshirjen dhe pozicionimin e autorëve të ndryshëm. Një aplikim të kriterit gjinor bën p.sh. E.Elsie kur e klasifikon Gramenon në kapitullin "Lindja e gazetartisë shqiptare" dhe F. Postolin në kapitullin e prozës së periudhës së Pavarësisë. Tekstet e tjera kanë ndjekur kryesisht kriterin historik-kronologjik. Lidhur me sa thamë më sipër klasifikimi i këtyre autorëve sipas kriterit gjinor dhe kriterit sipas drejtimit letrar, është

më i saktë.

Përfundime

Siç e theksuam, një histori e lindjes së romanit dhe sentimentalizmit si drejtim letrar në letërsinë shqipe nuk mund të jetë e plotë pa përfshirë në to M.Gramenon dhe F.Postolin, për të cilët të gjithë studiuesit dhe historiografët e letërsisë bien njëzëri dakord se ata përfaqësojnë gjenezën e prozës së gjatë në letërsinë tonë. Lidhur me sa thamë më sipër klasifikimi i këtyre autorëve sipas kriterit gjinor dhe sipas kriterit të drejtimit letrar është më i saktë.

Gramenoja mund të studiohet gjithashtu si poet dhe publicist, por duke u përqendruar te proza e gjatë dhe gjinia dramturgjike, duhet thënë se merita e tij dhe e Postolit qëndron në radhë të parë në iniciimin e prozës së gjatë dhe dramaturgjisë në letërsinë shqiptare. Hartimi i një monografie shkencore për Gramenon së fundi, jep dorë për një vlerësim të saktë shkencor të krijimtarisë së tij. Autori i kësaj monografie mendon se ky shkrimtar duhet vendosur në një vend të mirë në klasifikimin që u është bërë deri më sot autorëve shqiptarë të çerekut të parë të shek. XX dhe në këtë kuadër, ai mund të konsiderohet një shkrimtar i rëndësishëm, sepse i hapi udhën dramaturgjisë dhe prozës së gjatë shqiptare. Megjithëse autori hartoi një monografi për Gramenon dhe u përpoq të argumentojë një vendosje të re vlerash në krijuesit e periudhës 1900-1925, ai nuk i jep përgjigje çështjes të pozicionimit të Gramenos, sepse kjo përfshin një kontekst më të gjerë studimi. Çështja e përfshirjes dhe e pozicionimit të këtyre autorëve në letërsinë shqiptare është një çështje që shtrohet edhe për shumë autorë të tjerë që bëjnë pjesë në historinë e letërsisë shqiptare. Problemi më i madh që haset në interpretimin dhe pozicionimin e veprës së tyre qëndron në raportin midis kohës kur u shkrua vepra, specifikave të procesit historik letrar, receptimit të veprës së tyre nga

lexuesit e kohës me këndvështrimin e sotëm të interpretimit të kësaj letërsie. Në tekste të ndryshme të historisë së letërsisë, që i përmendëm më sipër, gjejmë për veprën e tyre një seri receptimesh dhe interpretimesh, në varësi të kohëve kur ato janë hartuar. Kapërcimi i këtyre mospërputhjeve estetike është një sfidë për hartimin e historisë së letërsisë. Natyrisht, merita së pari i takon Gramenos, i cili hapi udhën e prozës së gjatë dhe dramaturgjisë dhe krijoi një taban mbi të cilin u mbështetën prozatorët dhe dramaturgët e tjerë më pas, midis tyre dhe Postoli, jeta e shkurtër e të cilit nuk i dha mundësinë ta zgjeronte më tej opusin e vet letrar si në numër ashtu dhe në kualitet artistik. Parë në këtë aspekt, në qoftë se *veprën e shkrimtarëve shqiptarë të Rilindjes e fill pas saj do t'i konsiderojmë si një polifoni, Gramenoja e pas tij dhe Postoli, janë zëra që nuk stononjë në harmoninë e përgjithshme*. Ata përbëjnë një hallkë në procesin letrar shqiptar që nuk mund të nënvlerësohet e mos merret parasysh, edhe pse sot, nga këndvështrimi bashkëkohor i historianit të

letërsisë, vlerat estetike të veprës së tyre mund të dalin të zbehta, por siç thotë dhe Gademar, vepra letrare duhet interpretuar si një dialog mes së shkuarës dhe së tashmes dhe në këtë kontekst duhen parë dhe vlerat e këtyre autorëve. Mënyra e të shkruarit të tyre mund të cilësohet si anakronike, por kjo mënyrë e të shkruarit flet për nivelin që njihnin këto gjini në rritje. Koliqi shprehej se: *Pasunia letrare e një kombi përman shkrimtarë të mëdhenj dhe dytanikë, të cilëve nuk u duhet mohuar rëndësia. Shpesh në dytanikët shpirti i mfshehtë autokton shfaqet i vetvetishëm, i kulluet dhe na zbulon veti të panjoftuna të brumit kombëtar* (Letërsia si e tillë, 1996:35).

Megjithatë, këto vepra mbajnë një substrat të përbashkët dhe duke i lexuar i japin kënaqësi edhe njeriut bashkëkohor, duke i zgjuar ndjesi dhe ëndrra, që ritmi modern i kohës i shpërndan, por dhe na tregon se këto ndjesi janë ndjesitë universale të dashurisë, mirësisë, virtytit, idealit, ëndrrës dhe shpresës për një jetë më të mirë, që flenë në ëndërrimet e njeriut të çdo epoke.

BIBLIOGRAFI

- Bulo, J. (2014). *Shpirti i fjalës*, Tiranë.
- Cuddon J. (1988). *A dictionary of literary terms*, New-York.
- Dado F. (1992). *A.Z.Çajupi, Jeta dhe vepra*, Tiranë.
- Dado, F. (2008). *Sfida teorike të historiografisë shqiptare*, Tiranë, .
- Elsie R. (1997). *Historia e letërsisë shqiptare*, Tiran-Pejë.
- Grameno, M. (1979). *Vepra I*, Rilindja, Prishtinë.
- Gjika, TH. (2012). *Mihal Grameno, jeta jeta dhe vepra*, Durrës.
- Gjika, TH. (1996). *Ecuria e romanit shqiptar në vitet '30"*, Letërsia si e tillë, Tiranë.
- Islami N. (2003). *Historia dhe poetika e dramës shqiptare*, Prishtinë.
- Jorgaqi, N (1987). *Poetika e dokumentit*, Tiranë.
- Lukacs G. (1972). *Le roman historique*, Paris.
- Petrota G. (1931). *Popolo lingua e letteratura albanese*, Palermo.
- Postoli F. (1991). *Vepra letrare I*, Tirane.
- Qosja R. (2000) *Historia e letërsisë shqipe, Romantizmi, I*, Tiranë.
- Rahamani Z. (2003). *Leximi dhe shkrimi*, Prishtinë.
- Selden R. & Widdson (1993). *Contemporary literary theory*, New –York.
- Velça K. & Zheji Gj. (1984). *Historia e teatrit shqiptar I*, Tiranë.

Wellek, Worren (1993). *Teoria e letërsisë*, Tiranë,
Xhiku , A. (2004). *Letërsia shpirtësi si polifoni*, Tiranë:68.
Xhiku A., 1989, *Prej romantizmit rrjedhave të realizmit*, Tiranë:103.
AShSh.(1993). *Historia e letërsisë shqiptare* Tiranë,
AShSh.(1965). *Histori e Shqipërisë*, Tiranë, f.282
Shkrimtarë shqiptarë I, II, Tiranë ,1941.

EPIFANIA NË VEPRËN E MITRUSH KUTELIT

NELI NAÇO

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë

Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Rrëfimi i Mitrush Kutelit është një rrëfim intrigues edhe për momentin e Epifanisë. Termi vjen në studimet letrare prej James Joyce-it (Xhejms Xhojsit) dhe është huazuar në fakt nga sfera e teologjisë. Shkrimtarë, kryesisht të tipit mistik dhe poetë religjiozë, kanë mbartur përvojat e tyre epifanike në veprat letrare. Do të përmendim këtu George Herbert, Henry Vaughan, Gerard Manley Hopkins, William Wordsworth, etj. Në letërsinë moderne "epifania" për një kohë të gjatë është parë si një tipar i qendror i fiksionit modern në veprat e Virginia Woolf, Joseph Conrad, Marcel Proust, William Faulkner dhe Katherine Mansfield, midis shumë të tjerëve.

Në konceptin kutelian, rrëfime të rëndësishme të Kutelit "Si e gjeti Ago Jakupi rrugën e Zotit" ose "E madhe është gjëma e mëkatit" janë ndërtuar duke pasur parasysh momentin epifanik. Ajo shumë natyrshëm është kthyer në një element struktural të rrëfimit. Koncepti i epifanisë do të shihet si një artikulum brenda rrëfimit (epifani e personazhit), por edhe si një epifani e autorit. Në rastin e dytë, do të shihen disa krahasime me konceptin epifani tek Joyce-i. Tregimet e tij ("Dublinasit") janë quajtur shpeshherë si epifani.

Do të shihet përsëri në një rrafsh krahasues se si ndryshon koncepti i epifanisë në dy modele tregimesh tek Kuteli. Një nga tregimet përfaqësuese të Kutelit, "Natë gushti", i cili është përdorur me një vlerë simbolike në vëllimin "Netë shqiptare" (dhe i censuruar edhe në botimin e plotë të veprës së tij në Shqipëri në vitet 89 – 90), është po ashtu një model i tregimit ku epifania luan një rol të rëndësishëm dhe qenësor. Do të shqyrtohet edhe momenti i epifanisë së ëndrrës i shfaqur në dy prej rrëfimeve të Kutelit. Në dy rrëfime "Si e gjeti Ago Jakupi rrugën e Zotit" dhe "Natë gushti" ndeshet ky lloj epifanie, ndërsa tek "E madhe është gjëma e mëkatit" epifania shihet si një kontakt i drejtpërdrejtë me Zotin. Do të shihet se si ky koncept është një çështje e cila është sanksionuar prej Mitrush Kutelit në rrëfim, apo i përket botës prej ku e ka origjinën rrëfimi kutelian.

Fjalë kyç: Mitrush Kuteli, vepër letrare, epifania,

Abstrakt

Mitrush Kuteli's narration is an intriguing narration even when it is concerned to the moment of the Epiphany. The term is found in literary studies and originates from James Joyce; it has actually been borrowed from the field of theology. Writers, mainly the mystical ones, as well as the religious poets have carried their epiphany experiences in the literary works. Here there could be mentioned George Herbert, Henry Vaughan, Gerard Manley Hopkins, William Wordsworth; in modern literature epiphany has for a long time been considered as a central feature of the modern fiction in Virginia Woolf, Joseph Conrad, Marcel Proust, William Faulkner and Katherine Mansfield' works, just to mention a few among many others.

Regarding Kutelian concept, Kuteli's important narrations such as "How did Ago Jakupi find God's way?" or "Great is the Calamity of Sin", were both written having the epiphanic moment into consideration. It has naturally become a structural element of the story. The concept of epiphany will be considered both, as an articulation within the story (the character's epiphany), and also as an epiphany of the author. In the second case, some comparisons will be made to Joyce's epiphanies. His stories ("Dubliners") are often called epiphanies. It will be considered again in a comparative plane, the way the concept of epiphany changes in two of Kuteli's sample narrations. One of Kuteli's representative narrations, "August Night", which was written having a symbolic value in the volume "Albanian Nights" (censored as regards the publication of his full work in Albania in 1989 – 1990), is also a model of the narration where epiphany plays an important and vital role.

The moment of epiphany of the dream presented in two of Kuteli's narrations will also be taken into consideration. In two of his narrations, respectively, "How did Ago Jakupi find God's way?" and "An August Evening", we encounter this kind of epiphany, whereas in "Great is the calamity of sin", epiphany is seen as the direct relationship to God. It will be further considered how this concept is an issue which had been sanctioned by Mitrush Kuteli in his narration, or if it belongs to the world where the Kutelian narration originates from.

Keywords: Mitrush Kuteli, literary work, epiphany

Epifania e Xhojsit dhe format epifanike të rrëfimi Kutelian

Epifania është një term letrar që derivon nga një origjinë greke dhe vjen nga bota kishtarë. Me fjalën ἐπιφάνεια, (epiphaneia), shenjohej një manifestim, një shfaqje e beftë dhe goditëse. Fjala gjuhësisht denoton shfaqjen e Krishtit për paganët të pasqyruar prej Magëve (Mateu 2:1 – 12). Festën e Epifanisë kalendari kristian e përkujton më 6 Janar në "Natën e Dymbëdhjetë". Fjala epifani denoton gjithashtu shfaqjen e qenies hyjnore a një qenie mbinjerëzore dhe gjithashtu edhe një shfaqjen e një mesazhi të papritur që shërben për të shpëtuar qenien njerëzore.

Përdorimi i fjalës epifani si term letrar i atribuohet Xhejms Xhojsit (James Joyce), i cili e kishte një koncept letrar të hershëm të tijin. "Xhojsi i dha emrin epifani disa skicave të shkurtra që ai i shkroi midis viteve 1898 – 1904, dhe ideja e epifanisë ishte qendrore për një sasi të mirë të fiksjonit të tij të publikuar herët." (Joyce's Epiphanies, James Joyce center). Fjala filloi të konotojë kuptimin e ri me shkrimin e romanit *Stephen Hero* (1904 – 1906) i mbetur në dorëshkrim, varianti i shkurtuar i *A Portrait of the Artist as a Young Man* që u botua së pari më 1916. Sipas Sharon Kim: "... Xhojsi nuk e shpjegoi kurrë më epifaninë përveçse në dorëshkrimin e *Stephen*

Hero (1904 – 1906)" (Kim, 2012:1).

Fragmenti më domethënës nga *Stephen Hero* (1904 – 1906) që përshkruan dukurinë është: "Këto vogëluma e bënë që të mendonte për të koleksionuar shumë

momente të këtij lloji, bashkë në një libër të epifanive. Me një epifani ai nënkuptonte një *manifestim të beftë spiritual* [germat italiane janë të miat] , qoftë në vulgaritetin e të folurit, të gjesteve apo në një fazë të paharrueshme të vetë mendimit. Ai besonte që njeriut të letrave i duhej t'i regjistronte këto epifani me një kujdes ekstrem, duke parë që vetë ato janë më delikatet dhe më kalimtare të të gjitha momenteve. Ai i tha Cranly-t që ora e zyrës Ballast ishte në gjendje për një epifani... imagjinoni vështrimet e mia të shpejta rrotull asaj ore si kërkime verbatazi të një syri spiritual i cili kërkon të ndreqë vizionin e tij në një fokus të saktë. Në momentin që fokusi realizohet objekti epafinizohet." (J. A. Cuddon, 1991:297).

Ky depërtim i menjëhershëm në thellësi të qenies është epifania. Vepra të shkrimtarëve të ndryshëm janë hulumtuar dhe në to është verifikuar përdorimi i epifaninë ose momentit epifanik në veprat e tyre. Shkrimtarë, kryesisht të tipit mistik, dhe poetë religjiozë kanë mbartur përvojat e tyre epifanike në veprat letrare. Do të përmendim këtu George Herbert, Henry Vaughan, Gerard Manley Hopkins, William Wordsworth, ndërsa në letërsinë moderne "epifania për një kohë të gjatë është parë si një tipar i qendror i fiksjonit modern në veprat e Virginia Woolf, Joseph Conrad, Marcel Proust, William Faulkner dhe Katherine Mansfield midis shumë të tjerëve." (Kim, 2012:2).

Në kompozicionin letrar, termi epifani i jepet edhe një kuptim tjetër. Sipas autorëve C. Hugh Holman dhe William Harmon: "Termi është i përdorshëm gjithashtu për një kompozicion

letrar që prezanton *epifani* të tilla, kështu që ne themi që tregimet që ndërtojnë *Dublinasit* e Xhojsit janë *epifani*.” (Holman & Harmon , 1986:181).

Epifanitë, të shfaqura në rrëfimin e Kutelit, janë kryesisht epifani ëndrrash, por edhe jo të tilla. Disa herë epifanitë në rrëfim marrin rolin e theofanive, fjalë që vjen nga greqishtja *θεοφάνεια*, (theophaneia), që do të thotë shfaqje e Zotit. Epifania në këtë rast nuk është përdorur si termi i drejtpërdrejtë i ardhur nga Xhejms Xhojsi (James Joyce), ajo më tepër është përdorur më afër kuptimit të saj fillestar, dhe shumë afër me kuptimin e theofanisë, ndonjëherë në këtë tekst ato duhen konsideruar edhe si sinonime. Rrëfimet e Kutelit që janë të lidhura me procesin struktural të shfaqjes epifanike ose theofanike, janë rrëfimet “Qysh e gjeti Ago Jakupi rrugën e Zotit”, “Natë gushti, Përtej valëve të kohës” dhe “E madhe është gjëma e mëkatit”.

Morris Beja thotë: “incidenti që shkakton epifaninë duhet të jetë i zakonshëm ose parëndësishëm.” (Beja, 1971:14 – 15).

Në rrëfimin “Qysh e gjeti ago Jakupi rrugën e Zotit”, incidenti që shkakton epifaninë është vdekja e të birit të ago Jakupit, Sulit. Momenti epifanik mund të jenë ëndrrat që i ndryshojnë ago Jakupit konceptin e “jetës” dhe “filozofisë së jetës”, por edhe çasti kur ai kupton boshësinë dhe fiton qartësimin duke vështuar qenien brenda – përbrenda. Momenti i epifanisë mund të jetë ndriçimi nga jeta e gjallë: “Pa kur u gjend atje lart, në varret, me duart hapur si në një libër ku ish shkruar jeta e tij, e hodhi njëherë vështrimin rreth e rrotull, iu duk kjo jeta e tij krejt e shpëlarë, krejt e kotë, si një pus pa ujë...”. (Kuteli, 1990:53).

Ky koncept përputhet me atë që ka filozofi gjerman Heidegger. “...për Heidegger, epifania është jo ndriçimi apo *claritas*, por hapja misterioze që e ve atë në dukje. (Kim, 2012:43).

Epifania në rrëfimin në fjalë mund të jetë edhe ëndrra që pason këtë moment. Në jetën e ago Jakupit janë tre ëndrra epifani që paraprijnë dy ëndrra të tjera. Kuptimet e tyre janë kryesisht parabolike, si të ishin parabola biblike, që qartësojnë në mënyrë simbolike mendimet e ago Jakupit. Ato pasohen nga dy ëndrra të tjera, ku kuptimi i jetës është i plotësuar, esenca është e arritur. *Claritas is quidditas*.

Fragmenti i cituar më sipër nuk është veçse shqetësimi që riprodhon ëndrrën, në fakt tre ëndrrat e ago Jakupit , që e bëjnë atë të ndryshojë sjelljen në jetën reale dhe të riformatojë mendimin dhe filozofinë e vet jetësore. Epifania e rrëfimit kutelian është e lidhur kryesisht me ëndrrën. Ëndrra është ajo që të çon drejt ndryshimit jetësor i cili është paraprirë nga epifania. Epifanitë, sipas Ashton Nicols, mund të jenë *proleptike*, që bazohen mbi kujtimet dhe memorizimet e kohëve të shkuara dhe *adelonike*, në të cilat një përvojë perceptuese e fuqishme shndërrohet në mënyrë të beftë në një manifestim shpirtëror. Epifanitë ëndrra mund të konsiderohen si një nënkategori e tipit adelonik, meqë ato burojnë prej ngjarjeve të rëndomta. (shih Ashton Nicols 1987).

Imazhi onirik i paraqitur nga rrëfimtari është i vizatuar sipas modeleve etnike etnografike. Përshkrimi synon përshkrimin e një figure antropomorfike. Ngjyra dhe drita e imazhit bëhen parafiguruese të asaj që do të ndodhë më vonë, të momentit epifanik dhe purifikimit të ago Jakupit. Le të shohim vizatimin e imazhit antropomorfik prej rrëfimtari, i cili nuk artikullohet si Zoti, por konotohet si i tillë. “Aty ne shtegu i del përpara një burrë i gjatë, as i hollë fort, as i plotë fort, i veshur krejt në të bardha: kësulë të bardhë, mëngore të bardhë, fustane të bardhë e tirq të bardhë. Kish një qostek argjendi derdhur gjoksit edhe e mbante dorën e djathtë në silaje. Në dorën e mëngjër kish

një kërrabë të gjatë si të barinjve.” (Kuteli, 1990:56).

Qoftë forma antropomorfike e Zotit, qoftë forma vizuale me elementë dhe përbërës etnikë të lidhura midis tyre, na ndërtjnë dashur pa dashur një implikim me atë që e kemi quajtur qasje antropologjike e Kutelit.

Epifania në rrëfim bëhet një element i suspansës së rrëfimit. Ajo është e strukturuar si një element që do të shpjerë drejt një zbulesë e cila synon në përsosmërinë e qenies, kalimin nga një nivel shpirtëror, në një nivel tjetër shpirtëror, më të lartë se i pari, lartësimin shpirtëror të qenies dhe purifikimin si një moment i cili e përgatit njeriun për kalimin nga kjo jetë në jetën tjetër. Sipas një koncepti të pranuar gjerësisht, ky moment vjen para vdekjes, kur njeriu ndodhet drejt fundit të jetës dhe kërkon të afirmojë, të pohojë, ekzistencën e vet, e cila është drejt fundit ose zhdukjes. Epifania që vjen nëpërmjet ëndrrës është, siç e vumë re më sipër, dypjesëshe. Ajo përbëhet nga tri ëndrra të cilat janë relevante në ndryshimin rrënjësor të qenies të emërtuar Ago Jakupi dhe dy ëndrra që e pohojnë se ndryshimi relevant i qenies ka ndodhur dhe Ago Jakupi është në rrugën e duhur. Ëndrrat që konsiderohen si momenti epifanik i Ago Jakupit janë tre, por mund të konsiderohen edhe një proces ëndërror tripjesësh. Komunikimi i Ago Jakupit ndodh gjatë një nate dhe sjell reflektimin e menjëhershëm të personazhit. Në librin e vet themelor Morris Beja thotë: “nuk ekziston epifani përderisa zbulesa nuk është fort domethënëse për cilindo që e krijon atë.” (Beja, 1971:14–15).

Rrëfimi “Qysh e gjeti Ago Jakupi rrugën e Zotit” është një rrëfim ku ky manifestim i beftë spiritual, që iu shfaq Ago Jakupit me vdekjen e të birit, është shkaku jetësor, psikologjik, i cili ndikon në epifaninë ëndërrore të Ago Jakupit. Ai është shkaku psikik që ngacmon epifaninë ëndërrore të

personazhit. Në gjuhën Joyce-iane mund të quhet edhe *një fazë e paharrueshme e vetë mendimit (a memorable phase of the mind itself)*. A nuk është vdekja e Sulit, të birit të Ago Jakupit, një fazë e tillë e fiksuar thellë në mendjen e personazhit. Vdekja e tij është diçka që e kapluar kujtesën e tij dhe e bën të vajtojë vazhdimisht.

“Dendur lotonte, fshehtazi, për Sulin, për vetveten. Edhe më dendur se më parë thosh tani, me zë, ngadalë:

- Hej, zot, o zot.

Dhe shtonte.

- Hej, zot, o zot, pse s’më mbledh mua me shokët.

- U lodha, o zot, së rrojturi, u lodha.” (Kuteli, 1990:54).

Mund të themi pa frikë që rrëfimi në të njëjtën kohë synon një mistikë, por edhe shpjegon një mistikë. Nuk është pra një rrëfim vetëm mistik, apo shpirtëror. Le të themi që ka të ndërthurur në të edhe elementë të shpjegimit të kësaj mistike të ndërthurur me rrëfimin autorial. Për Ago Jakupin dhe lexuesin apo dëgjuesin rustik, rrëfimi është një rrëfim mistik, por nuk është krejtësisht kështu për receptorin e pajisur me dijen e teorisë së Freud-it apo Jung-ut.

Ago Jakupi e arrin gjendjen e epifanisë kur ngjitet në mal. Ngjitja e tij në livadhet krijon një ndjenjë të çlirimit shpirtëror, një ndjenjë të lirisë të pakufizuar. Zgjerimi i hapësirës së pakufizuar çliron edhe mendimet e pakufizuara të personazhit. Heidegger në “Fundi i Filozofisë” shprehet edhe metaforikisht: “Drita mund të derdhet në çeltnë, në hapjen që ajo ka dhe lejon shkëlqimin të luajë me errësirën brenda saj. Por drita kurrë nuk krijon e para hapjen.” (Heidegger, 1962:65).

Gjendja shpirtërore e Ago Jakupit është diçka e përzier, e ndërmjetme. Lulatja e tij midis frikës dhe shpresës bën që në fillim gjendja ngjyore, në mjedisin onirik të jetë e paqartë. Në ëndërr ai sheh një vizion në një

mjedis të tillë dritësor: “Sikur nuk ish as ditë, as natë, – një gjë e përzier...” (Kuteli, 1990:56). Drita dhe ajo që e përforcon atë, më shumë nga ngjyrat e bardha, bëhen pjesë e epifanisë vizuale që sheh Ago Jakupi. Nuk jepet shumë për kuptimin e vizionit hyjnor të Ago Jakupit. As ai vetë nuk kërkon shpjegime. As autori nuk jep shpjegime. A takoi Ago Jakupi Zotin, apo takoi engjëllin e Zotit? Ai mjaftohet me shprehjen: “Hej, zot, o zot.”

Epifania ëndërrore e Ago Jakupit është e shoqëruar me konceptet e “së rëndës” dhe “së lehtës”. Këto koncepte kanë një semiotikë të vetën. Shenja të së paqëndrueshmes, ato përdoren për të koduar konceptin parabolik të ëndrrës. Ëndrra e cila ka ngjarjen në bazë, nuk interpreton gjithçka vetëm me formën rrëfimtare, por priret të interpretojë edhe me formën parabolike të rrëfimit, gjerësisht e përdorur në tekstet e shenjta. Megjithatë veprimet që Ago Jakupi kryen në ëndërr janë të thjeshta, por edhe të njëjta, pesha e thesit me dhe është e ndryshme. Ago Jakupi herën e parë e ngre dhe thesi i duket fare i lehtë, herën e dytë nuk mund ta lëvizë asfare nga vendi. Kuptimi i parabolës është krejtësisht i dukshëm për interpretuesin popullor. Ajo është artikuluar në gjuhën e tij dhe universin e tij. Thesi, dheu, mbushja e thesit me dhe formojnë gramatikën e fabulës. Një artikulum i kuptimit të kodifikuar do të ishte: “Ky thes me dhe është i lehtë për t’u përfituar, por i rëndë për ta pasur në ndërgjegje.” Parabola aludon edhe po për më shumë dhe? Po për më shumë tokë? Pjesa e tretë e ëndrrës është një parabolë e cila të kujton zbulesën, ngjarjen apokaliptike. Edhe ajo konoton lehtësinë e të zhdukurit nga fuqi madhore e gjithçkaje që është e vënë me mund e punë mbi këtë dhe.

Në ëndrrën e fundit që sheh Ago Jakupi, “e rënda” dhe “e lehta” janë shenja të lartësimit e rënies, shenja të cilat kundërshtojnë në ëndërr veprimet racionale të mendjes njerëzore. Në fakt, artikulimi lejon

të përmendet vetëm njëra shenjë, “e lehta”, për të treguar lartësimin shpirtëror të njeriut. Mendimi që ka Ago Jakup është se ai mund të rrëzohet në buzë të greminës pa fund, por përgjigja e mikut është: “Fluturo, aga, fluturo se ti mund.” (Kuteli, 1990:64). Dhe agai fluturon. Shenja e “të lehtës” mbizotëron pa e artikuluar tjetrën, “të rëndën” sepse personazhi nuk i përket më asaj.

Parabola e ka fituar një status të tillë interpretativ, sepse ajo interpreton kryesisht nëpërmjet kuptimit të fshehur të rrëfimit dhe jo nëpërmjet gjykimit të painterpretueshëm. Parabola si veçori biblike ka kështu veçorinë e të pasurit interpretim. E përdorur nga Kuteli, ajo synon një mistikë të ngjashme me parabolën biblike. Njëkohësisht me lirinë e interpretimit, parabola lejon edhe lehtësinë e interpretimit. Interpretimi i saj është një interpretim i kapshëm dhe përgjithësisht i kuptuar njëlloj prej receptuesit. Parabola si synim mistik dhe letrar ka edhe një lehtësim të kuptimit interpretativ, ose në një gjuhë tjetër parabola synon shndërrimin e çdo dëgjuesi në receptues të saj.

Në ëndrrën e tretë epifanike tiparet dhe përshkrimi vizual shfaqen me karakteristika më të qarta të një ligjërimi biblik. Zoti i tregon Ago Jakupit, me anën e ëndrrës, se gjithçka që ai ka ndërtuar dhe vënë me mund, është lehtësisht e zhdukshme, e asgjësueshme dhe e përkohshme. Të kuptuarit e përkohshmërisë së jetës njerëzore, përkohshmërisë së materiales, është një nga elementët që e bën Ago Jakupin që të kalojë në tjetër dimension. Ai kalon tashmë në hulumtimin dhe kërkimin e dimensionit shpirtëror dhe merr dy mesazhe të tjera në ëndrrat e veta. Këto bëhen pjesë e epifanisë ëndërrore të Ago Jakupit dhe ndërtojnë në mënyrë më të plotë botën e tij shpirtërore. Dy ëndrrat e tjera konfirmojnë kështu ndërtimin shpirtëror të Ago Jakupit.

Edhe pse një figurë e dhënë pas punës dhe respektues i saj Ago Jakupi është

vlerësues i materiales. Ai në rininë e vet nuk ka qenë agresiv. Kuteli jep këtu një dimension të fshehur që paraprin konstituimin e shpirtërores. Ago Jakupi nuk ka qenë vjedhësi dhe grabitësi, por më së shumti ai ka qenë përfituesi. Kuteli tregon me anë të rrëfimit epifanik edhe qëllimin mesianik të tij . Ai konoton simbolikisht që ekziston një formë para humane brenda shpirtit shqiptar dhe kjo formë mund të humanizohet si në rastin e Ago Jakupit. Kuteli synon të zbulojë një formë të panhumanizmit brenda shqiptares.

Një nga rrëfimet e rëndësishme të veprës Kuteliane, në fakt, rrëfimi mbase më i censuruar i tij, nga rrëfimet e botuara, është “Natë Gushti” me nëntitullin domethënës “Përtej valëve të kohës”. Rrëfimi është një rrëfim ku kryqëzohen vlerat e një krijimtari të gjerë si krijimtaria e Mitrush Kutelit. Do të merremi edhe në vend tjetër me këtë rrëfim, por, siç u vu në dukje edhe më sipër çështja ku jemi të interesuar është epifania. Në mënyrë të ngjashme nga pikëpamja narrative, edhe ky rrëfim ngjason me rrëfimin “Qysh e gjeti Ago Jakupi rrugën e Zotit”.

Në këtë rrëfim epifania përfaqësohet nga një shfaqje e tipit të zbulesës. Kjo epifani është një ngjarje në ëndrrën e personazhit e cila vjen e transfiguruar dhe e transformuar sipas modelit të ëndrrës. Personazhi i ndodhur në rrethana krejtësisht të ndryshme, nën një edukim të marrë jashtë vendit, larg kulturës dhe elementëve përbërës

tradicionalë të saj, (kush mund të thotë që një pjesë e kësaj kulture nuk fle në nënvetëdijë), vjen dhe ripërballet me kuturën e vet, historinë, legjendën dhe mistikën e vendit të vet. Besojmë që këtu është fillesa e ndryshimit që buron nga epifania. Ai transformohet në ëndërr në personazhin luftëtar të Radavanit dhe përjeton një kthim në një mentalitet tjetër. Mistika e ëndrrës luan këtu rolin e vet të patjetërsueshëm.

Në ndryshim nga rrëfimi i Ago Jakupit zbulesa epifanike është e një tipi tjetër. Personazhi shndërrohet në një raport tjetër. Raporti i njeriut me zotin i cili ndikon edhe në marrëdhëniet me njerëz të tjerë, këtu është shndërruar në raportin e njeriut me historinë, të shkuarën, legjendën. Nga një marrëdhënie e shprishur këtu kemi një marrëdhënie që rindërtohet dhe personazhi arrin epifaninë në fundin e rrëfimit. Kemi një raport i cili është i rivendosur. Nuk pranohet që kemi një rivendosje, por kemi thellësinë e vëzhgimit të personazhit e cila ka ndryshuar, gjithashtu ka ndryshuar edhe niveli i pranimi të mistikës prej personazhit i cili ka përjetuar një ndryshim spiritual.

Epifania në rrëfimin kutelian nuk është një çështje e mbyllur. Ajo është e pranishme në një formë shumë të ndryshme edhe në rrëfimin *E madhe është gjëma e mëkatit*. Në mënyra të ndryshme edhe në rrëfime të tjera që janë pjesë e një punimi më të plotë mbi këtë çështje.

BIBLIOGRAFIA

- Joyce’s Epiphanies, James Joyce center, <http://jamesjoyce.ie/epiphanies/>.
 Sharon Kim (2012), *Literary Epiphany in the Novel, 1850 – 1950*, Palgrave Macmillan, New York.
 J. A. Cuddon (1991). *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books.
 Mitrush Kuteli. (1990). *Vepra 2*, Shtëpia Botuese “Naim Frashëri”, Tiranë.
 Martin Heidegger. (1962) “The End of philosophy” *On Time and Being*, Harper & Row, New York.
 Morris Beja.(1971). *Epiphany in the Modern Novel*, London: Owen.

Ashton Nicols.(1987). *The Poetics of Epiphany – Nineteenth Century Origins of the Modern Literary Moment*, Tuscaloosa: University of Alabama Press.

C. Hugh Holman, William Harmo. (1986). *A Handbook to Literature*, (Fifth Edition), Macmillan Publishing Company, New York.

METODIKË, PSIKOLOGJI, SOCIOLOGJI

FORMIMI I NXËNËSVE ME KOMPETENCA KYÇE
ANALIZË E NJË RASTI KONKRET TË PROJEKTIT SERVICE LEARNING NË GJIMNAZIN
“NEHEMIA” POGRADEÇ

AIDA ANGJO

Shkolla e Lartë Nehemiah Gateway, Pogradec

Përmbledhje

Zhvillimi i nxënësve me kompetenca kyçe është sot një nga çështjet më të diskutuara në sistemin arsimor. Ky sistem arsimor orientohet nga njëra anë drejt kombinimit të dijeve dhe nga ana tjetër të drejt aftësive dhe qëndrimeve, kompetenca këto të cilat nevojiten për shpalosjen dhe zhvillimin personal dhe për përfshirje sociale të individit.

Studimi ka në fokus zhvillimin e nxënësve në gjimnazin jopublik “Nehemia” në Pogradec lidhur kompetencat kyçe, veçanërisht ato qytetare dhe të iniciativës së sipërmarrjes. Nevojiten qasje të reja, të cilat inkurajojnë qëllimshëm formimin e nxënësve me kompetenca kyçe, të nxënin aktiv të tyre, me anë të përmirësimit të metodave ekzistuese si dhe pasurimin e procesit mësimor me metoda të reja interaktive. Një nga këto metoda është projekti Service Learning. Përvoja e parë të kësaj metode në shkollën “Nehemia”, janë pozitive dhe hapin rrugën për ecuri të mëtejshme dhe përvoja të tjera.

Shkolla me mjediset e saj, e vetme, nuk mund të zhvillojë dhe përgatisë nxënësin për të ardhmen. Si rrjedhojë nevojitet bashkëpunim i ngushtë i të gjithë strukturave arsimore, komunitetit dhe institucioneve të tjera, për një formim sa më të plotë të nxënësve.

Fjalët çelës: kompetenca kyçe, service learning, projekt, metoda interaktive

Abstract

Nowadays development of students with the key competencies is one of the most discussed issues in the Albanian education system and beyond. The education system is oriented toward a combination of knowledge, skills and attitudes, competencies that are needed for these disclosures and personal development, social inclusion, and to be an active citizen.

The study is focused on the development of students in non-public "Nehemia" in Pogradec for key competencies, especially civic initiative and entrepreneurship. New approaches are needed that encourage deliberate formation of students with key competencies, their active learning, by improving existing methods and enrich the learning process with new interactive methods. One of these methods is the Service Learning Project. The first experience of this method at the school "Nehemiah" was positive and paves the way for other experiences.

Schools alone with its environments, can not develop and prepare the student for the future. As a result a close cooperation is needed of all educational facilities, communities and other institutions for a more complete training of students.

Key words: key competencies, Service Learning, project, interactive methods

Hyrje

Sfidat me të cilat duhet të përballët arsimi sot

Komunikimi i shpejtë dhe i vazhdueshëm midis shtatë kontinenteve është bërë diçka krejt normale dhe e përditshme. Bota po bëhet gjithmonë e më e

vogël dhe globalizmi një fenomen i cili vjen duke u thelluar gjithnjë e më shumë.

Jeta, ekonomia dhe shoqëria po bëhen gjithmonë e më komplekse. E shkuara nuk mund të na vlejë si udhëzuesi i duhur për gjithçka sjell e ardhmja. Dijet e fituara vjetërohen shumë shpejt, kërkesat profesionale të punëmarrësve rriten si në

aspektin teorik, ashtu edhe në atë teknik, social, organizativ apo emocional.

Edhe shoqëria shqiptare, sikurse edhe ajo globale, po përballlet me ndryshime të shumta ekonomike dhe sociale të cilat shoqërohen me vështirësi dhe probleme të ndryshme.

Në një botë në globalizim, arsimi, si një proces në vazhdim, ngelet çelësi për mirëqenie individuale, sociale dhe e fundit, por jo më pak e rëndësishme, për mirëqenie ekonomike.

Për sa i përket shkollës, sot nxënësit janë bërë të vështirë dhe kanë ndryshuar gjithashtu dukshëm. Ndarja e detyrave dhe të përgjegjësisë midis shkollës dhe familjes, e cila gjithashtu luan një rol të rëndësishëm në edukimin e fëmijëve, nuk është më sikurse vite me parë dhe nuk po funksionon sikurse duhet. Pësia më e madhe i ngelet shkollës dhe detyra e saj mbetet po e njëjtë: Të përgatisë fëmijët e sotëm të zotërojnë sfidat e së ardhmes.

1.Kompetencat

Sot është bërë domosdoshmëri zhvillimi dhe plotësimi i çdo individi me kompetenca për të përballuar sfidat e së sotmes dhe të së nesërme. Edhe arsimi duket se po merr rrjedhë të re, dhe ashtu si njerëzit, gjendet gjithashtu para sfidave që sjell e ardhmja. Kompetencat të cilat na nevojiten sot për të arritur objektivat tona janë bërë më komplekse dhe janë më shumë se zotërimi i disa aftësive.

1.1.Përkufizime për kompetencat

Në këtë çështje do të bëhet shpjegimi i konceptit “Kompetencë”, i cili në shekullin XXI. është bërë “hit”. Fillimisht do të jepen disa citime për kuptimin e saj.

Në Ligjin për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë (2012), kompetencat shpjegohen si *“Ndërthurja e dijeve, aftësive, qëndrimeve dhe vlerave që u nevojiten nxënësve për zhvillim*

vetjak, qytetari aktive, përfshirje sociale dhe punësim.”

Për shkrimtaren Helen Orth (1999), *“Kompetencat janë aftësi të përgjithshme të fituara, janë qëndrime dhe elemente dijes. Ato na nevojiten për zgjidhjen e situatave problemore dhe për të fituar kompetenca të reja, në mënyrë që tek ne të krijohet aftësia për të vepruar, e cila mundëson përmbushjen si të kërkesave tona individuale ashtu edhe ato sociale.”*

Sipas psikologut gjerman, Franz Emanuel Weinert (2001), me kompetenca kyçe kuptojmë *“aftësitë njohëse që zotëron çdo individ, për të zgjidhur probleme të caktuara, si dhe gatishmërinë qytetare, e lidhur kjo me motivimin, gjithashtu edhe me aftësinë për të përdorur zgjidhjet e problemeve në situata variable në mënyrë të sukseshme dhe të përgjegjshme.”*

Sikurse vëmë re edhe nga citimet, kompetencat janë më shumë se dije dhe aftësi konjitive. Format e kompetencës përcaktohen nga këto aspekte: aftësi, qëndrime, dije, interes, të kuptuarit, mundësi, vlera, të vepruarit, përvojë, motivim, zotërimi i kërkesave dhe detyrave komplekse.

Ndryshimet dhe globalizmi e kanë vendosur edhe Bashkimin Europian para sfidash. Të gjithë qytetarët e tij kanë nevojë për një palet kompetencash, me qëllim përshtatjen sa më lehtë në një mjedis të karakterizuar nga ndryshime të shumta. Si rrjedhojë Bashkimi Europian (2006) përkufizoi tetë prej tyre si kompetencat kyçe për nxënien gjatë gjithë jetës. Me to kuptohen ato kompetenca që u nevojiten të gjithë njerëzve për shpalosjen personale, për integrim social dhe qytetari aktive. Këto kompetenca duhet të përvetësohen:

a-nga të rinjtë, në fund të arsimit të mesëm të lartë, sepse me anë të tyre ata duhet të pajisen për jetën në vazhdim si të rritur dhe njëkohësisht të krijojnë bazë për arsimin e mëtejshëm

b-nga të rriturit, sepse ata duhet t'i zhvillojnë dhe t'i aktualizojnë këto kompetenca gjatë gjithë jetës

1.2.Kompetencat kyçe

Sipas konceptit të Bashkimit Europian, tetë kompetencat kyçe janë:

- 1)Kompetenca matematikore dhe kompetencat bazë në shkencë dhe teknologji
- 2)Kompetenca dixhitale
- 3)Kompetenca e gjuhës amtare
- 4)Kompetenca në gjuhë të huaj
- 5)Kompetenca e formimit kulturor dhe të shprehjes
- 6)Kompetenca për të nxënë gjatë gjithë jetës si edhe 2 kompetencat e fundit tek të cilat do përqëndrohem me gjatë:
- 7)Kompetenca sociale dhe qytetare
- 8)Kompetenca e iniciativës për sipërmarrje

Kompetenca sociale dhe qytetare

“Kompetencë sociale do të thotë, inteligjencë sociale. Ajo është aftësia për të kuptuar njerëzit, për të hyrë në marrëdhënie me ta, si dhe një sjellje e zgjuar në marrëdhëniet shoqërore që ne krijojmë në vazhdim” (Ripplinger, 2013: fq.2).

Kompetenca sociale dhe qytetare mbulon të gjitha format e sjelljes, të cilat i bëjnë të mundur individit të marrë pjesë në mënyrë efikase dhe konstruktive si në jetën sociale edhe në atë profesionale. Ajo u referohet atyre aftësive dhe qëndrimeve personale, të cilat bëjnë të mundur marrëdhëniet dhe komunikimin me të tjerët; ajo e cila ndërton bashkëjetesën. Kjo kompetencë lidhet ngushtë si me mirëqenien tonë personale ashtu edhe me mirëqenien sociale.

Në ditët e sotme me ndryshimet e shumta të cilat ne përjetojmë pothuajse çdo ditë, nuk është më e rastësishme të takosh dikë i cili vjen nga një vend tjetër, me një gjuhë, formim, traditë dhe sfond të ndryshëm nga ai i cili ne vijmë. Të udhëtosh për arsye nga më të ndryshmet në një vend tjetër, sot, gjithashtu, nuk është më e rastësishme.

Tregu i huaj i punës mund të na krijojë dhe ofrojë një mundësi punësimi mjaft të mirë dhe kjo mund të jetë një rast për të njohur dhe bashkëpunuar me persona të ndryshëm nga ne. Si rrjedhojë, bashkëjetesa me njerëz të kulturave të ndryshme është sfidë e së sotmes dhe e së ardhmes. Të kuptosh sjelljen dhe zakonet e kulturave të ndryshme dhe të përpiqesh të bashkëjetosh me këto zakone, luan rëndësi të madhe në zhvillimin e personalitetit tënd si individ dhe në ngritjen e urave lidhëse midis teje dhe të tjerëve, kulturës nga ti vjen dhe asaj të të tjerëve.

Asgjë nuk mund të bëhet në formën më të mirë artificialisht duke ia lënë së panjohurës dhe rastësisë. Shkolla mund të krijojë mundësi të larmishme me qëllim afrimin midis nxënësve të kulturave të ndryshme. Sipas Bashkimit Europian (2006), *kompetenca qytetare bazuar në konceptet dhe strukturat sociale dhe politike, i përgatit nxënësit si qytetarë të përgjegjshëm dhe për pjesëmarrje aktive dhe demokratike në jetën qytetare.*

Kompetenca sociale përfshin të gjitha njohuritë, aftësitë, të cilat bëjnë të mundur hyrjen në marrëdhënie me njerëzit në varësi edhe të situatës. Që të kryhet me sukses kjo, vlerësimi i nevojave të tyre ndihmon të bashkëpunosh në mënyrë konstruktive.

Kompetenca sociale përfshin ndër të tjera përbërës si: empatia; vlerësimi i shumëllojshmërisë dhe tolerancës, respekt e qëndrim ndaj ndryshimeve; kritika konstruktive; aftësia për kompromis; pranimi i kritikës; aftësia për të përballur konfliktet dhe për t'i zgjidhur ato në mënyrë konstruktive; interes për çështje të komunitetit dhe kontributi për zgjidhjen e problemeve të komunitetit, njohja dhe ushtrimi i të drejtave personale dhe respektimi i të drejtave të të tjerëve; aftësia për të punuar në skuadër; aftësia për bashkëpunim; tolerancë; aftësia për të komunikuar; marrja e përgjegjësisë për

vete, për të tjerët dhe për detyra të caktuara; marrja e përgjegjësisë sociale

Kompetenca e iniciativës për sipërmarrje

Tregu i punës sot është më shumë se kurrë i etur për individë gjithë ide, të cilët kanë aftësi për të marrë përgjegjësi, për të marrë sfida, për të rrezikuar dhe provuar vazhdimisht, me qëllim zhvillimin e tyre profesional dhe individual, gjithashtu edhe rezultatin e asaj çfarë ata ofrojnë në tregun e gjerë.

Kompetenca e iniciativës për sipërmarrje është aftësia për të vënë në praktikë idetë. Kjo kërkon krijueshmëri, inovacion, gatishmëri për të marrë përgjegjësi, përballjen me rrezikun nëse nevojitet, me qëllim ndërthurjen e të nxënës me jetën e secilit prej nesh si individë të komunitetit. Ajo është aftësia për të organizuar projekte dhe për t'i zhvilluar ato me qëllime të caktuara.

Individi ndërgjegjësohet për mjedisin e tij të punës, aftësohet të kapë mundësitë dhe shanset që i ofrohen në këtë mjedis. Kompetenca e iniciativës për sipërmarrje është baza për aftësitë e veçanta që nevojiten për të krijuar dhe kontribuar në aktivitete sociale apo ekonomike dhe për qëndrueshmërinë e tyre.

Si rezultat kompetencat nuk janë vetëm faktorë të rëndësishëm për mënyrën se si njerëzit duhet të përballen me botën, por i orientojnë ata për organizimin dhe formimin e tyre. Nga njëra anë ato u referohen kërkesave të jetës moderne, nga ana tjetër e orientojnë individin drejt qëllimeve individuale dhe sociale gjithashtu. Për këtë arsye, kompetencat u referohen kërkesave të jetës moderne, jo vetëm qëllimeve tona individuale, por edhe atyre sociale.

1.2. Shkolla e orientuar drejt zhvillimit të kompetencave, modeli i shkollave inovatore

Një shkollë e cila është e orientuar drejt kompetencave kyçe, ka qëllim kryesor:

“Formimin e nxënësve me njohuri bazë, krijimin e mundësive për të nxënë aktiv dhe të pavarur, që nxënësit me njohuritë të vlerësojnë rezultatet e arritura në mënyrë kritike dhe së fundmi inkurajimin e nxënësve për arritjet e tyre”.

Një shkollë e tillë nxit nxënësit për zhvillimin e mundësive, duke njohur pikat e forta dhe të dobëta, i aftëson ata për të zotëruar veten në situata të reja. Qëllimi i të mësuarit sot është gatishmëria për marrë përgjegjësi, për të bashkëpunuar me të tjerët, për të patur iniciativë, dhe ndikim në formën e jetës sociale brenda dhe jashtë shkollës.

Tre janë shtyllat kryesore mbi të cilat duhet të mbështetet e gjithë veprimtaria e saj dhe ato janë: nxënësit mësojnë të nxënë sa më me efektivitet, nxënësit mësojnë të kenë iniciativë për të marrë përgjegjësi dhe nxënësit mësojnë të bashkëjetojnë me njëri-tjetrin (Rasfeld, 2012: f.36).

2. Service Learning

2.1. Metoda e cila përfshin zhvillimin e kompetencave të ekspertizës me ato qytetare dhe të iniciativës së sipërmarrjes

Service Learning është metodë e cila ndërthur mjaft mirë aktivizimin qytetar të nxënësve me përmbajtjen e lëndëve shkollore dhe me proceset e të nxënës. Ajo po trajtohet si një metodë e re e mësimdhënies, “të mësosh nëpërmjet përvojës”. Këto orë janë orë mësimore joformale, jashtë mureve të klasës, në formën e një projekti dhe puna me grupe është e një rëndësie të veçantë.

Ideja fillestare vjen nga John Dewey, reformator amerikan i arsimit dhe themelues i mësimin në formën e projektit (1916), sipas të cilit, “demokracia varet nga vullneti i qytetarëve të edukuar për t’u angazhuar në sferën publike për të mirën e përbashkët të shoqërisë” (J. Mc Aleavey, 2014). Nismat e para për Service Learning, fillojnë në Amerikën e Veriut në vitet ‘84–‘90. Në Gjermani ka ardhur si metodë vetëm para 10 vitesh (Schröten, 2013: f.4). Aplikimi dhe

zhvillimi i kësaj metode gjendet akoma në fillimet e veta në arsimin e këtij vendi. Me anë të saj, shkolla zhvillon nga njëra anë qasje të reja të kombinimit të teorisë me praktikën dhe nga ana tjetër ajo realizon bashkëpunim më të ngushtë me komunitetin dhe institucionet e tjera. Nxënësit marrin përgjegjësi, përdorin njohuritë dhe kompetencat e mësuara në një kontekst autentik problemor.

Service Learning mund të krahasohet shumë mirë me një peshore, ku shërbimi balancon zhvillimin dhe rritjen e individit. Ai është mësim i orientuar drejt problemit në jetën reale, ku nxënësit hulumtojnë në mënyrë të pavarur në procesin e të nxënës dhe vënë në zbatim dijet dhe kompetencat e fituara në shkollë për zgjidhjen e problemit apo problemeve në komunitet.

Disa nga avantazhet që sjell përdorimi i kësaj metode janë:

- nxënësit përmirësojnë aftësitë komunikuese, sepse u nevojitet të hyjnë në marrëdhënie me njerëz të ndryshëm;
- nxënësit marrin përgjegjësi dhe angazhohen për njerëz të tjerë;
- angazhimi i tyre forcon vetëbesimin;
- nxënësit shohin realitete dhe probleme të ndryshme të shoqërisë sonë;
- nxënësit fitojnë aftësi për të zgjidhur probleme nga jeta reale në mënyrë të pavarur;
- nxënësit mësojnë të zgjidhin konfliktet në mënyrë konstruktive;
- këto orë shërbejnë për përfshirjen e grupeve të izoluar dhe të lënë në hije, si p.sh. fëmijët romë, njerëzit me nevojë të veçanta etj.
- Service Learning shërben për të prishur paragjykimet që mund të jenë krijuar midis grupeve sociale dhe çon drejt ndërveprimit midis tyre;
- nxënësit marrin mirënjohje dhe vlerësim nga komuniteti;

- duke ndihmuar të tjerët, nxënësit shkojnë drejt rrugës së duhur, drejt zhvillimit vetjak, drejt zhvillimit në tërësi të personalitetit të tyre;
- shkolla hap dyert e saj;
- nxënësit marrin iniciativë për përvoja të reja në jetën reale;
- nxënësit zhvillojnë të gjitha kompetencat kyçe;
- nxënësit mësojnë të vënë në praktikë dijet e marra;
- krijohen lidhje të reja sociale.

Fazat që duhet të ndiqen në zhvillimin e projekteve të metodës Service Learning.

Faza e parë: Kërkimi

Service Learning fillon me fazën e kërkimit. Gjatë kësaj faze nxënësit vëzhgojnë mjedisin ku jetojnë, intervistojnë njerëzit rreth tyre për t'i pyetur për nevojat që kanë. Ata identifikojnë sfidat më të rëndësishme, problemet e komunitetit dhe kthehen në dedektivë të nevojave të komunitetit. Është e rëndësishme që nxënësit të angazhohen në ato veprimtari për të cilat ndihen të motivuar. Secili vendos vetë se çfarë mund të bëjë më mirë dhe këto aktivitete u shërbejnë nxënësve të njohin pikat e tyre të forta dhe të dobëta, përbërës ky i kompetencës së iniciativës së sipërmarrjes (Sliwka, 2014: f.4).

Faza e dytë: Mbledhja e ideve

Në këtë fazë nxënësit mbledhin ide për zgjidhjen e problemit apo problemeve. Është e rëndësishme në këtë fazë bashkëpunimi i ngushtë me partnerë në komunitet, me institucione të administratës publike si komuna, bashkia, institucione arsimore e shëndetësore, organizata të ndryshme jofitimprurese etj.

Faza e tretë: Planifikimi dhe vënia në zbatim e projektit Në planifikim nxënësit duhet të kenë parasysh implementimin e instrumenteve profesionale të menaxhimit të projektit. Ata marrin përgjegjësi si qytetarë aktiëv, planifikojnë, bashkëpunojnë, vlerësojnë mjetet dhe njerëzit, mundësitë që

disponojnë. Dijet dhe kompetencat e mësuara në shkollë, janë të domosdoshme për të vënë në zbatim projektin.

Faza e katërt: Reflektimi

Nxënësit reflektojnë sistematikisht në orën e mësimi për përvojat e tyre jashtë klasës: çfarë është bërë, çfarë duhet të arrijnë, çfarë mund të përmirësojnë, si e kanë përjetuar ata këtë përvojë, a kanë arritur çfarë dëshirojnë, si edhe pyetje të tjera të cilat sillen në klasë dhe diskutohen me mësuesin përgjegjës. Nxënësi mësohet të bëjë vetëvlerësim.

Faza e pestë: Feedback

Kjo fazë mbështetet fort nga të gjithë aktorët, nxënësit e tjerë, mësuesit pjesëmarrës në aktivitet, partnerë, fokusgrupi me dhe për të cilin punohet. Në këtë fazë forcohet imazhi për veten, nxënësit mësojnë të vlerësojnë veten dhe fitojnë aftësi për të vepruar.

Instrument matës për vetëvlerësimin e nxënësit është *portofoli personal i nxënësit*, në të cilin nxënësit mbajnë të gjitha dokumentet që kanë patur gjatë projektit: shënime, vlerësime të mësuesve, detyra klase, përshtypje të ndryshme, kartolina etj. Pjesë e portofolit të nxënësit është edhe ditari.

Faza e gjashtë: Përfundimi i projektit

Paraqitja e projektit, ndarja e përvojave të pjesëmarrësve në projekt, filma, regjistrime të ndryshme, faqe interneti, festë, shpërndarja e certifikatave për nxënësit pjesëmarrës, duke përcaktuar atje konkretisht aktivitetin dhe vlerësimin për aftësitë dhe kompetencat e ofruara nga secili prej tyre.

Disa ide, ku nxënësit mund të japin kontributin e tyre dhe të zhvillojnë projekte të tilla, janë:

- 1- kurs kompjuteri për më të rriturit;
- 2- angazhim në bibliotekën e qytetit;
- 3- mësim për fëmijët në arsimin parashkollor;
- 4- aktivitete edukative me fëmijët në ciklin fillor;

- 5- nxënësit krijojnë ekspozitë të shkencave natyrore dhe ua prezantojnë fëmijëve nëpër kopshte të ndryshme;
- 6- nxënësit punojnë si ciceron në muzeumin e qytetit;
- 7- nxënësit janë mentorë për nxënësit në klasa më të ulëta;
- 8- angazhim në politikë, ku politikanë lokalë ftohen në podiumin e shkollës;
- 9- nxënësit ofrojnë kurse në pikturë, muzikë, sport etj., për nxënës më të vegjël;
- 10- nxënësit angazhohen për përkujdesjen e të moshuarve në shtëpinë e të moshuarve etj.

2.2. Studim i një rasti konkret të projektit Service Learning në gjimnazin “Nehemia”

Tema e projektit: Maturantët e shkollës “Nehemia” kontribuojnë në integrimin e fëmijëve romë në shoqëri (Angjo, 2013: f. 1-13)

Kohëzgjatja e projektit: 4 muaj

Pjesëmarrës në projekt: 12 maturantë të shkollës Nehemia dhe 40 nxënës të shkollës “Amaro Tan”

Vendi i zhvillimit të projektit: Shkolla “Amaro Tan”, ku nxënës janë fëmijë kryesisht nga komuniteti rom dhe egjiptian

Qëllimet e projektit:

- nxënësit vënë në praktikë njohuritë e marra në shkollë;
- nxënësit zhvillojnë kompetencat e ekspertizës;
- nxënësit mësojnë të marrin përgjegjësi për vete dhe për të tjerët;
- nxënësit zhvillojnë nëpërmjet këtij projekti kompetencat sociale dhe të sipërmarrjes;
- ky bashkëpunim ndikon pozitivisht në formimin e personalitetit të nxënësve;
- maturantët ndikojnë me anë të këtij bashkëpunimi në integrimin e grupit social.

Zhvillimi i projektit

Nxënësit e shkollës “Nehemia”, të ndarë në gjashtë grupe, zhvilluan çdo të

mërkurë kurse, për nxënësit e shkollës “Amaro Tan” në lëndët matematikë, gjermanisht, pikturë, sport si edhe orë mësimi me fëmijët e kopshtit, të cilat zgjatnin 60 minuta. Grupi i medias do të regjistronte aktivitetin.

Në grupin e gjermanishtes maturanët u mësuan pjesëmarrësve njohuri bazë të gjuhës gjermane si dhe në ditën e prezantimit të projektit nxënësit e shkollës “Amaro Tan” shfaqën një pjesë teatrale në gjermanisht.

Në grupin e matematikës u zhvilluan orë matematike me gjithë nxënësit e klasës së 9-të, ushtrime dhe modele testesh për për gatitjen për provimin e lirim.

Dy maturante të talentuara në pikturë , drejtuan grupin e pikturës dhe në ditën e prezantimit u paraqitën para nxënësve dhe të ftuarve me piktura dhe vizatime të ndryshme.

Disa nxënës të tjerë u angazhuan me fëmijët e kopshtit. U mësonin atyre matematikë, vizatonin, këndonin dhe luanin së bashku gjatë kësaj kohe.

Në ekipin e futbollit, nxënësit e shkollës “Amaro Tan” dhe “Nehemia”, duhej të luanin sipas rregullave dhe pa e dëmtuar njëri-tjetrin.

Dy maturantë ishin përgjegjës për median, fotografitë, filmimet dhe për filmin në ditën e mbylljes së projektit.

Çdo maturant u angazhua atje ku ndihej më i përgatitur. Puna dhe aktiviteti i gjithë grupit mbikqyrej vazhdimisht nga drejtori i shkollës “Amaro Tan”, nga mësuesit e lëndëve përkatëse dhe drejtuesja përkatëse e projektit nga shkolla “Nehemia”, me qëllimin që aty të ofrohej vetëm cilësi.

Nxënësit bënë planin paraprak për çdo ditë të projektit, mënyrën e realizimit të tij si edhe mjetet që do t’u nevojiteshin. Në mënyrë të pavarur mendonin se çfarë do të realizonin çdo ditë, mjetet që u nevojiteshin, njohuritë që do t’u nevojiteshin, u krijuan portofolët ku u mblodhën punët e nxënësve, vetëvlerësimet, përvojat e tyre dhe kartolinat

nga nxënësit e shkollës “Amaro Tan”.

Gjithëpërfshirja është sfidë dhe qëllim i shekullit për arsimin. Ky projekt ishte një hap më shumë drejt integritit të fëmijëve romë në shoqëri dhe afrimin e nxënësve të dy shkollave me njëri - tjetrin.

Në datën 8 prill, në Ditën Ndërkombëtare të Romëve, u bë mbyllja e projektit me një prezantim për gjithçka çfarë nxënësit zhvilluan gjatë tre muajve: vizatime, krijime të ndryshme, përvoja nga nxënësit e të dyja shkollave si edhe një pjesë teatrale në gjuhën gjermane. Në fund të gjithë pjesëmarrësit panë filmin e realizuar nga grupi i medias. Me shpërndarjen e certifikatave u finalizua aktiviteti. Në fund nxënësit shprehën dëshirën që nisma të tilla të ndërmerren përsëri.

Më poshtë citohen disa prej mendimeve të nxënësve gjatë prezantimit të këtij projekti, të cilat janë dëshmi e arritjeve me projektet Sevice Learning.

Nxënësja 1, shkolla “Nehemia”, e cila drejtoi grupin e kursit të pikturës

“Ky projekt ishte ndryshe nga të tjerët , ishte vërtet një punë në komunitet, një punë me vlera, ku askush nuk ishte vetëm dhe çdokush ndihmonte të gjithë; ishte një mundësi për të krijuar miqësi midis nxënësve të dy shkollave.”

Nxënësi 2, klasa e 9-të në shkollën “Amaro Tan”:

“Grupi i Nehemia-s erdhi tek ne me një projekt shumë të veçantë, që na ka bërë sado pak më të ditur. Matematika ,siç e dini, ka ushtrime dhe problema të vështira, por nëse merr kohën e duhur ti mund të zgjidhësh çdo problem. Në klasën tonë erdhën dy vajza të cilat na mësuan dhe shpjeguan pors mësuese të vërteta, na mësuan sisteme të lehta dhe të vështira. Për mua ishte kënaqësi shumë e madhe, por më vjen keq që koha kaloi kaq shpejt.”

Nxënësja 3, në shkollën “Nehemia”:
“Isha pjesë e një grupi të mrekullueshëm të

nxënësve të shkollës “Amaro Tan”, nxënës të klasës së 9-të. Detyra jonë ishte tepër e veçantë dhe e vështirë njëkohësisht, sepse morëm përsipër përgjegjësi të madhe. Për tre muaj me radhë çdo të mërkurë kemi punuar me modele testesh për provimet e klasës së 9-të. Të qenit të gjithë së bashku e bëjnë komunitetin ku jetojmë një vend akoma më të mirë. Kjo eksperiencë do të mbetet gjatë në memorijen tonë me gjithë vështirësinë e punës, por dhe me gëzimin për rezultatet që kemi arritur, me shakatë e bëra së bashku, këshillat, ëndrrat, shpresat.”

Nxënësja 4, klasa e 9-të në shkollën “Amaro Tan”:

“Kjo ishte eksperiencë shumë e bukur dhe me një dramatizim në gjermanisht do të tregojmë punën dhe arritjet tona gjatë kësaj kohe.”

Nxënësja 5, në shkollën “Nehemia”:

“Doja të falenderoja nga zemra vajzat e grupit të gjermanishtes, të cilat na befasuan me dëshirën e madhe për të arritur rezultate të dëshiruara. Te këto vajza ne gjetëm motivimin, një cilësi e cila është e rrallë tek nxënësit sot. Të dyja shkollat fituam jo pak nga kjo eksperiencë, është ky bashkëpunim i cili na dhuroi dije, njohuri dhe më shumë se kaq, mësuam dhe u afuam më shumë me këta fëmijë të cilët na bënë të qeshim, e të kalojmë orë të bukura së bashku. Ne nuk deshëm të ishim mësuesit e tyre, por shokët e tyre më të rritur, të gatshëm për të studiuar së bashku, por edhe për të ndarë së bashku situata, problema dhe dëshira, që i hasim çdo ditë.”

Drejtori i shkollës “Amaro Tan”:

“Grupi i maurantëve i përbërë prej 12 vetësh të shkollës “Nehemia” prej tre muajsh punuan me fëmijët tanë dhe jo vetëm punuan, por edhe u miqësuan. Javë për javë i mirëpritëm ata dhe të gjithë nxënësit e shkollës “Amaro Tan” dëshironin të merrnin pjesë në sa më shumë kurse.”

2.3. Analiza e projektit Service Learning në gjimnazin “Nehemia”

Dëshira e madhe e nxënësve të shkollës “Nehemia” u bë shtysë për të realizuar këtë projekt. Ata synonin të bënë diçka ndryshe nga të tjerët, ndryshe nga përvojat e deritanishme që kishin patur në shkollë.

Për zhvillimin e projektit nxënësit morën kohë nga koha e tyre e lirë. Efekti kohë, i cili ishte shumë i vyer për ta, duke qenë maurantë dhe përpara i prisnin provimet e Maturës Shtetërore, nuk i pengoi. Për tre muaj me radhë asnjëri prej tyre nuk mungoi, të gjithë prisnin me padurim për të shkuar te shkolla “Amaro Tan”.

Në projekte të tilla nxënësit kanë mundësi të marrin përgjegjësi ndryshe nga përgjegjësitë e zakonshme që u japim në shkollë, siç janë detyrat e shtëpisë, testimet, por përgjegjësi nga jeta reale, përgjegjësi sociale për njerëzit, të cilën ata e dëshironin kaq shumë. Kjo përvojë ishte një sfidë për ta, sepse do t’u duhej të bashkëpunonin me një grup fëmijësh, që për shumë të tjerë as nuk mund të mendohej.

Çdo ditë e projektit kalonte rrjedhshëm me aktivitetet e organizuara në mënyrë të pavarur nga grupet e punës. Maurantët duhej të përgatiteshin për këto orë, duhej të shfletonin për të qenë në gjendje t’u përgjigjeshin pyetjeve të nxënësve. Ata zgjerorin njohuritë e tyre duke lexuar dhe studiuar, përgatishnin mjete, lojëra, vizatime, ushtrime të cilat do t’u nevojiteshin, vlerësonin mundësitë dhe mjetet në dispozicion, ishin të mirorganizuar në çdo situatë, nxiteshin nga një motivim i brendshëm, i cili nuk mund të shpjegohej se nga buronte te këta nxënës, për të organizuar dhe realizuar shumë mirë qëllimin e vet.

Gjatë kësaj kohe nxënësit e shkollës “Nehemia” e panë botën nga një këndvështrim tjetër. Fëmijët romë janë fëmijë të cilët të tjerët zakonisht u shmangen, por

gjatë këtyre orëve ata mundën t'i njihnin nga afër duke kuptuar se njerëzit janë të gjithë njëloj, të gjithë kanë ëndrra, dëshira, por mundësitë për t'i realizuar ato nuk janë njëloj për të gjithë. Ata e shihnin njëri-tjetrin në ato aktivitete të barabartë, gjendeshin aty për të ndihmuar.

Me këtë përvojë nxënësit vlerësojnë bukurinë e të qenit ndyshe. Nxënësit e komunitetit rom janë të talentuar në muzikë dhe shpesh ata luanin pjesë të ndryshme në instrumente për kënaqësinë e maturantëve, përgatisnin kartolina të krijuara dhe zbukuruar nga duart e tyre me dedikime të ndryshme për maturantët.

Nxënësit e dy shkollave arritën të kishin sukses në këtë nismë të parë, duke pranuar njëri-tjetrin ashtu sikurse janë, duke vlerësuar anët e forta të njëri-tjetrit, me bashkëpunimin e ngritur mbi respektin reciprok, me nismën e madhe për të bërë diçka të re dhe të mirë dhe me mbështetjen akademike të mësuesve. *“Të gjithë së bashku mund ta bëjmë komunitetin më të mirë”*, -ishin fjalët e një maturaneteje nga shkolla “Nehemia”. Dëshira e madhe e nxënësve pjesëmarrës merr vlerë edhe për faktin që nisma të tilla do të vazhdojnë në të ardhmen.

3. Përfundime

Disa nga përbërësit e dy kompetencave, qytetare dhe të iniciativës së sipërmarrjes, janë: aftësia për të komunikuar me të tjerët, aftësia për të punuar në skuadër, fleksibiliteti, interesi për çështje të komunitetit dhe përpjekje për zgjidhjen e problemeve të tij, ndërmarrja e nismave, aftësi organizative, krijueshmëria, planifikimi dhe menaxhimi i projekteve etj. Të gjithë këta përbërës lidhen direkt me mirëqenien tonë, sa individuale ashtu edhe sociale.

Shkolla është institucioni i cili luan rol të rëndësishëm për zhvillimin e nxënësve me këto kompetenca. Me format dhe metodat tradicionale të mësimdhënies, shkolla nuk mund ta formojë nxënësin me këto aftësi,

sepse nuk krijohen hapësirat e nevojshme. Si rrjedhojë asaj i nevojiten qasje të reja për forma dhe metoda të tjera të procesit të mësimdhënies dhe mësimnxënies.

Disa forma të hapura të mësimdhënies si puna me grupe, projektet, orët në shërbim të komunitetit, projektet Service Learning, u japin mundësi nxënësve të mësojnë dhe të vënë në zbatim përbërësit e dy kompetencave të lartpërmendura, duke dalë edhe jashtë mjediseve të klasës, në jetën reale.

Service Learning është gjithashtu një nga metodat më të reja të mësimi, e cila e vendos nxënësin në kushte të tjera jashtë klasës. Ai zhvillon jo vetëm njohuritë konjitive, por ka hapësirën dhe mundësitë për të ndërmarrë nisma të reja, të planifikojë, të marrë përgjegjësi, të shohë jetën nga këndvështrime të ndryshme dhe të mbledhë përvoja të drejtpërdrejta me njerëzit. Këtu nxënësit ndihen më të lirë dhe gjithsecili aktivizohet atje ku gjen vetveten.

Përvojat e para të maturanëve të shkollës Nehemia në një projekt Service Learning ishin pozitive. Nga analiza del se kjo formë pranohet shumë mirë nga nxënësit dhe këto përvoja duhet të vazhdojnë me nxënës të tjerë të këtij gjimnazi dhe gjithashtu, me nxënësit e shkollave publike. Si përfundim, krahas rritjes së nivelit të mësimdhënies, mbështetur në teoritë bashkëkohore, edhe zhvillimi gjithnjë në rritje i kompetencave sociale, i iniciativës së sipërmarrjes nga ana e nxënësve, rritin cilësinë e të nxënësve të dijeve, duke siguruar alternativa, mundësi të shpalosjes së dijeve dhe aftësive, të pjesëmarrjes në proceset mësimore, të zhvillimit të personalitetit individual të çdo nxënësi, për arsye se metodat me formë të hapura të mësimdhënies nxisin qëllimshëm zhvillimin e kompetencave qytetare dhe të iniciativës së sipërmarrjes. Nxënësi ndihet më i motivuar për të zhvilluar aktivitete jo vetëm brenda mjediseve të klasës, por edhe jashtë

saj dhe si rrjedhim, motivimi sjell të nxënin efektiv tek ai. Përvojat jetësore ndikojnë drejtpërdrejt në formimin e personalitetit të tyre.

Adoleshentëve, nismën ua jep mosha dhe ata nuk hezitojnë të kenë përvoja të reja në jetën reale, jashtë mureve të klasës. Detyra e shkollës është t'u japë atyre hapësira për veprim, t'u japë përgjegjësi ndryshe nga përgjegjësitë që u kemi dhënë deri me sot, me

synimin për të qenë individë aktivë të shoqërisë. Shkolla, e vetme dhe me kushtet që disponon sot, nuk mund të formojë nxënësin me kompetencat kyçe. Nevojiten bashkëpunime dhe kontakte me komunitetin, me institucione të tjera, si spitale, biblioteka, organizata të ndryshme, ku nxënësi të mund të marrë përgjegjësi dhe të krijojë përvoja reale nga jeta.

BIBLIOGRAFIA

- Angjo, Aida (2013), *Service-Learning an der NEHEMIA Schule*, Mentoren programm
- Das Europäische Parlament und der Rat der Europäischen Union*, (2006), Schlüsselkompetenzen für lebensbegleitendes Lernen-ein europäischer Referenzrahmen, f.13
- J. Mc Aleavey, Susan. (2014), *Service-Learning: Theory and Rationale*
- Kuvendi i Republikës së Shqipërisë (2012), *Ligji për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë*, Tiranë
- Orth, Helen (1999). *Schlüsselqualifikationen an deutschen Hochschulen*, Neuwied, Luchterhand Verlag
- Rasfeld, Margaret, (2012). *EduAction*, Hamburg, Murmann Verlag
- Ripplinger, Jürgen (2013). *Wie Schulen soziales Lernen systematisch fördern können*, Stuttgart, mehrwert gGmbH
- Schröten, Jutta (2013). *Service Learning in Deutschland*, f.4
- Sliwka, Anne (2004). *Service Learning: Verantwortung lernen in Schule und Gemeinde*, f.4
- Weinert, Franz (2001). *Vergleichende Leistungsmessung in Schulen—Eine umstrittene Selbstverständlichkeit*, Weinheim, Beltz Verlag

MENAXHIMI, KOMUNIKIMI DHE ROLI I BASHKËPUNIMIT TË PRINDËRVE NË PROCESIN MËSIMOR

EVJONDA PYLLI

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Dinamika e ndryshimeve në jetën shoqërore, ekonomike sociale etj., ka prekur ndjeshëm edhe sistemin arsimor, konkretisht insitucionin e shkollës. Jemi duke jetuar në kohën kur informacioni a dija, mund të sigurohet dhe të shpërndahet në një kohë të shkurtër, e gjithë kjo në sajë të zhvillimit gjithnjë e në rritje të teknologjisë. Ky është një fakt i pamohueshëm dhe ne nuk kemi asnjë argument për të pohuar të kundërtën. Interneti dhe zhvillimi i tij i përditshëm na i kujton çdo ditë këtë fakt.

Përballë këtyre ndryshimeve, edhe marrëdhëniet mësues-nxënës duket se nuk janë më të njëjta me ato të 26 viteve më parë. Konkretisht, në arsimin fillor janë bërë ndryshime të dukshme, duke filluar që nga kurrikula, metodat, strategjitë e mësimdhënies e deri në mënyrën sesi është konceptuar mënyra e të nxënësve. Tërësia e këtyre ndryshimeve, kërkon që marrëdhëniet mësues-nxënës, nxënës-nxënës, mësues-prindër etj., të ridimensionohen. Ato kanë nevojë për një ripërcaktim të pozicioneve dhe përgjegjësi përkatese.

Kështu, procesi i të mësuarit në klasë e ka bazën në procesin e komunikimit që lidhet me transmetimin e informacionit për lëndën konkrete dhe me verifikimin pasardhës të përvetësimit të saj. Çelësi i suksesit është mësuesi dhe ky është vetëm fillimi i një misioni shumë herë më të madh. Që të realizohet ky mision, kërkohet gadishmëri dhe krijimi i një klime të përshatshme. Bashkëpunimi i insitucionit të shkollës me prindërit merr një vlerë të rëndësishme.

Fjalët kyç: aftësi menaxhuese, aftësi komunikative, proces mësimor, bashkëpunim.

Abstract

The dynamic changes of social and economic life have significantly affected the educational system, specifically schools. We are living in a world when information or knowledge can be provided and distributed in a short time. All this happens due to the increasing development of technology. This is an undeniable fact and no argument can be found to assert the contrary. The internet and its development remind us this fact every day.

Faced with these changes, the relationship between teacher and student does not seem to be the same as that of 26 years ago. The primary education has received visible changes, starting from the curriculum, teaching methods or strategies up to the way that student learning is conceived. These changes require that the relationship between teacher and student, student and student, teacher and parents etc, should be reappraised. They need to have a redefinition of positions and relevant responsibilities.

Thus the learning process in class is based on the communication process related to transmission of information for the actual subject and a following verification of its acquisition. The key to success is the teacher and this is just the beginning of a broader mission. It requires readiness and creation of an adequate climate in order to be properly implemented. Cooperation between school and parents takes an important value.

Key words: management skill, communication skill, learning process, cooperation

1.Aspekte të menaxhimit në arsim.

Menaxhimi i mirë i klasës përbën një faktor kryesor me ndikim të fuqishëm në proceset e mësimdhënies dhe të nxënësve. Ky proces kompleks nënkupton zbatimin e një sërë hapave të rëndësishme, me qëllim arritjen e synimeve të përcaktuara.

Planifikimi i procedurave, hapave dhe përgatitja e rregullave, do të përbëjë etapën e parë të përpjekjeve të mësuesit për të menaxhuar klasën. Mandej, nxënësve duhet t'u komunikohen dhe t'u mësohen këto rregulla që priten të zbatohen. Në këto kushte, pritshmëritë janë krijimi i një klime pozitive në klasë dhe parandalimi i situatave problematike dhe konfliktuese.

Klima në të cilën zhvillohet procesi mesimor, është e lidhur ngushtë me mënyrat sesi mësuesi organizon klasën. Një rol po kaq të madh këtu luan edhe mënyra sesi një mësues organizon, drejton dhe menaxhon sjelljen e nxënësve. "Një plan i plotë i menaxhimit të klasës përfshin organizimin e ambientit fizik, rutinën, procedurat, rregullat, kodin e sjelljes që nxënësit duhet të zbatojnë dhe ndërhyrjet e veçanta që do të motivojnë dhe do të disiplinojnë nxënësit (Karaj, 2008: p 11).

Kur flasim për ambiente fizike brenda mjediseve të shkollës, u referohemi kryesisht klasave apo vendeve në të cilat zhvillohen orët e mësimi. Natyrisht që rregullimi i ambienteve të klasës në një formë të tillë ku nxënësi të ndihet i barabartë me tjetrin, ndikon në procesin mesimor. Nxënësi do të ndihet njëloj i rëndësishëm me shokun apo shoqen e klasës. Kjo do të reflektohet në motivimin dhe rritjen e aftësisë për të lexuar dhe për të nxënë më shumë. Këtu zë vend koncepti i "mësimdhënies me në qendër nxënësin". Komunikimi në këtë rast, duhet të jetë në përputhje me metodat a teknikat specifike të zhvilluara në klasë.

1.a Mbi komunikimin dhe komunikimi në shkollë.

Etimologjikisht komunikim do të thotë (lat. *cum* = me, *munire* = lidh, ndërtoj). Pra, komunikimi nënkupton një proces, i cili realizohet, lidhet dhe ndërtohet nga njeriu, përmes disa niveleve e mënyrave të caktuara. Fillesat e sigurimit të këtij procesi i gjejmë te gjuha me të cilën kërkohet të transmetohet informacioni dhe njohuritë. Si parakusht kërkohet që të gjitha palët të *kuptojnë një gjuhë të përbashkët që mund të shkëmbehet*. Në të folurën e përditshme, komunikimi përdoret si sinonim i termit "lajmërim" p.sh: *komunikatë-lajmërim*.

Në thelb, komunikimi nuk është gjë tjetër veçse një lloj *aftësie e veçantë* e njeriut, për të transmetuar një mesazh, një ide, një informacion etj. Përbërësit kryesorë të tij janë dhënësi, marrësi, mesazhi a informacioni dhe kanali përmes të cilave ky informacion transmetohet. Duke qenë se bëhet fjalë për një proces, si i tillë, suksesi i tij do të ndikohet dukshëm nga mënyra sesi do të realizohen elementet e mësipërme.

Po kaq i vërtetë rezulton edhe përcaktimi tjetër, ku komunikimi shihet si një proces shenjash gjuhësore. Mirëpo, jo çdo proces shenjash na çon dhe na orienton drejt komunikimit. Sipas teorisë së Vitgenshtajnit, kuptimi i shenjave gjuhësore ka si pikënisje përdorimin funksional të shenjave në sistem, që siguron komunikimi. Ai duhet të vihet në funksion pozitiv të mendimit, të të kuptuarit dhe të veprimit (Mujaj, 2014: p 27).

E ndërsa fillesat e transmetimit të informacionit rezultojnë te mendimi, njeriu planifikon atë që formalisht do të paraqesë, në përpjekjen për t'u kuptuar nga të tjerët. Mendimi, të kuptuarit dhe veprimi, duken të jenë procese të njëkohshme, si parakushte të realizimit të qëllimit final të komunikimit: transmetimi i informacionit. Këtu nuk jemi duke diskutuar çështje që lidhen me gatishmërinë ose jo të marrësit, me dëshirën apo aftësitë dëgjimore e pamore të tij.

Gjithsesi, studiuesit na japin mbi njëqind e pesëdhjetë përkufizime të ndryshme për komunikimin. Tërësia e këtyre përcaktimeve tregon ndërlikueshmërinë dhe gjerësinë që përmbledh në vetvete ky interaksion semiotik. Një përkufizim më i pranueshëm dhe i mbështetur në shkencat e integruara do të ishte:

Komunikimi është një ndërlidhje e kuptimshme shenjash gjuhësore ose jogjuhësore që synon një ndërkëmbim mendimesh midis dy a më shumë partnerëve folës (Mujaj, 2014: pp. 20-21).

Ky proces nuk është gjetje e studiuesve të sotëm e as çështje e kulturave a shoqërive të zhvilluara. Studiues të periudhave e shoqërive të ndryshme kanë shfaqur interes për këtë proces dhe lëvrimin mbi mënyrat e realizimit të tij. Nëse i referohemi periudhës së Antikitetit dhe veprimtarisë së filozofëve më të mëdhenj të kohës, do të shohim se një rol të veçantë i kanë kushtuar pikërisht çështjeve që lidhen me komunikimin.

Tërësia e veprimtarisë që nxënësit përfitojnë gjatë bashkëveprimeve në grup në klasë, përbën një vlerë të shtuar për institucionin e shkollës. Asnjë agjent tjetër nuk mund ta realizojë atë. Roli që luan shkolla në përgjithësi dhe mësuesi në mënyrë të veçantë të nxënësit është e madhe, duke pasur parasysh edhe funksionin shoqërizues.

Vetë institucioni i shkollës, së bashku me ndryshimet e bëra së fundmi kërkon nga mësuesit aftësi të reja të komptencave komunikative, si dhe përforsim të aftësive ekzistuese. Mësuesi jeton dhe zhvillon çdo veprimtari të tijën të pashkëputur nga procesi i komunikimit. Procesi i të mësuarit në klasë e ka bazën në procesin e komunikimit që lidhet me transmetimin e informacionit për lëndën konkrete dhe me verifikimin pasardhës të përvetësimit të saj. Çelësi i suksesit është mësuesi dhe ky është vetëm fillimi i një misoni shumë herë më të madh. Në thelb ky është

vetëm fillimi i suksesit, pasi që të realizohet si duhet, kërkon gadishmërinë dhe krijimin e një klime të përshatshme. Puna e mësuesit duhet të përqendrohet në përpjekjet e vazhdueshme për të realizuar maksimalisht potencialin komunikues në veprimtarinë pedagogjike. Në këtë kuptim, procesi i mësimdhënies dhe ai i të nxënit lidhen ngushtë me njëri-tjetrin.

Ndryshimi është elementi më i qëndrueshëm, i cili prek të gjitha sferat e jetës shoqërore. Sistemi arsimor i çdo shoqërie nuk bën përjashtim (Sugrue, 2008 : p 12). Kështu, lind nevoja e shqyrtimit të disa funksioneve të reja të insitucionit të shkollës, me disa aftësi të reja që duhen përvetësuar nga mësuesit, pasi roli i tyre në formimin pisko-social të nxënësve është i madh..

Një mësues është shprehur kështu: *“Unë kam arritur në një përfundim plotësisht të qartë se unë jam faktori vendimtar në klasë. Është mënyra ime personale e të sjellurit që krijon gjithë klimën në klasë. Është humori im gjatë ditës që përcakton gjithçka. Si një mësues unë zotëroj një fuqi të jashtëzakonshme që ta bëj jetën e një fëmije të gëzueshme ose miserable.”* (Karaj, 2008 : p 10).

Të tjerë mësues nuk janë kaq të vetëdijshëm për ndikimin e madh që ata kanë te nxënësit e tyre. Huberman (1983), Ball dhe Cohen (1999), na paraqesin një realitet tjetër. Sipas këtyre autorëve, mësuesit ndjehen të pasigurt për faktin nëse mund të ndikojnë tek nxënësit dhe në çfarë mënyre mund ta realizojnë atë. Numri i madh i veprimtarive të përditshme të mësuesit, bëjnë që ai të jetë i paqartë mbi mënyrat e përshtashme të komunikimit me nxënësit.

Huberman është ideator i termit “trysni e klasës”, për të kuptuar ndikimin dhe presionin që shkakton te mësuesit dhe sesi ky i fundit te nxënësit. (Huberman, 1983: pp 119-132)

-Trysnia për të kryer shumë veprimtari dhe

për të pasur njëkohshmëri.

-Trysnia për të qënë korrekt dhe i shpejtë në veprime.

-Trysnia për bërë zgjedhje të duhura në përputhje me kushtetve e situatave në klasë.

-Angazhimi vetjak personal

Çështjet që lidhen me mënyrat specifike të komunikimit në arsim, janë bërë kohët e fundit objekt diskutimesh dhe debatesh të vazhdueshme. Më problematike shfaqen marrëdhëniet midis mësuesve dhe nxënësve, por nuk mungojnë as keqkuptimet midis nxënësve.

Lëvizja migratore e shqiptarëve në dy dekadat e fundit, u shoqërua me krijimin e klasave heterogjene. Kështu, nxënës dhe mësues të një klase, i përkasin formimeve të ndryshme ekonomike, sociale e kulturore.

Rregullat e mbarë botës kanë ndryshuar. Presioni i vazhdueshmë i kohës do të reflektohet edhe te mësuesit. Sipas (Hargreaves, 1994: p 4), mësuesit e ndjenë këtë presion dhe bashkë me parashikimet lidhur me përgjegjësitë dhe problemet që lindin, pa harruar këtu mbingarkesat dhe kërkesën e vazhdueshme për zbatim. Me rënien e sigurisë morale, si misione të vjetra, edhe qëllimet e tyre janë rrëzuar. Elementët të rinj kanë zënë vendin e tyre dhe këtu bëjnë pjesë edhe mënyrat a format e reja të komunikimit të tyre. Në këto kushte, është koha që edhe rregullat e të mësuarit dhe rregullat e mësuesve të ndryshojnë. Kjo nevojë për ndryshim, është thelbësore, sidomos në kushtet kur mësuesit ndodhen të bllokuar nga presionet e kohës dhe të mbingarkuar nga vendimet e marra. Reagimet e tyre mund të jenë sa të pakuptueshme aq edhe të dënueshme. Raste të tilla të

mungesës totale të komunikimit mes mësuesve dhe nxënësve janë bërë tashmë të shpeshta për ambientet e klasës dhe shkollës në vendin tonë.

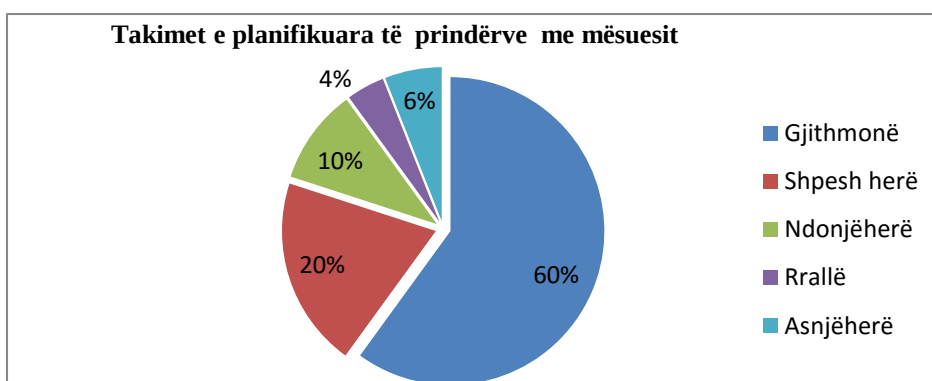
Midis mësuesve dhe nxënësve mund dhe duhet të krijohen ura të forta komunikimi. Kështu një komunikim i qartë, korrekt dhe dashamirës mësues-nxënës, do të sjellë ndikime pozitive jo vetëm në procesin mësimor, por edhe në modelin që i paraqitet nxënësve. Mënyrat sesi një mësues komunikon me nxënësit e tij, por jo vetëm, edukon njëherazi edhe sesi ata duhet të komunikojnë me njëri-tjetrin. Këtu është fjala për ambientin e klasës dhe të shkollës . Në këtë mënyrë, mësuesi ndikon pozitivisht në edukimin e nxënësve, duke rritur cilësinë e procesit mësimor, përmes motivimit të tyre. Kështu mësuesi realizon njëkohësisht edhe rolin edukativ.

2. Bashkëpunimi imësuesve me prindërit dhe roli i tyre në komunikimin në klasë.

Për të realizuar këtë punim, janë shfrytëzuar literaturë e gjerë, në gjuhën shqipe dhe në gjuhë të huaj. Po kështu është përdorur dhe një pyetësor, i përbërë prej 5 artikuj testues, i cili është shpërndarë në një shkollë 9-vjecare dhe në një shkollë fillore, në total 2 shkolla.

Pyetësorët janë plotësuar nga mësuesit e ciklit fillor, të shkollës 9-vjeçare “Sevasti Qiriaz” Korçë dhe nga mësuesit e ciklit fillor të shkollës “Myrteza Sala” Bilisht. Në total janë realizuar 50 pyetësorë. Mësuesit zhvillojnë mësim në klasat e para, të dyta, të treta, të katërta dhe të pesta. Plotësimi i pyetësorit është realizuar në harkun kohor 10 shkurt 2016-12 mars 2016.

Grafiku nr. 1

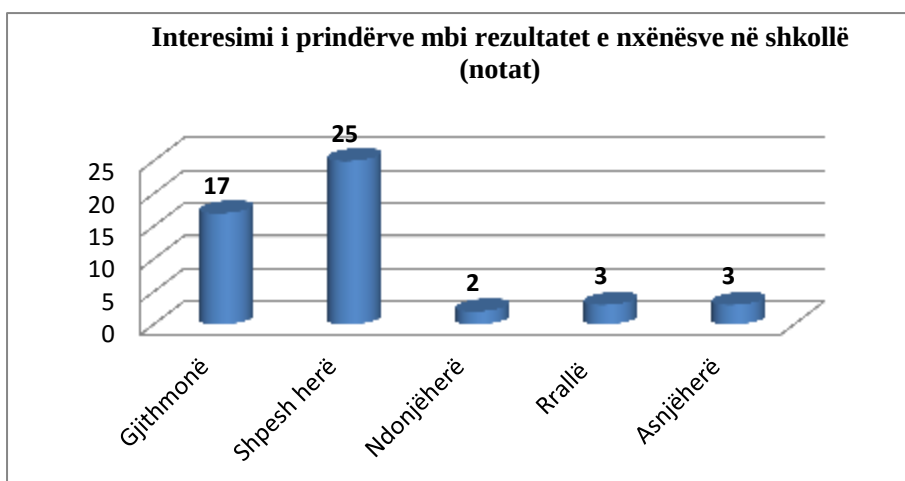

Nisur nga grafiku nr.1, shohim se 60 % e të anketuarve, zhvillojnë vetëm takime të planifikuara me prindërit e nxënësve. Kjo është një shifër e pranueshme, pasi takimet mes prindërve dhe mësuesve zhvillohen së paku 3-4 herë në vit, në bazë të planifikimit paraprak vjetor. Ndërkohë, 6 % e të anketuarve janë përgjigjur se edhe në këto

takime një pjesë e prindërve, nuk paraqiten asnjëherë.

Kjo praktikë e prindërve dhe ky mosinteresim i tyre për t'u paraqitur pranë insitucionit të shkollës, sipas mësuesve është e zakonshme tek ata prindër, të cilët kanë fëmijë me rezultate jo shumë të kënaqshme ose aspak të kënaqshme në mësim.

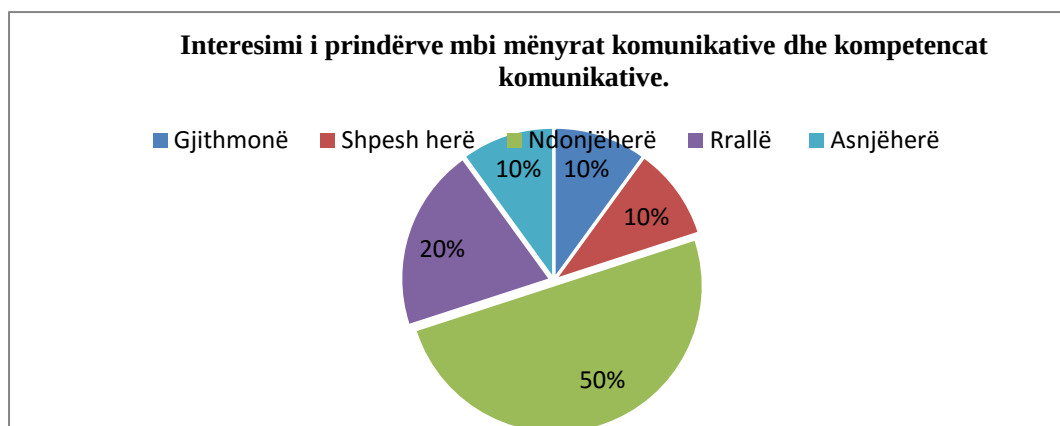
Grafiku nr.2

Nga paraqitja grafike rezulton se pjesa më e madhe e prindërve paraqesin interes të lartë për rezultatet e tyre në mësim. Kur flasim për rezultate, u referohemi notave semestrale, detyrave të kontrollit, testeve

dhe përgjigjeve gjatë orës së mësimit. Një përqindje shumë e vogël nuk shfaq interes lidhur me rezultatet e tyre, (2%). Sipas të anketuarve, kjo ndodh te prindërit e nxënësve që kanë rezultate të ulëta në mësim.

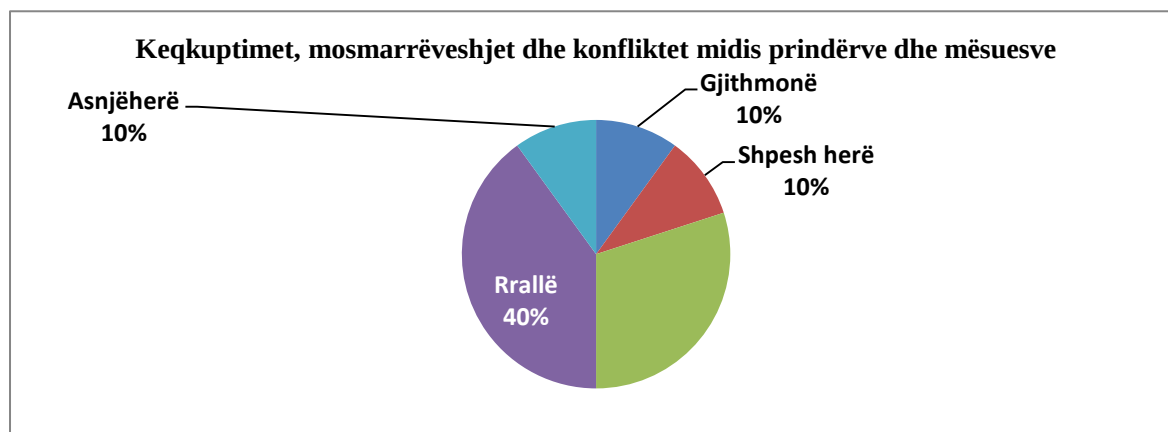
Grafiku nr.3

Nisur nga ngrafiku rezulton se 50% e të anketuarve janë përgjigjur se prindërit shfaqin interes “ndonjëherë” për kompetencat komunikative. Po sipas mësuesve, kjo ndodh për dy arsye.

Së pari këto kompetenca nuk njihen mirë nga prindërit, të paktën nga pjesa më e madhe e tyre. Së dyti prindërit bëjnë pak pyetje për format me të cilat komumikojnë

Grafiku nr.4

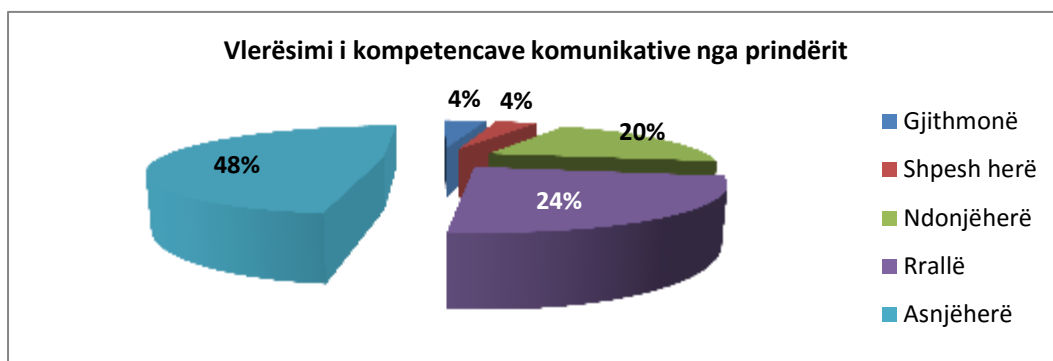
Nga grafiku nr. 4 rezulton se midis prindërve dhe mësuesve ka keqkuptime dhe mosmarrëveshje. Kështu, 10% e të anketuarve janë përgjigjur se aktualisht midis prindërve dhe mësuesve ka keqkuptime të vazhdueshme. Sipas këtyre të anketuarve, kjo ndodh për arsye të vlerësimit të ulët me notë, për arsye të shfaqjes të sjelljes së papërshtashme të nxënësve në ambientet e

nxënësit me njëri-tjetrin apo nxënësit me mësuesin. Sipas mësuesve, interesi i tyre shfaqet vetëm në rastet kur midis nxënësve ka ndonjë keqkuptim, problem ose konflikt. Vetëm në këtë rast prindërit shfaqin dëshirën për ta diskutuar dhe zgjidhur problemin. Vetëm një përqindje e vogël e prindërve paraqesin interes mbi format komunikative dhe komptetencave komunikative (10%).

klasës, etj.

Sërish, 10 % e të anketuarve, janë shprehur se nuk kanë probleme ose konflikte me prindërit e nxënësve të tyre. 30-40% e mësuesve të anketuar kanë pohuar se u ka ndodhur së paku një herë të kenë të tilla keqkuptime dhe mosmarrëveshje me prindërit

Grafiku nr.5

Nga grafiku nr. 5 shohim se 24 % e të anketuarve nuk shfaqin asnjë konsideratë lidhur me kompetencat. E njëjta përgjigje është edhe për vlerësimin e tyre. Sipas të anketuarve, pjesa më e madhe e prindërve nuk i njohin këto lloj kompetencash dhe nuk kanë interes rreth tyre.

Vetëm një përqindje e vogël, (2%) e mësuesve, janë shprehur se prindërit i vlerësojnë të rëndësishme, madje thelbësore, kompetencat komunikative. Sipas mësuesve të anketuar, kjo përqindje u përket prindërve të fëmijëve që kanë rezultate përgjithësisht të larta në mësim.

Rezultatet e studimit:

Një komunikim i qartë, korrekt dhe dashamirës mësues-nxënës, do të sjellë ndikime pozitive jo vetëm në procesin mësimor, por dhe në modelin që i paraqitet nxënësve në klasë. Mënyrat sesi një mësues komunikon me nxënësit e tij edukon dhe

mënyrën sesi ata të komunikojnë me njëritjetrit. Nga ky punim vërejmë një nevojë të vazhdueshme të komunikimit efektiv jo vetëm midis mësuesve dhe nxënësve, por edhe midis mësuesve dhe prindërve. Midis këtyre të fundit, ka shfaqje të keqkuptimeve dhe mosmarrëveshjeve. Këto lloj keqkuptimesh duhet të shmangen, dhe rruga e vetme e tyre është përmes takimeve më të shpeshta dhe përmes komunikimit të vazhdueshëm mësues – prindër. Këtu është fjala për zhvillimin e takimeve mbi ecurinë e nxënësve në procesin mësimor, dhe për mënyrat sesi mësuesi komunikon me nxënësit.

Prindërit shfaqen si ndihmës të tërthortë dhe katalizatorë të procesit mësimor, edhe pse jo të pranishëm fizikisht në klasë. Nevoja e bashkëpunimit mësues-prindër shfaqet si domosdoshmëri për rritjen e rezultateve të nxënësve dhe për menaxhimin e procesit mësimor.

BIBLIOGRAFIA

- Hargreaves, Andy. (1994). *Changing teachers, changing times: Teacher's work and culture in the postmodern age*. London, New York: Cassell, Teachers College Press
- Hargreaves, Andy; Lieberman, Ann; Fullan, Michael; Hopkins, David. (2010). *Second International Handbook of Educational Change*. New York : Springer Science + Business Media.
- Huberman, Michael. (1983). *Recipes for busy kitchens, Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*. USA.
- Karaj, Theodhori. (2008). *Menaxhimi i klasës*. Tiranë: EMAL.
- Hodaj, Monika; Zekal, Xhevdet; Vrapit, Eriselda. (2014). *Komunikimi pedagogjik*. Tiranë: " Julvin 2".
- Mujaj, Hasan. (2014). *Kultura e komunikimit*. Gjakovë: Shoqata e Intelektualëve "Jakova".
- Sugrue, Ciaron. (2008). *The future of educational change International perception*. New York, Usa: Routledge

MËSIMDHËNËSI DHE TAKTI PEDAGOGJIK

ILIA S. LARTI

Përmbledhje

Shqipëria ka hyrë në rrugën pa kthim të integritit drejt bashkimit evropian. Ky integrim në tërësinë e vet, për t'u realizuar sa më shpejt, kërkon reforma dhe një nga reformat prioritare është dhe ajo në arsim. Arsimi si promotori i zhvillimit ekonomik, shoqëror, social, shkencor etj., duhet të kapë parametrat e vendeve të zhvilluara, që kanë në qendër kërkesën gjithnjë në rritje drejt "cilësisë", si një sfidë për të arritur nivele dhe suksese zhvillimi, për të përmirësuar cilësinë e jetës së qytetarëve.

Për të siguruar cilësinë në arsim, ka mjaft faktorë të rëndësishëm, të cilët janë të lidhur me njeri-tjetrin si hallkat e një zinxhiri. Funksionimi i sistemit arsimor në tërësinë e vet, për të arritur parametrat e cilësisë, ka si sfidë realizimin e reformës. Faktorët janë të shumtë, duke filluar me angazhimin e shtetit për hartimin e legjislacionit, akteve nën- ligjore, politikave dhe strategjive, mbështetjes financiare, motivimit për punët studimore dhe shkencore e shumë faktorë të tjerë.

Faktori më kyç i cili zë vend kryesor në këtë material, është mësimitdhënësi, si katalizatori i planifikimit, organizimit, zhvillimit dhe realizimit të procesit mësimor, që jep njohuri, formon dhe edukon nxënësit, kursantët, studentët, kërkuesit e masterave etj., për të formësuar njohuri të qëndrueshme teorike dhe shprehje të vetëdijshme praktike.

Mësimitdhënësi, për të realizuar misionin e tij, si mësimitdhënësi dhe edukator, duhet që patjetër të njohë dhe aplikojë taktin pedagogjik, i cili e pajis atë me një vijë sjelljeje, që i jep autoritet, respekt dhe arrin të bëhet dhe merret nga auditorët si një "etalon" i një njeriu, të kulturuar, qytetar model, të urtë në mendime dhe fisnik në marrëdhënie me të tjerët. Pra, mësimitdhënësi duke aplikuar natyrshëm taktin pedagogjik, realizon detyrën e tij, atë të gjallërimit të mësimin, me qëllimin e vet që t'i bëjë pjesëmarrësit në mësim të interesuar dhe shumë më të aftë për të fituar dije.

Fjalët çelës: *reformë, cilësi, pedagogji, mësimitdhënia, të mësuarit, metoda e të nxënës, edukim shoqëror, takti pedagogjik.*

Abstract

Albania has entered a path of no return towards European Union integration. This integration requires reforms, and one of the most important is that on education. Education as a promoter of economic, social and scientific development, should reach the parameters of developed countries, which challenge is linked with the increasing demand to "quality", which will lead to the improvement of the quality of life of citizens.

To ensure the quality of education, there are many important factors, which are connected to each other like the links of a chain. These factors starts from the commitment of the State to draft the legislation, laws, policies and strategies, to provide financial support, and motivate scientific research.

But the most important factor which occupies a special place in this article, is the teacher, as a catalyst for the planning, organization, development and implementation of the learning process, providing knowledge to pupils and students, in order to create sustainable theoretical knowledge and practical skills. In order to realize his mission, the teacher should know and apply pedagogical tact who gives him authority, respect and the art of dealing with auditors, as "standard" of model citizen, wise and noble in relation to the others. So, by applying teacher pedagogical tact, he realizes his duty to make it interesting for students.

Key words: *reform, quality, pedagogy, teaching, learning, methods of learning, education, pedagogical tact*

Hyrje

Ngrohtësia e mësuesit, qëndrimi miqësor dhe mirëkuptimi janë tiparet që lidhen me fort me qëndrimet pozitive të nxënësve

Shkollat janë si një udhëzim për jetën ose siç i quan Komeniusi: “Punishte të njerëzimit”. Nxënësi aty nuk duhet të mësojë, për të mësuar, por për të ditur për t’u bërë i zoti që të kryejë një rol të caktuar, si dhe atë që është më e dobishme, por mbi të gjitha një të mirë morale.

Për të qenë një mësimpldhënës i mirë nuk mjafton vetëm dëshira dhe angazhimi, por këto cilësi duhet t’i shoqërojnë dhe dijet nga kjo fushë. Sigurisht kjo fushë ka për bazë shkencën e pedagogjisë. Një mësimpldhënës i çdo niveli dhe fushe që të jetë, detyrimisht duhet të jetë i arsimuar për këtë profesion. Gjithashtu, të ketë fituar të drejtën me anën e marrjes së licencës (duke iu nënshtuar testeve për çdo nivel certifikimi), për një a disa formim dijes apo shkencash të caktuara.

Njohuritë që përcillen nga mësimpldhënësi, bëhen për çdo nxënës, kursant dhe student, më të lehta për t’u kuptuar dhe për t’u përvetësuar, në mënyrë që të fitojnë dije sa më të qëndrueshme teorike dhe shprehë praktike sa më të vetëdijshme, për t’u bërë specialistë dhe mjeshtra në profesione të ndryshme. Është pikërisht, shkencë e pedagogjisë, e cila ofron teknologjinë e profesionit të mësimpldhënies.

A-Njohja, përvetësimi dhe vënia në jetë e kërkesave të shkencës së pedagogjisë, rrisin nivelin e mësimpldhënies dhe shkallën e të nxënësve

Ai njeri, që i bën më të lehta gjërat e vështira, është mësuesi.

1. Disiplinat e shkencës së pedagogjisë

Pedagogjia si shkencë trajton një sërë disiplinash që lidhen me fushën e mësimpldhënies, por ne këtu do të trajtojmë ato më të domosdoshmet si:

Mësimpldhënësi

Teoria pedagogjike

Metoda pedagogjike

Teknika pedagogjike

Praktika pedagogjike

Takti pedagogjik

Metodat e të nxënësve

Mjetet ndihmuese

Mësimpldhënësi

Mësimpldhënësi në qendër të punës së tij, ka veprimtarinë për realizimin e misionit, të cilën e zhvillon gjatë procesit mësimpldhëdukativ, duke aktivizuar nxënës, kursantë, studentë për t’u transmetuar atyre njohuri mësimore dhe t’i udhëheqë ata për përvetësimin e tyre, si dhe për fitimin e njohurive (aftësive), shprehive, zakoneve, sjelljeve etj., duke u bazuar apo iu referuar kërkesave të përcaktuara në programet mësimore. (Shih tab. Nr: 1)

Teoria pedagogjike

Kjo teori lidhet me tërësinë e përgjithësimeve mendore dhe përvojës që lind nga praktika, e cila pasurohet dhe vërtetohet në praktikë e që pasqyron dukuritë thelbësore të një shkence apo disipline. Ajo njihet dhe si tërësi e parimeve, tezave dhe përgjithësimeve për një fushë, profesionalizëm a shkencë të caktuar. Por, në kontekstin e saj, ajo përcjell tërësi rregullash dhe ligjesh që janë të domosdoshme për të njohur thellë një mjeshtëri, e cila vlerësohet nga cilësia e përgatitjes së materialit, leksionit, planit, eksperimentit, hulumtimit, përpunimit, konkluzioneve dhe shkallën e vlefshmërisë për t’i shërbyer çështjes që do të vihet në shërbim të njerëzve.

Kjo nxjerr dhe evidenton më së miri një mësimpldhënës se si është përgatitur dhe si e përcjell këtë përgatitje në formën e dukurisë, faktit, vlerave dhe dobishmërisë që ka për jetën dhe veprimtarinë e individit dhe shoqërisë. Pra, teoria pedagogjike, ka për objekt që të formojë dije teorike sa më të qëndrueshme te nxënësit, kursantët, studentët.

Metoda pedagogjike. Metodë: (greq.-> methodos ose meta hodos => në rrugën e kërkimit)

Tërësia e mënyrave, rrugëve dhe mjeteve që përdoren për të studiuar e për të shpjeguar diçka. Sistemet parimesh e rregullash të caktuara, që zbatohen në një fushë të veprimtarisë, për të arritur një qëllim të caktuar. Pra, shkurt, metoda është një mënyrë veprimi si ajo e mësimi, studimit, edukimit, bindjes.

Metodikë Është dega e pedagogjisë, që studion ligjet e dhënies së mësimi në një lëndë të caktuar. Përcakton format, mjetet dhe rrugët që duhen përdorur nga mësimdhënësi për zhvillimin e veprimtarisë njihëse si dhe për zbatimin e dijeve në praktikë nga ana e nxënësve, kursantëve dhe studentëve.

Metoda e të mësuarit Tërësia e metodave dhe rrugëve që përdorin aktivisht mësuesit, instruktorët, pedagogët, si dhe nxënësit, kursantët, studentët (këta të fundit nën drejtimin e mësimdhënësit), për të përvetësuar njohuritë, shkathtësitë e shprehitë si dhe për të realizuar qëllimin dhe synimet e mësimi. (Shif tab. nr 2)

Teknika pedagogjike. Tërësia e rrugëve që ndjek dhe e mjeteve që përdor një mësimdhënësi, për të zhvilluar mësim në nivel teorik, teknik, metodik, shkencor dhe pedagogjik si dhe me cilësi dhe rendiment të lartë. Ajo gjithashtu, lidhet me mënyrat dhe metodat e përdorura në një punë të caktuar, të cilat kanë të bëjë me mjeshtërinë si dhe me teknikën e përdorur në të. Lidhur me teknikat duhet pasur parasysh: përgatitja teknike, aftësitë teknike dhe shprehitë teknike

Praktika pedagogjike. Është tërësia e shprehive, mënyrave dhe e metodave të fituara në një fushë të caktuar të veprimit të njeriut. Ajo njihet edhe si përvojë e grumbulluar, e cila lehtëson kryerjen e një pune. Po kështu, ajo ka vlerat e një mënyre apo metode, për të bërë diçka në një fushë

apo profesion të caktuar.

Praktika pedagogjike, ka të bëjë me punën sistematike të organizuar të vijueshme dhe të vazhdueshme, si një pjesë e pandarë e të mësuarit në shkollë, e cila lehtëson dhe ngulit mirë të kuptuarit, si dhe për të aplikuar njohuritë teorike, nëpërmjet saj fitohen shprehitë dhe përvetësohet një mjeshtëri. Pra, praktika pedagogjike ka për objekt krijimin e shprehive praktike të vetëdijshme.

Takti pedagogjik (lat. Tactus => të prekur, kontakt). Është aftësia për të mbajtur qëndrimin e duhur ndaj nxënësit, kursantit, studentit, në përshtatje me rrethanat konkrete, si një nga cilësitë kryesore të karakterit profesional pedagogjik të mësimdhënësit, për formim dijeshe dhe si edukator. Takti pedagogjik është i lidhur ngushtë me autoritetin e mësuesit. Ai ka të bëjë me të mbajturit e qëndrimit kritik ndaj vetes përpara nxënësve, kursantëve dhe studentëve. Të zbulosh të metat e vetes, ka të bëjë me fitimin e autoritetit, para nxënësve, kursantëve, studentëve. Ai të krijon mundësinë që të njohësh thellë psikologjinë e moshave, si dhe për të marrë parasysh veçoritë dhe tiparet individuale të personalitetit të çdo nxënësi, kursanti dhe studenti.

Takti pedagogjik, gjithashtu, shtrihet edhe në marrëdhëniet e mësimdhënësit me prindërit, të afërmit, shoqet, shokët e ngushtë të nxënësit, kursantit dhe studentit. Pra takti pedagogjik, ka të bëjë me aftësinë e njeriut për të bërë kujdes duke qenë i matur në mendime dhe veprime si dhe gjatë komunikimit me të tjerët. (Shih tab.Nr.3)

Metodat e të nxënit. Tërësia e rregullave dhe mjeteve që përdorin aktivisht mësimdhënësit, nxënësit, kursantët dhe studentët nën drejtimin e mësuesit, instruktorit, pedagogut ose në mënyrë të pavarur, për të përvetësuar dije, shkathtësi dhe shprehje në marrjen dhe përvetësimin e dijeve teorike të qëndrueshme dhe shprehive

të vetëdijshme praktike.

Metodat e të nxënit kushtëzohen nga politika arsimore, ndërtimi i sistemit arsimor, ku gjen shprehjen e vet përmbajtja e mësimi dhe edukimit. Ato kushtëzohen dhe nga veçoritë e lëndës mësimore, nga mosha dhe niveli i nxënësve, kursantëve dhe studentëve, si dhe nga aftësitë profesionale të mësimdhënësve. Pedagogjia e sheh rritjen e nivelit arsimor, duke u mbështetur fuqishëm në metodat e të nxënit, për forcimin e procesit mësimor-edukativ.

Duke u mbështetur në kërkesat didaktike, metodat e të nxënit janë grupuar në dy grupe të mëdha: metoda të përvetësimit dhe metoda të zbatimit.

Krahas këtij grupimi ekziston dhe një grupim më i gjerë me këto ndarje:

a-Metoda e organizimit të procesit të të nxënit, që lidhet me procesin e organizimit të të menduarit.

b-Metodat e të nxënit me karakter informues ose metodat e informimit.

c-Metodat me karakter zbatues ose shkurt metodat e zbatimit.

d-Grupi i vetëkontrollit.

Procesi i të nxënit është një veprimtari që e shoqëron njeriun gjatë gjithë jetës. Urtësia popullore thotë se "Njeriu plakët duke mësuar". E rëndësishme është që edukata e të nxënit dhe interesi për të nxënë gjithnjë, kërkon vullnet dhe punë këmbëngulëse që të fitohen shprehitë e duhura dhe ajo që të mëson dhe instrukton për këtë proces, është shkolla, sepse në shkollë, nxënësit, kursantët, studentët, në mënyrë të organizuar, mësojnë dhe mësohen si të mësojnë.

Të nxënit përvetësohet:

- Nga e thjeshta, te më e plotë
- Në bashkëveprim/ Së bashku
- Duke qenë stimulues dhe kërkues
- Përvetësues
- Duke arritur vlera dhe standarde

Të nxënit së bashku (në grup ose në

bashkëveprim), është më efektiv dhe më i dobishëm nga ana shoqërore se sa të nxënit individual dhe në konkurrencë. (Robert Slavin)

Vlerat dhe standardet kërkojnë:

- Vetëkontroll
- Respekt
- Mirësi
- Përgjegjësi
- Ndershmëri
- Rezultat(Shih tab. Nr.4

Mjetet ndihmuese. Materialet, mjetet, aparaturat, pajisjet dhe çdo gjë tjetër që ndihmon zhvillimin e mësimi, janë një kërkesë sa dhe domosdoshmëri që procesi mësimor të zhvillohet normalisht, të konkretizohet, por dhe të bëhet më i qartë më i prekshëm dhe i kuptueshëm për nxënësit, kursantët dhe studentët. Gjithashtu, ato kanë ndikimin në rritjen e rendimentit dhe të cilësisë së përvetësimit të mësimi. Gjithsesi, ato luajnë rolin që mësimi të kuptohet dhe përvetësohet gati, mbi 60-70 % që në klasë.

Materialet, janë sa të domosdoshme por dhe jetike për zhvillimin e mësimi si: leksionet, planet e zhvillimit të mësimi, tabelat, grafikët, skicat, hartat, albumet, fotografitë etj. Aparaturat, në procesin mësimor, marrin vlera mjaft efikase për ta bërë mësimin tërheqës, të larmishëm dhe shumë të kuptueshëm. Këtu mund të përmenden LCD, aparati i projektimit, vidioprojektorët, kopjuterat, televizorët, magnetofonat, filmat mësimorë, etj.

Këtu mund të përmendim dhe orënditë e ndryshme për kompletimin e klasave mësimore, për të siguruar një zhvillim normal të mësimi, duke filluar nga tavolinat, karriget, dërrasat e bardha stabël dhe ato portative, tabelat e ndryshme për afishime, mbajtëse rrobash, kondicioner, grila, ndriçim i bollshëm etj..

Sigurimi dhe përdorimi i këtyre mjeteve ndihmëse mësimore, sipas rastit, mund të jetë shumë funksionale, për

lehtësimin e procesit të të mësuarit nga ana e nxënësve, kursantëve dhe studentëve. Gjithashtu, ato kanë ndikimin e tyre në shkurtimin e kohës së nevojshme për perceptimin e vetëdijshëm, të përcjelljes së një informacioni apo materiali nga ana e mësimitdhënësit, duke siguruar interes dhe vlerësim, por nga ana tjetër arrihet të mënjanoen format verbale dhe libeske. Pra këto krijojnë kushte optimale për të arritur rezultate në punën mësimore dhe edukuese.

Duke u nisur nga ajo që, procesi i njohjes fillon nga soditja e gjallë, mjetet mësimore ndihmuese, shërbejnë dhe si urë lidhjeje në mes të konkretes dhe abstraktes, duke e çuar nxënësin, kursantin dhe studentin, nga të vrojtuarit e gjallë, në aftësinë për të abstraguar. Pra, mjetet ndihmuese, i favorizojnë nxënësit, kursantët dhe studentët, për të gjetur thelbin e nocionit të perceptimit, për të zbuluar lidhjet, nëpërmjet fakteve dhe raportet midis tyre. Aktualizimi i mjeteve ndihmëse, është një problem që qëndron gjithnjë në këmbë përpara shkollës. Pra kërkohet që ato herë pas here, të përsosën dhe modernizohen, më së miri, duke iu përshtatur kërkesave të reja për formim dhe edukim.

B. Aplikimi i taktit pedagogjik e bën mësimitdhënësin të suksesshëm

Struktura kuptimore e fjalës, kërkon shpjegim efikas, të cilën mund ta realizojë një mësues me njohuri dhe përvojë që e karakterizon sjellja etike dhe aplikimi i taktit pedagogjik.

Një mësimitdhënësi ngelet në kujtesën e nxënësve, kursantëve, studentëve, kërkuesve, kur ai di të sillet dhe komunikojë me takt, pra është i qetë, i kujdesshëm, i ngrohtë me të gjithë, iu përshtatet dhe bën për vete edhe ata që quhen si njerëz të vështirë, të cilët kanë mungesa të edukatës dhe mënyrës së komunikimit.

a-Suksesshmëria profesionale e mësimitdhënësit varet dhe nga aplikimi i taktit

pedagogjik

Mësimitdhënësi i mirë, që njeh dhe beson te takti pedagogjik, di të ndërtojë mirë punën e tij, duke filluar me njohjen e temperamentit të nxënësve, kursantëve, studentëve, anën sociale të tyre (kur për secilin ai informohet se, nga është, nga vjen, shkollën që ka kryer dhe rezultatet e arritura, origjinën dhe përbërjen shoqërore të prejardhjes familjare dhe sidomos të prindërve, prirjet, talentin, shijet dhe dëshirat, marrëdhëniet me shokët dhe shoqet e klasës, sedrën, ambiciet, tekat, anën ekonomike aktuale, mënyrën e të veshurit, përshtatjen me disiplinën e klasës dhe shkollës, rregullsinë në përgjithësi të preformacës së tij, si dhe çdo gjë tjetër të veçantë të individualitetit të tij e të tej.). Mbi këtë bazë ai ndërton metodat dhe teknikat e të sjellurit dhe vepruarit me takt pedagogjik. Sigurisht, këto ai duhet t'i ketë të natyrshme ose të vetëdijshme. Pra mësimitdhënësi duhet të flasë të komunikojë dhe kryejë veprimet pa sforco, pa e kujtuar veten herë pas here që të jetë sa më me takt (pa e ngatërruar me vetanalizën dhe vetëkontrollin për të përmirësuar punën në këtë sens).

Ajo ç'ka e ndihmon mësimitdhënësin që të jetë sa më i ngrohtë, i pranueshëm dhe i besueshëm, si dhe për ta bërë taktin pedagogjik sa më "magjik" dhe me sens sa më diplomatik, për të arritur me të vërtetë nivelin e një mjeshtëri, që të prekë dhe bëjë për vete çdo zemër dhe ndjenjë nxënësi, kursanti apo studenti, është më se e domosdoshme që ai të jetë sa më etik në përdorimin e forcës së fjalës gjatë komunikimit, sjelljes dhe marrjes së qëndrimeve.

Koncepti etik në komunikim nëpër shkolla, në procesin e transmetimit të dijeve dhe vlerave njerëzore është karakteristikë e një shoqërie demokratike e cila realizon marrëdhëniet njerëzore në mënyrë korekte, të lirë dhe pa paragjykim, nëpërmjet dhënies dhe marrjes së mesazheve midis dy e më

shumë njerëzve të cilat karakterizohen nga fryma e dialogut, humanizmit, tolerancës, përgjegjshmërisë, vetëkontrollit, shmangies së konflikteve dhe zgjidhjes së dilemave pa vulgaritet e me drejtësi.

b.Takti pedagogjik realizohet nëpërmjet elementëve të komunikimit të efektshëm mësimdhënës-nxënësve, i cili përbëhet nga:

-Qëllimi i realizimit të marrëdhënieve në komunikim.

-Prekja e ndjenjave nëpërmjet sinqeritetit, tonit të ngrohtë dhe aparençës dashamirëse.

-Përcjellja e reagimeve nxitëse, nëpërmjet mesazheve pohuese, mohuese, urdhëruese, frenuese e të tej.

-Të treguarit i këndshëm dhe tërheqës në biseda, nëpërmjet përcjelljes së shijeve estetike, duke i dhënë gjuhës trupore elegancë, fjalëve ngjyrim, intonacionit elokuencë.

-Të mbajtur të vetes në nën kontroll, për të mos përdorur fjalë dhe shprehje të pahijshme, sidomos i atyre pa fjalë, përsëritjes së fjalëve pa vlerë, të cilat acarojnë por dhe ftojnë marrëdhëniet midis bashkëbiseduesve.

Marrdhëniet gjatë komunikimit klasifikohen me funksion referencial, emotiv, nxitës, estetik, joetik (fyerje). Duhet evidentuar mirë elementët e komunikimit si burimi (nga vjen mesazhi), mesazhi (mbërritja dhe qartësia e dhënies), marrësi (a e mori plotësisht dhe kuptueshëm) dhe fekti (si reflektoi apo reagoi). Duke pasur parasysh këto kërkesa, elemente dhe faktorë, mësimdhënësi gjatë marrëdhënieve me nxënësit, kursantët dhe studentët, do të quhet me të vërtetë një njeri që vihet në shërbim të tyre nëpërmjet profesionalizmit, të qenit me takt, me sjellje dhe qëndrime etike si dhe kryerjen e një komunikimi human, dashamirës dhe të përgjegjshëm.

Konkluzione dhe rekomandime

a.Përfundime

Shkollat janë një sistem i krijuar nga

shoqëria për interesat e vetë shoqërisë. Mësuesit përpiqen të krijojnë një mjedis mësimi të bazuar në respektin e ndërsjellë, për të siguruar që gjithë fëmijët të marrin pjesë aktive në mësim dhe të pajisen me njohuri në përshtatje me programin, të fitojnë njohuri dhe shprehje zbatuese. Mësuesi në klasë i drejton nxënësit që të fitojnë mënyrat e përshtatshme për të shprehur ndjenjat e tyre. Ai përshtat gjuhën dhe veprimet e tyre, në mënyrë të tillë që të sigurojnë një qëndrim të përkujdesshëm. Njëkohësisht, i ndihmon nxënësit të shprehin dëshirat e tyre. Duke vepruar në këtë mënyrë, ai i ata si t'u përgjigjen kërkesave në rritje. Komunikimi i mirë është mjet i vlefshëm për të rritur vëmendjen në procesin mësimor, por dhe për zgjidhjen e menjanimin e konflikteve dhe krijimin e mirëkuptimit në bashkësinë e nxënësve. Për të pasur një klasë me marrëdhënie të harmonizuara, me një mjedis të vërtetëedukativ, në radhë të parë, duhet t'i kushtohet vëmendje marrjes së informacionit për karakteristikat në tri nivelet e dijes :

-Mosha që fëmijët po mësojnë.

-Mënyra si mësojnë fëmijët në këtë grupmoshë.

-Stili vetjak i të mësuarit dhe personaliteti i çdo fëmije në klasë.

Mësuesit që njohin dhe aplikojnë artin e taktit pedagogjik, arrijnë që të kuptojnë dhe reagojnë në lidhje me faktin se natyra e vërtetë e mësimdhënies, duhet të ndryshojë vazhdimisht. Në këtë kontekst, nëpërmjet taktit pedagogjik, mësimdhënësia përcjell emocione dhe angazhim të kënaqshëm nga ana e nxënësve, pra arrihet që të sigurohet pjesëmarrje e gjerë në mësim.

Mësimdhënësi si edukator, duhet të mbajë parasysh se çdo fëmijë që ai mëson dhe edukon, është një individ, produkt i kulturës, i mjedisit, i shëndetit, i temperamentit dhe i personalitetit të veçantë. Këta faktorë asnjëherë nuk janë

statikë. Me rritjen e fëmijës ndodhin edhe ndryshime. Moshë e zhvillimit është koha në të cilën fëmija pëson ndryshime në fushën shoqërore, fizike, mendore dhe njohëse. Është e zakonshme që mësimdhënësi të gjejë ndryshime në nivelet e formimit të fëmijëve të së njëjtës moshë. Si edukator, duhet të planifikojë për të ndihmuar çdo fëmijë, që të arrijë zhvillimin e tij të mundshëm sa më të plotë.

Nga takti dhe komunikimi i rregullt dhe i vazhdueshëm i mësuesit, përfitojnë që të gjithë, por në radhë të parë fëmijët, prindërit, por dhe kolegët e tjerë mësues. Nxënësit përfitojnë në mënyrë të veçantë, kur vërejnë se mësuesit janë të rëndësishëm për jetën e tyre, ata bashkëpunojnë me ta për të realizuar një qëllim të përbashkët. Në këtë mënyrë rritet tek ata ndjenja e sigurisë dhe e besimit, për jetën dhe të ardhmen.

b.Rekomandime

1.Në lidhje me mësimdhënien e mirë lidhen një larmi cilësish të mësuesit. Por vëzhgimet tregojnë se mësuesit që marrin kualifikim dhe certifikim të përshtatshëm, kanë nxënës më të suksesshëm. Megjithatë njohuritë e mësuesit për lëndën e vet kanë rëndësi, ato nuk janë të mjaftueshme për mësimdhënie të efektshme. Ndaj në këtë aspekt trajnimi në vazhdimësi i mësuesve, duhet vlerësuar nga gjithë hierarkia e institucionit arsimor.

2.Mësuesit që bëjnë prezantime dhe shpjegime të qarta, priren të kenë nxënës që motivohen dhe arrijnë që të mësojnë më shumë dhe arrijnë që t'i vlerësojnë mësuesit e tyre më pozitivisht. Pra, çdo mësues që merr përsipër të luajë me përkushtim dhe përgjegjshmëri profesionin si edukator, duhet që të ketë parasysh që ai me vijën e sjelljes së tij (komunikimin, etik, diversitetin, saktësinë vlerësuese), të bëhet "etalon" ku nxënësit të shohin figurën më të pastër dhe të besueshme.

3.Ngrohtësia e mësuesit, qëndrimi

miqësor dhe mirëkuptimi, janë tiparet që lidhen më fort me qëndrimet pozitive të nxënësve. Në këtë kontekst, mësimdhënësi, edhe pse ka probleme personale, familjare, shoqërore e deri edhe kontradikta me drejtuesit e shkollës, nuk duhet që t'i shkarkojë ato te nxënësit me ton të ashpër, shikim të rreptë, komunikim jo verbal (lëvizje duarsh në mënyrë kërcënuese). Këto reagime, në fund të fundit, ulin angazhimin në procesin mësimor si dhe cenojnë marrëdhëniet mësues-nxënës.

4.Nga disa vëzhgime del se nxënësit dhe drejtuesit (drejtorët), shpesh kanë ide të ndryshme rreth kontributit apo angazhimit të mësuesit si mësimdhënës dhe edukator, që e cilësojnë të mirë apo të suksesshëm e të përkushtuar. Kjo ndodh nga ndikimi i drejtëpërdrejtë i perceptimit të nxënësve dhe të drejtuesve (drejtorëve), në lidhje me mësimdhënien e efektshme. Në këtë sens, mësuesi duhet të kuptojë dhe reagojë në mënyrë të kujdesshme, se çdo akt i të sjelluri dhe kryerjes së veprimeve, ngjall kureshtjen, dhe bëhet i vëmendshëm duke arritur të bëjë dallimin midis asaj që thotë dhe asaj që bën.

5. Efektiviteti i punës së mësuesit kërkon dhe bashkëpunim dhe bashkëveprim, të vazhdueshëm dhe efikas duke filluar me nxënësit, prindërit, mësuesit e tjerë, psikologun e shkollës, drejtuesin apo kryemësuesin, që çdo nxënës dhe sidomos ata me probleme, të ndjejnë kërkesën, këshillën dhe dashamirësinë gati të njëlojtë, për të qenë të interesuar që të mësojnë dhe të sillen sipas kërkesave që normojnë jetën dhe veprimtarinë në shkollë. Nga ana tjetër mësuesit duhet të jenë të hapur dhe të mirëpresin çdo vërejtje dhe mendim kritik të nxënësve, të cilat duhen të shoqërohen nga mirëkuptimi dhe mosakumulimi për të reaguar në mënyrë jo korrekte, për t'u hakmarrë apo për t'i shenjestruar ata që marrin guximin të kritikojnë.

Tabela nr. 1

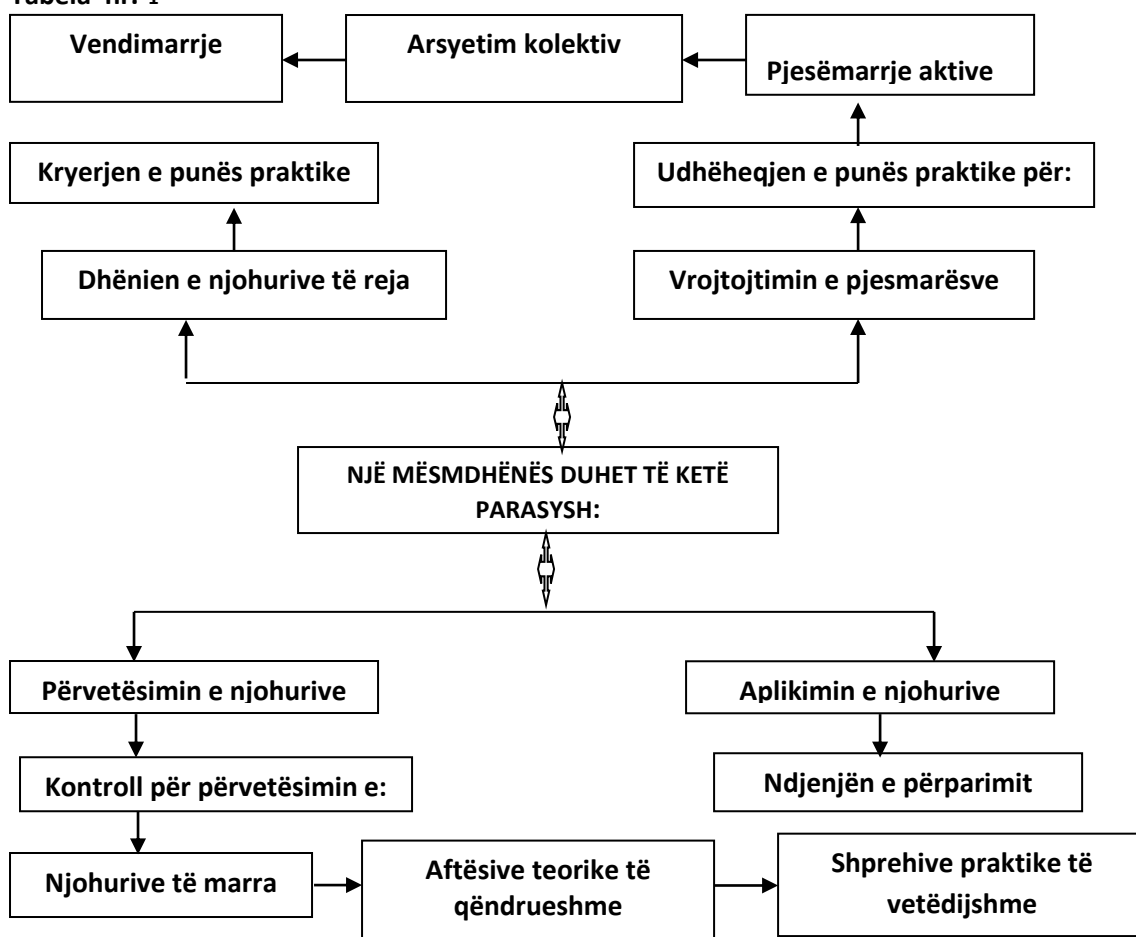

Tabela nr. 2

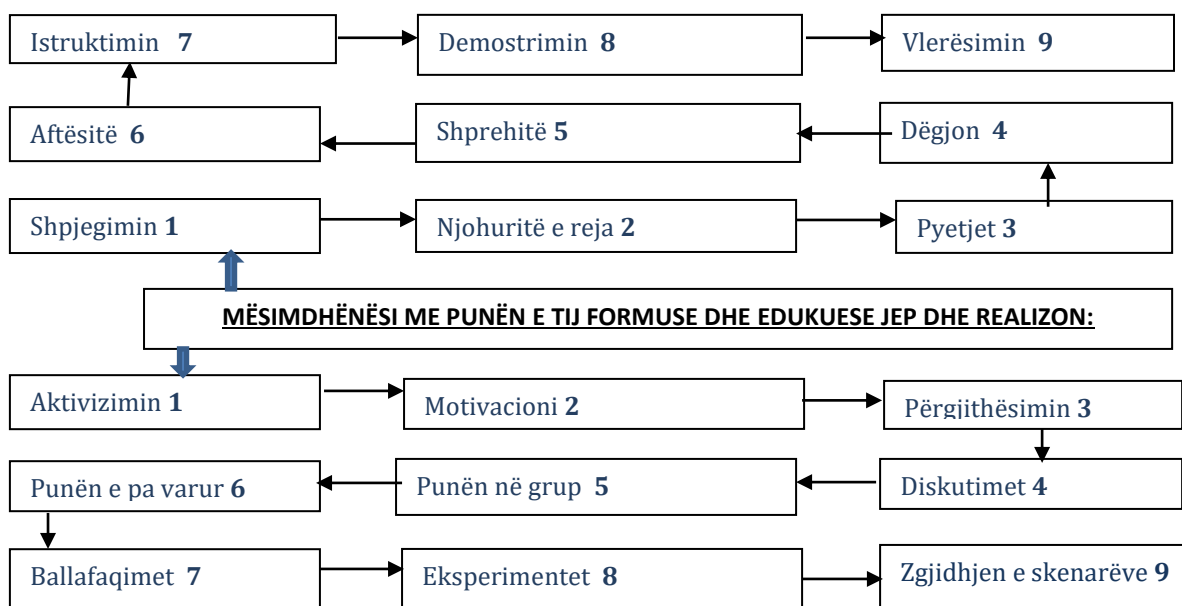

Tabela nr. 3

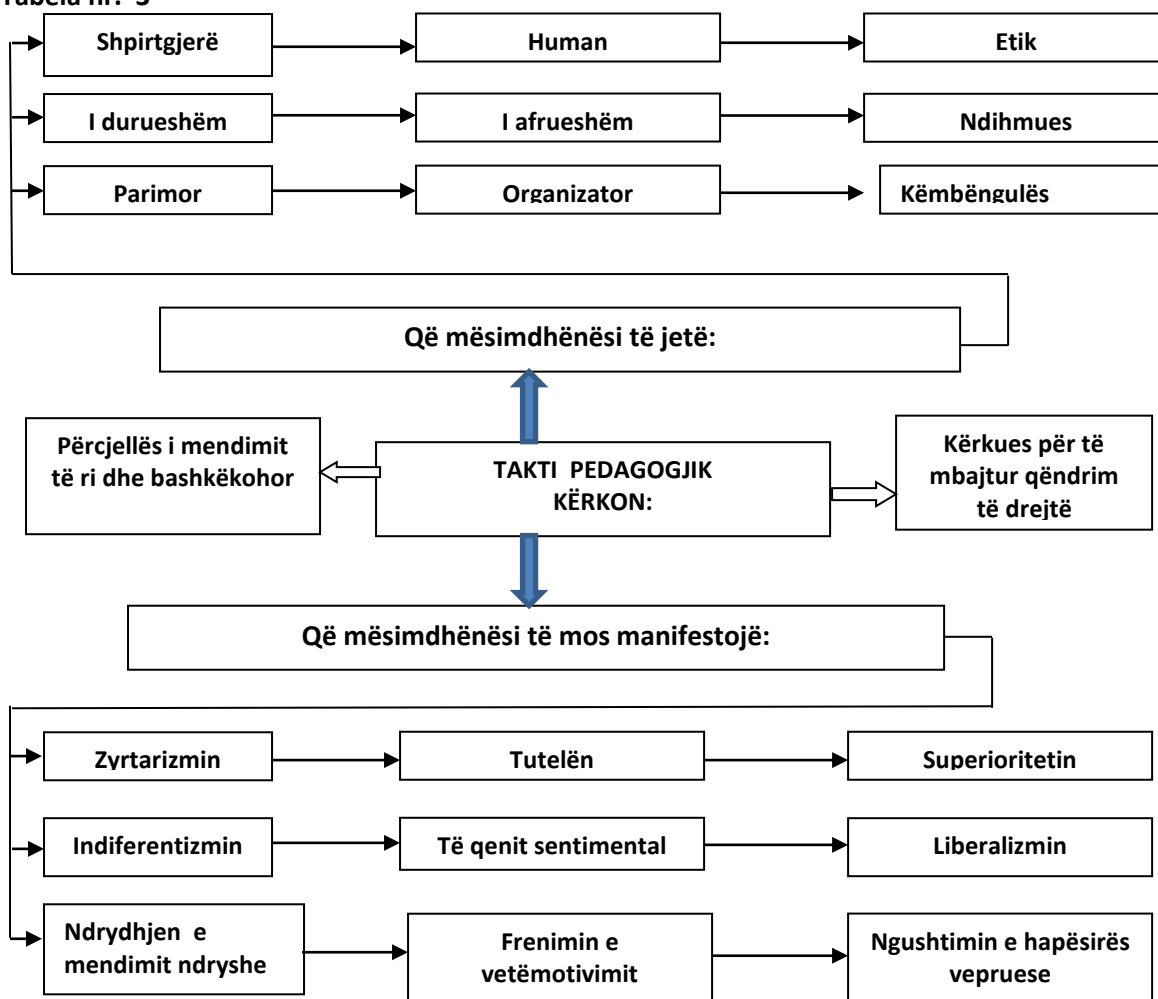
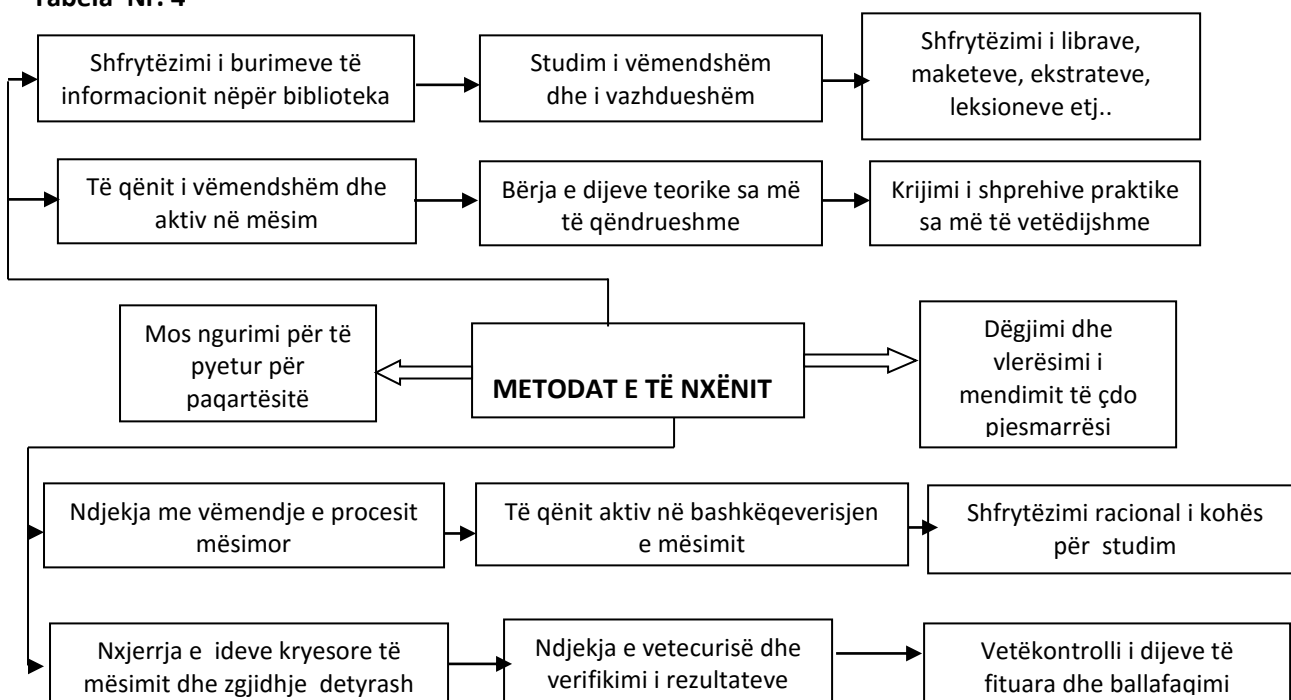

Tabela Nr. 4

BIBLIOGRAFIA

- Myra P. Sadker dhe David M. Sadker (1955). Mësuesit Shkollat dhe Shoqëria, Tiranë
- Musai Barrdhyll (1999). Psikologjia e edukimit. Tiranë
- Jean Chateau (2000). Pedagogët e Mëdhenj. Tiranë
- Richard A. Chapman (2002). Etika në Shërbimin Publik për Mijëvjeçarin e Ri Tiranë
- Bolonja në 7 hapa.(2004).Tiranë
- Karaj Thodhori, Rapti, Edmond, Tamo Adem (2005).Mësimdhënia dhe të nxënit. Tiranë,
- Horan Zeneli (2006).Psikologjia e Motivacionit dhe Motivimi gjatë të Nxënit. Tiranë
- Instituti i Kurrikulës dhe trajnimit (2009).Mësuesit dhe cilësia e Arsimit, sfidë globale e shekullit të XXI. Tiranë
- Çomo Bekim (2001).Psikologji komunikimi. Tiranë
- Grillo Kozma (2002). Fjalori i Edukimit. (Psikol. Sociol. Pedagogji). Tiranë
- Osman Shefki (1993). Fjalori i pedagogjisë. Tiranë
- Jashar Ali (1995). Filli i Arjanës. Korçë, Kotti

Referenca në Internet:

http: www.google.com cognitive psychology

RËNDËSIA E TEORISË SË MARRËDHËNIEVE NDËRKOMBËTARE: REALIZMI NEOKLASIK DHE POLITIKA E JASHTME SHQIPTARE

JORDAN JORGJI

Fakulteti i Shkencave të Natyrës dhe Shkencave Humane
Universiteti "Fan S. Noli" Korçë

Përmbledhje

Në nivelin studimor dhe akademik shqiptar mungon trajtimi i çështjeve politike dhe gjeostrategjike kombëtare, rajonale, evropiane dhe globale, sipas disiplinës së marrëdhënieve ndërkombëtare. Si pasojë, politika e jashtme e Republikës së Shqipërisë nuk analizohet në përputhje apo mospërputhje me dimensionin teorik të marrëdhënieve ndërkombëtare. Modeli i realizmit neoklasik mund të shërbejë si një kuadër i përshtatshëm teorik dhe metodologjik për qasjen e politikës së jashtme të një vendi të vogël e të brishtë siç është Republika e Shqipërisë. Përmes këtij artikulli përpigemi të eksplorojmë aspektet kryesore të modelit teorik të realizmit neoklasik, në kuadrin e evoluimit të teorisë së marrëdhënieve ndërkombëtare. Gjithashtu, përpigemi të ndriçojmë dimensionet e brendshme të shtetit dhe shoqërisë shqiptare, për të konkluduar se si këta faktorë, së bashku me modelin e realizmit neoklasik, mund të shërbejnë në qasjen e politikës së jashtme shqiptare.

Fjalë çelës: teori e marrëdhënieve ndërkombëtare, realizëm neoklasik, politikë e jashtme, realizëm klasik, neorealizëm, shtet i vogël, shtet vulnerabël.

Abstract

The albanian research and academic circle usually has not been engaged on the treatment of political and geostrategic questions – in national, regional, european or global level – according to the discipline of international relations. Consequently, foreign policy of the Republic of Albania had not been analyzed – in accordance or discordance – with the theoretical dimension of international relations. The pattern of neoclassical realism can serve as an appropriate theoretical and methodological framework for the approachment of foreign policy of a small and vulnerable country, such as Albania. Through this article, I will try to explore the key aspects of neoclassical realism, in the context of international relations theory progress. Furthermore, I will try to reveal the inner features of the Albanian state and society, in order to conclude how these elements, together with neoclassical realism, serve to approach the Albanian foreign policy.

Keywords: international relations theory, neoclassical realism, foreign policy, classical realism, neorealism, a small country, vulnerable state.

Hyrje

Qëllimi i këtij artikulli është të pasqyrojë në mënyrë të përmbledhur disa mendime mbi ecurinë e teorive në fushën e marrëdhënieve ndërkombëtare dhe në këtë kontekst, të analizojë modelin e realizmit neoklasik.

Në më pak se një shekull e gjysmë, teoritë e marrëdhënieve ndërkombëtare kanë evoluuar në numër, si dhe kanë ofruar një numër të madh instrumentesh teorikë

dhe metodologjikë, për interpretimin e sjelljes së shteteve në kontekstin e zhvillimeve rajonale dhe globale. Por, cilat janë teoritë kryesore të marrëdhënieve ndërkombëtare dhe çfarë ofrojnë teoritë e familjes së realizmit? Cilat janë karakteristikat kryesore teorike dhe metodologjike të realizmit neoklasik dhe cila është rëndësia e këtij modeli teorik në analizimin e politikës së jashtme të shteteve? A mund të shërbejë modeli i

realizmit neoklasik në qasjen e politikës së jashtme të shteteve të brishta, ndërmjet tyre dhe Shqipërisë? Cili është raporti studimor i karakteristikave të brendshme të Shqipërisë në raport me modelin e realizmit neoklasik? Këto janë disa nga çështjet kryesore të cilat do të trajtohen në këtë artikull modest.

Teoria e marrëdhënieve ndërkombëtare

Marrëdhëniet ndërkombëtare, si nënfushë e shkencave sociale, kanë natyrë ndërdisiplinore, duke kombinuar dhe ndërthurur kryesisht historinë, sociologjinë, filozofinë, shkencat juridike, ekonominë, antropologjinë, etj. Forca kryesore, e cila mban gjallë dhe zhvillon fushën e marrëdhënieve ndërkombëtare është pikërisht progresi teorik dhe pasurimi i tij me ngjarje të njohura të historisë diplomatike apo të historisë në përgjithësi.

Edhe pse realizmi politik, si rrymë themelore e marrëdhënieve ndërkombëtare, zë fill rreth 2500 vjet më parë, kur Thukididi (Thucydides) pasqyroj parimet kryesore të realizmit përmes përshkrimit të Luftës së Peloponezisë; fillimi i shekullit XX përbën revolucionin e vërtetë të kësaj disipline. (Ξυδόπουλος, 2013: 10). Lufta e Parë Botërore zgjoi nga gjumi realizmin politik dhe pasqyroj mendimet e Thucydides, Thomas Hobbes dhe Niccolo Machiavelli te veprat e Edward Hallet Carr *The Twenty Years Crisis, 1919-1939* dhe Hans Morgenthau *Politics Among Nations*. Carr dhe Morgenthau hidhnin poshtë liberalizmin tradicional, duke e quajtur atë një utopi për rendin shoqëror ndërkombëtar, si dhe të dëmshëm për këtë të fundit. (Carr,

1946: 40). Idetë kantiane për moralizën global si dhe roli i ish presidentit të SHBA-ve Woodrow Wilson për t'i zbatuar këto ide në jetën e përditshme përmes krijimit të një *sigurie kolektive* në kuadrin e Lidhjes së Kombeve, i bëri realistët e shekullit XX mosbesues dhe kritikues të ashpër. Realistët theksonin se në fushën e marrëdhënieve ndërkombëtare moralizmi ishte relativ, ndërsa mbizotëronin fuqia materiale, interesat kombëtare, si dhe balanca ndërkombëtare.

Familja e realizmit politik e ka udhëhequr teorinë e marrëdhënieve ndërkombëtare dhe zhvillimin e saj deri më sot. Pjesa tjetër e teorisë përbëhet, kryesisht, nga marksizmi, liberalizmi, konstruktivizmi, shkolla angleze dhe teoria kritike. Debati midis teorive të marrëdhënieve ndërkombëtare është përqendruar në fenomene të tilla si lufta, morali, e drejta, ekonomia; ndonëse nuk kanë munguar përpjekjet që, sjellja e aktorëve ndërkombëtarë, kryesisht shteteve, të inkuadrohet brenda një teorie të vetme, e cila do të forconte racionalizmin e aktorëve, si dhe do të përmirësonte parashikimin për sjelljen e tyre në vijueshmëri.

Teoria dhe Shqipëria

Marrëdhëniet ndërkombëtare, në përgjithësi dhe zhvillimi teorik i tyre, në veçanti, kryesisht duke iu referuar ngjarjeve historike në lidhje me Shqipërinë dhe shqiptarët, janë trajtuar rrallëherë nga literatura shqiptare. Edhe pse kërkimet shkencore në sistemin post socialisto-totalitar morën karakter më të balancuar midis etnocentrizmit dhe ksenocentrizmit, në dallim nga etnocentrizmi nacional-marksist i

Shqipërisë së periudhës së Luftës së Ftohtë, përsëri mungoi një trajtim i disiplinuar i zhvillimeve kombëtare në varësi me ato rajonale, evropiane dhe ndërkombëtare. Mjafton të shohim se furnizimet dhe shitjet në libraritë kryesore të vendit sot, tregojnë preferencën e autorëve shqiptarë për t'u mbështetur dhe trajtuar pjesë të historisë kombëtare, ndërsa tregu është i orientuar më shumë tek teoritë konspirative. Vetëm kohët e fundit, vihen re botime që lidhen me fushën e marrëdhënieve ndërkombëtare, edhe pse pjesa dërmuese e tyre janë thjesht përkthime. Pasqyrimi i zhvillimi teorik të marrëdhënieve ndërkombëtare dhe kontributi që mund të ofrohet, duhet të kenë rëndësi më të madhe për shkencën dhe politikën në Shqipëri, sepse, së pari, përbëjnë një manual teorik për shpjegimin e një pjese të rëndësishme sjelljesh që duhen parë me gjakftohtësi dhe së dyti, forcon racionalizmin në llogaribërjen politike dhe strategjike, me qëllim që të arrihet rezultati më i mirë i mundshëm. Si pasojë, reduktohen iluzionet, të cilat shpeshherë na kanë vetë-viktimizuar pa qenë viktima, duke na mbajtur në staniacion.

Realizmi klasik, neorealizmi dhe realizmi neoklasik

Brenda familjes së realizmit politik lindën dy nënrryma me fuqi të madhe shpjeguese në kuadrin e marrëdhënieve ndërkombëtare: neorealizmi dhe më pas, realizmi neoklasik. (Schweller, 2004: 164)

Ndërsa realistët klasikë ndanin pikëpamje pesimiste në lidhje me shtetet kombëtare, si pasojë e natyrës egoiste të vetë njeriut, duke i atribuuar rolin kryesor interesit kombëtar dhe balancës së fuqisë

në arenën ndërkombëtare; neorealizmi, përfaqësues kryesor i së cilës është Kenneth Waltz, thekson se përcaktimi i sjelljes së shteteve dhe marrëdhënieve ndërshtetërore bazohet tek struktura ndërkombëtare dhe balanca midis superfuqive globale. (Morgenthau, 1948: 129-133 & Lobell, Ripsman, Taliaferro, 2009: 207-210). Për neorealistët, shtetet në përgjithësi, duhet të ndjekin shembullin e superfuqive në kuadrin e balancës globale, për sa i përket vëzhgimit të kujdesshëm të mesazheve të sistemit dhe përshtatjes me to. Dy versionet e neorealizmit, versioni defensiv dhe ai ofensiv, shërbejnë si nëninstrumenta autonomë, për të analizuar marrëdhëniet ndërkombëtare në nivel më të detajuar. Ndërsa realizmi defensiv, në lidhje me një superfuqi globale ose rajonale, thekson nevojën e leximit të kujdesshëm të mesazheve strukturore dhe respektimin e balancës së fuqisë; realizmi ofensiv i atribuon superfuqive nevojën për të akumuluar sa më shumë fuqi, me synim, transformimin e tyre në supershtete hegjemonizuese. Debati midis dy versioneve i atribuohet kryesisht Shteteve të Bashkuara të Amerikës në periudhën e Luftës së Ftohtë, si dhe pas kësaj periudhe, në lidhje me ruajtjen e statusit të superfuqisë së balancuar ose shndërrimin në superfuqi unilaterale globale.

Rëndësia e diferencimit të mësipërm për politikën e jashtme shqiptare përqendrohet, kryesisht, tek roli global i Shteteve të Bashkuara të Amerikës, si partneri më i madh strategjik i Republikës së Shqipërisë. Nuk kanë munguar studiuesit shqiptarë, si për

shembull, ish- Ambasadori i Republikës së Shqipërisë në Uashington Fatos Tarifa, i cili kritikoi Presidentin Amerikan Barack Obama për politikën e tij të mosndërhyrjes ushtarake në Siri dhe Ukrainë, pavarësisht nga përplasja e mundshme me Rusinë. (ABC News, 2012: Televizion).

Rryma e dytë e realizmit politik, e cila lindi në fillimin e viteve '90, është ajo e realizmit neoklasik, ose siç quhet ndryshe, realizmi neotradicional. Me përfaqësues kryesor Gideon Rose, ky model i afrohet më shumë qasjes teorike të politikës së jashtme të një ose disa shteteve, se sa kërkimit të një norme të përgjithshme mbi sjelljen e shteteve në kuadrin e marrëdhënieve ndërkombëtare. Realizmi neoklasik kombinon, nga njëra anë, karakteristikat e realizmit tradicional, me ato të neorealizmit dhe nga ana tjetër inkorporon elementë konstruktivistë, të marra nga teoritë e politikës së brendshme. (Rose, 1998: 163) Më konkretisht, ndryshe nga realizmi klasik dhe në ngjashmëri me neorealizmin, realizmi neoklasik bazohet tek sinjalet që dërgon sistemi ndërkombëtar, balanca globale, ndarja e fuqisë relative dhe të gjitha këto karakteristika, në aspektin metodologjik, i përcakton si variabla të pavarur. Në dallim nga neorealizmi, i cili e shihte shtetin si një kuti të hermetizuar (black box) për sa i përket qasjes teorike, realizmi neoklasik guxon ta hapë këtë kuti dhe më pas, të identifikojë aktorët e brendshëm që ndikojnë tek sjellja e shtetit në arenën ndërkombëtare. (Christensen, 1996: 11). Këta aktorë, të cilët, realizmi neoklasik, metodologjikisht, i koncepton si variabla të jashtëm ose ndërhyrës,

angazhohen ose vetë-angazhohen në filtrimin e sinjaleve të sistemit ndërkombëtar dhe luajnë rol në formulimin dhe implementimin e politikës së jashtme. Po nga pikëpamja metodologjike, realizmi neoklasik e sheh politikën e jashtme, të një ose disa shteteve, si variabël të varur.

Me fjalë të tjera, sinjalet e sistemit ndërkombëtar përcaktojnë sjelljen e shteteve, përmes një procesi kompleks, tek i cili ndikojnë në mënyrë të rëndësishme edhe aktorë të tjerë të ndërmjetëm. Skema e përpunimit të politikës së jashtme i ngjason një skeme të thjeshtë *inputs → process → outputs*, ku shteti, si njësi më e rëndësishme në sistemin ndërkombëtar, formulon politikën e tij të jashtme përmes një procesi kompleks, në të cilin përpunohen sinjalet strukturore të ardhura nga balanca e fuqive dhe shpërndarja e fuqisë relative. (skema 1).

Realizmi neoklasik dhe shtetet e vogla

Meqenëse realizmi neoklasik studion me detaje ndikimin e faktorëve brendashtetërorë në përpunimin e sinjaleve strukturore, në dallim nga realizmi klasik dhe neorealizmi, siç edhe u përmend më sipër, atëherë ky model teorik na lejon të studiojmë dhe analizojmë me kujdes sjelljen e shteteve të vogla ose/dhe të dobëta, në lidhje me politikën e tyre të jashtme.

Edhe pse ekziston një qasje më vete, autonome, në trajtimin e politikës së jashtme të shteteve të vogla, modeli i realizmit neoklasik ofron përparësi teorike dhe metodologjike për të identifikuar dhe analizuar impaktin e balancave

strukture dhe nënstrukture mbi karakteristikat e shoqërive dhe shteteve të brishta. Elementi themeltar që ndikohet nga sinjalet strukture dhe ndikon tek politika e jashtme, është stabiliteti i shtetit dhe i shoqërisë përkatëse. Sa më i lartë të jetë destabiliteti, aq më shumë pengesa do të ushtrohen në procesin e formulimit të politikës së jashtme dhe kryesisht tek kanalizimi i burimeve lokale drejt prodhimit të fuqisë materiale dhe jo materiale. Në të kundërt, një shtet dhe shoqëri me stabilitet të qëndrueshëm, e cila disponon kapacitete të mëdha të fuqisë, kryesisht, materiale, aq më lehtësisht dhe rezultativisht do të ndjekë ritmin dhe përmbajtjen e zhvillimeve strukture.

Realizmi neoklasik dhe politika e jashtme shqiptare

Realizmi neoklasik mund të përbejë një model të përshtatshëm teorik për analizimin e politikës së jashtme shqiptare në periudha të ndryshme kohore. Që nga krijimi i shtetit shqiptar dhe deri më sot, sistemi ndërkombëtar ka përjetuar ndryshime thelbësore për sa i përket numrit të fuqive të mëdha dhe balancës ndërmjet tyre. Sistemi multilateral i Koncertit të Evropës përpara Luftës së Dytë Botërore, i la vendin sistemit bipolar të periudhës së Luftës së Ftohë midis Shteteve të Bashkuara të Amerikës (SHBA) dhe Bashkimit të Republikave Socialiste Sovjetike (BRSS). Bipolariteti ndërkombëtar, i cili zgjati rreth gjysmë shekulli, evoluoi drejt unilateralizmit të SHBA-ve si superfuqi e vetme në arenën globale. Kjo lloj "hegemonie" duket se është kërcënuar

sot nga Rusia dhe Kina, konkurrencë, e cila doli disi në sipërfaqe përmes konfliktit Rusi-Gjeorgji në vitin 2008, si dhe me rritjen e solidaritetit dhe bashkëpunimit midis vendeve BRICS (Brazil, Rusi, Indi, Kinë dhe më pas Afrikë e Jugut). Me fjalë të tjera, përmbajtja e sinjaleve strukture ndërkombëtare për Shqipërinë, por edhe për vende të tjera të vogla dhe të brishta, ka ndryshuar përgjatë periudhës konkrete kohore.

Nga ana tjetër, kanë evoluar elementët ndikues brenda vetë shtetit shqiptar, ose siç i quajtmë, aktorët e ndërmjetëm, të cilët funksionojnë si variabla ndërhyrës.

Heterogjeniteti i theksuar midis subkulturave dhe identiteteve paralele i ka lënë vendin një ndërgjegjeje të konsoliduar kolektive, kombëtare, por të plagosur nga imponimi i etnocentrizmit socialist dhe kalimi tek ksenocentrizmi kaotik i pas vitit 1990. (Dervishi, 2011: 19-24).

Sistemi politik, si një nga aktorët e ndërmjetëm, ka marrë gradualisht formën e sotme përmes një udhëtimi të gjatë midis republikës parlamentare, mbretërisë dhe diktaturës së socializmit totalitar, ndërsa raporti midis shtetit dhe shoqërisë është lëkundur midis amplitudave ekstreme të kaosit anarkik dhe kontrollit totalitar të sferës publike dhe private.

Ekonomia, si një nga shtyllat themelore të vendit, eksperimentoi përgjatë kësaj periudhe disa modele, ndër më kryesoret, atë agrar, ekonominë e centralizuar dhe varësinë nga jashtë, si dhe ekonominë e tregut të karakterit kaotik.

Në përpunimin e politikës së jashtme, një rol madhor luajnë, gjithashtu dhe eksperiencat historike kolektive, të cilat shpeshherë bashkëveprojnë ngushtë me memorien kolektive të prodhuar vetvetiu ose të kalitur nga elitat. Pasqyra mendore dhe shpirtërore e shqiptarit të thjeshtë e sheh vendin si historikisht të pushtuar dhe të sunduar nga fqinjët dhe nga fuqitë e mëdha, si të stërmunduar prej tyre në luftëra dhe në ndarjen e kufijve. Madje, ky vetë-viktimizim vazhdon deri në ditët tona, duke fajësuar Bashkimin Evropian se me qëllim e lë Shqipërinë jashtë saj, si «"Evropa plakë" që nuk i do shqiptarët». Si rrjedhojë, memoria kolektive influencon, midis të tjerash, edhe tek perceptimet e leadershipit që drejton vendin. Përmendim se Ahmet Zogu, ashtu si dhe Enver Hoxha, ishin produkte të bashkëveprimit të kulturës dhe historisë shqiptare me kulturat osmane dhe më pas me atë evropiano-perëndimore. Si rezultat, theksojmë se evoluimi historik dhe modeli psikokulturor i shoqërisë shqiptare, në kuadrin dinamik të difuzionit me kulturat e tjera, kryesisht para vitit 1944 dhe pas vitit 1991, përbëjnë elementë të tjerë të rëndësishëm që lidhen me aktorët e ndërmjetëm dhe me impaktin e tyre mbi procesin e përpunimit të politikës së jashtme.

Përtej analizës së dimensionit historik, pra të së kaluarës, realizmi neoklasik mund të kontribuojë në studimin e politikës së jashtme aktuale shqiptare. Kjo, sepse sistemi ndërkombëtar unipolar me superfuqinë pothuajse absolute Shtetet e Bashkuara të Amerikës është sot fluid dhe po

kërcënohet qoftë nga shtete të fuqishme me përmasa globale, si Rusia dhe më pas Kina, por edhe për shkak të sfidave ndaj natyrës së kërcënimit konvencional prej grupeve të ndryshme terroriste. Pozicioni proshqiptar i politikës së jashtme amerikane pas përfundimit të Luftës së Ftohtë për sa i përket rajonit të Ballkanit, mund të kërcënohet disi nga përparësi të tjera të SHBA-ve.

Nga ana tjetër, modeli i realizmit neoklasik mund të shërbejë për studimin e politikës së jashtme të Republikës së Shqipërisë në raport me integrimin evropian të vendit. Shqipëria duket se është vonuar në integrimin e saj evropian, në krahasim me vende të tjera të Ballkanit apo të Evropës lindore, kryesisht për shkak të problemeve të brendshme të vendit, por edhe sepse vetë unioni evropian gjendet sot në një labirint pikëpyetjesh të shumëfishta. Për sa i përket aspektit të brendshëm, mund të themi se pasiguria ekonomike, politike, demokratike dhe sociale, por edhe qarkullimi problematik i elitave, mund të influencojnë mbi stabilitetin e vendit dhe si rezultat, mbi standardet e kërkuara nga Bashkimi Evropian në rrugën e anëtarësimit të Shqipërisë. (Sartori, 1993: 52-55 & 95-99). Gjithashtu, ndikimi që mund të ketë përballja kulturore, ideologjike dhe politike, midis fanatizmit fetar dhe Perëndimit, mbi balancën e brishtë ndërfetare të shoqërisë shqiptare, mund të përbëjë një sfidë potencialisht shqetësuese mbi stabilitetin e brendshëm të Shqipërisë, si dhe mbi politikën e saj jashtme, në lidhje me Bashkimin Evropian apo me partnerë strategjikë rajonalë.

(Dervishi, 2007: 31 & Schweller, 2004: 200-201).

Konkluzione

Modeli i realizmit neoklasik analizon politikën e jashtme shqiptare, si dhe të shteteve të tjera, duke iu referuar disa niveleve njëkohësisht: së pari, sistemit ndërkombëtar dhe rajonal; së dyti, shtetit, shoqërisë dhe faktorëve të brendshëm; dhe së treti, aspektit njerëzor të lidhshimit. Sipas këtij modeli teorik, politika e jashtme e Republikës së Shqipërisë do të formulohet duke marrë parasysh balancat dhe kundërbalancat në nivel global dhe rajonal dhe paralelisht karakteristikat e vetë shtetit dhe shoqërisë shqiptare. Pikërisht, kontakti i ndërsjellët midis të dyjave ndikon në përcaktimin e interesit kombëtar dhe tejçimit të tij në politikën e jashtme.

Duke parë rëndësinë e realizmit neoklasik por edhe të teorive të tjera në qasjen dhe analizën e politikës së jashtme shqiptare, lind nevoja që debati në lidhje me progresin e teorive të marrëdhënieve ndërkombëtare, në raport me zhvillimet kombëtare, rajonale, evropiane dhe globale, të zhvillohet edhe në vendin tonë, në kuadrin e specialistëve të kësaj fushe. Kjo, do të nxiste progresin e disiplinës së marrëdhënieve ndërkombëtare në kuadrin akademik, si dhe do të shërbente si pikë referimi për aktivitetin e kujdesshëm të diplomacisë shqiptare, si në nivelin e politikëbërjes, ashtu dhe në nivelin e implementimit të politikës së jashtme, në përputhje me interesin kombëtar dhe në harmoni me bashkëpunimin ndërkombëtar.

BIBLIOGRAFIA

Libra

- Carr, Edward, Hallet. (1946) *The Twenty Years Crisis, 1919-1939*. London: Macmillan&Co.Ltd.
- Christensen, Thomas. (1996) *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dervishi, Zyhd. (2007) *Vështrime të kryqëzuara në det*. Botimi i katërt, Tiranë: Jerusalem.
- Dervishi, Zyhd. (2011) *Gratë në turbulencat e mëndësive dhe realiteti politik*. Tiranë: Emal.
- Lobell, Steven, E. Ripsman, Norrin, M. Taliaferro, Jeffrey, W. eds. (2009) *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Morgenthau, Hans, J. (1948) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.

Revista

- Rose, Gideon. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, 51, no.1, October 1998: 144-172.
- Schweller, Randall. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." *Internal Security*, Vol. 29, No. 2, Fall, 2004: 159-201.
- Ξυδόπουλος, Ιωάννης, Κ. «Από τον πρώτο πελοποννησιακό πόλεμο έως το 432/1 π.Χ.» *Ελλήνων Ιστορικά*, Τεύχος 9, 2013: 9-44.

Burime të tjera

- Tarifa, Fatos. "Zgjedhjet presidenciale në SHBA." *Bisedë në studio*. ABC News, Tiranë: 5 Gusht 2012. Televizion.

SHQYRTIM TEORIK I MARRËDHËNIES MIDIS STRESIT DHA ATASHIMIT TEK STUDENTËT

LORENA PRIFTI

Fakulteti i Shkencave Sociale
Universiteti i Tiranës

Përmbledhje

Atashimi tek të rriturit udhëheq interpretimin mbi ngjarje jetësore dhe reagimin ndaj tyre (Simpson & Rholes, 1998). Kështu, atashimi i sigurt, i përgatit individët që të përballen me vështirësitë e ndryshme të jetës që prodhojnë stres (Rabbani, Kasmaienezhadfar & Pourrajab, 2014).

Në të kundërt, kur individët kanë stil të pasigurt atashimi, vlerësimi i tyre mbi ndodhitë jetësore është i përmbysur. Ndjesitë e pasigurisë, mosbesimit, mungesës së vetëbesimit, të cilat janë tipike për një person me stil të pasigurt atashimi, ndikojnë negativisht në performancën e tyre dhe rrisin vulnerabilitetin ndaj stresit (Bernier et al., 2004). Për rrjedhojë, mund të pohohet se atashimi i pasigurt, është në mënyrë të qartë një çështje ndjeshmërie apo reagimi (Rabbani et al., 2014).

Individët me atashim të sigurt mund të jenë të ndjeshëm ndaj efekteve të veçanta të stresit. Siç u përmend dhe më sipër, atashimi i sigurt vepron si një mekanizëm mbrojtës dhe ul nivelin e stresit. Ashtu siç është pohuar në studime të ndryshme, studentët me atashim të sigurt kanë më pak probleme të shëndetit mendor, nivel më të ulët të depresionit dhe stresit. Studentët, të cilët kanë një marrëdhënie të sigurtë atashimi me prindërit, treguan më pak stres dhe aftësi më të mira përshtatëse e problem-zgjidhëse (Mattanah, Lopez, & Govern, 2011).

Fjalët çelës: *atashim i sigurtë, atashim i pasigurtë, stres.*

Abstract

Attachment to adults lead interpretation on vital events and their response (Simpson & Rholes, 1998). Thus, attachment sure, prepares individuals to cope with the difficulties of life that produce stress (Rabbani, Kasmaienezhadfar & Pourrajab, 2014).

In contrast, when individuals have insecure attachment style, their assessment on vital events is inverted. Feelings of insecurity, distrust, lack of self-confidence, which are typical for a person with insecure attachment style, adversely affect their performance and increase vulnerability to stress (Bernier et al., 2004). Consequently, it can affirm that insecure attachment is clearly a matter of sensitivity or reaction (Rabbani et al., 2014).

Individuals with secure attachment may be susceptible to particular effects of stress. As mentioned above, secure attachment acts as a defense mechanism and lowers the level of stress. As confirmed in various studies, students with secure attachment have fewer mental health problems, lower levels of depression and stress. Students who have a secure attachment relationship with parents, showed less stress and better adaptation skills of problem-solving (Mattanah, Lopez, & Govern, 2011).

Keywords: *secure attachment, insecure attachment, stress.*

Hyrje

Howard dhe Medway (2004) pohuan se përballja me stresin është një nga funksionet më të rëndësishme të atashimit te studentët. Siguria e atashimit të tyre ishte e lidhur pozitivisht me komunikimin me familjarët dhe negativisht me sjelljet

shmangëse, siç janë përdorimi i pijeve alkoolike dhe substancave narkotike të ndaluara. Sipas Mallinckrodt dhe Wei (2005), vështirësitë në procesin e atashimit ishin të lidhura me stresin me natyrë emocionale dhe marrëdhëniet jofunksionale.

Gjithashtu, vështirësitë e atashimit prindëror ishin të lidhura me tregues të stresit dhe ndjenja stresnxitëse. Atashimi i sigurtë ishte i lidhur me nivel më të ulët stresi dhe me më pak ndjenja stresnxitëse, krahasuar me stilin e atashimit të pasigurt (McCarthy et al., 2006). Për më tepër, Petroff (2008) argumenton se ndërsa niveli i atashimit të sigurt rritet, niveli i stresit dhe i ndjenjave që prodhojnë stres ulët.

Duhet theksuar se si atashimi dhe aftësia përballuese, përfshin interpretime kognitive të ngjarjeve stresante dhe vendimmarrje në lidhje me faktin se sa besim duhet pasur te të tjerët dhe te vetja. Howard dhe Medway (2004) arritën në konkluzionin se studentët e sigurt kanë prirjen të përdorin teknika të përballjes së stresit; të komunikimit me familjarët dhe të shmangies pozitive. Këta studentë janë të prirur ta shohin familjen e tyre si mbështetëse dhe të përdorin teknika përballëse aktive ndaj stresit.

Marrëdhënia midis stresit dhe atashimit

Autorë të shumtë kanë gjetur një marrëdhënie midis atashimit dhe stresit. McCarthy, Moller dhe Fouladi (2001), gjetën se stili i atashimit ndryshon mënyrën se si individit reagon ndaj stresit. Gjatë periudhës së adoleshencës, stili i sigurtë i atashimit është i lidhur me më pak probleme psikologjike, nivel më të ulët depresioni dhe ankthi. Gjithashtu, studentët me stil të sigurt atashimi u përfshinë më pak në sjellje antishoqërore, i përballuan më mirë ndryshimet që vinë si rrjedhojë e fillimit të universitetit dhe shijuan më shumë marrëdhëniet me moshatarët dhe familjarët (Rabbani et al., 2014).

Ata treguan më pak shqetësim dhe stres në situata të vështira. Gjithashtu, marrëdhënia e ngushtë me prindërit ishte e lidhur me shfaqjen e më pak problemeve psikologjike tek adoleshentët, duke përfshirë këtu sjelljen antishoqërore dhe abuzimin me substancat narkotike (Operario, Tschann,

Flores, & Bridges, 2006). Për më tepër, duket sikur atashimi është një parashikues i sjelljes antishoqërore dhe nivelit të stresit tek adoleshentët (Howard & Medway, 2004).

Atashimi lidhet ngushtë me procesin e interpretimit të situatave të ndryshme. Për shembull, të rriturit me një stil atashimit të pasigurt, u gjet se ishin më të prirur për t'i perceptuar ngjarjet si kërcënuese dhe stresante dhe reagonin me mekanizma mbrojtës më pak efektivë, se sa ata me stil të sigurtë atashimi. Te këta të dytët, individët mirëpritën ndihmën e të tjerëve, në rastet kur ajo ishte e nevojshme (Howard & Medway, 2004).

Siç u përmend dhe më sipër, sistemi i atashimi aktivizohet kur individit percepton situata stresante (Collins & Feeney, 2004). Ata të cilët kanë një stil të sigurtë atashimi janë të pritur të kërkojnë ndihmë kur përballen me situata të cilat, i kanë të vështira t'i përballojnë të vetëm. Kjo lloj sjellje mbështet në besimin se individit është i vlerësuar dhe ka dashurinë e të tjerëve, dhe në periudha stresante mbështetja e personave të tjerë është e vlefshme (Collins & Feeney, 2004). Gjithashtu, personat me atashim të sigurt krijojnë një rreth mbështetës të sigurt, gjatë periudhave stresante. Ata janë efektiv në zgjidhjen e problemeve, të sigurt për të provuar alternativa të ndryshme dhe kanë një vetë-imazh pozitiv (Rabbani et al., 2014).

Në të njëjtën linjë mendimi, Franczak (2012) kreu një studim për të ekzaminuar nëse ekziston një lidhje midis stilit të atashimit dhe stresit, si dhe për të kuptuar se cila është natyra e kësaj lidhjeje të mundshme. Gjetjet e këtij studimi, provuan se ekziston një marrëdhënie statistikisht domethënëse midis stilit të atashimit dhe aftësive përballëse me situatat stresante. Stili i sigurtë i atashimit, u gjet se ishte në korrelacion pozitiv me ekzistencën e mënyrave efektive të përballjes me stresin. Një tendencë e tillë u vërej edhe gjatë

analizës së regresionit.

Sipas autorit, kjo do të thotë se individët me stil të sigurt atashimi, kur përballen me një situatë stresante do të përdorin strategji pozitive dhe të kreative. Këto strategji në përgjithësi përfshijnë mënyra efektive për të kërkuar mbështetje sociale, planifikimin e strategjive problem-zgjidhëse dhe rivlerësim pozitiv të situatave të vështira. Duhet theksuar se sipas rezultateve të këtij studimi, këto sjellje treguan marrëdhënie domethënëse pozitive me atashimin mëmësor dhe jo me atë atësor (Franczak, 2012).

Nga ana tjetër, është interesant fakti se stili ankthioz i atashimit, rezultoi i lidhur në mënyrë domethënëse me forma jo efektive përballëse siç është përjetimi i ndjenjave të fajit për shfaqjen e situatave stresante. Ky rezultat është në të njëjtën linjë me teorinë e atashimit sipas së cilës, një individ i cili karakterizohet nga një stil i tillë atashimi është më pak tërheqës, me më pak forma të efektshme ndërveprimi dhe idealizues në raport me tjetrin (Franczak, 2012).

Për më tepër, përveç aspektit emocional, i cili përçon reagim thelbësish të ndryshueshëm në situata stresante, përballja me stresin përfshin ndryshime edhe tek proceset kognitive e sjellore. Reagimi kognitiv i një individi do të varet nga vetëdija e tij mbi aftësië përballëse dhe besimi tek vlerat personale. Nga ana tjetër, reagimi sjellor vjen si rrjedhojë e kombinimeve të proceseve emocionale dhe kognitive. Nga ky këndvështrim, duket se individët me stil të sigurt atashimi, pra ata me një mendim pozitiv për veten dhe për të tjerët, do të jenë më të motivuar për të bërë përpjekje pozitive për të zgjidhur problemin si në nivelin kognitiv ashtu dhe atë sjellor (Franczak, 2012).

Gjithsesi, marrëdhënia midis atashimit dhe stresit duket se nuk është dhe aq e thjeshtë. Edhe pse studimet kanë identifikuar një marrëdhënie lineare midis atashimit dhe stresit, duket sikur ka faktorë të

tjerë, të cilët shërbejnë si ndërlikues. Një faktor i rëndësishëm i identifikuar është perceptimi i aftësisë përballuese të individit (Wei, Heppner dhe Mallinckrodt, 2003). Këta autorë pohojnë se atashimi ndikon mbi nivelin e stresit, nëpërmjet perceptimit të aftësisë përballëse të individit, në një mënyrë komplekse.

Një studim i kryer nga këta autorë, tregoi se perceptimi i aftësisë përballëse, ndikoi pjesërisht tek marrëdhënia midis atashimit shmangës dhe stresit. Në mënyrë me specifike, rezultatet e studimit sugjeruan se: atashimi shmangës ka ndikim të drejtpërdrejtë te simptomat e stresit, dhe një efekt jo të drejtpërdrejtë nëpërmjet perceptimit të aftësive përballuese (Wei et al., 2003). Studime të mëparshme, kanë gjetur se individët me atashim të pasigurtë shmangës dhe të pasigurtë ankthioz, mbështeten në mënyra më pak konstruktive përballuese të stresit, në krahasim me ata me atashim të sigurt (Mikulincer & Florian, 1995).

Disa nga studimet e mëparshme, që e kanë lidhur atashimin me aftësitë përballëse, kanë përdorur metodën e vlerësimit të situatave të ndryshme. Ndërsa Wei et al (2003) në studimin e tyre për të kuptuar lidhjen midis aftësisë përballëse dhe atashimit, përdorën mjete për të matur aftësinë përballuese dhe problem-zgjidhëse. Gjithsesi, rezultatet konfirmuan se atashimi është i lidhur ngushtë me mënyrat se si individët vlerësojnë dhe përballen me stresin. Gjithashtu, autorët gjetën se individët me atashim ankthioz dhe shmangës i vlerësojnë aftësitë e tyre përballëse, në përgjithësi si më pak efektive. Kësisoj, mund të pohohet se atashimi tek të rriturit nuk është i lidhur vetëm me aftësitë përballëse situacionale, por me predispozita dhe mënyra më të qëndrueshme përballëse (Wei et al., 2003).

Studime mbi marrëdhënien e atashimit dhe stresit tek studentët

Kur individët përballen me periudha

stresante, aktivizohen aftësitë përballëse të stresit. Këto aftësi mund të jenë ose të fokusuar tek problemi, ose të fokusuar tek emocionet. Secila nga këto forma reagimi do të shfaqet në varësi të stilit të atashimit të individit. Individët ose do të përballen me problemet duke përshtatur një qasje e cila ndihmon në zgjidhjen e tyre, ose do të lënë emocionet tu imponojnë reagimet ndaj stresorëve të ndryshëm që shfaqen përgjatë jetës (Kohler-Giancola, Grawitch, & Borchert, 2009).

Studimet kanë gjetur një korrelacion negativ midis stresit dhe stilit të atashimit (Howard & Medway, 2004; McCarthy et al., 2006; Vogel & Wei, 2005). Metodatat statistikore të regresionit, korrelacionit, Chi square dhe modelimit të ekuacionit struktural, u përdorën për të ekzaminuar marrëdhënien midis stresit dhe atashimit. Këto metoda të përdorura çuan tek i njëjti konkluzion. Stili i sigurtë i atashimit ul nivelin e stresit dhe ushqen strategji efektive për t'u përballur me stresin. Ndërsa, stili i pasigurt i atashimit është i lidhur me nivel të lartë stresi dhe reagime të papërshtatshme (rezultate negative).

Bradford dhe Lyddon (1993), duke përdorur metodën e regresionit, gjetën se atashimi prindëror ishte parashikues i nivelit të stresit tek studentët. Atashimi i sigurtë tregoi një korrelacion negativ me nivelin e stresit, ndërsa atashimi i pasigurt u gjet se ka një korrelacion pozitiv me nivelin e stresit. Mbështetur në këto rezultate, autorët sugjeruan se “ baza e sigurt ” e vendosur nga një stil i sigurtë atashimi, i bën këta studentë të aftë për t'u përshtatur më mirë kërkesave të universitetit në krahasim me ata studentë me stil të pasigurt atashimi. Kemp dhe Neimeyer (1999) gjetën gjithashtu, se stili i pasigurt i atashimit ishte i lidhur me nivelin e stresit.

Në këtë studim në lidhje me marrëdhënien midis stresit dhe atashimit,

studentët e vitit të tretë plotësuan instrumentat matës Shkalla e Stresit të Perceptuar (ShSP) dhe Inventarin e Atashimit të Prindërve dhe Moshatarëve (PAPM). Rezultatet treguan se numëri i ulët i pikëve të marra tek PAMP, ishte në përpjestim të zhdrejtë me numërin e pikëve të marra tek ShSP. Autorët gjetën gjithashtu, se nëse pridërit ishin më protektiv seç duhej, një karakteristikë kjo e atashimit të pasigurt që shfaqet në kohën kur studentët përpiqen për të qënë të pavarur në universitet, pikët e marra në ShSP ishin të larta (McCarthy et al., 2001).

Perrine (1998), ekzaminoi stresin e perceptuar nga studentët si një funksion i stilit të atashimit. Rezultatet treguan se studentët me atashim të sigurt, perceptuan më pak stres në krahasim me studentët me atashim të pasigurt. Gjithashtu, studentët me atashim të sigurt kishin më pak të ngjarë që të braktisnin studimet se sa ata me atashim të pasigurt. Një tjetër gjetje e këtij studimi ishte se nota mesatare, mund të ndryshojë në varësi të stilit të atashimit.

Studime të tjera kanë përdorur metodën statistikore të korrelacionit për të eksploruar marrëdhënien midis stresit dhe atashimit (Howard & Medway, 2004). Këta autorë studiuuan se si atashimi ndikon në aftësinë e adoleshentëve për t'u përballur me stresin. Gjetjet e studimit treguan se: atashimi i sigurt tek adoleshentët ishte në korrelacion pozitiv me komunikimin në familje dhe në korrelacion negativ me sjelljet shmangëse gjatë situatave stresante.

Në të kundërt, atashimi i pasigurt ishte në korrelacion pozitiv me sjelljet shmangëse gjatë situatave stresante. Sjelljet shmangëse përfshinë përdorimin e substancave narkotike dhe alkoolit. Duke përdorur të njëjten metodë, Kenny dhe Donaldson (1991 siç citohet tek Petroff, 2008) gjetën se atashimi i pasigurt ishte në korrelacion pozitiv me mungesën e

kompetencës sociale dhe nivelin e lartë të stresit.

Studime të tjera, përdorën metodën statistikore të Chi-square për të ekzaminuar marrëdhënien midis stresit dhe atashimit. Lopez dhe Gormley (2002) studiuuan qëndrueshmërinë/ndryshimin në atashimin e personave të rritur dhe marrëdhënien korrelative të këtyre variablave me: vetë-besimin, aftësitë përballëse, nivelin e stresit tek studentët e vitit të parë. Gjetjet e studimit treguan se studentët e vitit të parë ishin shumë të stresuar sepse ata u përballën me një mjedis të ri, larg figurave të atashimit (prindërit) dhe iu desh të përshtaten me kërkesat e kurseve shkollore.

Nga muaji tetor në muajin prill të vitit të parë të studimeve, studentët plotësuan gjashtë instrumenta matës duke përfshirë edhe "Pyetësorin e Marrëdhënieve" (PM; Bartholomew & Horowitz, 1991) dhe një variant të shkurtuar të instrumentit "Përjetimet në Marrëdhëniet e Ngushta" (PMN; Brennan, Clark, & Shaver, 1998). Gjetjet treguan se stilet e atashimit (të hershëm) ishin pjesërisht të qëndrueshme gjatë vitit të parë të studimeve, dhe se atashimet e krijuara rishtazi ishin të lidhura me nivelin e stresit. Gjithashtu, atashimi i sigurtë ishte i lidhur me nivel të lartë të vetëbesimit. Studentët, të cilët ndryshuan nga stili i atashimit të pasigurt në atë të sigurt, nuk shfaqën ndryshim në nivelin e vetë-besimit. Ndërsa, ata të cilët ndryshuan nga stili i atashimit të sigurt në atë të atashimit të pasigurt, shfaqën ulje të aftësive përballëse dhe rritje të nivelit të stresit (Lopez dhe Gormley, 2002).

Studime të tjera, treguan se studentët e vitit të katërt me stil shmangës atashimi, mohuan se kishin përjetuar stres. Studentët me atashim të pasigurtë shmangës ishin më pak të prirur se ata me atashim të pasigurtë ankthioz, të pranonin se përjetuan stres. Po ashtu, ata u shfaqën të gatshëm për të kërkuar ndihmë. Kësisoj, studentët me

atashim të pasigurtë shmangës, ka më pak gjasë të marrin ndihmën e nevojshme e për rrjedhojë performanca e tyre mund të jetë e një niveli të ulët (Vogel & Wei, 2005).

Një grup tjetër studimesh përdorën metodën e ekuacionin të modelimit struktural për të analizuar marrëdhënien midis atashimit dhe stresit. Variabla si kompetenca sociale, mbështetja sociale dhe niveli i stresit u vlerësuan me anë të pyetësorëve të ndryshëm, ndër të cilët u përfshi edhe PMN. Rezultatet treguan se problemet me atashimin u shfaqën nëpërmjet nivelit të lartë të stresit dhe marrëdhënieve disfunktionale (Mallinckrodt & Wei, 2005).

McCarthy dhe kolegët (2006) gjetën se atashimi problematik me prindërit ishte në korrelacion pozitiv me nivelin e stresit tek studentët e vitit të tretë. Atashimi i sigurt ishte i lidhur me nivelin e ulët të stresit dhe emocionet negative të prodhuara nga stresi, në krahasim me atashimin e pasigurt. Kur niveli i atashimit të sigurt u rrit, niveli i stresit dhe emocionet negative të prodhuara nga stresi u ulën.

Autorë të tjerë tentuan të eksplorojnë një lidhje midis atashimit dhe simptomave të stresit duke përdorur pritshmëritë e rregullimit të emocioneve, si mediator të kësaj marrëdhënie (McCarthy, Lambert & Moller, 2006). Në studim morën pjesë 390 studentë në universitetin e Southwestern me moshë mesatare 21.04 vjeç dhe devijim standard 2.34. Nga studentët e përzgjedhur 68.4% ishin femra dhe 31.6% ishin meshkuj.

Në studim u përdorën disa instrumenta matës të cilët ishin: Pyetësori i Atashimit Prindëror (PAP); Inventari i Atashimit të Prindërve dhe Moshatarëve (IAPM); Intervista e Rolit Prindëror (IRP); Shkalla e Emocioneve Negative (ShEN); Shkalla e matjes së vetmisë (UCLA); Shkalla e Mungesës së Shpresës së Beck dhe inventari HCS i simptomave të stresit.

Rezultatet treguan se nivele të ulta të

atashimit prindëror, çojnë në burime më të pakta psikologjike dhe në vulnerabilitet më të madh, ndaj simptomave të stresit. Gjithashtu, u vërejt se marrëdhënia midis atashimit prindëror dhe simptomave të stresit, u ndërmjetësua nga mekanizmat përballës parandalues dhe aftësisë për të rregulluar emocionet negative (McCarthy et al., 2006).

Studimet e kryera mbi stresin gjatë kohës së universitetit kanë treguar se studentët, të cilët përjetojnë nivel të lartë stresi akademik dhe personal, ishin më pak të kënaqur me studimet e tyre dhe zgjedhjet që bënin në jetë. Li (2008 siç citohet tek Petroff, 2008) ishte i interesuar për të zbuluar se pse disa studentë janë më të mirë për të përballuar stresin akademik, social dhe stresin e punës, në krahasim me të tjerë, të cilët ndodhen në të njëjtën situatë. Për këtë arsye, ai zhvilloi një studim ku përfshiu 350 studentë, për të matur një korrelacion të mundshëm midis atashimit të sigurt dhe aftësive përballëse me stresin.

Qëllimi i studimit të tij, ishte të vërente nëse ka një korrelacion midis atashimit të sigurt dhe aftësive përballuese tek studentët. Në studim u përdorën edhe analiza e regresionit të shumëfishtë dhe ANOVA me dy drejtime.

Rezultatet ishin në të njëjtën linjë me studimet e tjera të prezantuara në këtë parashtrim teorik. Studentët, të cilët kishin atashim të sigurt, treguan aftësi më të mira përballuese ndaj faktorëve stresant. Në të kundërt, studentët me stil të pasigurt atashimi, treguan mungesë të aftësive përballuese kur përjetuan situata stresante. Ky studim zbuloi gjithashtu se, studentët me atashim të pasigurt, vuanin më shumë nga ankthi i provimeve. Për këtë arsye, ata kanë më shumë gjasa të marrin rezultate të ulta akademike (Li, 2008 sic citohet tek Petroff, 2008).

Vaughn dhe kolegët e tij (2009) sugjeruan se studentët me një skemë

mëndore të sigurtë të vetes, kanë prirjen të jenë më të suksesshëm në shkollë. Gjithashtu, ata kanë më pak gjasë të vuajnë nga shterrimi i energjive (burnout) në krahasim me ata të cilët, kanë përfaqësim mendor të pasigurt për veten. Këta të fundit, kanë një probabilitet më të lartë të ndjehen të mbytur nga emocionet dhe të përjetojnë shterrimin e energjive.

Studime të tjera mbi atashimin, stresin dhe aftësitë përballëse tek studentët kanë treguar se: studentët me atashim të sigurt janë të aftë të praktikojnë forma më të mira komunikimi; ndjehen më të lidhur me institucionin dhe marrin rezultate më të mira në shkollë për shkak dhe të prirjes së tyre për të kërkuar ndihmë nga të tjerët në periudha stresante. Gjithashtu, studentët me atashim të sigurt janë më të motivuar për të studiuar dhe përpiqen më shumë për të arritur rrezultate të larta në shkollë. Këto të dhëna, duket se janë domethënëse për shkak se studime të shumta kanë treguar se ata të cilët, ndjehen të lidhur me shkollën: prirjen të marrin nota më të larta; zhvillojnë marrëdhënie mbështetëse me shokët e profesorët; përjetojnë një nivel më të lartë përmbushjeje nga studimet; si edhe kanë nivel më të ulët të shqetësimeve shëndetësore dhe psikologjike (Bueschel, 2009; Reio et al., 2009).

Një tjetër studim i kryer nga Bugaj et al (2016) tentoi të analizonte marrëdhënien midis stilit të atashimit dhe stresit, duke gjetur faktorë të mundshëm që forcojnë apo zbusin efektin potencial të një marrëdhënie të mundshme midis këtyre dy variablave. Më konkretisht, autorët u përpoqën të zbulojnë nëse ekziston një marrëdhënie midis: faktorëve të qëndrueshëm të personalitetit; stilit të atashimit; nivelit të integritetit struktural të personalitetit; si edhe përjetimit të stresit akut tek studentët e mjekësisë.

Në studim u përfshinë 293 studentë të vitit të parë. Ashtu si dhe studimet e tjera të përmendura më sipër, rezultatet treguan se

studentët me stil atashimi të sigurt, përjetuan më pak stres në krahasim me studentët me stil atashimi të pasigurt ($p=0.019$). Gjithashtu, studimi gjeti se studentët me nivel të lartë të integritit struktural të personalitetit, përjetuan më pak pasoja negative të stresit ($p<0.001$) dhe vlera më të ulta të mbi lodhjes ($p<0.001$) dhe cinizmit ($p<0.001$). Nga ana tjetër, ata përjetuan nivele më të larta të vetë-efikasitetit. Autorët arritën në përfundimin se: influenca e stilit të atashimit në përjetimin e stresit tek studentët, ndërmjetësohet nga niveli i integritit struktural të personalitetit (Bugaj et al., 2016).

Lopez dhe Gormley (2002) zhvilluan një tjetër studim. Synimi konsistonte në evidentimin nëse stili i atashimit tek të rriturit, vetëbesimi dhe aftësitë përballëse të stresit do të ndryshonin gjatë vitit të parë të universitetit. Ata përdorën metoda sasiore studimi dhe përfshinë një numër prej 245 studentësh. Rezultatet e studimit treguan se studentët me stil të sigurt atashimi, u shfaqën më të sigurtë në krijimin e marrëdhënieve me personat e tjerë.

Ata treguan gjithashtu, edhe mënyra më efektive për t'u përballur me situatat stresante dhe shfaqën aftësi më të mira problem-zgjidhëse në krahasim me studentët, të cilët kishin stil të pasigurt atashimi. Duke ndjekur të njëjtën linjë, autorë të tjerë, të cilët zhvilluan studime me studentë e kanë lidhur stilin e pasigurt të atashimit me aftësi të varfra përballëse ndaj stresit, aftësi të limituar për të zgjidhur problemet, pa aftësi për t'u përballur me konflikte, aftësi të varfra ndërvepruese dhe modele përballuese negative në veçanti në periudha stresante (Lopez & Fons-Scheyd, 2008; Riggs & Han, 2009).

Në përfundim, mund të pohohet se studimet në mënyrë të vazhdueshme kanë treguar se ka një marrëdhënie të fortë midis stilit të atashimit dhe nivelit të stresit tek studentët. Atashimi i pasigurt ishte i lidhur me

nivel të lartë stresi dhe atashimi i sigurt ishte i lidhur me nivel të ulët stresi.

Përfundime

Universiteti është një terren i panjohur dhe sfidues për studentët për shkak të kërkesave të shumta që paraqet për ta. Këto kërkesa përfshijnë detyrat shkollore, përgatitjen për provime dhe menaxhimin e mirë të kohës. Gjithashtu, studentët përjetojnë presion për të marrë nota të larta në vazhdimësi dhe për ta përfunduar semestrin me sukses. Ndërsa, sistemi i atashimi aktivizohet kur individë percepton situata stresante (Collins & Feeney, 2004). Ata individë të cilët kanë një stil të sigurtë atashimi janë të pritur të kërkojnë ndihmë kur përballen me situata të cilat, i kanë të vështira t'i përballojnë të vetëm.

Kjo lloj sjellje mbështetet në besimin se individë është i vlerësuar dhe ka dashurinë e të tjerëve, dhe në periudha stresante mbështetja e personave të tjerë është e vlefshme (Collins & Feeney, 2004). Gjithashtu, personat me atashim të sigurt krijojnë një rreth mbështetës të sigurt, gjatë periudhave stresante. Ata janë efektiv në zgjidhjen e problemeve, të sigurt për të provuar alternativa të ndryshme dhe kanë një vetë-imazh pozitiv (Rabbani et al., 2014).

Kur ndalemi tek variabli i stresit, theksojmë se përballja me të përfshin ndryshime edhe tek proceset kognitive e sjellore. Reagimi kognitiv i një individë do të varet nga vetëdija e tij mbi aftësitë përballëse dhe besimi tek vlerat personale. Nga ana tjetër, reagimi sjellor vjen si rrjedhojë e kombinimeve të proceseve emocionale dhe kognitive. Nga ky këndvështrim, duket se individët me stil të sigurt atashimi, pra ata me një mendim pozitiv për veten dhe për të tjerët, do të jenë më të motivuar për të bërë përpjekje pozitive për të zgjidhur problemin si në nivelin kognitiv ashtu dhe në atë sjellor (Franczak, 2012).

Bradford dhe Lyddon (1993), theksuan se atashimi prindëror ishte parashikues i nivelit të stresit tek studentët. Atashimi i sigurtë tregoi një korrelacion negativ me nivelin e stresit, ndërsa atashimi i pasigurt u gjet se ka një korrelacion pozitiv me nivelin e stresit. Mbështetur në këto rezultate, autorët sugjeruan se një stil i sigurtë atashimi, i bën këta studentë të aftë për t'iu përshtatur më mirë kërkesave të universitetit, në krahasim me ata studentë me stil të pasigurt atashimi.

Studime të tjera mbi atashimin, stresin dhe aftësitë përballëse tek studentët kanë treguar se: studentët me atashim të sigurt janë të aftë të praktikojnë forma më të mira komunikimi; ndjehen më të lidhur me institucionin dhe marrin rezultate më të mira në shkollë për shkak dhe të prirjes së tyre për të kërkuar ndihmë nga të tjerët në periudha stresante. Gjithashtu, studentët me atashim të sigurt janë më të motivuar për të studiuar dhe përpiqen më shumë për të arritur rezultate të larta akademike. Këto të dhëna, duket se janë domethënëse për shkak se studime të shumta kanë treguar se ata të

cilët, ndjehen të lidhur me shkollën: prirjen të marrin nota më të larta; zhvillojnë marrëdhënie mbështetëse me shokët e profesorët; përjetojnë një nivel më të lartë përmbushjeje nga studimet; si edhe kanë nivel më të ulët të shqetësimeve shëndetësore dhe psikologjike (Bueschel, 2009; Reio et al., 2009).

Si përfundim, nga të dhënat e përftuara nga studimet e prezantuara më sipër, mund të thuhet se: atashimi i pasigurt i bën studentët më të pambrojtur nga stresi. Në të kundërt, atashimi i sigurt i bën ata më pak të prekshëm nga stresi, që mund të shkaktohet nga ndodhi të ndryshme të jetës. Për rrjedhojë, mund të pohohet se stili i atashimit ka potencialin të ndikojë në zbutjen apo rritjen e efekteve të stresit mbi suksesin akademik (Petroff, 2008).

Kjo lidhje, pra midis atashimit dhe stresit, nuk është e theksuar në kontekstin shqipëtar si ndikuese në mënyrë domethënëse tek suksesi akademik i studentëve. Prandaj, në këtë aspekt, ky punim mund të konsiderohet si risi për sistemin arsimor shqipëtar.

BIBLIOGRAFIA

- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model, *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244. Gjehet tek <http://shalamarchild.co.uk/wp-content/uploads/2014/07/bh1991.pdf>
- Bernier, A., Larose, S., Boivon, M., & Soucy, N. (2004). Attachment state of mind: Implications for adjustment to college, *Journal of Adolescent Research*, 19, 783-806. Gjehet tek https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=Kw4zBNkAAAAJ&citation_for_view=Kw4zBNkAAAAJ:Y0pCki6q_DkC
- Bradford, E., & Lyddon, W. (1993). Current parental attachment: Its relation to perceived psychological distress and relationship satisfaction in college students, *Journal of College Student Development*, 34, 256-260. Gjehet tek http://aquila.usm.edu/fac_pubs/6529/
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment an integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46-76). New York: Guilford Press.
- Bueschel, A. C. (2009). The landscape of policies and practices that support student preparation and success. *New Directions for Community Colleges*, 45, 1-10. doi: 10.1002/cc.351

- Bugaj, T.J., Müksch, C., Ehrental, J.C., Köhl-Hackert, N., Schauenburg, H., Huber, J., Schmid, C., Erschens, R., Junne, F., Herzog, W., & Nikendei, C. (2016). Stress in Medical Students: A Cross-Sectional Study on the Relevance of Attachment Style and Structural Integration, *Psychotherapy, Psychosomatik Medizinische Psychologie*, 66 (2):88-92. doi: 10.1055/s-0035-1569285
- Collins, N. L., & Feeney, B. C. (2004). Working models of attachment shape perceptions of social support: Evidence from experimental and observational studies, *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 363-383. Gjeht tek <http://psycnet.apa.org/index.cfm?fa=buy.optionToBuy&id=2004-18348-007>
- Howard, M. S., & Medway, F. J. (2004). Adolescents' attachment and coping with stress, *Psychology in the Schools*, 41, 391-402. DOI: 10.1002/pits.10167
- Franczak, K. (2012). Attachment Styles and the Ways of Coping with Stress in Polish Nurses, *Advances in Palliative Medicine*, 11, 62-73. Gjeht tek https://journals.viamedica.pl/advances_in_palliative_medicine/article/viewFile/35094/25517
- Kemp, M. A., & Neimeyer, G. J. (1999). Interpersonal attachment: Experiencing, expressing, and coping with stress, *Journal of Counseling Psychology*, 46, 388-394. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.46.3.388>
- Kohler-Giancola, J., Grawitch, M.J., & Borchert, D. (2009). Dealing With the Stress of College A Model for Adult Students, *Adult Education Quarterly*, 59 no. 3 246-263. doi: 10.1177/0741713609331479
- Lopez, F. G., & Fons-Scheyd, A. (2008). Role balance and depression among college students: The moderating influence of adult attachment orientations, *Journal of College Counseling*, 11, 133-146. DOI: 10.1002/j.2161-1882.2008.tb00030.x
- Lopez, F. G., & Gormley, B. G. (2002). Stability and change in adult attachment style over the first-year college transition relations to self-confidence, coping, and distress patterns, *Journal of Counseling Psychology*, 49, 355-364. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.49.3.355>
- Mallinckrodt, B., & Wei, M. (2005). Attachment, social competencies, social support, and psychological distress, *Journal of Counseling Psychology*, 52, 358-367. DOI: 10.1037/0022-0167.52.3.358
- Mattanah, J. F., Lopez, F. G., & Govern, J. M. (2011). The contributions of parental attachment bonds to college student development and adjustment: A meta-analytic review, *Journal of Counseling Psychology*, 58(4):565-96. doi: 10.1037/a0024635.
- McCarthy, Ch. J., Lambert, G. G., & Moller, N. P. (2006). Preventive Resources and Emotion Regulation Expectancies as Mediators Between Attachment and College Students' Stress Outcomes, *International Journal of Stress Management*, 13, 1, 1-22. DOI 10.1037/1072-5245.13.1.1
- McCarthy, C., Moller, N., & Fouladi, R. (2001). Continued attachment to parents: Its relationship to affect regulation and perceived stress among college students. Measurement and evaluation in counseling and development, *Measurement & Evaluation in Counseling & Development*, 33, 4, p198. Gjeht tek <http://connection.ebscohost.com/c/articles/4078477/continued-attachment-parents-relationship-affect-regulation-perceived-stress-among-college-students>
- Mikulincer, M., & Florian, V. (1995). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events, *Attachment theory and close relationships*, (pp. 143-165). New York, NY, US: Guilford Press

- Operario, D., Tschann, J., Flores, E., & Bridges, M. (2006). Brief report: Associations of Parental Warmth, Peer Support, and Gender with Adolescent Emotional Distress. *Journal of Adolescence*, 29(2), 299-305. DOI: 10.1016/j.adolescence.2005.07.001
- Petroff, L. L. (2008). Stress, Adult Attachment, and Academic Success Among Community College Students, (Doctoral Dissertation Thesis), no 27, The Graduate College at the University of Nebraska. GjeHet tek
<file:///C:/Users/klodian/Desktop/PhD%20%202/PhD%20tr/linda%20pettrof.pdf>
- Rabbani, M., Kasmaiezhadfar, S., & Pourrajab, M. (2014). The Relationship between Parental Attachment and Stress: A Review of Literatures Related to Stress among Students, The Online Journal of Counseling and Education, 3,1, 42-50. GjeHet tek
file:///C:/Users/klodian/Desktop/PhD%20%202/PhD%20tr/The_Relationship_between_Parental_Attach.pdf
- Riggs, S. A., & Han, G. (2009). Predictors of anxiety and depression in emerging Adulthood, *Journal of Adult Development*, 16(39), 39-52. doi: 10.1007/s10804 009-9051-5
- Simpson, J. A., & Rholes, W. S. (1998). Attachment in adulthood. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 3-21). New York: Guilford Press.
- Vaughn, S., Wanzek, J., Murray, C.S., Scammacca, N., Linan-Thompson, S., & Woodruff, A.L. (2009). Response to early reading interventions: Examining higher responders and lower responders, *Exceptional Children*, 75:165–183. doi: 10.1177/001440290907500203
- Vogel, D. L., & Wei, M. (2005). Adult attachment and help-seeking intent: The mediating roles of psychological distress and perceived social support, *Journal of Counseling Psychology*, 52, 347-357. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.52.3.347>
- Wei, M., Heppner, P. P., & Mallinckrodt, B. (2003). Perceived Coping as a Mediator Between Attachment and Psychological Distress: A Structural Equation Modeling Approach, *Journal of Counseling Psychology*, 50, No. 4, 438–447. DOI: 10.1037/0022-0167.50.4.438

MIGRIMI I POPULLSISË DHE ZHVILLIMI URBAN NË RRETHIN E KORÇËS PAS VITEVE 1990

SUADA QEMALAJ

Mësuese DAR Korçë

IRENA NIKAJ

Fakulteti i Edukimit dhe Filologjisë

Universiteti Fan S. Noli, Korçë

Përmbledhje

Prej kohësh Shqipëria është përfshirë në zhvillime të vrullshme urbane, dukuri kjo që është shoqëruar me kosto të mëdha jo vetëm për të sotmen, por më shumë për të ardhmen. Rritja e konsumit, transportit, mbeturinave urbane, derdhja e ujërave të zeza në dete e lumenj, prerja pa kriter e pyjeve, gërryerja e shtretërve të lumenjve, djegia e gomave, gërryerja e maleve, ndërtimet e pakontrolluara, etj., janë vetëm disa prej ndikimeve të ndodhura mbi mjedis, të cilat ndikojnë drejtpërdrejt në cilësinë e jetës. Zhvillimi urban është i lidhur ngushtë me migrimin e popullsisë, fenomen ky që ka sjellë një ristrukturim dhe një riorganizim shoqëror të qyteteve tona.

Megjithëse urbanizimi në rrethin e Korçës nuk ka pasur dhe nuk ka ato problematika që kanë rajonet e tjera të vendit, është shumë me rëndësi që të realizohet i orientuar drejt standardeve bashkëkohore.

Fjalë kyçe: Lëvizje migruese, urbanizim, ndarje territoriale, diversitet kulturor.

Abstrakt

For more than two decades, Albania is involved in urban development, a phenomenon that is not associated with a small bill in the environmental plan. Increased consumption, transportation, urban waste, discharge of wastewater into seas and rivers, felling of forests, erosion of river beds, burning tires, corrosion of the mountains, uncontrolled construction, etc., are just some of the impacts situated on the environment, which directly affect the quality of life. Urban development is closely related to the migration of the population, a phenomenon that has brought a social restructuring and reorganization of our cities.

Although urbanization in Korça district does not have those problems that other districts of the country have, it is very important to realize oriented contemporary standards.

Keywords: demographic change, migration, urbanization, territorial divisions, cultural diversity.

Hyrje

Urbanizimi është procesi i rritjes së popullatës urbane, i zgjerimit fizik e hapësinor të qyteteve dhe i mënyrës urbane të jetesës.

Përgjatë viteve të tranzicionit, në Shqipëri, qindra e mijëra njerëz apo edhe familje, zbritën nga zonat me lartësi më të mëdha drejt ultësirave. Periferitë e qyteteve tona u populluan në mënyrë intensive dhe fillimisht mjaft të rrëmujshme. Gjithashtu një pjesë e mirë e shqiptarëve, i hynë aventurës së emigracionit duke zbuluar territore dhe hapësira të banuara nga kombe e kultura të tjera. Zhvillimi urban është i lidhur ngushtë me eksodin rural, i cili përfaqëson faktin

demografik dhe shoqëror më të rëndësishëm të periudhës së rikonstruktimit të zonave rurale dhe urbane të Shqipërisë. Përmasat e tij janë të shumta dhe paraqiten në shumë forma që ndryshojnë nga një krahinë në tjetrën. Ai është rezultat i gjendjes në të cilën ndodhen zonat rurale të vendit dhe, nga ana tjetër, ka transformuar tërësisht pamjen e këtyre zonave, duke mos përjashtuar edhe atë të qyteteve përreth. Ajo çka duhet të theksojmë është se përbërësit e rëndësishëm të mënyrës së jetesës së përditshme urbane mungojnë thuajse krejtësisht në zonat rurale të vendit. Zakonisht qytetarët banojnë, punojnë dhe pushojnë në brendësi të zonave

urbane, ndërsa popullsia rurale e bën jetën e saj në kuadrin e zonave gjeografike dhe shoqërore jashtë qyteteve. Zonat fshatare janë sot praktikisht të boshatisura nga shërbimet sociale që kryhen nëpër qytete. Këtu është fjala për shërbime të shëndetit publik, për kinematë, për qendrat e pushimit dhe çlodhjes, për rrjetet tregtare, etj. Këto dhe shumë arsye të tjera e detyrojnë popullsinë e zonave rurale të zhvendoset në drejtim të qyteteve për një jetë më të mirë.

Shoqëria jonë është përballë sfidave të një procesi të ashtuquajtur "lëvizshmëri e re qytetare, që ka dy dekada që ka filluar dhe ende nuk ka përfunduar. Nga njëra anë, ky proces është shprehje e lirive të reja sociale dhe demografike të pakufizuara, por nga ana tjetër ky fenomen social është shoqëruar me probleme të mëdha sociale të jetës urbane, me shqetësime dhe privime sociale për popullsitë e ardhura në qytetet tona.

Zhvillimi urban ndihmon në përmirësimin e jetës së njerëzve. Njerëzit drejtohen drejt qendrave urbane për një jetë më të mirë, për të pasur mundësi më të mëdha punësimi, për të siguruar një arsim më cilësor, për të qenë më pranë shërbimeve shëndetësore, për një jetë kulturore më të pasur etj. Pra, krahas vështirësive që sjell mbipopullimi urban, është qyteti ai që u krijon njerëzve mundësitë më të mëdha.

1. Dallimet në ndarjet territoriale midis zonave rurale dhe zonave urbane

Në kuadrin e ndarjes administrative shtrohen pyetje të vështira që duan zgjidhje profesionale, të tilla si p.sh. kur pyetet se nga mund të dallohet parimisht sot një qytet i vogël nga një fshat i madh, ndërkohë që më parë dallimet midis tyre mbështeteshin kryesisht në ato midis industrisë dhe bujqësisë.

Pas ndryshimeve administrative të ardhura me rënien e shtetit komunist, Shqipëria u nda në 12 prefektura qarqesh, ku u përfshinë gjithsej 36 rrethe si dhe kryeqytetin e vendit. Pas këtij riorganizimi administrativ, mund të numëroheshin 69 qytete dhe 2.923 fshatra. Por, duhet theksuar se këto të dhëna kanë prirje të ndryshojnë vazhdimisht si pasojë e rindarjes apo ribashkimit të fshatrave dhe lokaliteteve të

ndryshme. Ndarja administrative e territorit kombëtar në zona urbane dhe në zona rurale është e rëndësishme, sepse dihet që ndarjet administrative përbëjnë pastaj kategori statistikore bazë për të vlerësuar realitetin e një vendi. Gjithashtu nga kjo ndarje varen të gjitha të dhënat statistikore që kanë të bëjnë me ekonominë, demografinë, sjelljen e elektoratit shqiptar etj.

"Ndarja në zona rurale dhe në zona urbane është objektive, sepse kemi të bëjmë me një ndarje që kryhet mbi një realitet material, megjithatë, duhet pranuar se ky veçim bëhet gjithmonë nën ndikimin e ideologjisë sunduese. Ai i përmbahet disi edhe një lloj tradite nga pikpamja e vazhdimësisë historike. Kufijtë midis zonave rurale dhe atyre urbane ndryshohen herë pas here në bazë të një logjike elektorale apo prej marrëdhënieve midis aktorëve politikë të kohës"(Fuga, 2012:217). Më 31 korrik 2014, Kuvendi i Shqipërisë miratoi ligjin 115/2014 "Për ndarjen administrativo-territoriale të njësive të qeverisjes vendore në Republikën e Shqipërisë". Ndarja e re territoriale e ndan Shqipërinë në dy nivele të njësive të qeverisjes vendore, ruan ndarjen në 12 qarqe dhe krijoi 61 bashki që përfshijnë gjithë njësitë e mëparshme, komuna dhe bashki.

1.2. Gjendja ekonomike dhe zhvendosja e popullsisë nga zonat nënurbane drejt qendrave urbane në rrethin Korçës

Rënia e regjimit komunist dhe procesi i demokratizimit të jetës në vend gjatë viteve '90, ndryshoi pamjen administrative të Shqipërisë. Ligjet e reja parashikonin një tërësi të drejtash individuale dhe demokratike për qytetarin. Midis tyre ishte e drejta për ta zgjedhur lirisht profesionin, vendin e punës dhe të banimit. Pra, çdo shqiptar, fshatar apo qytetar, zotëron të drejtën për të lëvizur lirisht kudo që ai dëshiron të punojë dhe të banojë. (Dervishi, 2001 :33.)

Familja fshatare përbën grupin shoqëror themelor përreth së cilit zhvillohet jeta ekonomike dhe shoqërore në zonat rurale. Bujqësia dhe blegtorja mbeten ende veprimtari që kryhen në gjirin e familjes fshatare. Sipërmarrjet bujqësore, jo vetëm që janë të pakta në numër, por janë dhe tepër të

paqëndrueshme dhe karakterizohen nga një gjendje e dobët financiare. Sipërmarrje të tilla kanë për pronarë tre ose katër individë me lidhje familjare ose shoqërore mes tyre. Këta përpiqen të fitojnë duke propozuar shërbime të ndyshme për bujqit e fshatit ose të zonës përqark, farëra të zgjedhura, mirëmbajtje të makinerive bujqësore, ndërzim artificial të kafshëve të punës, etj. Ka disa prej tyre që mbajnë edhe disa ferma të vogla të specializuara në blegtori ose në ndërmarrje të vogla të grumbullimit ose të përpunimit të qumështit. Banorët e këtyre fshatrave, sidomos të rinjtë, pothuajse nuk kanë ndonjë mundësi tjetër ku mund të kalojnë kohën e tyre të lirë dhe ku mund të ushtrojnë ndonjë veprimtari profesionale. Ende toka konsiderohet si një pasuri familjare e pashitshme. Puna në bujqësi konsiderohet si një punë shtëpiake dhe si një veprimtari familjare, ku secili respekton vendin e tij si anëtar i familjes. Sa më të dobëta të jenë të ardhurat e familjes, aq më shumë veprimtaria bujqësore i kushtohet, drejtpërdrejt, riprodhimit biologjik dhe ushqimor të saj dhe aq më shumë ajo është e detyruar t'i "kthejë shpinën" tregut dhe marrëdhënieve ekonomike që kryhen në qytet. (Nikaj, 2005).

1.3. Ikja nga fshatrat në drejtim të qyteteve

Pas viteve '90 mjaft banorë të zonave rurale, dëshironin të shijonin një "mollë të ndaluar" për shumë vite me ligje dhe, sidomos drejtpërdrejt nga strukturat përkatëse të partisë e të shtetit komunist, që kishte kontrolluar e penguar lëvizjen e lirë të njerëzve nga fshatrat drejt qyteteve. (Dervishi, 2001:34). Kjo, dhe jeta sfilitëse mjaft e vështirë e fshatit, e detyroi popullsinë fshatare të zhvendoset në drejtim të qytetit. Ata janë vetëdijësuar për dallimet në mënyrat e jetesës në fshat dhe në qytet. Fshatarët i ka sfilitur puna e rëndë dhe me orar të zgjatur, rrugët me baltë ose me pluhur, mundësitë e pakta për të shijuar kohën e lirë, barra e rëndë e paragjytimeve dhe e thashethemeve. Ata shprehen se: "Në fshat jetohet më keq dhe për sytë e të tjerëve, ndërsa në qytet jetohet më mirë dhe më shumë për vete" (Dervishi, 2001:35). Duke u larguar nga zonat rurale, fshatarët duan të largohen disi nga

interesat e komunitetit dhe të "afrohen me veten". Pra, të pamotivuar për të jetuar në fshat, shumica e fshatarëve, veçanërisht të rinjtë, i kanë sytë nga qyteti, ku ata shpresojnë të rregullojnë një mënyrë jetese më të mirë, punë më të lehtë dhe të paguar mirë, më shumë kohë të lirë në dispozicion dhe me më shumë mundësi për ta kaluar atë në veprimtari të shumëllojshme, argëtuese, artistike e sportive.

Zbritja në qytet bëhet me dy faza: sipas Dervishi & Fuga, 2002 :174)

Në fazën e parë, familja fshatare ka nevojë për një mbështetje financiare. Janë kryesisht anëtarët e rinj të familjes, çifte të reja, burra të pjekur dyzetvjeçarë, që marrin rrugët e kurbetit, apo punojnë në profesione të ndryshme në qytet, ata që sigurojnë të ardhurat e nevojshme për të siguruar një banesë në zonën urbane.

Faza e dytë është zbritja në qytet. Jeta qytetare paraqet për ta përfitime materiale të rëndësishme në krahasim me jetën rurale: shërbime shëndetësore, qendra kulturore, jetë shoqërore më të dendur, furnizim me energji elektrike, ujë të pijshëm etj. Duke iu referuar të dhënave zyrtare për lëvizjen migruese të popullsisë, do të shohim konkretisht, se si ka ndryshuar popullsia në rrethin e Korçës përgjatë viteve 2003-2009. Studimi i referohet komunave dhe bashkive sipas ndarjes së mëparshme territoriale.

2. Lëvizjet migruese të popullsisë në rrethin e Korçës.

Zhvendosja e popullsisë nuk ka vetëm vektorin e kalimit të popullsisë nga fshati drejt qytetit, por edhe nga mali drejt kodrave e fushave, nga thellësia drejt zonave rurale më pranë qendrave ekonomike më të gjallëruara, nga zonat rurale me klimë të ftohtë e pa shumë tokë të punueshme, drejt fshatrave me klimë më të butë, me më shumë tokë të punueshme dhe prodhuese. Pra mund të themi se më tepër se sa një zhvendosje e popullsisë, po realizohet një qarkullim i saj. Zhvendosja është e dyfishtë. Popullsia e zonave rurale më pranë qyteteve priret të sistemohet në qytet, ndërsa vëndin e saj e zë një popullsi që vjen nga zonat malore, nga krahina me klimë më të ashpër e më pak prodhuese (Dervishi & Fuga, 2002 :166).

2.1 Lëvizjet migruese të popullsisë në komunën Vreshtas.

Komuna Vreshtas përbëhet nga katër fshatra:

Vreshtas, Sheqeras, Podgorie dhe Bregas.

Tabela 1 Komuna Vreshtas

Viti	Të vendosur				Të shpërngulur			
	Brenda rrethit		Jashtë rrethit		Brenda rrethit		Jashtë rrethit	
	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti
2007	29	4	49	60	76	29	53	45
2008	17	2	29	32	33	10	32	46
2009	33	6	56	51	53	19	54	84
2010	15	3	16	22	12	2	11	12

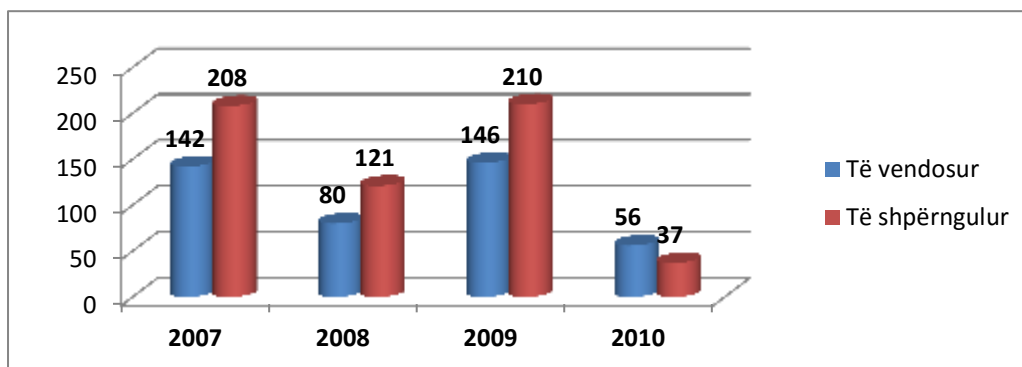

Tabela 1 tregon drejtimet e lëvizjeve të popullsisë në komunën Vreshtas për katër vitet e pasqyruara në tabelë. Pjesa më e madhe e popullsisë së vendosur në këtë komunë vjen nga fshatrat dhe qytetet jashtë rrethit të Korçës, konkretisht 288 banorë në krahasim me 109 banorë të ardhur nga fshatrat dhe qytetet brenda rrethit. Pjesa më e madhe e popullsisë së shpërngulur në komunën Vreshtas është drejtuar drejt fshatrave dhe qyteteve jashtë rrethit, konkretisht 337 banorë në krahasim me 234

banorë të larguar në fshatrat dhe qytetet brenda rrethit. Në fund të vitit 2009 popullsia në komunën Vreshtas ishte 10571 banorë, 5362 meshkuj dhe 5209 femra. Në krahasim me vitin 2001, popullsia e kësaj komune është më e vogël.

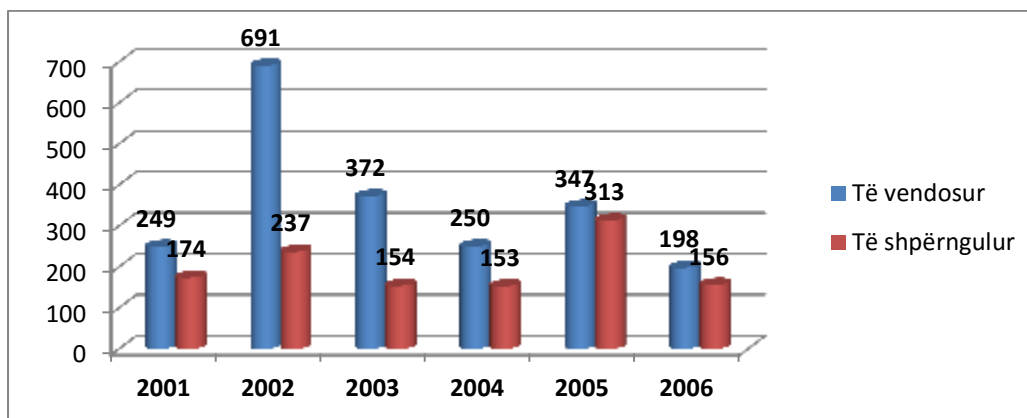
2.2 Lëvizjet migruese të popullsisë në komunën Bulgarec.

Komuna Bulgarec përbëhet nga fshatrat: Lumalas, Bulgarec, Biranj, Melcan, Porodinë, Dishnicë, Shamoll, Belorta, Kuç i Zi, Barç, Çiflig, Malavec, Neviçisht.

Tabela 2 Komuna Bulgarec

Viti	Të vendosur				Të shpërngulur			
	Brenda rrethit		Jashtë rrethit		Brenda rrethit		Jashtë rrethit	
	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti
2001	138	6	100	5	5	91	4	74

2002	54	35	92	510	67	80	26	64
2003	227	7	99	39	38	68	2	46
2004	175	8	43	24	31	41	16	65
2005	261	12	39	35	61	90	18	144
2006	87	30	62	19	37	75	16	28

Duke u nisur nga të dhënat për lëvizjet e popullsisë gjatë këtyre viteve rezulton se lëvizjet migruese të popullsisë nuk kanë pasur luhatje të mëdha. Madje mund të themi se popullsia e ardhur ka qenë më e madhë se ajo e shpërngulur. Kjo për faktin se fshatrat e komunës Bulgarec janë fshatra me një pozitë të mirë gjeografike. Disa prej tyre janë shumë pranë qendrës urbane si: Dishnica, Barçi, Çifligu, Bulgareci, etj. Pothuajse të gjithë fshatrat e kësaj komune lidhen me rrugë nacionale, ç'ka u lehtëson

transportin dhe bën që të mos jenë fshatra të izoluar.

2.3 Lëvizjet migruese të popullsisë në komunën Gorë.

Komuna e Gorës është një nga komunat më të vogla të rrethit të Korçës, përse i përket numrit të popullsisë, dhe përbëhet nga 18 fshatra: Lozhan, Zvarisht, Dolan, Lozhan i ri, Senisht, Tresovë, Strelcë, Shalës, Velçan, Mesmal, Moçan, Mjaltas, Marjan, Desmirë, Qenckë, Babjen dhe Dolanec. Për ta parë konkretisht le t'i referohemi të dhënave zyrtare të gjendjes civile të kësaj komune për vitet 2001-2006.

Tabela 3 Komuna Gorë

Viti	Të vendosur				Të shpërngulur			
	Brenda rrethit		Jashtë rrethit		Brenda rrethit		Jashtë rrethit	
	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti
2001	32	2	9	11	88	17	45	167
2002	35	6	13	19	48	9	53	422
2003	17	4	13	21	55	34	63	188
2004	12	6	10	31	105	39	29	339
2005	26	16	9	12	204	56	61	367
2006	10	9	8	52	46	5	17	48

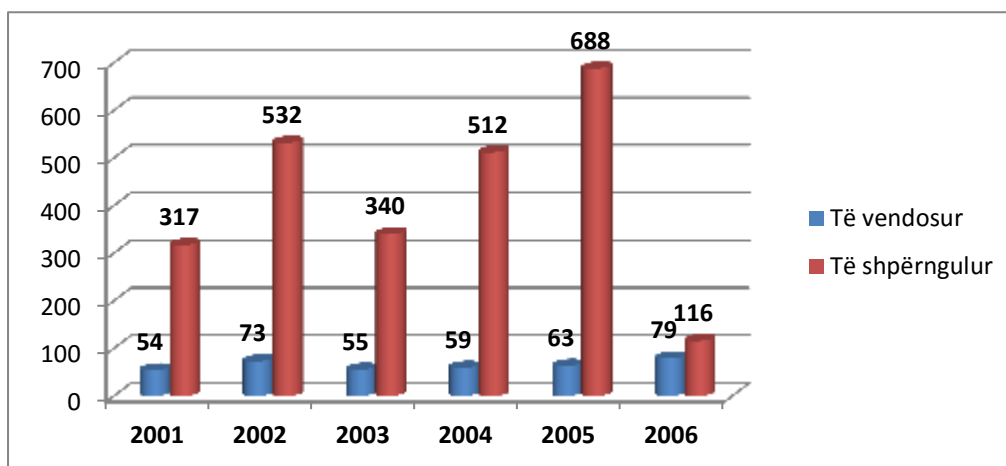

Tabela 4 Statistika mbi lëvizjen e popullsisë brenda vendit për vitet 2005-2013

Nr	Qytetet	Lëvizjet e familjeve sipas viteve								
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Tiranë	98	85	13	11	13	9	3	5	2
2	Korçë	15	12	6	-	-	-	-	-	-
3	Durrës	34	38	18	6	3	-	4	3	-
4	Vlorë	20	32	16	-	4	-	2	-	-
5	Pogradec	10	5	-	1	-	-	-	1	-
6	Libonik	22	12	2	-	-	-	-	-	1
7	Maliq	15	3	-	-	1	3	-	-	-
8	Elbasan	-	4	2	-	-	-	-	-	-

Siç e shohim nga të dhënat e tabelës, viti me lëvizjet më të mëdha migruese për komunën Gorë është viti 2005. Pjesa më e madhe e familjeve gjatë këtij viti janë drejtuar drejt qytetit të Tiranës, konkretisht 98 familje dhe qytetit të Durrësit, 34 familje. Më pak familje janë shpërngulur në qytetin e Korçës dhe Pogradecit.

Për vitin 2006, përsëri destinacioni më i preferuar nga familjet e kësaj komune për të jetuar, mbetet qyteti i Tiranës dhe më pas ai i Durrësit. Më pak lëvizje ka pasur drejt qytetit të Maliqit, Elbasanit dhe Pogradecit.

Për vitin 2007 vihet re një rënie e numrit të familjeve të shpërngulura. Në krahasim me vitet 2005, 2006, në vitin 2007, familjet e shpërngulura nga kjo komunë janë vendosur më tepër drejt qytetit të Durrësit.

Në vitet 2008–2009 vihet re një rënie e lëvizjeve migruese, konkretisht 20 familje të

shpërngulura në vitin 2008 dhe 21 familje të shpërngulura në vitin 2009, kryesisht drejt Tiranës.

Dukshëm vihet re një numër i ulët i familjeve të zhvendosura gjatë viteve 2010–2013, respektivisht 12, 9, 9, 3 familje të shpërngulura. Kjo rënie e numrit të lëvizjeve mund të shpjegohet me pamundësitë financiare të famijëve të mbetura në këtë zonë, si dhe me përqendrimin e tyre në aktivitete bujqësore dhe blegtorale të ngritura në fshatrat e tyre.

2.4 Lëvizjet demografike të popullsisë në komunën Libonik.

Komuna Libonik përbëhet nga 13 fshatra: Libonik, Drithas, Vloçisht, Vashtmi, Pocestë, Symis, Klocë, Shkozë, Këmbëthekër, Beras, Zboq, Memel, Manastirec.

Tabela 5 Komuna Libonik

Viti	Të vendosur				Të shpërngulur			
	Brenda rrethit		Jashtë rrethit		Brenda rrethit		Jashtë rrethit	
	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti
2008	24	-	19	19	8	16	15	48
2009	23	19	12	40	19	-	176	104
2010	13	5	9	24	4	-	3	-

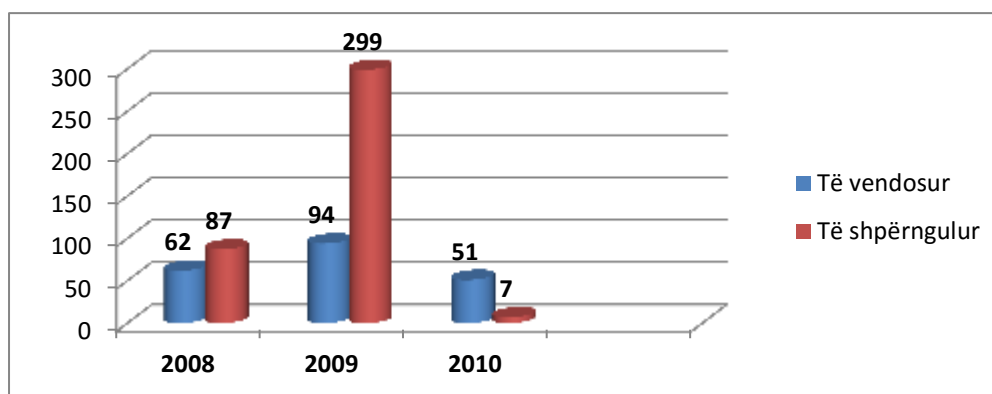

Tabela 5 tregon drejtimet e lëvizjeve në komunën Libonik për vitet 2008-2010. Pjesa më e madhe e popullsisë së vendosur ka ardhur nga fshatrat brenda rrethit dhe qytezave të vogla jashtë rrethit të Korçës. Viti me prurjet më të mëdha të popullsisë, gjatë kësaj periudhe, ka qenë viti 2009. Pjesa më e madhe e popullsisë së shpërngulur nga këto fshatra është larguar në drejtim të fshatrave

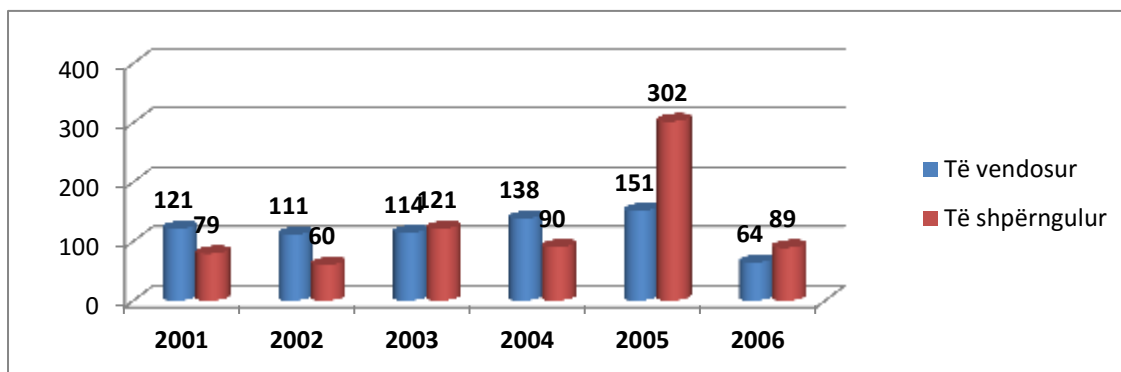
dhe qyteteve jashtë rrethit. Sipas informacionit të marrë përqendrimi më i madh i tyre ka qenë në Shqipërinë e Mesme.

2.5 Lëvizjet migruese të popullsisë në komunën Mollaj.

Komuna Mollaj përbëhet nga 5 fshatra: Mollaj, Floq, Pulahë, Ujëbardhë, Kamenicë.

Tabela 6 Komuna Mollaj

Viti	Të vendosur				Të shpërngulur			
	Brenda rrethit		Jashtë rrethit		Brenda rrethit		Jashtë rrethit	
	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti
2001	54	29	35	3	5	25	20	29
2002	64	16	27	4	10	10	10	30
2003	78	5	22	9	33	43	2	43
2004	59	13	52	14	34	18	11	27
2005	70	13	60	8	23	95	34	150
2006	39	3	20	2	12	25	20	32

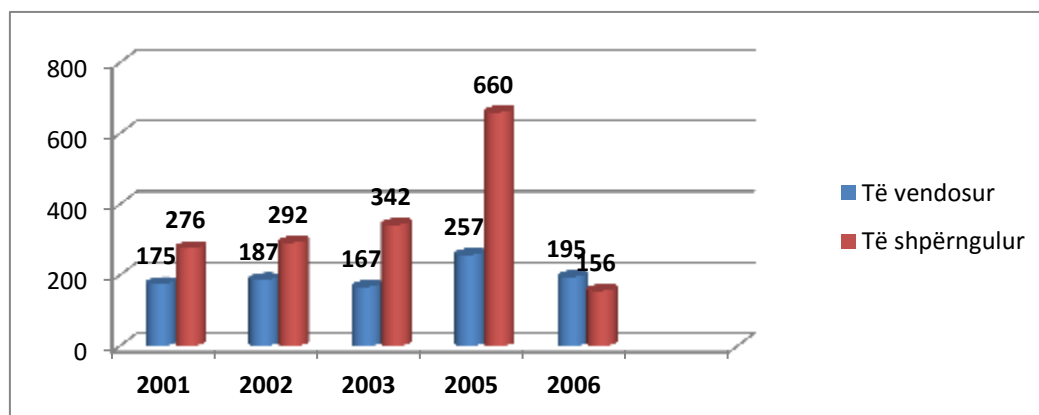
Pjesa më e madhe e popullsisë së ardhur gjatë këtyrë 6 viteve në komunën Mollaj, vjen nga fshatrat malorë brenda rrethit. Ndërkohë që pjesa më e madhe e banorëve të shpërngulur, krahas qytetit të Korçës, janë zhvendosur në qytetet më të mëdha të vendit : Tiranë, Durrës, Elbasan. Një pjesë e vogël është larguar në qytetin e Pogradecit.

2.6 Lëvizjet migruese të popullsisë në komunën Pirg.

Komuna Pirg e rrethit të Korçës, përfshin 11 fshatra: Pirg, Gurishtë, Zvirinë, Leminot, Qershizë, Kakaç, Shqitas, Veliternë, Sovjan, Novoselë dhe Bubuj.

Tabela 7 Komuna Pirg

Viti	Të vendosur				Të shpërngulur			
	Brenda rrethit		Jashtë rrethit		Brenda rrethit		Jashtë rrethit	
	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti	Nga fshati	Nga qyteti
2001	69	2	95	9	51	7	210	8
2002	54	5	120	8	99	30	131	32
2003	90	6	64	7	93	36	171	42
2005	110	8	133	6	60	36	504	60
2006	52	9	125	9	59	-	97	-

Në vitin 2006 vemë re një rënie të popullatës migruese. Gjatë këtij viti ka pasur

vetëm 195 banorë të ardhur dhe 156 banorë të larguar. Megjithatë disa nga fshatrat

kryesore të kësaj komune kanë të zhvilluar bujqësinë, problem për ta mbetet shitja e prodhimeve të tyre bujqësore. I vetmi treg i ngritur nga projekti SIDA, financiar nga qeveria suedeze nuk funksionon. Fshatarët preferojnë më tepër shitjen e prodhimeve të tyre bujqësore anës rrugëve kryesore automobilistike, siç është segmenti Korçë-Pogradec.

2.7 Lëvizjet demografike të popullsisë në komunën Pojan.

Komuna Pojan është komuna më e madhe në rang republike. Kjo komunë përbëhet nga fshatrat : Pojan, Zvezdë, Shëngjergj, Kreshpanj, Plasë, Zëmlak, Buçimas, Pendavinj, Tërovë, Rov, Orman dhe Rëmbec.

Tabela 8 Komuna Pojan

Viti	Të vendosur			Të shpërngulur		
	M	F	Gj	M	F	Gj
2006	180	276	456	164	302	466
2007	154	243	397	103	229	332
2008	184	229	413	90	167	257
2009	158	247	405	84	197	281

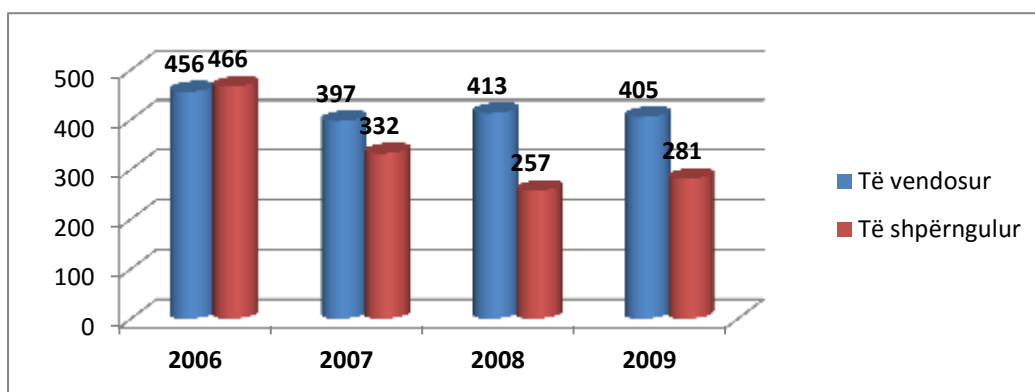

Tabela 8 pasqyron lëvizjet e popullsisë në Komunën Pojan për vitet 2006-2009. Në vitin 2006 në këtë komunë janë vendosur 456 banorë dhe janë shpërngulur banorë, pjesa më e madhe femra.

Në vitin 2007 shohim që lëvizjet migruese janë ulur në krahasim me vitin 2006.

Përsa i përket vitit 2008, numri i popullsisë së ardhur është rritur dhe numri i banorve të shpërngulur është ulur.

Përsëri, në vitin 2009 është e njëjta situatë e lëvizjeve migruese, që tregon një numër më të lartë të të ardhurve në krahasim me shpërnguljet. Kjo mund të shpjegohet me kushte të mira jetese në këto zona që bëhen atraktive për popullsinë e ardhur, sepse janë kryesisht zona fushore, të favorizuara për

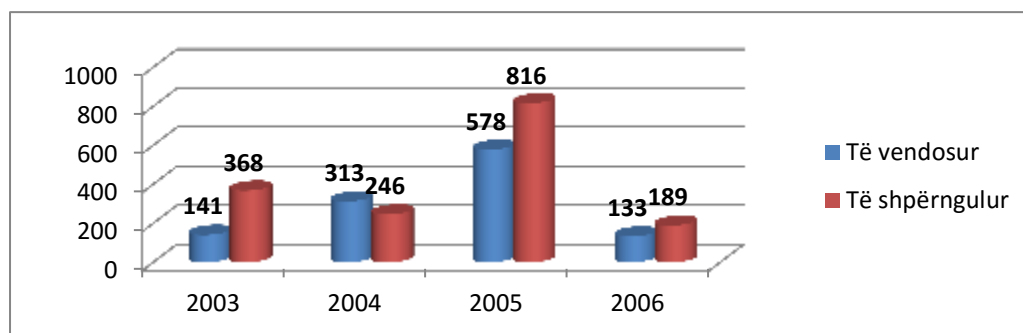
zhvillimin e bujqësisë. Pozicioni gjeografik favorizon lëvizshmërinë në këto zona dhe e bën më të lehtë komunikimin me zonat e tjera, kryesisht me ato urbane, dhe shmang izolimin e tyre.

2.8 Lëvizjet migruese në qytetin e Maliqit.

Qyteti i Maliqit është një qytet i vogël me rreth 8078 banorë, 3990 meshkuj dhe 4088 femra. Ky qytet ka nën administrimin e tij edhe disa fshatra si: Kolanec, Goçë, Gjyras, Bickë, Fshat-Maliq dhe Plovisht. Bazuar te të dhënat e marra nga zyra e gjendjes civile në lidhje me popullsinë në bashkinë Maliq, rezulton se rreth 73% e popullsisë jeton në qytet dhe 27% në zonat rurale.

Tabela 9 Bashkia Maliq

Viti	Të vendosur		Të shpërngulur	
	Në fshat	Në qytet	Në fshat	Në qytet
2003	26	115	157	211
2004	57	256	104	142
2005	93	485	544	272
2006	30	103	77	112

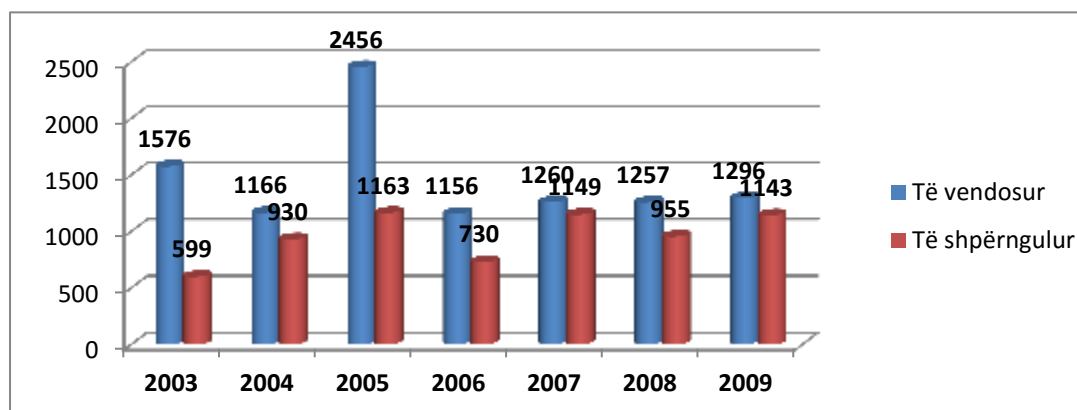
2.9 Lëvizjet migruese në qytetin e Korçës.

Qyteti i Korçës është një nga qytetet më të mëdha dhe më të bukura të Shqipërisë. Korça ndodhet në juglindje të Shqipërisë dhe

ka një popullsi prej 86.016 banorësh. Duke u referuar të dhënave zyrtare mbi lëvizjen e popullsisë, ky qytet është qyteti më i preferuar në rang qarku.

Tabela 10 Qyteti i Korçës

Viti	Të vendosur			Të shpërngulur		
	M	F	Gj	M	F	Gj
2003	560	1016	1576	160	439	599
2004	434	732	1166	332	598	930
2005	1041	1415	2456	481	682	1163
2006	374	782	1156	212	518	730
2007	452	808	1260	454	695	1149
2008	460	797	1257	381	574	955
2009	459	837	1296	468	675	1143

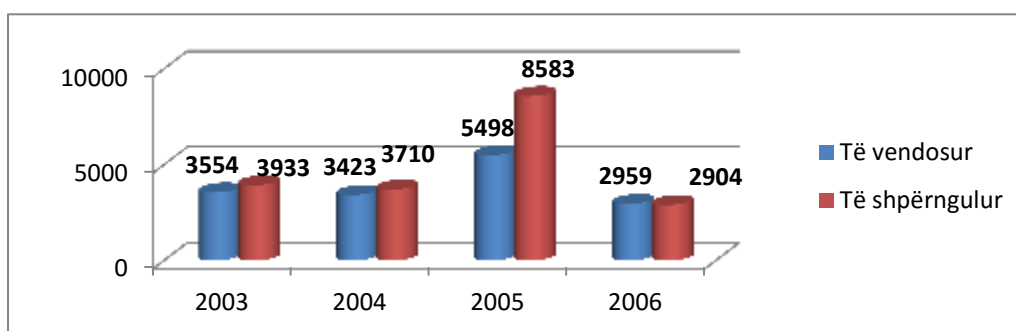
Siç e shohim nga të dhënat e tabelës 10, gjatë këtyre viteve, numri i banorëve të ardhur është më i madh se numri i banorëve të larguar. Viti 2005 është viti me lëvizjet migruese më të mëdha për Korçën. Gjatë këtij viti nga ky qytet janë larguar 1163 banorë dhe kanë ardhur 2456 të tjerë. Gjithashtu, rezulton se pjesa më e madhe e migrantëve janë femra. Viti me shpërnguljet më të ulëta është viti 2003, më pas kemi një rritje të popullsisë së larguar në vitet 2005, 2007, 2009. Numri i popullsisë së ardhur është pothuajse konstant në vitet e pasqyruara më lart. Korça mbetet një qytet i preferuar, më tepër, nga banorët e fshatrave të rrethit të

Korçës dhe atij të Devollit. Në këtë qendër urbane ata gjejnë atë që u ka munguar në vendlindjet e tyre. Korça ofron për ta më tepër vende pune dhe shërbime nga më të ndryshmet. Ky qytet ka fabrika prodhuese dhe përpunuese, ka poliklinika dhe spitale, konsultore, shërbim dentar, qendra kulturore dhe ambiente argëtuese. Korça krahas shkollave 9-vjeçare dhe të mesme, që ofrojnë një arsimim më cilësor, ka edhe universitetin e saj, megjithatë një pjesë e mirë e qytetarëve të këtij qyteti janë të prirur të zhvendosen kryesisht drejt qyteteve bregdetare, sidomos në zonën qendrore që përfshin Tiranën dhe Durrësin.

2.10 Lëvizjet migruese të popullsisë për gjithë rrethin e Korçës, nga viti 2003-2006.

Tabela 11 Tabela për rrethin e Korçës

Viti	Të vendosur			Të shpërngulur		
	Fshat	Qytet	Gjithsej	Fshat	Qytet	Gjithsej
2003	1863	1691	3554	3123	810	3933
2004	2001	1422	3423	2638	1072	3710
2005	2557	2941	5498	7148	1435	8583
2006	1700	1259	2959	2062	842	2904

Siç e shohim nga të dhënat e tabelës, për rrethin e Korçës, lëvizjet migruese kanë qenë më të mëdha në zonat rurale. Kjo mund të shpjegohet me tërheqjen e popullsisë nga fshatrat e thella jashtë rrethit, për të jetuar në fshtrat e Korçës, pas ndryshimeve të pas

viteve 1990, me shpërndarjen e tokave dhe zhvillimin e ekonomisë bujqësore. Gjithashtu shpjegohet edhe me mirëqënien ekonomike të një pjese të mirë të popullsisë fshatare për tu vendosur në zonat urbane. Viti me lëvizjet migruese më të mëdha është viti 2005

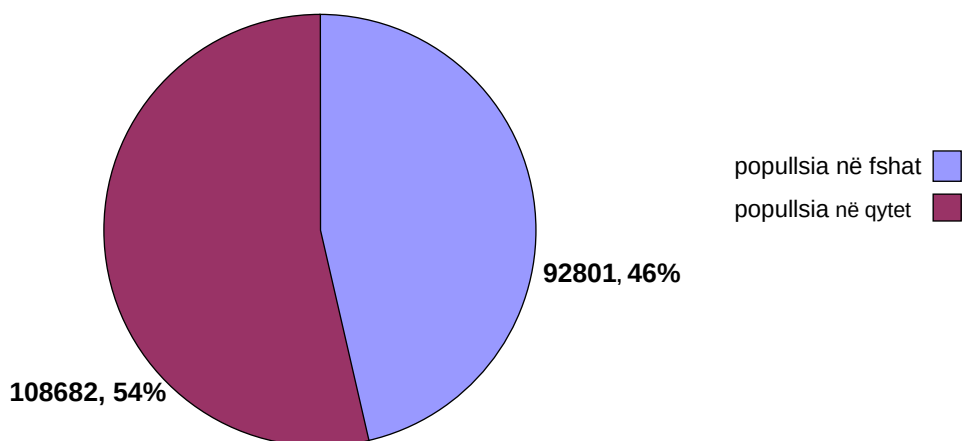
Tabela 12 Numri i përgjithshëm i popullsisë për rrethin e Korçës nga viti 2005-2009

Viti	Popullsia ndarë në:		
	Qytet	Fshat	Gjithsej
2005	91799	106884	198683
2006	92243	107080	199323
2007	92376	107262	199638
2008	92690	107936	200626
2009	92801	108682	201483

Siç e shohim edhe nga tabela 12, nga viti 2005-2009 popullsia në rrethin e Korçës, ka ardhur duke u rritur. E njëjta gjë vlen edhe po t'i shohim të ndara në popullsi rurale dhe popullsi urbane. Tabela gjithashtu na tregon se popullsia fshatare, në rrethin e Korçës,

është më e madhe se ajo qytetare. Pra pjesa më e madhe e popullsisë jeton në fshat. Paraqitur edhe grafikisht popullsia e rrethit të Korçës ka këtë ndarje, e shprehur edhe në përqindje.

Popullsia e rrethit të Korçës 2009

3. Kushtet për ta përballuar zhvendosjen e popullsisë

Popullsia e zonave nënurbane, por edhe një pjesë e popullsisë së zonave të thella rurale, që vendosin të shkojnë për të jetuar në qytet, në fillim, hasin vështirësi në kushtet e jetesës në periferi të qytetit. (Dervishi & Fuga A, 2002:150). Jo të gjitha vështirësitë e tyre në mënyrën e jetesës kanë marrë fund. Ndërtimet e shumta kohët e fundit kanë krijuar mbeturina të medha inerte që vështirësojnë kalimin dhe ndotin mjedisin. Mungojnë parqet për fëmijë në lagjet ku ata

banojnë dhe gjelbërimi midis pallateve apo përpara shtëpive të tyre. Pra, jo gjithçka, është e përkryer në qytet, të paktën jo ashtu si ata e perfytyronin, si një vend ku do të merrnin fund hallet e tyre. Fshatarët që jetojnë në qytet mund të ushtrojnë profesione të ndryshme, ata mund të punojnë kryesisht si roje shtëpish, pallatesh apo ndërtesash publike, policë privatë, tregtarë të vegjël ambulantë, taksistë, kambistë, hamej

dhe profesione të tjera të lidhura me shërbimet.

Por duke qenë se është relativisht e lehtë për të dalë si propozues shërbimesh në treg, bën që një shumicë e pafundme individësh të propozojnë të njëjtin shërbim, ç'ka e bën konkurrencën midis "sipërmarrësve" të vegjël shumë të fortë dhe e ul gradualisht gjithnjë e më tepër normën e tyre të fitimit. Me gjithë dëshirën e madhe për të ikur nga fshati dhe për t'u sistemuar në qytet, fshatarët ngurrojnë disi përpara të papriturave të ndryshme që mund t'u ofrojnë jeta në qytet. (Dervishi & Fuga, A, 2002 :171) Ata ndiejnë njëkohësisht shpresë dhe druajtje. Druajtje sepse jeta e qytetit u duket disi e largët dhe e huaj. Në qytet njerëzit bëjnë jetë më private, janë më të mbyllur brenda sferës së punës dhe interesave vetjake, indiferentë dhe herë-herë përçmues ndaj të ardhurve nga fshati. Ndiejnë shpresë, sepse ata kanë menduar një projekt për të ardhmen e tyre dhe shpresojnë ta realizojnë në qytet. Për më tepër, pavarësisht vështirësive, ata i ngushëllon fakti se tashmë ata po jetojnë në banesa qytetare të sapondërtuara dhe që më në fund, kanë braktisur shtëpitë e tyre të vogla dhe në gjendje të keqe në fshat. Në kushte të tilla të lëvizjeve intensive të popullsisë, del e nevojshme që qyteti të krijojë disa mundësi më tepër për të ardhurit dhe ata që do të vijnë në të ardhmen. Këto mundësi do të ruanin stabilitetin në qytet dhe do të nxisnin një integrim sa më të shpejtë të të ardhurve nga fshati në jetën ekonomike, politiko-sociale, arsimore, kulturore, etj., të qytetit.

3.1. Infrastruktura.

Identiteti urban është dëmtuar me kohë edhe sepse është ndodhur nën presionin e dinamikave të reja urbane të shoqërisë së tregut. Shoqëria e re erdhi me etjen për pará. Para interesit ekonomik nuk qëndroi dot asgjë. Kërkoreshin mbi të gjitha zona të lira për ndërtim dhe këto, nëse nuk ekzistonin, do

të duhej të krijoheshin me përdhunë, qoftë edhe duke ngushtuar hapësirat ku më parë shtriheshin edhe vlerat materiale të së kaluarës. Ato ose u rudhën ose iu "zu fryma" me ndërtime të tjera dhe kështu humbën jo vetëm shkëlqimin e tyre, por edhe marrëdhëniet harmonike me mjedisin rrethues. Qetësia e qyteteve tradicionale u trondit (Fuga, 2012 :319). Intensiteti i ndërtimeve në zonat urbane, loja marramendëse e çmimeve, grykësia e blerësve për të pasur apartamente banimi me çdo çmim dhe sa më shpejt që të jetë e mundur, bënë që një pjesë dërrmuese ndërtimesh të kenë cilësi dhe arkitekturë ndërtimi masive, standarde, popullore. Standardizimi i tyre si format dhe si arkitekturë ka krijuar një zonë urbane monotone të betonizuar, e cila vështirë se mund të korrigjohet.

Për rrethin e Korçës këto probleme nuk janë aq evidente. Ndërtimet nuk kanë pasur atë intensitet sa në rrethe të tjera të vendit, sidomos krahasuar me ato të Shqipërisë së Mesme. Në lagjet e vjetra të Korçës ka kritere përsa u përket ndërtimeve dhe lartësive të tyre. Në konstruksionin e rrugëve ruhet tradita e shtrimit me kalldrëm. Rrethi i Korçës ka një pozicion gjeografik të favorshëm në kufij me dy vende fqinje, relativisht me cilësi të mirë të rrjetit rrugor në krahasim me rrethet e tjera, sisteme funksionale të trajtimit të ujrave të zeza etj. Furnizimi me energji elektrike është përmirësuar ndjeshëm nga viti 2005. Investime të rëndësishme janë bërë në furnizimin me ujë dhe sistemet e kanalizimeve.

Përfundime

Procesi i përshtatjes urbane të popullsisë fshatare nuk është thjesht proces i lëvizjes fizike. Integrimi dhe përshtatja e popullsisë fshatare me jetën urbane kërkon veprim aktiv të tyre për t'u përshtatur me botën e re sociale Mësimi i rregullave të

qytetërimit dhe të bashkëjetesës urbane nuk është as proces i lehtë. Është një proces subjektiv, që kërkon vullnet integruës dhe dëshirë të madhe përshtatëse. Nuk është e lehtë për shtresat rurale, jo për faj të tyre, por të kushteve sociale dhe sistemit të vlerave të ndryshme të jetës rurale, që të bëjnë me lehtësi këtë ndryshim urbanizues pa pasur vështirësi dhe pa paguar koston e natyrshme të procesit të qytetërimit. Të ndryshosh mënyrën e jetës, do të thotë të ndryshosh sistemin e vlerave me të cilat je mësuar, përshtatur dhe që nuk është kaq e lehtë që t'i ndryshosh menjëherë. Duke iu referuar rrethit të Korçës ku ishte përqendruar edhe studimi, mund të themi se vihet re një braktisje e konsiderueshme e zonave rurale. Nga komunat e marra në shqyrtim, komuna e Gorës rezultoi të jetë një nga komunat më të braktisura. Në komunën e Bulgarecit vëmë re një qarkullim më të theksuar të popullsisë. Kjo

komunë, për shkak edhe të pozitës së saj gjeografike, ka tërhequr një numër të madh banorësh, jo vetëm nga zonat e thella rurale, por edhe zonave përreth.

Për bashkitë e Maliqit dhe të Korçës edhe pse ka pasur lëvizje të shpeshta të popullsisë, brenda dhe jashtë vendit, numuri i banorëve mbetet pothuajse i pandryshuar si rezultat i vendosjes në qytet të familjeve të zbritura nga zonat e thella rurale, por edhe nga zonat nënurbane përreth.

Në krahasim me qytetet e tjera të vendit, qytetet në rajonin e Korçës nuk kanë kaluar problematika të mëdha të urbanizimit, sidomos qyteti i Korçës, por mund të themi edhe që janë menaxhuar më mirë. Në qytetin e Korçës, pothuajse nuk ekzistojnë një pjesë e mirë e atyre problemeve urbane, që janë aq të dukshme dhe që shqetësojnë qendrat e mëdha urbane në Shqipëri.

BIBLIOGRAFIA

- Fuga, A. (2012) *Rënia e qytetit*, Tiranë
- Fuga, A. (2004) *Shoqëria periferike*, Tiranë
- Dervishi, Z. (2001) *Urbanizimi i jetës së popullsisë fshatare apo ruralizimi i qyteteve?* Rasti i Tiranës. Politika & Shoqëria, Nr.1
- Nikaj, I. (2005) *Diagnostikimi ekonomik dhe social i zonave malore*. Buletini nr.11, Universiteti "Fan S.Noli", seria e shkencave të zbatuara, Korçë.
- Nikaj, I. (2005) *Disa përkufizime për marrëdhëniet midis cilësisë së jetës shoqërore dhe mjedisit në komunitetin lokal*. Buletini nr.9 i Universitetit "Fan S.Noli", seria e shkencave të zbatuara, Korçë.
- Nikaj, I. (1998) *Ferma familjare sot*. Ekonomia dhe Tranzicioni, Nr. 3(17) (me bashkëautor).
- Nikaj, I. (2004) *Sociologjia*, Korçë.
- Raporti i zhvillimit njerëzor për Shqipërinë*. Tiranë 2002.
- Dervishi, Z. (2002) *Midis fshatit dhe qytetërimit global*, Tiranë
- Wirth, L.(1938) *Urbanism as way of life*, The American Journal of Sociology 44/1.

Të dhëna statistikore:

- Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Vreshtas*.
- Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Bulgarec*.
- Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Gorë*.
- Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Libonik*.
- Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Mollaj*.

Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Pirg*.

Rregjistrat e gjendjes civile *Komuna Pojan*.

Informacion statistikor, nga *Zyra e Statistikës Korçë*.

Buletinet e INSTAT-it

Bashkia Korçë, "*Plani Lokal i Veprimit në Mjedis*", Tiranë 2005

Bashkia Maliq, "*Plani Lokal i Veprimit në Mjedis*", Tiranë 2007

Banka Botërore, "*Shqipëria: Decentralizimi në Tranzicion*", (Vëllimi II) :Raport Analitik 2004

USAID, "*Vlerësimi i sektorit urban në Shqipëri*", 2006

Website

www.bashkiakorçë.gov.al

www.bashkiamaliq.gov.al